TÜRKİYE'NİN SOĞUK SAVAŞ DÜZENİ

Ordu, Sermaye, ABD, İslamizasyon

BEHLÜL ÖZKAN – TOLGA GÜRAKAR

TEKİN

Tekin Yayınevi: 773
ISBN: 978-9944-61-258-6

TEKİN YAYINEVİ
Ankara Cad. Konak Han, No: 15/A Cağaloğlu – İstanbul
Tel: (0212) 527 69 69 Faks: (0212) 511 11 22
www.tekinyayinevi.com.tr
e-mail: info@tekinyayinevi.com.tr
Sertifika No: 45348

TÜRKİYENİN SOĞUK SAVAŞ DÜZENİ
Ordu, Sermaye, ABD, İslamizasyon

Behlül Özkan-Tolga Gürakar

Politik İnceleme

© Tekin Yayınevi 2020, © Behlül Özkan-Tolga Gürakar 2020

Editör Ayşegül Çakan
Kapak ve Sayfa Tasarım Gülizar Ç. Çetinkaya

1. Baskı Ekim 2020

Baskı ve Cilt Pasifik Ofset
Cihangir Mah. Güvercin Cd. No: 3
Baha İş Merkezi A Blok K: 2
Avcılar / İstanbul Tel: 0 212 412 17 77
Sertifika No: 44451

TÜRKİYE'NİN SOĞUK SAVAŞ DÜZENİ

Ordu, Sermaye, ABD, İslamizasyon

Derleyenler: Behlül Özkan – Tolga Gürakar

Barış Doster, Kars'ta doğdu (1973). Kars Gazi İlkokulu'nu (1983), Kadıköy Anadolu Lisesi'ni (1990), İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nü bitirdi (1994). İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde, Türk siyasal yaşamı üzerine yazdığı tezle yüksek lisans, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'nda izlediği dış politikayı incelediği çalışmayla doktora yaptı. 2011'de siyasi tarih alanında doçent oldu. Üniversite yıllarında gazeteciliğe başladı. Devinim ve Nokta dergilerinde, Cumhuriyet gazetesinde 15 yıl çalıştı. Türk siyasal yaşamı, Türk dış politikası, uluslararası ilişkiler konularında çok sayıda haber, söyleşi, yazı dizisi hazırladı. Çeşitli dergi ve kitaplarda makaleleri yayınlandı. Üniversitelerde, askerlik görevini yaptığı Kara Harp Okulu'nda, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'nde Uluslararası İlişkiler, Türk Devrim Tarihi, Türk Dış Politikası, Siyaset Bilimi, Güvenlik Stratejileri, Bölgesel Bazlı Devletler Analizi, Diplomasi, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı dersleri verdi. 2014'te ABD'de Oklahoma Üniversitesi'nde bir yıl, 2015'te Avustralya'da Sydney'de Macquarie Üniversitesi'nde iki dönem, 2016'da Çin'de Şanghay'da Tongji Üniversitesi'nde bir dönem misafir öğretim üyesi olarak Türk Dış Politikası, Ortadoğu ve Avrasya üzerine dersler verdi. Marmara Üniversitesi'nde öğretim üyesidir. Cumhuriyet gazetesinde köşe yazarıdır.

Barış Zeren, Lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı. Aynı üniversitede İktisat Tarihi yüksek lisans programını bitirdi. Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü ile EHESS ortak doktora programı kapsamında 19. ve 20. yüzyıl Osmanlı-Balkan tarihi üzerine doktorasını savundu. Ekonomi-politik, edebiyat, tarih alanlarında çevirileri ve makaleleri yayımlandı. Işık Üniversitesi ile Boğaziçi Üniversitesi'nde Osmanlı, çağdaş Türkiye ve Rusya tarihi üzerine dersler vermekte, 19 ve 20. yüzyıl siyasal ve entelektüel tarih yanında parlamentarizmin günümüzdeki çözülüşü üzerine çalışmalarını sürdürmektedir.

Behlül Özkan, 17 Ağustos 1975'te Eskişehir'de doğdu. 1993'te İstanbul Erkek Lisesi'nden mezun olduktan sonra Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde lisans eğitimini tamamladı. Yüksek lisans ve doktora eğitimini ABD'de Tufts Üniversitesi, Fletcher School of Law and Diplomacy'de 2009'da tamamladı. Doktora tezi 2012 yılında Yale Üniversitesi Yayınlarından "Darül İslamdan Türk Vatanına" başlığıyla kitap olarak yayınlandı. 2011 yılından itibaren Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde ders vermekte ve halen doçent olarak çalışmaktadır. New York Times, Huffington Post, Birgün gibi yayın organlarında görüş yazıları yayınlanmıştır. Özkan, Soğuk Savaş ve Siyasal İslam konularında akademik çalışmalarına devam etmektedir.

Burak Cop, Galatasaray Lisesi, Galatasaray Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, University of Kent at Canterbury (uluslararası kamu hukuku – yüksek lisans) ve University of Nottingham (siyaset bilimi – doktora) mezunudur. Bahçeşehir Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesidir. Galatasaray, ODTÜ ve Boğaziçi üniversitelerinde de ders verdi. İlgi alanları seçim sistemleri, karşılaştırmalı siyaset, sol siyasal akımlar ve kuramlar, Türkiye'de siyasal hayat ve kurumlardır.

Deniz Hakyemez, 1975, İstanbul doğumlu. Lisans eğitimini Boğaziçi Üniversitesi Mütercim-Tercümanlık Bölümü'nde tamamladı. Yüksek lisans ve doktorasını İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde siyaset felsefesi ve epistemoloji üzerine yaptı. Çeşitli gazete, dergi ve kitaplarda köşe yazıları ve makaleleri yayınlandı. Edgar Allen Poe'dan Jonathan Swift'e yirmiyi aşkın çevirisi bulunmaktadır. Işık Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimi Bölümü'nde felsefe, uygarlık tarihi ve edebiyat dersleri vermektedir.

Fatih Yaşlı, 1979 yılında Ankara'da doğdu. Lisans eğitimini Gazi Üniversitesi Maliye Bölümü'nde 2001 yılında tamamladı. Aynı yıl İzzet Baysal Üniversitesi'nde siyaset bilimi yüksek lisansına başladı ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Siyasi tarih araştırma görevlisi oldu. 2004-2008 yılları arasında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde doktora yaptı. Doktorasını tamamlamasının ardından İzzet Baysal Üniversitesi'ne dönen Yaşlı, halen bu üniversitede öğretim üyesi olarak görev yapıyor. Yaşlı "Nietzsche ve Marx Hayatın Olumlanması Olarak Felsefe", "Kinimiz Dinimizdir Türkçü Faşizm Üzerine Bir İnceleme", "AKP ve Yeni Rejim", "AKP Cemaat Sünni Ulus", "Türkçü Faşizmden Türk-İslam Ülküsüne" adlı kitapların yazarıdır.

İnan Rüma, 1997'de ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun olan İnan Rüma, aynı bölümde yüksek lisans (2000) ve doktora (2008) tamamladı. Doktora tez araştırmaları esnasında 2004-2005 akademik yılında Paris-1 Panthéon-Sorbonne Üniversitesi'nde Siyasi Kurumlar üzerine ikinci bir Yüksek Lisans derecesi edindi. 2005-2006 akademik yılının büyük kısmında Saraybosna Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde araştırmacı olarak doktora tezinin alan araştırmasını tamamladı. 1997-2002 yılları arasında kısa (10 gün) veya uzun (6 ay) görevlendirmeler ile Bosna-Hersek ve Kosova'daki AGİT misyonlarının seçim departmanlarında seçim denetçiliği ve seçim denetçi eğitmenliği gibi görevlerde bulundu. 1998-2004 yılları arasında ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışan Dr. Rüma, 2009 yılından beri İstanbul Bilgi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde çalışmaktadır. Balkanlar ve Uluslararası Örgütler ile başlayan çalışmalarını, Siyasî İktisat boyutunun ağırlığı arttırarak ve her uluslararası ilişkiler akademisyeni için kaçınılmaz hâle gelen Türk Dış Politikası ve Türkiye Siyaseti ile ilgilenerek devam ettirmektedir. Çeşitli ulusal ve uluslararası yayınları bulunmaktadır.

Mehmet Ali Tuğtan, 2008 yılından bu yana İstanbul Bilgi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesidir. Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü mezunu olan Mehmet Ali Tuğtan, yüksek lisans derecesini 2000 yılında *Soğuk Savaş Sonrasında Avrupa Güvenlik Mimarisi'nin Oluşumu,* doktora derecesini ise 2007 yılında *Türk-ABD Güvenlik İlişkileri 1945-2003: Kurumsal Etkinin Oyun Teorisi Yoluyla Analizi* başlıklı teziyle Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi doktora programında tamamlamıştır. Uzmanlık alanları Türk-Amerikan İlişkileri, Güncel Dünya Politikası ve Güvenlik çalışmalarıdır. Bu konularda yazılmış makale ve kitap bölümlerinin yanı sıra, 2013 tarihinde İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınlarından çıkan *Kore Savaşı: Uzak Savaşın Askerleri* adlı bir kitap derlemiştir.

Okan İrtem, 1978 yılında Bursa'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini bu şehirde tamamladı. Daha sonra lisans eğitimi almak üzere İstanbul Üniversitesi'ne kaydoldu. İstanbul Üniversitesi'ndeki lisans eğitimini tamamlamasının ardından İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'ne kabul edildi ve aynı enstitüden yüksek lisans diploması aldı. "Yürütmenin yetkilerinin sınırlandırılması teması bağlamında Forum Dergisi analizi" başlığını taşıyan yüksek lisans tezini *Ricat Eden Cumhuriyet – DP ve AKP döneminde Aydınlar* adıyla kitap olarak yayımladı. OdaTV, Gündoğdu Dergisi ve Bilim ve Gelecek Dergisi'nde yazıları yayımlandı.

Tolga Gürakar, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde lisans eğitimini tamamladı. Yüksek lisansını Yeditepe Üniversitesi'nde Cumhuriyet Tarihi ve Granada Üniversitesi'nde Latin Amerika Çalışmaları üzerine yaptı. Doktorasını Maltepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden alan Gürakar bu süreçte bir akademik yıl Lima'da yaşadı, La Pontificia Universidad Católica del Perú'da (PUCP) misafir araştırmacı olarak bulundu. Uzmanlık alanları siyaset sosyolojisi, toplumsal hareketler sosyolojisi ve tarihsel sosyoloji olan Gürakar çalışmalarında ağırlıkla Türkiye, Latin Amerika ve İran üzerine yoğunlaşmaktadır. "Türkiye ve İran: Gelenek, Çağdaşlaşma, Devrim" ve "Aydınlık Hareketi: Küreselleşme Çağında Ulusalcı Tarz-ı Siyaset" adlı kitapların yazarıdır. Eylül 2019-Haziran 2020 tarihleri arasında Granada Üniversitesi bünyesinde "Endülüs'te İslam'ın Farklı Tahayyül ve Temsilleri: Granada'da Yaşayan Mühtediler Üzerine Bir İnceleme" adlı projenin yürütücülüğünü yapmıştır.

Soma maden faciasında hayatını
kaybeden 301 işçiye...

İÇİNDEKİLER

Giriş: Soğuk Savaş Türkiye'sinin Tarihsel Arkeolojisi 13
Behlül Özkan – Tolga Gürakar

I. Merkez-Çevre Paradigması Türkiye'nin Siyasasını 25
Açıklamanın Anahtarı Olabilir mi?
Tolga Gürakar

II. Tek Parti CHP'nin İdeolojisi 47
Burak Cop

III. Soğuk Savaş ve Türkiye'de Siyasal İslam'ın 71
Yükselişi: 1945-1970
Mehmet Ali Tuğtan

IV. Soğuk Savaşta Türkiye Müesses Nizamı ile 123
Siyasal İslam'ın Kutsal İttifakı
Behlül Özkan

V. 12 Mart: Karargâhtaki İslam İktidarı 169
Okan İrtem

VI. Bir Soğuk Savaş İdeolojisi: Ülkücülük 209
Fatih Yaşlı

VII. Üretim, Dünya Düzeni ve Türkiye..... 239
İnan Rüma

VIII. Sermayenin Altın Programı: 265
Tepeden İslamcılaştırma
Deniz Hakyemez

IX. Soğuk Savaş Döneminde Türkiye-ABD İlişkileri 287
Barış Doster

X. Hayal ile Gerçeklik Arasında İslamcı İktidar: 335
Hamidizm Üzerine
Barış Zeren

Sonuç Yerine: Soğuk Savaş Türkiye'sinin Karanlık 371
Dehlizlerinden Soma Madenlerine
Behlül Özkan – Tolga Gürakar

Dizin 377

GİRİŞ

Soğuk Savaş Türkiye'sinin Tarihsel Arkeolojisi

Behlül Özkan[1] & Tolga Gürakar[2]

"Hakikati kendi tekelinde bulundurduğunu iddia eden bir siyasi sistemden daha tehlikeli hiçbir şey yoktur."
M. Foucault

Berlin Duvarı yıkılalı yaklaşık otuz yıl oldu fakat Türkiye Soğuk Savaş yapılanmasının siyasal kodları kendini yeniden üreterek ve zamana uydurarak etkisini sürdürüyor. Bütünlüklü bakıldığında, bu resmin arka planı II. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasına uzanır. Öyle ki 1940'ların ikinci yarısından itibaren Türkiye Cumhuriyeti'ne aşılanan anti-komünizm, ilerleyen dönemde Türk-İslam Sentezi ile harmanlanıp siyasal, ideolojik, sosyal, iktisadi ve kültürel yönleriyle resmî ideoloji olarak kök salmıştı. 1960'ların ikinci yarısından itibaren "milliyetçi-mukaddesatçı" kadrolar müesses nizam nezdinde yükselen sola karşı "makbul" görülürken, sokakta paramiliter güç olarak da desteklendiler. Bu sentez, Türkiye'nin büyük sermayesinin ihtiyaçları doğrultusundaki 24 Ocak Kararları'nı "süngü" zoruyla hayata geçiren 12 Eylül 1980 askerî darbesiyle ete kemiğe bürünerek *de facto* bir nitelik kazandı ve

1 Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi
2 Sosyolog, Dr.

neo-liberalizme uyarlandı. Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarı ile başlayan süreç akabinde söz konusu sentez hem İslami tonunu öne çıkararak *de jure* bir hâl aldı hem de ülkenin 1923 Devrimi ile yazılan kuruluş kodlarını bütünüyle tasfiyeye ve kendi resmî tarihini yazmaya girişti.

Bu doğrultuda, üstyapı eliyle bilinçli bir şekilde tetiklenen gerilim geçmişte "komünizm" üzerinden üretildiği gibi 2007 sonrasında hayali bir "Kemalizm" imgesi ve "darbe tehdidi" inşası üzerinden devreye sokuldu. Bu dönemde AKP elitleri, Gülenciler, liberaller ve solun bir kesiminin ittifak halinde harç taşıyarak inşa ettiği "Kemalizm" merkezli "darbe" tehdidi bir cadı avına dönüştü. Siyaset, bürokrasi, medya ve akademi çevrelerinde yer alan yüzlerce kişi kumpas davalarıyla yürütülen sürecin kurbanı oldular. Ancak bu McCarthyist strateji Soğuk Savaş müesses nizamının "anti-komünist" asker-sivil aktörleriyle teşrik-i mesai yapmış İslamcı siyaset için bir tercih değil, tam aksine, bir zorunluluk olarak düşünülmelidir. Öyle ki bu reaksiyoner siyaset tarzı, mevcudiyetini ancak böyle bir "şeytani" imge üzerinden sürdürebilmektedir.

Çarpıcı olan hem komünizmin hem de Kemalizmin şeytanileştirilerek "tehdit" olarak lanse edildiği bu dönemlerde, hedefteki her iki görüşün temsilcilerinin de Türkiye'de iktidarı ele geçirmekten epey uzak olmalarıdır. "Kemalizm- İslamcılık", "otoriter bürokratik laik (hatta din düşmanı) devlet-dindar millet" ekseninde örülen karşıtlık bir taraftan popülist İslamcı siyasete sözde "anti-establishment"[3] imajı üzerinden iğreti bir "iktidar alanı" açmaktadır. Zira AKP'nin 16 yıllık tek parti iktidarı süresince bile hâlâ kendine karşıt olarak tek parti dönemi Kemalizm anlayışını sunması, sürekli kendi dönemini 1930'larla kıyaslaması, hatta ekmek karnelerinden ve ahıra dönüştürülen camilerden bahsetmesi bilinçli bir tercihtir. Bu karşıtlıkla Siyasal İslam, müesses nizama entegre olduğu ve kök salmaya başladığı Soğuk Savaş dönemini görmezden gelmekte, hiç yaşanmamış kabul etmektedir. Kendi-

3 Statüko karşıtı

lerinin bu tercihi de bizlere, İslamcı söylemde Kemalizmin bir "boş gösteren"[4] olarak ağırlığını ve biricikliğini teşhir etmektedir.

Öte taraftan, bu yapay karşıtlık önceki sayfada ifade edildiği şekliyle ona teorik ve söylemsel zemin hazırlayan kimi akademi ve medya çevrelerine sözde "resmî ideoloji karşıtlığı" üzerinden aslında yandaş bir "bilgi alanı" bahşetmektedir. Bir diğer ifadeyle yaratıcı ve bağımsız eleştiri bütünüyle terk edilmekte, bunun yerine popülist siyasetin yapılandırdığı kalıplar içerisinde yüzeysel ve bağımlı bir jargon düzeni ikame edilmektedir.

Tam da bu nedenle, elinizdeki derleme kitap her taşın altında ve her sorunun nedeni olarak Kemalizmi arayıp bulan İslamcılığın ve 2002 sonrasında İslamcı hegemonik söyleme destek verenlerin ısrarla görmezden geldiği, "Türkiye'nin Soğuk Savaş düzenine" yakından bakmayı hedefledi. Kökenleri II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945'e, tek parti Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) iktidarına kadar uzanan bu Soğuk Savaş düzeni, komünizm karşıtlığı üzerinden Cumhuriyet'in giderek muhafazakârlaşarak sağa çekilmesinin hazin hikâyesidir. 1940'ların ikinci yarısına denk gelen CHP iktidarında bilim insanlarının üniversitelerden "hainlikle" itham edilerek atılmasıyla başlayıp 12 Eylül 1980 darbesiyle devam eden bu mirasın izlerinin günümüzde de belirginleştiği düşünüldüğünde, sarsıcı bir devamlılıktır karşımızda duran. Gerçekten de 1923'te "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir" şiarıyla yola çıkan Cumhuriyet'in, 1945 kavşağında tam ters yola sapmasıdır bütün yaşadığımız. Tarikatların hüküm sürdüğü bir düzene son veren Mustafa Kemal Atatürk'ün, doğru yolu şeyhlerde dervişlerde değil, sadece bilimin rehberliğinde aramak gerektiğini ifade ettiği bu çarpıcı sözün sadece öğrenci karnelerinde göstermelik bir öğüde indirgenmesinin anlatısıdır Türkiye'nin Soğuk Savaş düzeni.

4 Zamansal/mekânsal bir bağlam dahilinde hegemonya ile şekillenerek kendi gerçekliğini inşa eden, devinimini muğlaklığından alan dilsel bir durum ve bir iktidar aracıdır. Detaylı bilgi için bkz. Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017

Bu çalışma, Tanzimat'tan günümüze iktidar mücadelesi veren İslamcı siyasetin Cumhuriyet Türkiye'sinde Soğuk Savaş dönemi ile yeniden ivme kazanan serüvenine odaklanmaktadır. Bu yükselişin iç ve dış dinamiklerine ışık tutarken ülkede yaşanan İslamizasyonun, iddia edildiği üzere "aşağıdan yukarıya" değil aksine planlı bir devlet politikası çerçevesinde, "yukarıdan aşağıya" örgütlendiğine vurgu yapmaktadır. Temel tezi, Soğuk Savaş'ın başlamasının ve 1946 yılında çok partili hayata geçişin hemen ardından cumhuriyetin ilk dönem devlet yapılanmasının asker-sivil bürokrasi eliyle anti-komünizm paradigması çerçevesinde tasfiyesine başlandığı ve ilerleyen yıllarda İslamcı hareketlerin yükselen sola panzehir olarak devlet seçkinleri eliyle merkezin kıyısına taşındıkları, böylelikle de "Kemalist" merkezin mağduru çevrenin "önemli ötekileri" olmaktan çıktıkları şeklinde formüle etmektedir. Kitapta çerçevesi çizilen bu görüş, Siyasal İslam'ın hegemonik söylemi açısından oldukça tehditkardır; öyle ki on yıllardır "ötekileştirildikleri" iddiasıyla savundukları mağduriyet söylemini temelinden çökertmekte, 2002 yılının 3 Kasım'ını İslamcı aktörlerin çevreden merkeze yürüdükleri ve iktidarı tek başına ele aldıkları "etken" bir süreç olarak değil aksine bu yürüyüşün önünün açıldığı "edilgen" bir sonuç olarak yorumlamaktadır.

Dolayısıyla bu kitap, 1980'lerden itibaren özellikle liberal, sol-liberal ve İslamcı çevreler tarafından savunulan, 2002 sonrasında eleştirilmesi adeta tabu haline gelen, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Kemalist devlet yapılanmasının iktidarda olduğu ve özellikle liberallerin 2013 yılına dek ileri sürdüğü üzere otoriter iktidarın yıkılmasıyla gerçek demokrasinin kurulacağı yönündeki yaklaşıma bir reddiye sunmaktadır. Bu reddiyenin teorik zeminini de Soğuk Savaş dönemi Weber eksenli Parsonscu hegemonik Amerikan Sosyolojisi etkisindeki Şerif Mardin'in 1970'lerde Osmanlı-Türk modernleşmesine uyarladığı merkez-çevre paradigmasının eleştirisi üzerine inşa etmektedir.

Bu kapsamda yanıtı aranan sorular şunlardır:

1. Anti-komünizm eksenli Soğuk Savaş ideolojisinin 1950

öncesi CHP içerisindeki nüveleri hangi iç ve dış siyasal dinamiklerle ideolojik karşıtlıklar temelinde hayat bulmuştur?

2. Devlet üst aklı, Soğuk Savaş stratejisinin bir gereği olarak İslamcılığı ne şekilde araçsallaştırmıştır?

2.1. ABD'nin ilk dönem Soğuk Savaş stratejisinin oluşum ve uygulama safhasında Almanya'nın "müstesna" konumu ve bunun Türkiye'ye yansımaları nasıl okunmalıdır?

2.2. Merkez sağ siyasetin, milliyetçiliğin, askeriyenin ve sivil bürokrasinin İslamcılaştırılması hangi süreçte ve nasıl gerçekleşmiştir? Buna yönelik tepkiler ne şekilde yalıtılmıştır?

2.3. "Anti-komünizmin" dış politika ayağı, Türkiye-ABD ilişkileri çerçevesinde nasıl işlerlik kazanmıştır?

3. "Tepeden inmeci" İslamcılaştırılma sürecinin küresel ve ulusal kapitalist sistem ile örtüştüğü politik-ekonomik bağlam nasıl analiz edilmelidir?

4. Siyasal İslamcılığın bir iktidar modeli var mıdır? "Türk tipi başkanlık" sistemi nezdinde hayat bulmuş rejim, II. Abdülhamit rejimiyle ne açıdan örtüşmektedir?

İslamcılığın adım adım yükseldiği Türkiye'nin Soğuk Savaş düzeni mercek altına alındığında ordu, sermaye ve ABD üç temel dinamik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmanın reddettiği ancak Türkiye siyasetine dair akademik çalışmalara hakim bir diğer paradigma da laikliğin yılmaz bekçisi Türk ordusunun İslamcılığı baskı altına aldığıdır. Halbuki, müesses nizamın kilit kurumlarından ordu, NATO'nun üyesi olarak 1952'den itibaren komünizmi baş düşman olarak tanımlamış, 1960'lardan itibaren de OYAK'ın kurulmasına koşut biçimde kapitalist ekonomik düzende sermayedar sıfatıyla işçi ve öğrenci hareketleri ekseninde yükselen sola karşı konumlanmıştır. Türkiye'de ordu ve onun denetimindeki istihbarat, sola karşı İslamcılıkla bu zeminde ittifak yapmıştır. Tıpkı ordu gibi İslamcılığa mesafeli olduğu iddia edilen Türkiye'nin büyük sermayesi de Soğuk Savaş döneminde

çıkarlarına tehdit olarak algıladığı sola karşı toplumun İslamcılaştırılmasını desteklemiştir. 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında İslamcılık içinden gelen Turgut Özal liderliğinde uygulanmış neo-liberal politikaların emekçi kesimlerde doğuracağı tepkiyi önlemek için İmam Hatip Okullarını, camileri, din adamlarını ve zorunlu din derslerini çoğaltmak da dâhil, ordu ve büyük sermaye topyekûn İslamcılaştırma politikalarında tam manasıyla işbirliği içinde olmuştur.

Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*[5] adlı kitabında "egemen sınıflar koalisyonu," "gerici sınıflar," ya da "tutucular koalisyonu" şeklinde kavramsallaştırdığı sanayici, tüccar, tefeci, aracı ve ağalar arasındaki çıkar birliğine işaret ediyor, bunun karşısına ordunun da yer aldığı "zinde kuvvetleri" koyuyordu. Avcıoğlu'na göre "*Batı'da ordu, daima gerici kuvvetlerin safında yer almış, haklarını arayan işçilere kurşun yağdırmıştır. Güney Amerika'da da durum aynıdır. Türkiye'de ise halktan çıkmış Atatürkçü bir ordu vardır. Bu orduyu hâkim sınıfların elinde itaatkâr bir alet olarak düşünmek büyük bir hatadır.*"[6] Halbuki bu çalışma Avcıoğlu'nun "*ilerici kuvvetlerin, Anayasa'dan da kuvvetli teminatı ordudur*" iddiasını sorunlu görmekte, bu koalisyona 1960'lardan itibaren ordunun da dâhil olduğunun ve İslamcılaştırma programına mihmandarlık yaptığının altını çizmektedir. Kaderin bir cilvesi olsa gerek, Avcıoğlu'nun bu satırlarının 12 Eylül 1962'de yayınlanmasından birkaç hafta önce, "Ben MİT Müsteşarlığı yapmadım, CIA'nin şube müdürlüğünü yaptım" diyen Fuat Doğu Kurmay Albay rütbesiyle o dönem ismi MAH (Milli Emniyet Hizmeti) olan MİT'in başına atanıyor, yükselen sola karşı Nurcuların önde gelen ismi

5 Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni, Dün, Bugün, Yarın*, Bilgi Basımevi, Ankara,1968

6 Doğan Avcıoğlu, "Sosyalist Gerçekçilik," *Yön*, Sayı: 39 (12 Eylül 1962), 20. Avcıoğlu'nun o dönem ordunun "ilerici" vasfını giderek kaybettiğinin farkında olarak, yine ordu içinde buna karşı çıkan kesimlerle birlikte hareket edebilmek adına bu ifadeleri yazmış olabileceğini not düşmek gerekir. Dolayısıyla bu ifadelerin bilimsel bir tespitten ziyade, gidişata dur demek adına iktidarı aceleci biçimde ele alma kaygısıyla kaleme alınmış olma ihtimali yüksektir.

Yaşar Tunagür'den Müslüman Kardeşler'in ideoloğu Seyyid Kutub'un kitabını Türkçeye çevirmesini talep ediyordu.[7] Tunagür'ün himayesinde müesses nizamla tanışan Fethullah Gülen'in müritleri, aradan geçen yarım asrın sonunda "ilerici" vasfını tamamen kaybetmiş ordu içinde darbe girişimi yapacak güce ulaşıyordu.

Ordu ve sermaye öncülüğünde kurulan iktidar koalisyonunun, kendi çıkarlarını korumak için var gücüyle desteklediği İslamcılaştırma, Türkiye'nin dış ittifaklarından, bölgesel ve uluslararası gelişmelerden ayrı düşünülemez. Soğuk Savaş Türkiye'sinde yükselen sola karşı Siyasal İslam'ın panzehir olarak görülerek desteklenmesinde, ABD'nin yanı sıra Batı Almanya ve Suudi Arabistan da kilit rol oynayan dış aktörler olarak dikkat çeker. Dolayısıyla "yerli ve milli" olduğu iddiasıyla her fırsatta "milletin" yegâne meşru temsilcisi olduğunu vurgulayan İslamcılığın iktidar yürüyüşü, bölgesel ve uluslararası güçlerin desteği olmadan anlaşılamaz. İslamcıların "yerli ve milli" olmaya yaptıkları sürekli vurgunun nedenlerinden biri de bu dış destek ve uluslararası ilişkiler ağını örtmek olsa gerektir.

İslamcılık iki yüzyılı aşkın bir zamandır bu topraklarda önemli bir dinamik. Soğuk Savaş yaşanmamış olsaydı da önemli bir siyasi aktör ve ideoloji olmaya devam edecekti. Afganistan'dan Fas'a kadar uzanan geniş Ortadoğu bölgesinde -farklı koşul ve dinamiklere sahip İran ve Pakistan dışarda bırakıldığında- İslamcılık sadece Türkiye'de on yedi yılı aşkın zamandır tek başına iktidarda. Siyasal İslam'ın en uzun süre iktidarı elinde tuttuğu ülkenin Türkiye olması, ancak Türkiye'ye özgü iç ve dış bağlantılar ile ağların örtüşmesiyle mümkün olabilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada yer alan makaleler, Türkiye'nin İslamcılaştırılmasına ve Siyasal İslam iktidarına tek bir sebep sonuç ilişkisiyle yaklaşmak yerine, bu olguyu karmaşık ve çok yönlü şekilde açıklamayı hedeflemektedir.

7 AKP'den milletvekilliği yapmış olan Selçuk Özdağ, 1980'lerin sonunda Fuat Doğu ile yaptığı röportajda Doğu'nun kendisine bu sözleri ifade ettiğini katıldığı televizyon programında açıklamıştır. "Doç. Dr. Selçuk Özdağ: Eski MİT Müsteşarı Fuat Doğu CIA Ajanıydı," 27 Aralık 2016, https://www.youtube.com/watch?v=gbUn9EcW9UY

Kitabın Genel Çerçevesi

Kitap, iki yıllık kolektif bir çalışma ve iki çalıştay sonucunda on akademisyen tarafından önceki sayfalarda verilen sorular ışığında derlenmiştir. Makalelerin sıralamasında konunun akış ve bütünlüğü dikkate alınmıştır.

Tolga Gürakar'a ait olan ve bir yönüyle sonraki yazıların teorik arka planını oluşturan "*Merkez-Çevre Paradigması Türkiye'nin Siyasasını Açıklamanın Anahtarı Olabilir mi?*" başlıklı ilk makale, Türkiye'nin siyasasına Şerif Mardin tarafından açıklayıcı bir yaklaşım sunma iddiasıyla kurgulanan merkez-çevre paradigmasını eleştirel gözle değerlendirmektedir. Gürakar'ın eleştirileri iki noktada toplanmaktadır. Bunlardan ilki, bu paradigmanın genel çerçevesine içkin olduğu düşünülen yapısal sorunlarla ilgilidir. Diğer eleştiri noktası ise paradigmanın yöntemiyle ilişkilidir. Siyasal İslamcı aktörlerin merkez-çevre koordinatlarına odaklanmaktadır. Mardin'in tezinin aksine bunların 1950 yılı sonrasında "çevre" aktör olmaktan uzaklaşmaya başladıkları karşı tezi üzerinden hareket etmektedir.

"*Tek Parti CHP'nin İdeolojisi*" başlıklı ikinci makalede Burak Cop, anti-komünizm eksenli Soğuk Savaş ideolojisinin nüvelerinin tek parti döneminde CHP içerisinde nasıl ortaya çıktığına, evirildiğine ve bunun da partiyi nasıl "muhafazakârlaştırdığına" işaret etmektedir. Burada Cop, farklı sınıf ve katmanlara, çatışan çıkar ve ideolojilere ev sahipliği yapmış o dönemin CHP'sinin ideolojisini "solidarizm" olarak saptamakla birlikte bunun rehber bir ideoloji şeklinde kurumsallaşamadığını aksine oynak bir ideolojik zemin yarattığını, böylece parti içi sağ ve faşizan hiziplere alan açarak onlar tarafından araçsallaştırıldığını vurgulamaktadır.

Üçüncü sırada Mehmet Ali Tuğtan'ın "*Soğuk Savaş ve Türkiye'de Siyasal İslam'ın Yükselişi: 1945-1970*" başlıklı makalesi yer almaktadır. Burada Tuğtan, Soğuk Savaş stratejisini oluşturan ve uygulayan aktörleri tarihsel bağlamları ışığında irdelemekte, ABD eksenli ilk Soğuk Savaş dönemi stratejisinin Nazi Alman-

ya'sından aldığı örgütsel ve ideolojik mirasın altını çizmektedir. Batı Almanya ve ABD'nin Siyasal İslam'ı komünizme karşı kullanması; bunların istihbarat kuruluşlarının İslamcı cemaat, siyasi parti, liderlik ve örgütlenmelere verdikleri destek ve bunun Türkiye'ye etkisi makalede detaylı şekilde gözler önüne serilmektedir. Tuğtan'ın iddiası, 1945-1960 döneminde de Soğuk Savaş stratejisi çerçevesinde Siyasal İslamcı aktörlere destek verilmiş olmakla birlikte, yine de komünizme karşı ağırlıklı olarak merkez partiler Demokrat Parti (DP) ve CHP'nin de üzerinde uzlaşı sağladığı laik bir milliyetçilik öne çıkarılmıştır. DP'nin ardılı Adalet Partisi'nin (AP) tek başına iktidara geldiği 1965 sonrasında ise komünizme karşı daha etkili ve popüler bir araç olarak Siyasal İslamcı örgütlenmelere destek verilmiştir. Bu tercih değişikliği, Millî Türk Talebe Birliği'nde (MTTB) ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin (CKMP) ardılı olan Milliyetçi Hareket Partisi'nde (MHP) İslamcılığın öne çıkması; Nurculuk başta olmak üzere tarikat ve cemaatlerin hızla güçlenmesi ve Siyasal İslamcılığın mecliste doğrudan temsilini üstlenen Milli Nizam Partisi'nin (MNP) siyaset sahnesine çıkmasıyla sonuçlanmıştır.

Kitapta yer verilen dördüncü makale Behlül Özkan'ın kaleme aldığı "*Soğuk Savaşta Türkiye Müesses Nizamı ile Siyasal İslam'ın Kutsal İttifakı*" adlı çalışmadır. Özkan'a göre Türkiye Soğuk Savaş tarihi üzerine yapılan çalışmalara, müesses nizamın en önemli aktörü olarak ordunun ve bürokrasinin laik ve Kemalist olduğu yargısı damgasını vurmuştur. Halbuki Özkan bu anlatıya karşı kendi bulgularını sıralayarak Siyasal İslam'ın müesses nizamla ve ABD başta olmak üzere onun dış müttefikleriyle yükselen sola karşı girdiği ittifak ilişkisini incelemekte, Siyasal İslam'ın partilerinin, liderlerinin, cemaatlerinin ve düşünürlerinin, anti-komünizmin omurgasını oluşturduğu devlet içindeki Soğuk Savaş yapılanmasının en müstesna aktörleri olduğunu gözler önüne sermektedir. Makale 1960'ların ikinci yarısından itibaren Türkiye'de Milli İstihbarat raporlarının "Müslüman Kardeşler" örgütlenmesi olarak

tanımladığı, Siyasal İslam'ın gelişmesinde etkili olmuş dernek, üst düzey bürokrat, gazeteci, akademisyen, sermayedar, istihbaratçı ve siyasetçilerden oluşan karmaşık ilişkiler ağını mercek altına almaktadır. Soğuk Savaş'ta, yükselen sola karşı panzehir olarak görülen Siyasal İslam'ın Türkiye müesses nizamına entegrasyonu ve bunun günümüze bıraktığı mirasa da değinilmektedir.

"*12 Mart: Karargâhtaki İslam İktidarı*" adlı beşinci makalede Okan İrtem, Türkiye'de yaşanan İslamcılaştırma sürecine "ordu" cephesinden bakmakta, henüz İslamcı bir partinin kurulmadığı 1967 yılını İslamcılaştırmanın siyasette ve askeriyede kristalize olduğu bir milat olarak işaret etmektedir. İrtem'e göre bu durum çeşitli tepkileri beraberinde getirmekle birlikte 9 Mart-12 Mart kavgası tam da "İslam programına" karşıt ve yandaş olan üst rütbeli subayların komuta karargâhında giriştikleri ve sonuçları sonraki yılları etkileyecek açıktan bir düellosudur. Nitekim 12 Mart ara rejiminin hemen sonrasında Siyasal İslam Türkiye'nin iktidar kapısından içeri bir daha hiç çıkmamak üzere girmiş, hükümet formülasyonlarının başat unsuru haline gelmiştir.

Fatih Yaşlı tarafından kaleme alınan "*Bir Soğuk Savaş İdeolojisi: Ülkücülük*" başlıklı altıncı makale, 12 Eylül darbesine uzanan süreçte Ülkücü Hareket'in CKMP'den MHP'ye olan dönüşümünü NATO'nun komünizmle mücadele konsepti bağlamında ele almaktadır. Yaşlı'ya göre bu dönüşümün ideolojik yansıması Türkçülüğün İslamcılık ile aşılanması üzerinden Türk-İslam sentezinin hareketin resmî doktrini olarak kabul edilmesi şeklinde somutluk kazanırken, siyasi ve toplumsal yansıması ise kimi Ülkücülerin paramiliter tarzda sokak gücüne dönüşerek ülkeyi adım adım 12 Eylül'e götüren Gladio-Kontrgerilla faaliyetleri içinde yer almaları şeklinde ortaya çıkmıştır.

Kitapta, yedinci sırada İnan Rüma'nın "*Üretim, Dünya Düzeni ve Türkiye*" başlıklı makalesi yer almaktadır. Bu çalışma Türkiye'de yaşanan iç ve dış siyasi gelişmeleri küresel üretim-dünya düzeni-devlet tipi arasındaki etkileşim bağlamında makro bir çerçe-

vede tahlil etmektedir. Bu minvalde, II. Dünya Savaşı sonrasında kendini ABD öncülüğünde restore eden kapitalizm uluslararası ölçekte yepyeni bir iş bölümünü gerekli görmüş, bunu da geçmişte benzeri olmayan Birleşmiş Milletler (BM), Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve NATO gibi kurumlar eliyle işlevsel kılmıştır. Soğuk Savaş dönemini "muasır medeniyet" addedilen Batılı kurumlarla bütünleşerek geçiren Türkiye'ye bu iş bölümünde biçilen misyon tarıma öncelik vermek ve devletçiliğin tasfiyesi ile yabancı sermayeye teşvik şeklinde özetlenebilir. Bu düzen bir yandan ekonomik liberalizm ile sosyal demokrasinin bileşimi olan karma bir ekonomi inşa etmiştir; öbür yandan zaman içinde yarattığı iktisadi bağımlılık, sermaye lehine ulusal bağımsızlık aleyhine hüviyet kazanmıştır.

Rüma'nın bıraktığı noktada Deniz Hakyemez'in "*Sermayenin Altın Programı: Tepeden İslamcılaştırma*" başlıklı tamamlayıcı makalesi gelmektedir. Burada Hakyemez, Türkiye'ye laikliğin "Kemalist" bir elit tarafından tepeden inmeci bir şekilde getirildiği ve bu elitin Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca İslama ve İslamcılara baskı uyguladığı, Anadolu sermayesi ile laik sermayenin bu çerçevede karşıt düştüğü iddialarının karşısında bizatihi İslamcılaştırmanın tepeden inmeci bir şekilde gerçekleştirildiği ve bunun sermaye sınıfının programı olduğunu öne sürmektedir. Lynn D. Nelson'un dinselleşmenin toplumsal refaha duyulan ilgiyi azalttığı, sermayenin çıkarlarını savunan sağ partilerin yükselişini ise desteklediğini ortaya koyduğu çalışmasından hareketle, Türkiye'de, özellikle Soğuk Savaş yıllarıyla birlikte sermayenin çıkarlarının giderek daha fazla İslamcılaştırılmadan geçtiğini; bu yolda yasal düzenlemeler yapıldığını; hem sol harekete karşı hem de daha disiplinli ve ucuz işgücü yaratabilmek adına, sermaye, sağ partiler ve nihayet devlet eliyle İslam programının desteklendiğini işaret etmektedir.

Barış Doster'in imzasını taşıyan "*Soğuk Savaş Yıllarında Türkiye-ABD İlişkileri*" adlı dokuzuncu makale dönemin ruhunu dış

politika üzerinden okura yansıtmaktadır. Burada Doster, II. Dünya Savaşı'nın ardından başlayan bu sürece ilişkin Türkiye'nin ekonomik açıdan güçsüz, iç siyasi gelişmeler açısından gergin, diplomatik açıdan ise tedirgin biçimde yakalandığından yola çıkmaktadır. Öyle ki dış politikada yalnız kalmaktan özenle kaçınan, bir an evvel Batı kurumlarında yer almak isteyen Türkiye, bu yönde attığı adımlarla SSCB'yi endişelendirmiştir. Aynı zamanda 1952 yılından itibaren NATO üyeliğiyle birlikte ABD'nin de Türkiye üzerindeki nüfuzu hızla artmaya başlamıştır. CHP'nin 27 yıllık iktidarının ardından, 1950'de tek başına iktidar olan Demokrat Parti'nin dış politika yönelimi ise ABD'nin tercihleriyle birebir örtüşmektedir. Zira DP, iç siyasette sosyalizm ve SSCB düşmanlığı, dış siyasette de katıksız bir ABD yandaşlığı gütmüştür. Bir diğer ifadeyle bir taraftan "bu kış komünizm gelecek", diğer taraftan da "SSCB saldırısına karşı bizi bir tek NATO ve ABD korur" zihniyetleri el ele yürümüştür. Doster'e göre Soğuk Savaş içindeki yumuşama dönemleri Türkiye'yi biraz etkilemiş olsa da 1960'lar ve 1970'lerde ABD ile yaşanan gerilimler, ikili ilişkilerin daha fazla ve daha yüksek sesle sorgulanmasına sebebiyet vermiştir. ABD'nin buna karşılığı ise 1971 Muhtırası ile 1980 Darbesi olmuştur.

"*Hayal ile Gerçeklik Arasında İslamcı İktidar: Hamidizm Üzerine*" adlı son makale ise Barış Zeren'e aittir. Zeren burada 20. yüzyıl boyunca Türkiye'de İslamcı siyasetin ana simgelerinin başında gelen II. Abdülhamit'in özellikle 2014 sonrasında yeniden öne çıkarıldığından hareketle Hamidizmin İslamcı siyasetle ilgili nasıl bir devlet yönetim modeli teşkil ettiğini tartışmaktadır. Bu tartışmayı sürdürürken de Abdülhamit dönemi devlet yönetiminde ortaya çıkan "kırılgan tekelleşme" ile resmiyette "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi" olarak adlandırılan yeni rejim arasındaki paralellikleri gözler önüne sermektedir.

I

Merkez-Çevre Paradigması Türkiye'nin Siyasasını Açıklamanın Anahtarı Olabilir mi?

Tolga Gürakar

"Sosyoloji bir dövüş sporudur."
P. Bourdieu

"... bir anlamda sosyoloji bugünün tarihidir,
tarih de geçmişin sosyolojisi..."
J. Guibert & G. Jumel

Giriş

Siyasal İslamcı ideolojinin Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) eliyle tek başına iktidara gelmesinin üzerinden tamı tamına on sekiz yıl, onun öncülü Millî Görüş partilerinin başta büyük şehirler olmak üzere birçok şehirde kazandıkları belediye başkanlık seçimlerinin üzerinden ise yaklaşık çeyrek asırdan fazla geçti. Dahası, İslamcı kadrolaşmanın Türkiye'de 1950 yılı sonrası başlayan sağ hükümetler/koalisyonlar furyası eliyle serpildiği göz önünde bulundurulduğunda, Siyasal İslam'ın her fırsatta kendisiyle hesaplaşılan ve bundan mağduriyet üretilen tek parti döneminin oldukça ötesinde, gerçekte yarım asrı aşan kesintisiz tarihsel serüveninden bahsetmek hiç de abartılı olmaz.

Ülkenin gidişatına dair göz önüne serilen ve önemli bir bölümü Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemini ihtiva eden son altmış yıllık bu tablo en yalın haliyle dahi böylesine sarihken, acaba İslamcı hareketlerin, iddia edildiği üzere, Kemalist merkezin mağduru çevrenin "önemli ötekileri" oldukları söylenebilir mi? Ayrıca, yine iddia edildiği üzere bu hareketler, "sivilleşmenin", "demokratikleşmenin", "normalleşmenin" ve "modernleşmenin" taşıyıcıları olarak görülebilir mi?

Hâl böyle iken, acaba 1970'lerde Şerif Mardin tarafından Türkiye'ye uyarlanan, 80'lerde liberal, sol-liberal ve kimi muhafazakâr entelektüel çevrelerce öne çıkarılan ve son olarak 2000'lerden itibaren Siyasal İslamcı söylem düzeni içinde de kök salarak yıllar içinde hegemonik bir tarihsel anlatı niteliği kazanan merkez-çevre paradigması tüm bu tahlillerde nerede konumlandırılabilir?

Mardin'in, Soğuk Savaş döneminin Weber merkezli Parsonscu egemen Amerikan Sosyolojisinin etkisinde, Edward Shils ve Shmuel Noah Eisenstadt'tan ilham alarak Osmanlı-Türk modernleşmesine uyarladığı, "değerler sistemi"ni esas alan, toplumsal gerilimi salt kültürel kodlar üzerinden açıklayan ve sosyo-kültürel açıdan "bütünleşmeyi" vurgulayan "işlevselci" yaklaşımı, tüm bu tahlillerde gerçekte neyi ıskalamakta ya da görmezden gelmektedir? Buna ilaveten halihazırdaki hegemonyayı ne şekilde beslemektedir?

Bu yazı, Türkiye'nin siyasasına Şerif Mardin tarafından açıklayıcı bir yaklaşım sunma iddiasıyla kurgulanan merkez-çevre paradigmasını eleştirel bir gözle değerlendirmektedir. Burada yapılacak eleştirinin okları iki ana noktadan atılacaktır: Bunlardan ilki, bu paradigmanın genel çerçevesine içkin olduğu düşünülen yapısal sorunlarla ilgilidir. Diğer eleştiriyse paradigmanın yöntemiyle ilişkilidir. Siyasal İslamcı aktörler ile hareketlerin merkez-çevre koordinatları üzerine odaklanmaktadır. Mardin'in tezinin aksine bunların 1950 yılı sonrasında "çevre" aktör olmaktan uzaklaşmaya başladıkları karşı tezi üzerinden hareket etmektedir.

Arka Plan: Soğuk Savaş Ekseninde İdeoloji ve Sosyoloji

II. Dünya Savaşı bittikten hemen sonra başlayan ve Berlin Duvarı ile SSCB'nin yıkılmasıyla noktalanan yaklaşık yarım asırlık süreç, teorik yazında "Soğuk Savaş Dönemi" olarak ifade edilmektedir. Ancak birçok ülke özelinde vuku bulan bazı olay ve gelişmeler bu tarihsel kabulü bütünüyle zorlamaktadır. Öyle ki bu savaş "laboratuvar" işlevi gören birçok Latin Amerika ülkesi başta olmak üzere ve ayrıca mücadelenin çetin yaşandığı, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu kimi ülkeler açısından gerçekte çok daha önceleri belirginleşmeye başlamıştır. Dahası bu durum, anti-komünizmi merkezine alan Soğuk Savaş ideolojisinin yeniden ürettiği düşünce kodları ve failler bağlamında izlerini uzunca bir süre daha devam ettirmiş, hâlen de ettirmektedir. Dolayısıyla, yukarıda işaret edilen toplumlar ve kurumları özelinde, Fransız sosyolog Pierre Bourdieu'ya atıfla, Soğuk Savaş dönemine özgü bir "habitus"tan bahsetmek ve bunun söz konusu ülkelerin günümüzdeki sosyo-kültürel dinamikleri üzerindeki baskın etkilerine dikkat çekmek kesinlikle yanıltıcı olmayacaktır.[8]

Bilindiği üzere Soğuk Savaş dönemini karakterize eden başlıca gelişme, ABD'nin, II. Dünya Savaşı'ndan çöküntüyle çıkan Avrupa'dan boşalan otoriteyi doldurması, "demir perde" karşısında "hür dünyanın" sesi ve kapitalist blokun lideri olarak dünya

8 Bourdieu, faillerin pratiklerinin ardında yatan asıl mantığın keşfi üzerinden hareket etmekte, buna çeşitli kavramlar üzerinden açılım getirmektedir. Bunlardan biri de "habitus" kavramıdır. Buna göre kişisel kimi yatkınlıkların altında sınıf, dil, millet, etnisite, cinsiyet ve aile gibi çeşitli toplumsal belirlenimler yatmaktadır. Dolayısıyla Bourdieu sosyolojisinde, "habitus" kavramı eliyle, toplumsalın içindeki kişisel ile kişiselin içindeki toplumsalın ilişkiselliği açığa çıkarılır ve eylem "düşünümsel"ya da "refleksif" kılınır. Bizim, yukarıda Bourdieu'ya atıfla Soğuk Savaş dönemi özelinde kullandığımız "habitus" kavramı ise kurumsal yatkınlıkların ve düşünce kodlarının tarihsel süreç içindeki köklerine ve bunların ilerleyen süreçte bıraktığı tortularına işaret etmektedir. Daha detaylı bilgi için bkz. Pierre Bourdieu & Loïc Wacquant, *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar,* Çev. Nazlı Ökten, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011

ölçeğinde bir hegemonya inşa etmeye girişmesi olmuştur. Zira medeniyetler ölçeğinde yaşanan bu eksen kayması, siyaset ve ekonomiden kültür, sanat, bilim ve entelektüel düşünceye kadar birden çok alanda kısa sürede kendini hissettirmiş, uzun bir dönem yalnızca İngiltere ile özdeş tutulan Anglosakson geleneği bu sefer ABD eliyle tekrardan tahtına taşımıştır.

Burada ABD'nin, Dünya Savaşı'nın hemen ardından girişti-ği ve Soğuk Savaş'ın gerektirdiği siyasi, ideolojik ve toplumsal restorasyonlar çerçevesinde attığı adımlar kritik dönüm noktalarından biri olarak karşımızda durmaktadır. Öyle ki dönemin Amerikalı politika teorisyenlerinin tüm bu çabalarında, bir taraftan uluslararası arenada SSCB'nin yükselen karşı hegemonyası, öte taraftan da 1930'lar ve 40'larda ABD içinde "tehlikeli" bir ivme yakalayan sistem karşıtı toplumsal dalgalanmalar tetikleyici olmuştur. Çünkü bu yıllar, bir yandan ABD'de 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın yarattığı sosyal ve ekonomik tahribatlar diğer yandan da Almanya, İtalya ve İspanya'da iktidara gelen ve dünyayı kasıp kavuran faşist ideolojiler sebebiyle geniş halk kitlelerinin sistem karşıtı örgütlenmeler üzerinden mobilize oldukları, ülkedeki aydınların kapitalizmin ve liberal demokrasinin "erdemlerini" sorgulamaya giriştikleri bir zaman dilimidir. Ancak sistem karşıtlığının ulaştığı zirve özelinde ABD toplumunda belirleyici olan tüm bu gelişmeler, 1940'ların ikinci yarısından itibaren sönümlenmeye başlamış, devlet anti-komünizmi merkezine alan ve bir dönem Senatör McCarthy ile özdeşleşen Soğuk Savaş ideolojisi üzerinden iç ve dış aygıtlarını inşaya girişmiştir.

Bu inşa süreci birden çok alanda işler kılınmakla birlikte, bu yazıyı doğrudan ilgilendiren husus, "iktidar-bilgi" etkileşimi ekseninde yeni hegemonyanın gereklerine yanıt verecek şekilde yeniden yapılandırılan sosyal bilimlerin, özellikle de sosyolojinin, içine girdiği dönüşüm ve bunun Türkiye özelindeki yansımalarıdır.

Amerikan sosyal bilimlerinde yaşanan değişime genel hatlarıyla bakıldığında, burada öncelikle vurgulanması gereken husus,

üniversitelerin piyasanın aparatı haline gelmeye başlamış olmalarıdır. Sosyal bilimler alanında "yöntem" ekseninde yaşanan ve bir bütün olarak akademinin düşünce kalıplarını sil baştan biçimlendiren bu süreçte, devletin ve kimi özel şirketler ile vakıfların ihtiyaçları doğrultusunda yapılan nicel araştırmaların öne çıktığı, orta-büyük ölçekli sosyal teorilerin gözden düştüğü, felsefenin önemini yitirdiği, entelektüalizmin yerini piyasa araştırması yapan uzman-akademisyenlere terk ettiği, özetle "*sosyal bilimlerin istatistiğin işgaline açıldığı*" görülmektedir. Velhasıl bu dönemde vakıf fonlarından en fazla yararlanan sosyal bilim disiplinlerinin başında da sosyoloji gelmiştir.[9]

Yönteme özgü yukarıda ifade edilen tüm bu dönüşümler bir yana, teoriye özgü yaşananlara bakıldığında, öncelikle Marksizm'in marjinalleştirilmesine koşut olarak sınıfsal tahlillerin ve çatışmacı-materyalist yaklaşımların akademinin gündeminden düştükleri görülmektedir. Buna karşılık Weber'in "yorumlayıcı" yöntemini merkezine taşıyan, "davranışçılığı" öne çıkaran ve karşılaştırmalı bölge çalışmalarında kültürel kodları başlıca belirleyiciler şeklinde ele alan yeni bir sosyal bilim yaklaşımının egemen olmaya başladığı göze çarpmaktadır. Bu bağlamda, ulusal kurtuluş savaşları yoluyla bağımsızlıklarını kazanan kimi ülke ve eski sömürgelerin önemli bir seçenek olarak gündemlerine taşıdıkları devlet öncülüğünde sosyalist kalkınma modelleri ya da üçüncü

9 Cangül Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı: Antikomünizm ve Amerikan Etkisi*, Can Yayınları, İstanbul, 2015, s. 147. "Sosyal bilimlerin istatistiğin işgaline açılması" ile ilgili olarak burada Michel Foucault'ya atıf yapmakta fayda vardır. Foucault'ya göre etimolojik olarak istatistik, "bir devleti belli bir anda niteleyen güç ve kaynakların bilgisidir." Dolayısıyla bizzat devletin gerçekliğini belirten teknik bilgiler bütününün kendisidir ve modern iktidarın (politik rasyonalite) bir aracı olarak "devlet aklı" ve "güvenlik" ile doğrudan ilişkilidir. Bu perspektiften yola çıktığımızda, burada basit bir yöntem tercihinden değil, iktidar-bilgi ilişkilerinin yeniden yapılandırılan doğasından ve aynı zamanda devletin de sosyal bilimleri zaptından söz edilebilir. Daha detaylı bilgi için bkz. Michel Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus: Collège de France Dersleri (1977-1978)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 242

yol seçenekleri karşısında, modernleşmeyi kapitalist tarzda yorumlayan yeni kuram ve yaklaşımların parlamaya başlaması tesadüf değildir. Bu kuramların ortak özellikleri, farklı dinamiklere sahip bu ülkelerin hedefledikleri "modernleşme" seviyelerine benzer yollar izleyerek, çizgisel olarak, istikrarlı kapitalist yapılar üzerinden ulaşacaklarını öngörüyor olmaları, dolayısıyla sorunların kaynağı olarak teşhis ettikleri geleneksel ile modern kurumlar arasındaki kültürel çatışmaları sorgulamaları şeklinde özetlenebilir. Sonuç olarak, ABD'nin en prestijli üniversiteleri arasında kabul edilen Harvard'daki Sosyoloji kürsüsünün başına Amerikan yapısal-işlevselciliğinin "kurucu babası" şeklinde nitelendirilen Talcott Parsons'ın getirilmesi bu yeni anlayışın yadsınamaz göstergelerindendir.

II. Dünya Savaşı bittikten hemen sonra Türkiye'de olup bitenlere daha yakından bakıldığında, içine girdiğimiz "Küçük Amerika" sürecine koşut olarak, Amerikan modeli esas alınarak ODTÜ ve Erzurum Atatürk Üniversitesi'nin kurulduğunun altı çizilmelidir. Geleneksel sosyolojinin Ankara ve İstanbul ekolleri özelinde ise, Atlantik ötesinde ortaya çıkan gelişmelerin buralara da sirayet ettiği görülmektedir. Bu bağlamda Ankara ekolü Amerikan sosyolojisinde yaşanan dönüşüme doğrudan muhatap olmuştur. Öyle ki Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nin (DTCF) o dönemki sosyoloji kürsüsü Niyazi Berkes ve Behice Boran gibi doktora eğitimlerini çoğunlukla ABD'den alarak ülkesine dönen kadrolardan teşekkül etmiştir. Ancak burada bir parantez açarak, Berkes-Boran kuşağının (1940 kuşağı) Amerikan sosyolojisi içinde Chicago Okulu'nun saha araştırmasını esas alan ve nicel teknikler kullanan yöntem yaklaşımlarına yakınlık duymakla birlikte aynı ekolün liberal tezlerine önemli eleştiriler yönelttiklerinin altı çizilmelidir. Zira her ikisi de çalışmalarında "bütünleşmeci" modeller yerine "çatışmacı" modelleri esas almışlar ve sınıf merkezli iktisadi tahlilleri yadsınamaz belirleyiciler olarak kabul etmişlerdir. Nitekim Berkes-Boran kuşağının üni-

versiteden uzaklaştırılmalarını takip eden yıllarda yerlerine gelen yeni kuşak için böylesine bir genelleme yapmak pek de mümkün değildir. Öyle ki 60'lı yıllarda Soğuk Savaş'ın şiddetlenmesiyle Türkiye'nin de safını "anti-komünizmden" yana keskin çizgilerle belirlemiş olmasının akademi üzerindeki yansıması, Amerikan sosyoloji anlayışının Mübeccel Kıray ve Şerif Mardin'in de içinde olduğu yeni kuşak sosyologlar ve onların öğrencileri tarafından farklı vurgular içermekle birlikte öncüllerine kıyasla daha fazla benimsenmesi şeklinde kendini göstermiştir.

Kıta Avrupa'sı geleneğini daha fazla içselleştiren İstanbul Sosyoloji ekolü için bu etkileşim bütünüyle farklı bir seyir izlemiştir. Buna göre, 50'li yıllarda İstanbul Üniversitesi'nde açığa çıkmaya başlayan Amerikan etkisi, Ankara ekolünde görüldüğü üzere doğrudan değil, Fransız ve Alman akademilerinde ortaya çıkan Amerikan etkisi üzerinden dolaylı şekilde gelişmiştir. Bu süreçte görece içe kapalı Ülken ve Fındıkoğlu ekolüne karşın Nurettin Şazi Kösemilal ile anılan Le Play ekolünün yöntem olarak daha fazla ampirizme yöneldiği söylenebilir.[10] Teorik açıdan ise Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren egemen olan Durkheimcı düşünce (Fransız solidarizmi) ivme kaybetmiş; yerini kapitalist modernleşme teorileriyle uyumlu, Prens Sabahattin figürünün baskın şekilde öne çıktığı, 50'lerin siyasi ruhuyla paralel, anti-komünizm ile Anglosakson liberalizmden teşekkül etmiş yeni-muhafazakâr bir sentez almıştır.[11] Ancak 1960'ların gerek dünyadaki gerekse Türkiye'deki siyasi ve toplumsal gelişmeleri göz önüne alındığında, bu muhafazakâr anlayışın kendi kabuğunu kıramadığı, dolayısıyla sağ-entelektüel dar bir çevreyle sınırlı kaldığı söylenebilir.

Anglo-Amerikan Tarz-ı Dikotomi: Merkez-Çevre

Merkez-çevre yazını genel olarak 1950'lerden itibaren "top-

10 Daha detaylı bilgi için bkz. Bayram Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Doğu Kitabevi: İstanbul (2013).

11 Örnek, age. s. 204-205.

lumsal ilişkilerin yeniden üretimi" meselesini masaya yatıran Amerikan yapısalcı-işlevselci ve Avrupa yapısalcı-Marksist külliyatlarının içinde, onların bir alt yazını şeklinde akademik yazına dahil olmuştur. "*Aralarındaki politik, terminolojik ve metodik farklılıklara rağmen bu literatürün ortak paydası, toplumların ve siyasal aygıtların alt-birimleri nasıl etkiledikleri, yani bütünün parçaları-merkezin çevreyi- dönüştürme kapasitesinin ne olduğu sorusudur.*"[12] Ancak bu literatür bir üst bölümde anlatılan gelişmeler uyarınca, yıllar içerisinde Amerikan sosyolojisiyle özdeşleşerek ve aynı zamanda bir "paradigma" hüviyeti kazanarak kültürel ögeleri merkezine alan ve "bütünleşme/dayanışma" süreçlerine odaklanan vurgularıyla ön plana çıkmıştır. Burada da Edward Shils'in "merkez-çevre ilişkisi"nin kavramsal çerçevesini çizdiği çalışması önemli bir yer tutmuştur.

İlgili makalesinde Shils, her toplumun bir merkezi (ve aynı zamanda da çevresi) olduğu düşüncesinden yola çıkarak bunlar arasındaki karşılıklı ilişkiyi açığa çıkarmaya girişmiştir. Ona göre merkez yalnızca iktisadi, toplumsal, statüyle ilgili ve siyasal alt-sistemlerin karşılıklı bağımlılık ağları içinde etkinlik kazandıkları bir "kurumsal" alan değil, aynı zamanda kendisinin varlık sebebi olan sembol ve inançları da ihtiva eden bir "değerler" alanıdır. Zaten kendisine atfedilen "kutsiyetin" kaynağı da bu değerler setinin kendisidir. Shils'in bu şemasında, sahip oldukları otoriteyi çevreye yayma kudretini elinde bulunduran başta "devlet" ile etkinlik gösterdikleri alt-sistemler ve güçleri itibariyle türdeş olmamakla birlikte gerçekte uzlaşma içinde oldukları ifade edilen "seçkinler" merkezin en kritik aktörleri olarak öne çıkmaktadır. Ancak "kurumsal" alan ile "değerler" alanından müteşekkil böyle bir bütünün varlığı yine de o toplumun üyelerinin tamamının söz konusu merkezî değerleri benimsiyor oldukları anlamına gelmemektedir. Öyle ki merkezden çevreye doğru ilerledikçe çevrenin merkezin

12 Fethi Açıkel, "Entegratif toplum ve muarrızları: 'Merkez-çevre' paradigması üzerine eleştirel notlar", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 105 (2006), s. 31.

değer sistemiyle eklemlenmesi azalabilmekte, buna bağlı olarak da alternatif değer sistemlerinin "dışlanmış" bir mekânı haline dönüşmesi durumu ortaya çıkabilmektedir. Shils'e göre bunun çözümü bütünleşik bir iktisadi sistemin varlığından, kapsayıcı bir demokrasiden, kentleşmeden ve eğitim imkânlarının toplumun geniş kesimlerine yayılmasından geçmektedir. Çünkü tüm bunlar toplumun farklı kesimlerini birbirleriyle daha fazla temasa geçirecek, dolayısıyla da merkezi değerler sisteminin çevre tarafından içselleştirilmesini daha olağan kılacaktır.[13] Özetle Shils'in bu genel şeması, merkezin "kurumsal" ve "değerler" alanlarına ve bunların gerek kendi aralarında gerekse de çevre ile geliştirdikleri ilişkilere yönelik "ideal" bir çerçeve çizmektedir. Bu ideal çerçeve içinde öne çıkan en temel nokta ise, "toplumsal ilişkilerin yeniden üretiminde" merkezî değerler seti ile bütünleşik devlet ve onun bürokratik aygıtlarına "ayrıcalıklı" misyonlar biçilmesidir.

Shils'in bu genel modelini tarihsel-sosyolojik bir yörüngeye oturtan, patrimonyal bürokratik imparatorluklar ve onların kurumsal modernleşmesini analiz etmek için kullanan kişi ise S.N. Eisenstadt'tır. İlgili çalışmasında patrimonyal ve merkezî-bürokratik imparatorluklar arasındaki farklılıklara işaret eden Eisenstadt'a göre merkezî-bürokratik imparatorlukları diğerlerinden farklı kılan öncelikli husus, merkezlerinin yapısal ve sembolik anlamda çevrelerinden farklılaşmış olması ve bu farklılaşmayı muhafaza etme ve kendi değerlerini çevreye dayatma çabalarıdır. Merkezî-bürokratik imparatorluklara ilişkin bir diğer nokta da bürokrasi aygıtları özelinde oldukça güçlü olmalarıdır. Öyle ki bu tarz imparatorluklarda bürokrasi sistem içinde aşırı bir özerklik kazanmakta ve onun üst kademeleri zaman içinde idari rollerinin ötesine geçerek temel siyasî aktörler haline gelebilmektedirler. Ayrıca güçlü ve özerk bir sivil toplum alanının böylesine bir yapı içinde filizlenebilmesinin pek mümkün olmadığı hususu da tüm bunlara eklendiğinde, so-

13 Edward Shils, "Centre and Periphery", *The Logic of Personal Knowledge: Essays Presented to Michael Polanyi*, Routledge & Kegan Paul: London, 1961, s. 117-130

nuçta merkezî siyasal yapının kendisi siyasal mücadelenin yaşandığı esas alan olarak karşımıza çıkmaktadır.[14]

Tüm bu anlatılan yaklaşımlar ışığında gerek Shils'in gerekse Eisenstadt'ın etkileri Şerif Mardin'in merkez-çevre analizinde açıkça görülmektedir.[15] Dolayısıyla Mardin'in buradaki özgünlüğü, teorik yaratıcılığında değil, sentezlediği her iki yaklaşımı yine tarihsel-sosyolojik bir formda ilk defa Osmanlı ve Türkiye'nin modernleşme süreçlerine uyarlamış olmasındadır. Mardin'in bu tarihsel-sosyolojik modeline Shils'in verdiği ilham önemli oranda "değerler" kaynaklı çatışmalar üzerindendir. Zira Mardin ilgili çalışmasında "merkez" (ya da yönetici seçkinler) ile "çevre" (ya da kitle) arasında yaşanan iktidar mücadelelerini, Tanzimat ve sonrası dönemlerde belirginleştiğini iddia ettiği kültürel farklılaşmalar ("büyük" kültür ile "küçük" kültür arasındaki uçurum) üzerinden ele almaktadır.[16]

Eisenstadt'ın Mardin'in teorisine yaptığı katkınınsa daha ziyade söz konusu mücadelenin esas olarak yaşandığı "kurumsal" alanlar (özellikle devlet ve bürokrasi) özelinde belirginleştiği söylenebilir. Ayrıca Eisenstadt'ın tarihsel-sosyolojik yöntemine paralel olarak Mardin de merkez-çevre rekabetini benzer bir seyirde ele almış ve klasik dönem Osmanlı, modern dönem Osmanlı, Cumhuriyetin ilk dönemi ve 1960 sonrası Cumhuriyet dönemi şeklinde kopuş ve süreklilikler üzerinden incelemiştir. Dahası, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel devlet-bürokrasi sistemi, devşirme sistemi, vergi ve toprak sistemi ile Tanzimat sonrasındaki gelişmelere koşut ideolojik, bürokratik, iktisadi ve toplumsal dönüşümler, kendisinin Cumhuriyet dönemi merkez-çevre rekabetini açıklamak üzere referans verdiği tarihsel-kurumsal patikalardır.

---

14 Shmuel Noah Eisenstadt, *The Political Systems of Empires: The Rise and Fall of the Historical Bureaucratic Societies*, The Free Press: New York, 1963.

15 Şerif Mardin, "Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, 20. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 35-77

16 Mardin, a.g.m. s. 56

Liberalizm ile Muhafazakârlık Kavşağında Şerif Mardin'in Merkez-Çevre Paradigması: Eleştiriler ve Tartışmalar

Bu bölümde Mardin'in merkez-çevre paradigmasına içkin yapısal sorunlar ele alınmıştır ve bunlar üç temel noktada sınıflandırılmıştır. Bu paradigma öncelikle Osmanlı modernleşmesinden neşet ettiğinden ve günümüzle yine bu tecrübenin birtakım çarpıklıkları üzerinden ilişki kurduğundan, eleştireceğimiz ilk yer de, doğal olarak, tarihsel arka planda su yüzüne çıkmakta ve kendisinin bu konuya yaklaşımını merkezine almaktadır.

Merkez-çevre karşıtlığı Mardin'in ele aldığı haliyle Osmanlı modernleşmesi sürecinde yaşanan gerilimin kültürel-değer boyutuna yoğunlaşmakta ve bu boyutu bağımsız bir değişken olarak analize dahil etmektedir. Buna karşı iktisadi planda yaşanan değişim ve dönüşümlere, bunların tarihsel-sosyolojik sebeplerine ve gelecekteki yansımalarına aynı ayrıcalığı tanımamaktadır. Kısacası iktisadi altyapıyı güdük bırakmakta, kültürel boyut ile doyurucu bir biçimde ilişkilendirmemektedir.

Halbuki Osmanlı modernleşmesi, devlet hazinesini savaş gücü için nakit ödeme sıkıntısından kurtaran tımar sisteminin bozulduğu gerçeği kavranmadan ele alınamaz. Çünkü bu tahribat, sistemin hazineden düzenli olarak maaş alan yeniçerilere yönelmesine ve dolayısıyla da devletin nakit ihtiyacının olağanüstü artmasına sebebiyet vererek vergilerin önceleri iltizam usulüyle alındığı yeni bir düzeni doğurmuştur. 17.yüzyılın sonundan itibaren de toprakların hayat boyu kiralanarak kuşaktan kuşağa devredilebildiği malikâne sistemine evrilmiştir. Böylece eyaletlerde reayadan hem temel hem de olağanüstü vergiler toplayabilen, idari ve polisiye yetkilere sahip, siyasette etkin yeni bir ayan sınıfı ortaya çıkmış; buna koşut olarak merkezî otoriteyi temsil eden vali ve sancakbeylerinin güçleri gitgide azalmıştır. Bu bağlamda Bruce McGowan da yukarıda ele alınan saptamaları doğrulayacak biçimde 1699 ile 1812 yılları arasındaki bu zaman dilimini "ayanlar

çağı" olarak adlandırmakta ve devlet nezdinde Osmanlı tarihinin en ciddi adem-i merkezîleşmesinin yaşandığına dikkat çekmektedir.[17] Özetle önceleri ayanlar, sonraları eşraf ile merkez arasında yaşanan gerilim değerler çatışmasından ziyade sosyo-ekonomik temelli bir çıkar çatışmasına işaret etmektedir. Dolayısıyla Mardin'in indirgemeci bir tarzda öne çıkardığı kültürel boyut, bir yönüyle özerk bir karakter taşısa da resmin bütününde iktisadi altyapının dolayımından geçmiştir. Hâliyle bu iktisadi altyapının değerler sistemini yansıtan tamamlayıcı bir değişken şeklinde ele alınmalıdır. Göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir; fakat tarihsel bütün içinde sadece kendisine odaklanmaya da gerek yoktur. Bu değişkenin böylesi bir belirleyiciliği de yoktur zaten.

Ancak hâl tam tersi olduğundan ötürü, Mardin Osmanlı modernleşmesinin köşe taşlarından kabul edilen Tanzimat sürecine[18] de sırt çevirmekte, her türlü yapısal çarpıklığına rağmen bu sürece sonraki yıllara etkileri bağlamında hak ettiği değeri vermemektedir. Bu noktada Tanzimat sürecine getirilecek eleştirilerin hangi perspektiften ve hangi gerekçelerle yapıldığı çok daha belirleyicidir. Burada Mardin'in eleştirilerinin Avcıoğlu ve Berkes'te görülen Batıcılığı sömürgecilik karşıtlığı üzerinden mahkûm eden yaklaşımlardan oldukça farklı, "muhafazakâr" bakış açısına sahip eleştiriler olduklarının altı çizilmelidir. Dahası Mardin'in tüm bu eleştirileri Karal'ın da işaret ettiği üzere o dönemin geleneksel Müslüman kesimlerinde gelişen, Müslüman-gayrimüslim eşitliğini kabul etmeyen tutucu çevrelerin veya reformlar dolayısıyla çıkarları bozulan devlet kodamanlarının ve mültezimlerin eleşti-

17 Bruce McGowan, "Ayanlar Çağı 1699–1812", Editör: Halil İnalcık, Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt 2,* Çev. Halil Berktay, 2. Baskı, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 759, 764

18 Tanzimat, İnalcık'ın ifadesiyle "iktisadi-içtimai temelleri çürüyerek yıkılmağa yüz tutan bir imparatorluğun yeni prensiplerle yeniden kurulma teşebbüsünü gösterir [...]." Daha detaylı bilgi için bkz. Halil İnalcık, "Tanzimat Nedir?", Hazırlayan: Halil İnalcık – Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu,* 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2006, s.14

rileriyle de birebir örtüşmektedir.[19] Tanzimat yöneticileri halihazırdaki eski ikiliklere bir yenisini eklemekle ve köklü değişiklikler getirememekle suçlanmakta, aynı zamanda toplumun dinî-kültürel değerlerinden uzak Batıcılar olmakla itham edilmektedirler. Buna karşı Tanzimat'ın Osmanlı geleneksel hukuk düzenini değiştirdiği, Babıâli üzerinden padişahın otoritesini kısıtladığı, fertler arasındaki eşitlik düşüncesinin ilk tohumlarını serptiği, modern eğitim kurumlarının temellerini attığı, hukukî planda geleneksel mahkemelerin yanına seküler tarzda yeni mahkemeleri ikame ettiği ve iskân meselesine önemli düzenlemeler getirdiği gerçeği, Mardin'in eleştirdiği ikilikler içerisinde silikleştirilmiştir. Kısacası "Batı karşıtlığı" salt değerler sistemi üzerine inşa edilmiş, popülist bir tarzda yorumlanmış, buna karşı dönemin dış siyasi baskılarının zorunluluğu addedilip imzalanan 1838 tarihli Baltalimanı Antlaşması'nın "serbest piyasacı" yıkıcı hükümleri aynı şekilde sert bir eleştiriye tabi tutulmamıştır. Örneğin Berkes'i "tarihe otonomi bağışlamamakla" ve dolayısıyla "imparatorluğun iç yapısal zaaflarını aramamakla" eleştirdiği bir makalesinde Mardin, Berkes'in yazılarında öne çıkan "hunhar Batı" kavramını ve "liberalizm eleştirileri"ni abartılı ve serzenişli bulunmuş, "mekanik" olarak değerlendirmiştir.[20]

Mardin'e getirilecek ikinci temel eleştiri, kendisinin "pozitivizme bakışı" ile ilgili olup yukarıda anlatılan bu tarihsel kavrayışından neşet etmektedir. Aslında burada üzerinde durulması gereken husus, Mardin'in toplumsal gerçekliği kavrama doğrultusunda mekanik tarzdaki bir pozitivizmin zaaflarından kaçınmak adına içine girdiği anti-pozitivist tavrı değil, aksine bunun yerine neyi ikame etmeye çalıştığıdır.

Öncelikle buradaki niyetimizin körü körüne bir pozitivizm savunusu olmadığının altını çizelim. Öyle ki pozitivizm 17. ve 18.

---

19 Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt: 1, s. 185-186

20 Şerif Mardin, "Türk Düşüncesinde Batı Sorunu", *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4*, 18. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 237-246

yüzyılda Fransız felsefesinde görülen materyalist akımın ve diyalektiğin karşıtı olarak ortaya çıkmış, burjuvazinin ideologları tarafından da devrimci düşüncelerin gelişmesinin önünü kesmek ve düzeni yeniden tesis etmek adına reformizmin teorik aracı olarak kullanılmıştır. İnsan bilgisinin, hem varlığın birçok gizemini keşfetmeye yetmeyeceğini hem de felsefenin tayin edici sorunlarına yanıtlar bulamayacağını fark ettiği noktada da ister istemez karşıtı olduğunu iddia ettiği idealist ve bilinemezci kanadın önünü açmıştır. Ancak bütün bu eleştiriler bir yana, pozitivizmin Latin Amerika ülkeleri ve Türkiye'nin de içinde bulunduğu kalkınmakta olan ülkelerde dünyevileşme ve rasyonelleşme doğrultusunda farklı ve olumlu tarzda bir toplumsal anlam ve işlev yüklenmiş olduğu da bir diğer hakikattir.

Mardin'in pozitivizmi muhafazakâr bakışla eleştirdiği başından itibaren oldukça belirgindir. Eleştirisini, köklerini Tanzimat'a dek götürdüğü pozitivizmin Kemalizm ile özdeşliği üzerine kurmaktadır. Kimi seküler reformlara ön ayak olan Tanzimat bürokratlarının hem İslâm hukuku âlimlerine hem de halka yabancılaştıklarından, oysa geçmişte ortak bir lehçe ve davranış kurallarının bu unsurları birbirlerine bağladığından yola çıkmaktadır. Sonrasında da Kemalizmin toplumla organik bağlardan yoksun yüzeysel bir ideoloji olduğunu, dolayısıyla kişisel boşluk alanını dolduramadığını öne sürmektedir. Burada kendisinin altını doldurmaya çalıştığı anahtar kavram "yabancılaşma"dır. Bununla ilgili olarak da Mardin, bireylerin değerlerini oluşturabilecekleri ve kimliklerini konumlandırabilecekleri kurumsal bir ideolojik kaynağın yokluğunda İslami sembollerin, kimlik oluşturma çabasındaki insana yardımcı olma gücünden bahsetmektedir.[21] Özel alanı önemli oranda inançlar ve değerler dünyasına (iç dünya) indirgeyen Mardin bu noktada "dünyevileşmeye" dair bir kafa karışıklığı yaşamakta, bu bağlamda da kamusal-özel alan

21 Şerif Mardin, *Bediüzzaman Said Nursi Olayı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 22, 268-269

arasında halihazırda var olan gerilimi sınırlandırmak bir yana bilâkis yeniden üretmektedir.

Zira "yabancılaşma", Mardin'in ele aldığı haliyle sadece kültürel içerikli olmayıp aksine çok boyutlu bir olgudur. Öyle ki 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren dünyada şahit olunan dönüşümler ile yakından ilgilidir. Çünkü bu süreçte kapitalist ekonominin gelişimine koşut olarak özellikle dünya sisteminin merkezindeki devletlerin yönetim, kontrol ve baskılama kapasiteleri artmıştır. Bu da siyasal sistemlerin merkezîleşmelerine yol açmış, devletlerin askerî ve bürokratik aygıtlarının etkinliklerini artırmalarıyla sonuçlanmış ve özellikle köylülüğün ve kent proletaryasının sisteme yabancılaşması sonucunu doğurmuştur.[22]

Mardin'in merkez-çevre paradigmasına getirilecek üçüncü ve son eleştiri, bu paradigmanın iktidar ve güç ilişkilerini analiz ederken içine düştüğü idealist ve toptancı yaklaşımla ilgilidir. Mardin'in idealizmine dair; öncelikle onun yaklaşımı özünde, tıpkı Küçükömer'de de görüldüğü üzere, statükocu hâle gelen ve tutuculaşan görece statik bir bürokratik merkez ile bunun karşısında sistem eleştirisi getiren ve gerektiğinde mobilize olan görece dinamik bir çevre kurgusu üzerine inşa edilmiştir. Ancak burada kendisi merkezî değerlerden çevre değerlere doğru işleyen tek boyutlu bir akışa odaklanmak suretiyle gerçekte içinden çıkılması zor bir çıkmaza sürüklenmektedir. Çıkmazı; çevreden merkeze doğru dinamizmin bahşettiği bir değer akışı olabileceğini görmemesidir. Kısacası popülizmi (ya da popülist politikaları) yadsıması ve her iki eksen arasındaki dinamizmi karşılıklı olmaktan çıkarmasıdır.

Halbuki siyasal-toplumsal etkileşimler açısından bakıldığında, merkez de çevre de statik unsurlar ihtiva eder etmesine; fakat kendi içlerinde bütünüyle durağan olamayacaklarından, yapıları da zaman içinde değişkenlikler arz etmelidir, etmiştir ve etmektedir. Ancak Mardin dinamik olduğunu iddia ettiği çevreye kendi

22 Açıkel, agm. s. 43

değerlerini ihraç etme ayrıcalığını tanımadığından onu Tanzimat ve Cumhuriyetin ilk dönemlerinde dondurmakta ve aslında kendisiyle çelişmektedir.

Sözü edilen bu "idealist" çıkmazın yeni "toptancı" çıkmazların tetikleyicisi olduğu gerçeğinin altı da ayrıca çizilmelidir. Çünkü kendisinin bu statik modelinde değer sistemini çerçeveleyen kültürel kodlardan başka hiçbir sosyolojik değişken (dönüşen sınıflar, farklılaşan merkez ve çevre, emperyalizmin yeni veçheleri ve yeni toplumsal muhalefet-hareket odakları vb.) bu kurguya dışarıdan monte edilmez. Edilemez. Öncelikle Mardin tıpkı merkez ile çevre arasında tek taraflı işlediğini iddia ettiği kurgusunda olduğu üzere, makro toplumsal dönüşümleri de içeriden dışarıya doğru tek boyutlu olarak açıklamakta, yerel ve ulusal olmayan dış dinamiklerin belirleyiciliğini yeterince hesaba katmamaktadır.

Dahası onun merkez ve çevre metaforu Shils'in geç dönem analizlerinden[23] farklı olarak türdeş bir kurgudur ve bunların kendi içlerindeki çoklu karakterini, bölünmüşlüğünü ve zaman içindeki dönüşümlerini dikkate almamaktadır. Siyasal iktidar, politik toplum ve sivil toplum düzleminde yatay eksende (seçilmiş siyasi seçkinler ile atanmış bürokratik seçkinler; merkezî değerleri savunan partiler ile çevre değerleri savunan partiler; merkezî değerleri savunan örgütler ile çevre değerleri savunan örgütler) ve dikey eksende (atanmış bürokratik seçkinler ile çevre değerleri savunan partiler; merkezî değerleri savunan partiler ile çevre değerleri savunan örgütler) yaşanan çoklu mücadeleleri göz ardı etmektedir.[24] Dahası çevrenin de kendi içinde farklılıklar sergilediğini (yakın çevre-uzak çevre) hesaba katmamaktadır. Dolayısıyla bu toptancı yaklaşım içinde örneğin Kürt ve Alevi realitesi ve merkez karşısında zaman içerisinde dönüşen pozisyon ve talepleri silikleştirilmektedir.

23 Edward Shils, "Centre and Periphery: An Idea and Its Career 1935-1987", *Center: Ideas and Institutions,* Ed: Liah Greenfield & Michel Martin, The University of Chicago Press, Chicago, 1988, s. 250-282

24 Levent Gönenç, "2000'li yıllarda merkez-çevre ilişkilerini yeniden düşünmek", *Toplum ve Bilim,* Sayı: 105, 2006, s. 131-132

Özetle Mardin tekli gerilim ve çatışma örüntülerine odaklanmakta, iktidar ve güç ilişkilerinin değişkenliği, eklektik ve karmaşık yapısı ve dolayısıyla çok merkezli bir doğası olduğu gerçeğine gözlerini kapamaktadır. Bu alt başlıkta anlatılanlar da teknik bir soruna değil, aksine Mardin'in paradigmasına içkin yapısal bir probleme işaret etmektedir.

Siyasal İslam: Kıyıdan Merkeze, Merkez Eliyle Merkeze Rağmen

Siyasal İslamcılığın Türkiye'deki tarihsel serüveniyle ilgili değerlendirmeler Mardin'in merkez-çevre paradigmasının yöntem problemine ışık tutmaktadır. Buradaki iddiamız, Mardin'in İslamcı muhalefeti içinde konumlandırdığı "mutlak çevre" kurgusunun çok partili dönemden itibaren temsil niteliğini yitirmeye başladığı, bunun da kendisinin halihazırdaki kabulünü bütünüyle zorladığı ve dolayısıyla sorunlu olduğudur.

İslamcı hareketlerin Cumhuriyet tarihindeki yaşam döngüleri genel hatlarıyla incelendiğinde dört farklı dönemden söz edilebilir.[25] Bu bağlamda 1923-1937 arası yıllar Kemalist devrimin otoriter-modernleşmeci politikalarına karşı ayaklanmalar örgütledikleri ancak bunların devlet eliyle zor kullanılarak bastırıldığı "silahlı çatışma" dönemidir.

1937-1950 arası yıllar, önceki dönemin aksine, İslamcı hareketlerin devletten gördükleri baskıya ve sınırlanan mali kaynaklarına koşut olarak kendi içlerine döndükleri, "gayrimeşru" olarak gördükleri sosyo-politik sistemden uzak kalma amacıyla eylem repertuvarlarını daha ziyade tefekkür ekseninde inşa ettikleri "pasif" dönem olarak adlandırılabilir.

Nitekim 1946 yılında çok partili sisteme geçiş ve 1950'de yaşanan iktidar değişikliği ile birlikte İslamcı hareketlerin eylem repertuvarları açısından yeniden bir canlanma yaşanmıştır. Bun-

25 Hakan Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar: Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve AK Parti*, Çev. Ahmet Yıldız, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 52

lardan bazıları dönemin iktidarı Demokrat Parti ile açıktan kimileri de gizliden ittifak kurmaya girişerek gün yüzüne çıkmaya başlamışlardır. Her ne kadar on yıl süren Demokrat Parti iktidarı 27 Mayıs İhtilali ile görevinden el çektirilmişse de 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlük ortamı, İslamcı hareketlere örgütlenme ve faaliyetlerini sürdürme hakkı tanımıştır. Bu noktada Yücekök'ün 1946-1968 dönemiyle alakalı olarak din derneklerinin gelişim seyri üzerinden ortaya koyduğu istatistikî bulgular oldukça çarpıcıdır. 1946'da sayıları yalnızca 11 olan ve tüm dernekler içinde %1,3'lük bir payla son sırada yer alan din derneklerinin sayısı, 1968'e gelindiğinde ilk sıraya yükselerek toplam pay içinde %28,4 ile 10,730'u bulmuştur.[26]

İslamcı hareketler 1960 ve 70'ler boyunca Demokrat Parti'nin ikamesi olarak gördükleri Adalet Partisi başta olmak üzere Necmettin Erbakan liderliğindeki Milli Nizam ve Milli Selamet Partileri ile hemhal olmuş, yakın mesailerini sürdürmüşlerdir. İslamcı hareketlerin bu dönemde yeniden etkinlik kazanmasının, 1961 Anayasası'yla sağlanan yasal zemin ve sağ siyaset aktörlerinin açılımcı politikaları dışında kalan, bir diğer önemli nedeni de dönemin askerî-siyasi elitinin Soğuk Savaş sürecinde sosyalist-komünist hareketlere karşıt tutumu ve İslamcılığı bunların panzehri şeklinde örgütleyen politikalarıdır. Özetle 1960'ların ikinci yarısından 1980'e dek uzanan süreç, Türk sağında İslamcılaştırma programının belirginleşmeye başladığı, İslamcılık ile milliyetçiliğin birbirlerine aşılanıp sol hareketlere karşı paramiliter güç olarak desteklendiği, devlet bürokrasisinde milliyetçi-mukaddesatçı kadroların "makbul" görüldüğü, kısacası Türk-İslam sentezinin yapı taşlarının döşendiği, İslamcılığın "devlet eliyle" inşa edilmeye başlandığı yıllar olarak tanımlanabilir.

Türkiye'nin büyük sermayesinin ihtiyaçları ile örtüşen 24

26 Ahmet N. Yücekök, *Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı (1946-1968)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları (No:323): Ankara, 1971, s. 123, 136, 141

Ocak Kararlarını "süngü" zoruyla hayata geçiren 12 Eylül askerî darbesi, Siyasal İslam'ın iktidar yolculuğu açısından bir milat olmuştur. O dönemin siyasi mantığı bir yönüyle Türk-İslam sentezinin hakim kılınması ise, diğer yönüyle de Kemalizmin bütüncül karakterinin iğdiş edilerek yerine "yeni dünya düzeni" ile uyumlu salt Batıcılığa endekslenmiş "Atatürkçülük" resmî ideolojisinin getirilmesidir.

Bu yılların aynı zamanda hâkim kılınan neo-liberal politikalar üzerinden yeni bir iç göç dalgasını teşvik ettiği ve bunun da gecekondulaşmayı daha da artırdığı göz önüne alındığında, ezilen soldan arta kalan boşluk söz konusu İslamcı hareketlerin yeşermesinde çok daha verimli bir toplumsal zemin ortaya çıkarmıştır. Öyle ki 1980'ler ve 90'larda, İslamcı hareketler mobilize ettikleri dayanışma ağları üzerinden bir taraftan toplumsal nüfuz alanlarını genişletmişler, diğer taraftan çeşitli ticari ve sosyal faaliyetleri üzerinden sermaye birikimlerine ivme kazandırmışlardır. Nitekim Refah Partisi'nin 1994'te, başta İstanbul ve Ankara olmak üzere birçok ilde kazandığı belediye başkanlıkları, buradan ardına kattığı rüzgârla bir sene sonraki genel seçimlerden birinci çıkması ve son olarak da 28 Şubat'tan AKP iktidarına uzanan süreç şu ana kadar yaptığımız değerlendirmelerin kaçınılmaz bir sonucu olarak okunabilir.

Sonuç olarak şu ana kadarki tüm değerlendirmeler Mardin'in "kıyılar" üzerinde hareket ettiğini zira odağına aldığı İslamcı muhalefetin gerçekte mutlak bir "uzak çevreden" değil, aksine "merkezin kıyısından" başlayarak örgütlendiğini göz önüne sermektedir. Dahası "*geleneksel olarak taşra kökenli küçük köylülükten ve esnaflıktan beslenen İslami muhafazakârlık, geç modernliğin eşiğinde büyük metropollerin sağladığı pazar olanaklarına eklemlenen ancak İslami muhafazakâr kimliğini koruyan orta ve büyük ölçekli bir sermayedar sınıfının ortaya çıkışıyla başka bir sahaya evirilmiştir.*"[27] Dolayısıyla bu yeni sınıfsal oluşumun ortaya çıkışı Mar-

27 Açıkel, agm. s. 52-55.

din'in merkez-çevre kavramsallaştırması özelinde temsil edilebilir değildir. Bu yönüyle de Mardin'in salt muhafazakâr değerler ve İslamcı muhalefet ile özdeşleştirdiği "önemli öteki" kurgusu gerçekte prematüre olmaktan öteye geçmemektedir. Tek parti döneminde donmuş ve miadını doldurmuştur, sonraki yılların toplumsal gerçekliğini temsil edecek geçerliliğe sahip değildir.

Sonuç Yerine: Sosyolojinin Tarih ile İmtihanı

İkisi sosyolog biri toplumsal tarihçi üç Fransız sosyal bilimciden makalenin hemen başında aktarılan ifadeler, bu son bölümde tarih ile sosyoloji bağlamında inşa etmek istenilen "ideal tipleştirmenin" çıkış noktasını oluşturmaktadır. Buradaki amaç, Mardin'in tarihsel-sosyolojik yaklaşımını bu ideal kurgu ekseninde ele almak ve kendisinin bundan hangi ölçülerde uzaklaştığını ortaya çıkarmaktır. Dolayısıyla ideal sosyoloji-tarih etkileşimine dair aşağıda yapılacak değerlendirmeler aslında Şerif Mardin'in tarihsel-sosyolojik yaklaşımına getirilebilecek eleştirileri tersinden idealize ederek okumaktır.

Öncelikle *"sosyoloji bir dövüş sporudur."* Bu ifade, sosyoloji biliminin etiğiyle doğrudan ilişkili olup onu hegemonya karşıtı bir konumda inşa etmektedir. Bu yönüyle güç ilişkilerinden olabildiğince kaçınan, ama aynı zamanda da sosyoloğu ve nesnesini bu güç ilişkilerinden bütünüyle kaçınılmazlığın farkındalığıyla nesneleştiren, egemen anlatıya meydan okuyan bir ruh halini ve heyecanını bizlere yansıtmaktadır. Böylesine idealize edilmiş bir sosyolojik tavır rahatsız edicidir; didikleyicidir, şüphecidir, sorgulanmayan kanaatleri en baştan sorgular, kutsallara girer, dokunulmazlara dokunur.

Mardin'in sosyolojiyi ele alış biçimi ve bu doğrultuda formüle ettiği merkez-çevre paradigması kategorik olarak bu ideal durumun oldukça uzağındadır. Öncelikle hegemonya karşıtı bir çizgide değil aksine halihazırdaki hegemonyayı yeniden üreten bir hatta kendini var etmektedir. Güç ilişkilerinin tam da mer-

kezindedir. Verdiği rahatsızlık dar alanda yapılan ve kamuoyuna mal olmayan entelektüel tartışmaların ötesine geçmemektedir. Sorgulanmayan kanaatleri en baştan sorgulamaz, aksine İslamcı-muhafazakâr kesimlerin öteden beri var olan kimi "marjinal" anlatılarını "liberal" bir söylemle süsler ve gerçekte onların inşa edemediği teorik modeli onlar adına kurar. Bu durum paradigmanın "alternatif bir anlatı" iddiasıyla ortaya çıktığı 70'ler için de böyledir (Bunun sebebi "Arka Plan: Soğuk Savaş Ekseninde İdeoloji ve Sosyoloji" alt başlığı içinde gerekçelendirilmiştir). Paradigmanın, neo-liberal küreselleşmenin ortaya çıkmasına ve ivme yakalamasına koşut olarak "popülerlik" kazandığı 80'ler, 90'lar ve en fazla da 2000'ler için de böyledir.

Dahası "*... bir anlamda sosyoloji bugünün tarihidir, tarih de geçmişin sosyolojisidir.*" Bu ifade, sosyolojinin yöntemiyle doğrudan ilişkilidir ve onun tarih ile etkileşimi üzerinden inşa edeceği bir metodolojik yaklaşıma gönderim yapmaktadır. Böylesine bir tarihsel-sosyolojik yaklaşım olgulardan neşet eder, örgütlü belleği bu olgular üzerine kurar ve imkânlar dahilinde iç ve dış karşılaştırmalara yönelir. Dahası biyografi ile toplumsalı yani tikel ile tümeli yine bu olgular üzerinden etkileşime sokar. Bir yandan görecelilige hak ettiği önemi verirken, diğer yandan onu büyük resim içinde konumlandırmayı bilir. Buradaki ilk kritik nokta tüm bu olguları tarihin sınırları dışında bırakmayacak şekilde kendi değişim ve dönüşümleri bağlamında yorumlamaktır. Diğeri ise görme, analiz etme ve yorumlama sürecinde yürürlükte olan siyasi-ideolojik bağlamın çok boyutlu etkilerine dair farkındalıktır.

Mardin'in merkez-çevre paradigmasına bu ideal açıdan bakıldığında; yapı ve yönteme dair problemler ilk andan itibaren kendini göstermektedir. Bunlardan paradigmanın kendisine içkin yapısal problemler "Liberalizm ile Muhafazakârlık Kavşağında Şerif Mardin'in Merkez-Çevre Paradigması: Eleştiriler ve Tartışmalar" alt başlığında, Mardin'in yöntemine ilişkin problemler ise "Siyasal İslam: Kıyıdan Merkeze, Merkez Eliyle Merkeze Rağ-

men" alt başlığında gerekçeleriyle tartışılmıştır.

Siyasal İslam'ın 2002 yılı sonrası merkezdeki konumu ve on altı yıl içinde merkezde yaşanan dönüşümler bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Ancak burada Şerif Mardin'i diğer pek çok meslektaşından şanslı kılan husus, inşa ettiği ve ömrünü adadığı paradigmanın tarih ile ne şekilde sınandığını yaşarken görmüş olmasıdır. Kendisi için üzücü olan ise sosyolojisinin sınıfta kaldığı, tarih karşısında imtihanı geçemediğidir.

II

Tek Parti CHP'nin İdeolojisi

Burak Cop[28]

Giriş

Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) tek parti dönemi 1923 yılında başlayıp 1945-46'da sona erdi. CHP, Türkiye Cumhuriyeti'nden bir buçuk ay kadar önce kurulmuştur. Birinci TBMM'de (1920-1923) Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Birinci Grup 9 Eylül 1923'te Halk Fırkası'na dönüştü. 15 Ağustos 1923'te tamamlanan seçimlerde, Eskişehir ve Gümüşhane'den seçilmeyi başaran iki bağımsız aday dışında Birinci Grup çizgisindeki adaylar meclise girdiler.[29] Mustafa Kemal Paşa'ya muhalif İkinci Grup'un mensupları ise meclis dışında kaldılar. Halk Fırkası 1924 Kasım'ında içinden Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı çıkaracak, ancak bu parti Haziran 1925'te Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanarak kapatılacaktır. 1930'daki çok partili hayata geçiş denemesinin aktörü Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın ömrü ise yalnızca 99 gün olacak ve bu parti de kurucuları tarafından feshedilecektir. 1924-25'teki ve 1930'daki kesintiler sayılmayacak olursa tek parti rejimi 23 yıl sürmüştür. 1945'te farklı partilerin kurulmasına izin verilmiş, 1946 seçimleri sonucunda Demokrat Parti'nin (DP) mecliste grup kurmayı başarmasıyla tek parti rejimi sona ermiştir.

28 Doç. Dr. Bahçeşehir Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

29 Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı: Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 35

Bu çalışmada tek parti CHP'nin ideolojisi tartışılacaktır. Linz ve Stepan; Franco İspanya'sı, Salazar Portekiz'i ve dünyanın çeşitli yerlerindeki pek çok askerî rejimle birlikte Türkiye'deki tek parti rejimini de "otoriter diktatörlük" klasmanında değerlendirmektedir. Yazarlara göre bu tip rejimlerde kayda değer bir ekonomik ve sosyal çoğulculuk mevcuttur. Hatta bazılarında sınırlı da olsa siyasal çoğulculuğa rastlanabilir. Ekonominin yönetimi rejimin tekelinde değildir.[30] Linz, bu rejimlerin "ayrıntılandırılmış ve yaşamın birçok alanında rehber bir ideoloji yerine daha şekilsiz ve oynak yönetim zihniyetlerine" dayandığını belirtir.[31]

Tek parti rejiminin, adından da anlaşılacağı üzere, demokratik olmadığı açıktır. Peki bu rejimin vizyonu neydi? Araştırmacılar arasında 20. yüzyıl'ın ortalarından beri iki farklı yaklaşım belirginleşmiştir. Birinci yaklaşıma göre tek parti rejimi demokrasi kültürünü yerleştirmeye çalışan, demokratik bir rejimin altyapısını oluşturmayı hedefleyen bir kadro tarafından yönetilmekteydi. İkinci yaklaşımı benimseyenler ise tek parti CHP'nin demokratikleşme gibi bir perspektife sahip olmadığını, rejimin de kimi totaliter niteliklere sahip olduğunu savunmaktadır.[32] Bu ikinci kategorideki tarihçiler arasında, özellikle de 1930'lu yılların koşulları göz önüne alındığında, Almanya ve İtalya'nın başlıca örneklerini oluşturduğu totaliter rejimlerin yükselişi ile aynı bağlamda değerlendirdikleri tek parti CHP'nin faşizm ile bir rabıtası bulunduğunu ileri sürenler de vardır. Bu metnin başlıca konusu olan "Tek parti CHP'nin ideolojisi neydi?" sorunsalıyla ilişkili değerlendirmelerde bulundukları için, görüşlerini biraz daha detaylı aktaracağız.

30 Linz ve Stepan'dan aktaran Yunus Sözen, "Siyasi Rejimler: Demokrasiler ve Diğer Sistemler", *Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve Yaklaşımlar* içinde (Ed. Sabri Sayarı ve Hasret Dikici Bilgin), İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 47-48. Diğer diktatörlük tiplerini yazarlar totaliter, post-totaliter ve sultancı diye adlandırmaktadır.

31 Linz'den aktaran Sözen, "Siyasi Rejimler", s. 48

32 Her iki gruptaki araştırmacılardan bazılarının görüşleri için bkz. Murat Turan, *CHP Yönetiminin Dünya Partileriyle İlişkileri –Yaklaşım, Yöntem ve Tercihler– (1923-1950)*, İstanbul Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2017, s. 97-110.

Tunçay'a göre Kemalizmin, "çok milliyetçi" olmasının yanı sıra "hem komünizme hem liberalizme karşı koyuşu, sınıflar-üstü olma savı, tek-parti örgütü, önderlik ilkesi" gibi özellikleri nedeniyle, "Kemalizm bir tür faşizm midir" sorusu akla gelmektedir. Bu anlamlı bir sorudur. Ancak son tahlilde Tunçay "faşizmi tanımlayan özgül bileşimin tek-parti Türkiye'sinde bulunma olasılığı olmadığı" görüşündedir.[33] Parla ise "[Ziya] Gökalp'in iktisadi devletçiliği ve seçkinci olmayan halkçılığı Kemalistler tarafından sırasıyla idari devletçiliğe ve vesayetçi bir halkçılığa dönüştürülmüştür" deyip eklemektedir: "Kemalistler Gökalp'in daha özgürlükçü, çoğulcu, demokratik solidarist korporatizmini (...) zaman zaman daha otoriter, hatta totaliter ve yarı-faşizan korporatist açılımlar yönünde zorlamışlardır." Parla'ya göre, bu çarpıtmadan ötürü "siyasal Kemalizm" Gökalp düşüncesinin sağında yer almaktadır. Gökalp düşüncesinden daha ileride olan ise, laiklik ve inkılâpçılık ilkelerinin içeriği bakımından, "kültürel Kemalizm"dir.[34] Özetle Parla, tek parti rejiminin ideolojisinde totaliter ve yarı-faşizan açılımlar tespit etmektedir.

Beşikçi, CHP tüzüğünün 1924 Anayasası'nın "çok çok üstünde" durduğunu; Atatürk ve İnönü'nün tüzükten doğan yetkilerinin anayasadan, yani cumhurbaşkanı olmalarından kaynaklanan yetkilerinden çok daha önemli olduğunu savunmaktadır. "Adı tüzük olmasına rağmen tek parti döneminin en önemli siyasal belgesidir." Bu görüş, Devlet'e Parti'nin egemen olduğu Nazi Almanya'sı ve Faşist İtalya modellerinin bir benzerinin 1930'lar-40'lar Türkiye'sinde de geçerli olduğunu ima etmektedir. Kürt meselesine dair kimi çözümlemelerini de paylaştıktan sonra Beşikçi, Kemalizmin sömürgeci ve ırkçı niteliklere sahip olduğunu ileri sürmektedir.[35] Koçak da tek parti rejiminin -en azından İnönü döneminde- kendini kalıcı addettiği görüşündedir:

---

33 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005, s. 338

34 Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İstanbul, Deniz Yayınları, 2009, s. 232-233.

35 İsmail Beşikçi, *Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Tüzüğü (1927) ve Kürt Sorunu*, Yurt Kitap Yayın, Ankara, 1991, s.11-12 ve 241-248

> Bu dönemde yönetim ve CHP (...) tek-parti yönetiminin ve rejiminin geçici olduğu yolunda herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. (...) herhangi bir yazılı belge bulmak kolay değildir. Buna karşılık, tek-parti yönetiminin meşrûlaştırılmak istendiği yolunda birçok resmi açıklama ortaya konulabilir.[36]

Son bir örnek olarak Demirel, tek parti rejiminin başından beri kalıcı olarak tasarlandığını belirtmektedir. Ona göre II. Dünya Savaşı sonrasında hızla bundan vazgeçilerek çok partili siyasal hayata geçilmesini, savaş sırasında ve sonrasında uluslararası konjonktürdeki değişimle açıklamak gerekir.[37]

Bu metinde tek parti CHP'nin farklı ve kimi zaman birbirleriyle çatışan ideolojik yönelimleri ele alınacak, baskın eğilimin hangisi olduğu irdelenecek, yukarıda özetlenen görüşlerin doğru olup olmadığı tartışılacaktır.

CHP'nin "Oluşum" Dönemi: 1923-1931

Mustafa Kemal Paşa, Halk Fırkası (HF) adında bir parti kurma projesinden ilkin Aralık 1922'de Ankara basınına söz etti.[38] Bir ay sonra İzmit'te, bu defa İstanbul basınının temsilcileriyle buluştu ve zihnindeki HF projesini daha detaylı biçimde ortaya koydu. Aynı şehirde birkaç gün sonra da halkla yaptığı sohbette yine HF'nin hangi toplumsal sınıflarla ne gibi ilişkiler kuracağını, yürüteceği ekonomik ve sosyal politikaları anlattı. Mustafa Kemal'in İzmit'te basına ve halka söyledikleri, müstakbel partinin ideolojisine dair içerdiği ipuçları bakımından da önem taşır. HF'nin toplumdaki birkaç sınıfı değil, bütün milleti kucaklayacağını vurgular. Parti toplumsal sınıfları dayanışmacı ilişkiler içinde derleyecektir. Mustafa Kemal topluma dair ayrıntılı bir sınıf analizi yaparak sınıfların birbirleriyle ilişkilerinin nasıl olması

36 Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s. 570

37 Demirel, *Tek Partinin...* s. 370

38 Demirel, *Tek Partinin...* s. 33

gerektiğini özetler. Ona göre köylülerin, işçilerin, orta tüccarların, büyük sermaye sahiplerinin birbirlerine ihtiyacı vardır. Büyük sermayenin zenginleşmesi, ülkenin yabancı sermayeye muhtaç olmaması bakımından hayatidir. İşçi sınıfı kendi partisini kuramayacak kadar zayıftır. Aydınlar ise sınıf değildir. Aydınların görevi halkı aydınlatmaktır. Mustafa Kemal'in 19 Ocak'ta halka hitap ederken sarf ettiği "Parti iktisat amacına dayanarak kurulur, aksi menfaat, çapulcu partisidir" cümlesi, hem ekonomik ve toplumsal kalkınmaya verdiği önemi, hem de siyaseti çağdaş terimlerle kavramsallaştırdığını gösterir.[39] Daha da önemlisi Mustafa Kemal'in açıklamaları, İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e uzanan ve gitgide güçlenen ideolojik bir çizginin somutlaşmakta olduğunu gösterir. Bu çizgi halkçılıktır.

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e intikal eden halkçılık iki damardan beslenmektedir. Bunların ilki, Rusya'daki "köylü sosyalizmi" diye nitelenebilecek Narodnik akımıdır. Narodnizm Osmanlı İmparatorluğu'na göç eden Rusya kökenli Türkî aydınları etkilemiş ve bu aydınların halkçılık anlayışının temelini oluşturmuştur. Halkçılığın ikinci ve daha önemli damarı ise, özellikle Durkheim sosyolojisini temel alan Ziya Gökalp'i derinden etkileyen solidarist (tesanütçü, dayanışmacı) düşüncedir. Solidarizm Üçüncü Cumhuriyet Fransa'sındaki (1870-1940) en güçlü siyasal akımdır. Sınıf çatışmasının engellenmesi, farklı toplumsal sınıfların ahenk içinde olması, ekonomide gerektiğinde devlet müdahaleciliğine başvurulması ve sosyal devletin tesis edilmesi gibi prensiplere dayanan solidarizm, "halkçılık umdesi" adıyla, CHP'nin (parti Halk Fırkası adıyla kurulup 1924'te Cumhuriyet Halk Fırkası adını alacak, 1935'te ise ismi CHP'ye dönüşecektir) temel ideolojik doğrultusunu oluşturacaktır.[40]

Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF), kurultayını 1927'de topladı.

---

39 Mustafa Kemal Paşa'nın İzmit'teki açıklamaları için bkz. Demirel, *Tek Partinin...* s. 34

40 Zafer Toprak, "İkinci Meşrutiyette solidarist düşünce: Halkçılık", *Toplum ve Bilim* 1, Bahar 1977, s.92-95

Mustafa Kemal açılış konuşmasında, partinin birinci kurultayının 1919'da toplanan Sivas Kongresi olarak kabul edileceğini, dolayısıyla hâlihazırdaki kurultayın da ikinci kurultay sayılacağını açıkladı.[41] CHF'nin Ekim 1927'deki ikinci kurultayı, Mustafa Kemal'in büyük nutkunu okuduğu kongre olması bakımından çok önemlidir. Kurultaya dair bir diğer önemli ayrıntı ise, 1923'teki ilk nizamname (tüzük) yerine yeni bir nizamnamenin kabul edilmesidir. Kurultayla parti hem çalkantılı bir dönemin ardından kurumsallaşma yolunda mesafe alır, hem de ideolojik ve politik çizgisini biraz daha netleştirir.

Tüzüğün ilk maddesinde parti cumhuriyetçi, halkçı ve milliyetçi olarak tanımlanır. Laiklik henüz adıyla anılmamaktadır, dolayısıyla partinin prensiplerinden biri olarak ilan edilmemiştir. Ancak üçüncü madde, adını koymadan laikliğe işaret eder: "Fırka (...) devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı tamamen birbirinden ayırmayı en mühim esaslarından addeyler." Altıncı madde fırkanın umumi reisinin Gazi Mustafa Kemal Hazretleri olduğunu belirtir. Yedinci madde ise ilk altı maddenin değiştirilemez olduğunu ifade etmektedir.[42]

Partinin kurumsallaşmasını tamamlaması, ideolojik kimlik ve politik programını iyice netleştirmesi ise 1931'deki üçüncü kurultayla olacaktır. Kabul edilen CHF Programı'nda Altı Ok ilk kez yer aldı (1935 kurultayında milliyetçi yerine ulusçu, inkılâpçı yerine devrimci terimleri getirilecek, Altı Ok'un anayasaya girmesi ise 1937'de gerçekleşecektir). 1931 Programında solidarist halkçılığın etkisi görülmektedir: "Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat (...) iş bölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telâkki etmek esas prensiplerimizdendir." Bu maddenin yanında, özet kabilinden şu cümle yer almaktadır: "Sınıf yok, iş bölümü var."[43]

41 Demirel, *Tek Partinin*... s. 103

42 CHF'nin 1927 Nizamnamesi için bkz. Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde*, s. 398-412

43 CHF'nin 1931 Programı için bkz. Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde*, s. 474-483

Halkçılık

Cumhuriyetin ilk dönem halkçılığının temeli İkinci Meşrutiyet yıllarının düşünsel ortamına dayanıyordu. O ortamı besleyen kaynaklardan ilki Narodnik akımıdır. Narodnikler çoğunlukla orta sınıfa mensup aydınlardır. Köy komünlerine dayalı bir kırsal sosyalizm modelinin savunucusudurlar. "Halka gitmek", halkı bilinçlendirmek temel siyasal programlarını oluşturur. Ancak halkı bilinçlendirmekle kastettikleri, halka, yabancısı olduğu değerlerin endoktrinasyon yoluyla benimsetilmesi değildir. Toplumsal kurtuluşun formülünün halkın öz değerlerinde olduğunu savunurlar. Hem Çarlık rejiminin istibdadı yüzünden hem de Marksizmin 19. yüzyıl sonu-20. yüzyıl başında Rusya'da devrimci harekete hâkim olmasıyla Narodnik hareket zaman içinde sönümlenir.[44] İkinci Meşrutiyet döneminin siyasal ortamında, özellikle de Rusya kökenli Müslüman Türk aydınları üzerinde Narodnik halkçılığının önemli etkisi vardır. Öyle ki Narodniklerin başlıca sloganı olan "Halka Doğru", 1913-14 yıllarında İttihat ve Terakki'nin Türkçü kanadı tarafından yayınlanan bir derginin adı olacaktır.

Berkes, Narodnik akımının Osmanlı düşünce dünyasına üç koldan nüfuz ettiğine işaret etmektedir. Bunlardan ilki Balkan, özellikle de Bulgar aydınları arasında yaygın olan Narodnikçi görüşlerdir. Bir diğeri, Ermeni devrimci hareketinde ulusçu yanı ağır basan Taşnak partisine nazaran daha sosyalizan bir alternatifi temsil eden, Narodnikçi fikirlerin etkisi altında bulunan Hınçak partisidir. Hem Hınçakların hem de Bulgar halkçılarının 2. Meşrutiyet'in ilanından sonra oluşan Osmanlı Mebusan Meclisi'nde milletvekilleri vardır. Bir diğer kaynak, Rusya'dan göç eden Türkî aydınlardır. Berkes'in ifadesiyle "Petersburg Üniversitesi'nde

44 Narodnikler hk. bkz. V. I. Lenin, *The Economic Content of Narodnism and the Criticism of it in Mr. Struve's Book*, Marxists Internet Archive, https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1894/narodniks/index.htm (son ziyaret tarihi 30 Eylül 2018); Zafer Toprak, *Türkiye'de Popülizm 1908-1923* Doğan Kitap, İstanbul, 2013, s.25-26 ve 170-171; Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, s.207

okuyan Hüseyinzade Ali, oradaki devrimci öğrenci komünlerini görmüş, hatta Namık Kemal'in adını bile ilk kez bunlardan duymuştu. İstanbul'a gelip Tıp Fakültesine girince, birkaç arkadaşıyla birlikte bu narodnikî modelinde ilk üniversiteli gizli öğrenci cemiyeti olan 'İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kuranlardan oldu."[45]

Solidarizm ise Ziya Gökalp'in görüşlerini biçimlendirmesi bakımından CHP'nin halkçılığına Narodnizmden daha güçlü etki etmiştir. Aynı zamanda Üçüncü Fransız Cumhuriyeti'nin en önemli siyasi aktörlerinden Radikal Parti'nin[46] de ideolojisidir. Solidarizm bir yandan serbest girişimi ve mülkiyetin dokunulmazlığını gözetir, diğer yandan ekonomide devlet müdahaleciliğini savunarak sınıf çatışmasını ortadan kaldırmaya çalışır. Toplumsal dayanışmayı ve laik eğitimi savunan, pasifist bir ideolojidir. Solidaristler sosyalistlere genelde dostça yaklaşsalar da sosyalizmin toplumsal değişim hedefini benimsememiş; sosyal adaletten yana olmakla beraber toplumsal eşitsizliğin kaynağına inmemiştir.[47]

Berkes'in ifadesiyle Ziya Gökalp "halkçılığı (...) Durkheim'ın sosyolojisine bulayıp ondan (...) 'tesanütçülük' dediği solidarizm ve mesleki temsilcilik ideolojisine ulaştırdı."[48] Gerçekten de "mesleki temsil" kavramı Gökalp'in düşünüşünde merkezî bir yerdedir. Siyasal temsilin meslekler üzerinden gerçekleşmesi, meclisteki gruplaşmaların farklı meslek topluluklarını yansıtması fikri, yani korporatizm, Gökalp'te belirgindir. Solidaristler ve Gökalp tarafından demokratik formları önerilen korporatizm, Mussolini İtalya'sı başta olmak üzere faşist rejim ve akımlarca da savunulan bir temsil biçimidir. Cumhuriyetin ilk yıllarında, her ne kadar pratiğe geçirildiği örneklere pek rastlanmasa da korporatist

45 Berkes, *Batı Sorunu*, s. 207-208

46 1901'de tüzel kişilik kazanan partinin tam adı Cumhuriyetçi, Radikal ve Radikal-Sosyalist Parti'dir.

47 Toprak, "Halkçılık", 94-95. Ayrıca bkz. Toprak, *Türkiye'de Popülizm*, s. 292-295

48 Berkes, *Batı Sorunu*, s. 212

anlayışın rejimin resmî belgelerinde yer almasını, rejimin totaliterliğinin kanıtı sayan araştırmacılar vardır. Ancak korporatist söylemin kökenini, Gökalp'in solidarizmden etkilenmiş mesleki temsil anlayışında aramak daha doğrudur. Kaldı ki bu da hayata geçirilmiş bir doktrin değildir.

Gökalp'in 1918'de kaleme aldığı şu satırlar hem sınıf çatışmasını önemsizleştirme hedefini hem de siyasal temsilin mesleklere dayanması gerektiği görüşünü ortaya koymaktadır: "Halkçılığın gayesi, tabaka ve sınıf farklarını kaldırarak cemiyetin birbirinden farklı zümrelerini, yalnız işbölümünün doğurduğu meslek zümrelerine hasretmektedir. Yani halkçılık, felsefesini bu düstûrda icmal eder: Sınıf yok meslek var!"[49] Son cümle, "Sınıf yok, iş bölümü var" şeklinde CHF'nin 1931 Programı'nda da yer alır. Parla, mesleki temsil esasına dayalı bir meclis yapılanmasının 1921 Anayasası'nın tasarısında bulunduğu halde tartışmalarda kabul edilmediğine, Gökalp'in ise 1922'de konuyu yeniden gündeme getirdiğine dikkat çeker. Gökalp, önerdiği modelde üç tip milletvekilinin seçilmesi gerektiğini savunur: Birinci grup livalardan seçilecek yöresel milletvekilleri, ikinci grup ulusal düzeyde seçilecek "millî" milletvekilleri, üçüncü grup ise doktor, öğretmen, mühendis, tacir, zanaatkâr gibi çeşitli meslek erbaplarını temsil edecek "meslekî" milletvekillerinden oluşmalıdır. Üçüncü gruptakiler farklı çıkarların temsilcisi olacaktır. İlk iki grup "mekanik solidarite"yi, üçüncü grup ise "organik solidarite"yi yansıtacaktır. Parla, Gökalp'in önerisinde mesleki temsilin bölgesel temsile eklendiğini ve bunun teorik açıdan "karma korporatizm" teşkil ettiğini belirtir. Bu modelde "yerel ve mesleki milletvekilleri, ulusal milletvekillerinin 'umumculuğunu' denetlerken, ulusal milletvekilleri de ilk ikisinin 'hususçuluğunu' denetleyeceklerdir."[50]

Gökalp'in önerileri hayata geçmedi. İşin aslı tek parti döneminde, kimi siyasal elitlerin görüşleri ne olursa olsun, kayda de-

49 Aktaran Toprak, "Halkçılık", s. 92
50 Parla, *Ziya Gökalp*, s. 179-181

ğer bir korporatist yapılanmaya örnek göstermek zordur. Kansu'ya göre "Korporatist siyasal yapılar ne Türkiye'de ne de (...) Portekiz ve İspanya gibi ülkelerde tam olarak uygulama alanına konulmuştur. Meslekî temsil esasına dayanan bir 'ekonomik meclis' fikri (...) Mussolini'nin yönetimi altındaki İtalya'da bile tam olarak uygulama alanına yansımadı." Türkiye'de korporatist yapılanmaya dair en elle tutulur girişim, 1927'de çıkan bir kanunla kurulan Âli İktisat Meclisi'dir. 24 üyesinden biri ordu mensubu, on biri iş çevrelerinin temsilcisi, on ikisi de devlet kurumlarından olan meclisin görevi iktisadi mevzuatta yapılacak değişikliklerle ilgili değerlendirme yapmak, ülkenin iktisadi ihtiyaçlarıyla ilgili araştırmalarda bulunmak ve "çeşitli iktisat akımlarını inceleyerek bunların Türk ekonomisi ile ilgilerini ve Türkiye'ye etki derecelerini araştırmak" olacaktı. Bu meclis İstanbul burjuvazisi tarafından hoş karşılanmadı ve sabote edildi. 1935'te de lağvedildi.[51]

Türkiye'de şehir nüfusunun toplam nüfusa oranı I. Dünya Savaşı öncesinde %25'in üzerindeyken savaşlar, zora dayalı nüfus hareketleri ve son olarak da nüfus mübadelesiyle ülkenin sosyal dokusunun harap olması sonucu bu oran 1927'de %18'e inmişti.[52] Türkiye büyük oranda köylü bir nüfusa sahipti ve bu devasa kitleyle "ne yapılacağı" tek parti dönemindeki önemli bir siyasal ve ideolojik meseleydi. Cumhuriyet öncesi halkçılıkta, özellikle de Narodnizm etkisi altındaki halkçılıkta köycülük zaten merkezî bir yer işgal ediyordu. "Halka doğru" gitmekle kastedilen, köylüye gitmekti. I. Dünya Savaşı yıllarında, pantürkizm yerine Anadolu'yu temel alan, Türk köylüsünü romantik biçimde yücelten ve ana akım Türkçülükle rekabet içinde gelişen alternatif bir milliyetçi akım da köy yanlısı söyleme sahipti.[53] 14 Haziran 1918'deki

51 Aykut Kansu, "Türkiye'de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm* içinde (Ed. Ahmet İnsel) İstanbul:,İletişim Yayınları, 2015, s. 261

52 Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 104

53 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 197

Türk Ocağı kongresindeki ve sonrasındaki Türkçülük-Türkiyecilik tartışmalarıyla iki rakip eğilim arasındaki farklar belirginleşti ve Turancılığa karşı çıkan eğilimin içinden Mütareke sonrasında Anadoluculuk diye adlandırılacak fikir akımı çıktı.[54] Köycü eğilimleri güçlü ve kimi mensupları muhafazakâr görüşlere sahip Anadolucular, sanayileşme ve kentleşme karşıtı, köycü bir dünya görüşünü savunan Memduh Şevket Esendal'ın genel sekreterliği sırasında (1942-1945) CHP'de önemli bir hizip oluşturdular (bu konuya ilerleyen bölümlerde değinilecek). Bunlara ek olarak köycülüğün tek parti döneminde başka çevrelerde de söz konusu olduğunu belirtmek gerekir. Karaömerlioğlu'nun ifadesiyle "rejimin propaganda organları olarak kurgulanan" Halkevleri köycülüğe özel bir önem vermiş, Ankara Halkevi'nin yayını olan Ülkü dergisinde bu konuda yazılar çıkmış, Maarif Vekâleti (Milli Eğitim Bakanlığı) köylerdeki eğitimi iyileştirme amaçlı projeler geliştirmiştir (Köycü eğilimleriyle bilinen Dr. Reşit Galip 1930'ların başında Maarif Vekili olarak görevlendirilir). Karaömerlioğlu'na göre romantik nitelikli Halkevleri köycülüğü özellikle 1937'den itibaren yerini daha rafine ve kurumsal bir "devlet köycülüğü"ne bırakmıştır. Toprak reformu tartışmaları ve Köy Enstitülerinin gündeme gelmesi bununla ilişkilidir ve köycülük söyleminin dönemin Kemalist aydınları üzerinde belirgin bir etkisi vardır.[55] Yalnızca Kemalistler arasında değil, 1930'ların başından itibaren yavaş ama emin adımlarla örgütlenen ırkçı-Türkçü harekette de köycülük önemli yer tutar. Nihal Atsız'ın 1932'de yayınlamaya başladığı Atsız Mecmua'nın ele aldığı ana temalar arasında köycülük de bulunmaktadır (Dergideki yazılarda "İnkılap köyde olur, köyde

54 Bu konuda bkz. Metin Çınar, *Anadoluculuk ve Tek Parti CHP'de Sağ Kanat*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 39-60

55 M. Asım Karaömerlioğlu, "Türkiye'de Köycülük", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm* içinde (Ed. Ahmet İnsel), İstanbul, İletişim Yayınları, s.2015, 285-287 ve 295-297

doğar, köyde büyür" gibi ifadeler yer alır).[56] Köycülük deyim yerindeyse dönemin hegemonik anlayışlarındandır.

Yüzde 80'i köylü olan Türkiye'nin sınıfsal yapısı korporatizmin uygulanabilmesinin önünde ciddi bir engeldi. Köylülerin ezici çoğunluğunun küçük üretici olduğu Türkiye'de 1950, yani CHP iktidarının sona erdiği yıl itibariyle nüfusun kentli %20'lik diliminin de büyük kısmı ticarette ve hizmet sektöründe kendi adına serbest çalışıyordu (işverenler için çalışan ücretlilerin sayısı Türkiye nüfusunun yalnızca %2'siydi).[57] Köycülük söylemi yaygındı ancak köylülerin örgütlenmesine, mesleki birlikler ya da üretim birlikleri kurmalarına yönelik bir teşebbüs söz konusu değildi. 1930'larda gündeme geldikten sonra sürekli tartışmalara yol açan ve önü kesilen toprak reformu nihayet 1945'te, yani tek parti rejimi sona ererken Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun yasalaşmasıyla gerçekleşti. 1925'te aşar vergisinin kaldırılması ve 1940'larda hayata geçirilip daha sonra CHP içindeki tutucu kanat tarafından akamete uğratılacak olan Köy Enstitüleri projesi ile beraber, çok yaygın olan köycülük söyleminin altının doldurulması adına atılmış az sayıdaki adımdan biriydi bu reform. Ancak mülkiyet ilişkilerinde köklü bir değişim anlamına kesinlikle gelmiyordu. Keyder'in anlatımıyla;

> 1946 ile 1950 arasında toprak dağıtımı projesi ürkek bir biçimde yürütülerek 33.000 aileye devlete ait topraklar verildi; oysa önderleri bu projeye başta karşı çıkmış olan Demokrat Parti yönetiminde, 1950 ile 1960 arasında, 312.000 aile toprak sahibi oldu. (Üstelik aile başına verilen toprak %20 fazlaydı.)[58]

Karaömerlioğlu toprak reformunu bir "Kemalist muhafazakâr modernleşme projesi" olarak görmektedir. Ona göre bu projenin ardında yer alan köycülük ideolojisine; kırsal alanda huzursuzluk

---

56 Orhangazi Ertekin, "Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4 Milliyetçilik* içinde (Ed. Tanıl Bora), İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 360

57 Keyder, *Türkiye'de Devlet*, s. 148

58 Keyder, *Türkiye'de Devlet*, s. 157.

endişesi, kentleşme, proleterleşme ve sosyalist fikirlerin yayılması korkusu ve cumhuriyetçi ideolojiyi kırsalda güçlendirme arzusu eşlik etmektedir.[59]

Tek parti dönemi Türkiye'si sınıfsal yapısı itibariyle korporatizme uygun olmadığı gibi, rejimin de bu yönde attığı hukuki, idari ve siyasi adımlar önem arz eden nitelikte değildir. Solidarizmde de görülen sınıfların birbirleriyle çatışma içinde olmaması arzusuna söylem düzeyinde, hatta CHP'nin resmî belgelerinde rastlanmaktadır. Ancak mesleki temsile yönelik bir kurumsal yapılanma söz konusu olmamıştır. Tek parti CHP'ye "korporatistliği" üzerinden totaliter ya da faşizan olma eleştirisinde bulunmak isabetsizdir.

Fransız Radikal Partisi ve CHP

Radikal Parti (RP) 20. yüzyıl başından II. Dünya Savaşı'na kadar Fransız siyasetinin en önemli partilerinin başında yer alıyordu. İstikrarsız siyasal ortamdan ötürü iki savaş arası dönemde 42 hükümetin kurulduğu Fransa'da[60] RP, pek çok defa ve ağırlıklı olarak sol partileri ardında toplayarak kurduğu koalisyon hükümetlerine başbakan verdi. Yüzyıl başında siyasi yelpazenin solunda yer alan RP, iki savaş arası dönemde görece merkeze yaklaştı. O dönemde merkez sol bir konum alan RP'de II. Dünya Savaşı sonrası yavaş yavaş bir ayrışma baş gösterdi. Partide sağ ve sol kanat olmak üzere iki eğilim belirdi. Bu RP'yi zamanla zayıflattı. II. Dünya Savaşı sonrası RP kadrolarından çıkan en etkili siyasetçi olan Pierre Mendès France[61] sol kanadın lideriydi ve 1954'te kurulan 7,5 aylık kabinede başbakanlık görevini üstlendi. 1960'lar

59 M. Asım Karaömerlioğlu, "Elite Perceptions of Land Reform in Turkey", *The Journal of Peasant Studies* 27 (3) (April 2000), s. 115-141

60 Turan, *CHP Yönetiminin*, s. 206

61 France, 1938'de Léon Blum liderliğindeki kısa ömürlü 2. Halk Cephesi hükümetinde de görev aldı (İlki 1936'da kurulmuştu). Sol partilerin faşizm tehlikesine karşı İspanya ve Fransa'da oluşturdukları Halk Cephesi hükümetleri için bkz. Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, İstanbul, Everest Yayınları, 2011, s. 96-198

boyunca eski gücünden gitgide uzaklaşan RP'de sağ ve sol kanatlar arasındaki ayrışma nihayet 1972'de bölünmeyle sonuçlandı. Parti sağ kanadın kontrolüne geçti.[62]

Toprak'ın ifadesiyle "Pierre Mendès France başta olmak üzere kimi sola yatkın Fransız Radikal Parti mensupları 1920'lerde "Jeune Turc" (Jön Türk) diye nitelendirilmişlerdi."[63] RP, tarihinin en güçlü dönemi olan 1920'ler-30'larda CHP'ye kucak açtı. Başını RP'nin çektiği ve dünya çapındaki radikal partilerin üye olduğu Uluslararası Radikal Partiler Birliği[64] adlı federasyona CHP 1927'de üye olmaya davet edildi. Ekonomik meselelerde liberalizm ile sosyal demokrasinin arasında bir yerde konumlanan radikal partilerin diğer ortak paydaları cumhuriyetçi, laik (bunun Fransa başta olmak üzere birtakım ülkelerdeki radikal partiler için anlamı özellikle devlet-kilise ayrımını savunmaktı), boşanma ve kürtaj gibi kadınların lehine medeni hakların gelişmesinden yana olmalarıydı. Fransız Radikal Partisi başta olmak üzere bu partiler CHP'yi kendilerinden görüyordu.

Hayward, RP'nin solidarizminin, ekonomiye devlet müdaheleciliğinden yana olanları harekete geçirdiğini ve daha sonra refah devleti olarak adlandırılacak yapılanmanın gerektirdiği reformların gerçekleştirilmesi için birleştirdiğini belirtir. Solidarizm doktriner açıdan kırılgan olsa da siyasal programı; bireyci ve müdahale-karşıtı bir liberalizmden, örgütlülüğü teşvik eden ve devletçi bir sosyalizme geçiş sürecindeki bir toplumun sosyal ve siyasal ihtiyaçlarına uygundu.[65]

---

62 1960'larda CHP'de yaşanan benzer bir iç mücadele ise 1967 ve 1972'deki kopuşlar sonucu sol kanadın zaferiyle sonuçlanacaktı.

63 Toprak, *Türkiye'de Popülizm*, s.172

64 Tam adı Radikal Partiler ve Benzeri Demokratik Partilerin Uluslararası Birliği ("Entente Internationale des Partis Radicaux et des Partis Démocratiques Similaires") olan Birliğe o dönem verilen Türkçe isim de Radikal ve Mümasili Fırkaların Beynelmilel İtilâfı idi.

65 J. E. S. Hayward, "The Official Social Philosophy of the French Third Republic: Léon Bourgeois and Solidarism", *International Review of Social History* 6 (1) (April 1961): 19-48

Turan'ın eseri CHP-RP ve CHP-Uluslararası Radikal Partiler Birliği ilişkilerine dair son derece ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Birliğin Cumhuriyet Halk Fırkası'nı üyeliğe daveti 1927'deki kurultayda ele alınır. Birliğin Karlsruhe'deki kongresine CHP'yi temsilen katılan ve oradaki katılımcılara partiyi tanıtan Genel Sekreter Saffet Bey, temaslarıyla ilgili kurultaya bilgi verir. Daha sonra üye olup olmama konusunda kurultay delegeleri arasında tartışmalar yapılır. Saffet Bey, görüşünü soran Yusuf Akçura'ya, kararın parti divanına ait olduğu yanıtını verir. Divanda yapılan oylama sonucu Birliğe katılım onaylanmaz.[66]

Birliğe katılım kararı çıkmamasının nedeni tam anlamıyla açıklığa kavuşmuş değildir. Turan, katılmama kararının, konu kurultaya gelmeden önce parti üst yönetimi tarafından alınmış olduğu kanaatindedir.[67] Kurultaydaki tartışmalar sırasında Yusuf Akçura, Birliği deyim yerindeyse düşük profilli bulduğunu ifade eder. Akçura, Birliğe üye partilerin çoğunun ülkelerinde iktidarda olmadığını, aralarında en güçlü parti olan Fransız Radikallerinin bile iktidarda tutunamadığını, dolayısıyla Birliğin ortaya koyacağı her türlü temenniyatın, azınlığın temenniyatı olarak algılanacağını belirtir. Öte yandan CHP'nin durumunun çok farklı olduğuna, mutlak iktidarına işaret eder. Akçura'ya göre Birlik üyesi partilerin kendi ülkelerindeki konumlarıyla CHP'nin konumu arasında uyumsuzluk vardır.[68] Tunaya ise CHP'nin Birliğe üye olmak istememesini, "sosyal ve ekonomik devletçilik niteliğini, bilinçli, bilgili ve tutarlı olarak saptayamamıştır ve tereddütler içinde bırakmıştır" diye yorumlar. Dolayısıyla CHP'nin çekingen tavrını ideolojik belirsizlik ve tutarsızlıkla izah eder. Şu cümleleri ise, CHP'lilerde kafa karışıklığı olduğunu da ima eder: "Oysa, Radikal Sosyalist partiler sosyalist değildirler. Aslında orta partilerdi."[69]

Üye olmasa da CHP'nin sonraki yıllarda Birlik'le yakın ilişkile-

66 Turan, *CHP Yönetiminin*, s. 184-189
67 Turan, *CHP Yönetiminin*, s. 189
68 Akçura'nın açıklamalarını aktaran Turan, *CHP Yönetiminin*, s.187-188
69 Tarık Zafer Tunaya'dan aktaran Turan, *CHP Yönetiminin*, s.207

ri olacaktır. Turan'ın aktardığı üzere, CHP Birliğin 1926 Karlsruhe kongresinin yanı sıra 1931 Atina ve 1933 Sofya kongrelerine de gözlemci statüsünde katılır. CHP 1938'e kadarki tüm kongrelere, çoğuna katılmadığı halde ısrarla davet edilir. Birlik sekretaryası ile yapılan yazışmalarda CHP'den, kongreye katılamayacak olsa dahi, Birlik bülteninde yayımlanmak üzere yeni parti programının (1935) Fransızcasını göndermesi istenir, CHP temsilcilerinin katılmadığı kongrelerin çalışma raporları Ankara'ya gönderilir. CHP de Birlik yönetimine parti yayınlarını gönderir. Kemalist Türkiye'ye en büyük ilgiyi gösteren ise, üç kez başbakanlık koltuğuna oturan, RP'nin en önemli isimlerinden Edouard Herriot'dur. 1933 Sofya kongresi öncesi ve sonrasında Türkiye'yi ziyaret eden Herriot; Atatürk, İnönü ve Recep Peker'le görüşür, pek çok demecinde genç cumhuriyete övgüler yağdırır: "Ben lâyık ve Radikalim. Siz de lâyık ve Radikalsiniz (...) Hiç şüphe yok ki, Büyük Şefiniz Gazi Mustafa Kemal Hz. dünyanın en inkılâpçı bir adamıdır. Saltanat ve hilafeti kaldıran, yaptığı büyük inkılâplarla Türk milletine en mes'ut bir istikbal hazırlıyan bu büyük adam hakkında söyliyecek söz bulamıyorum."[70]

Herriot demeçlerinde, laiklik konusunda Kemalist cumhuriyetin atılımını özellikle över: "Ben lâyikim, memleketimde sol cenaha mensubum. (...) Gazinin ve arkadaşlarının kurdukları bina ne tarafından seyredilse güzeldir. (...) [Yusuf Hikmet Bayur'un aktarımıyla:] Size nasıl hayran olmayayım? Halifeyi sınır dışı ettiniz; halbuki Papa'nın Paris temsilcisi (...) benim hükümetimi düşürdü."[71]

Toprak, Atatürk'ün de Charles Gide ve Charles Rist gibi solidarist iktisatçılardan etkilendiğini, özellikle de Afet İnan'a yazdırdığı (not ettirdiği) kitaptaki "bağlılık (solidarité)" başlıklı bölümün, sosyal devlete dair analizler bakımından, Gide ve Rist'in yazdıklarıyla önemli oranda örtüştüğüne dikkat çekmektedir.

70 Turan, *CHP Yönetiminin*, s.189-220

71 age.s.214

Atatürk sosyal devleti tanımlarken "devlet sosyalistliği" kavramını kullanmaktadır ancak bu elbette Sovyetler Birliği'ndeki sosyalizmden epey farklıdır. Atatürk'ün Fransız Devrimi'ne ve Üçüncü Cumhuriyet Fransa'sına özel bir ilgisi vardır; Jean-Jacques Rousseau'dan Emile Durkheim'a kadar pek çok Fransız filozof, sosyolog, tarihçi, hukukçu ve iktisatçıyı okumuştur.[72]

Öte yandan CHP'nin ideolojik evrimine dair Toprak, "Solidarist düşüncenin sosyalizm kadar sağ ideolojilere de zemin oluşturduğu görmezden gelinemezdi" deyip eklemektedir: "Nitekim iki dünya savaşı arası dönemde, 1935 sonrası Cumhuriyet Halk Partisi'nin siyasal bağlamda sağ ideolojilere yakın bir çizgiye girmesi solidarizmin ne denli kaypak bir zeminde işlevselleştiğinin kanıtıydı."[73]

Tek Parti CHP'deki Diğer İdeolojik Eğilimler

Her ne kadar tek parti CHP'nin ideolojik yöneliminde en belirleyici akım solidarizm olmuşsa da dönem dönem farklı ideolojik eğilimler de kendini göstermiştir. Kronolojik olarak sıralarsak bunlar sol, faşizan ve sağ eğilimlerdir. *Kadro* dergisinde güçlü bir şekilde teorize edilen sol eğilim her ne kadar ciddi bir entelektüel nüfuza sahip olsa da hükümet politikaları üzerinde belirleyici bir etki oluşturamamıştır. Dolayısıyla diğer iki eğilim kadar nüfuzlu olamamıştır. Recep Peker'in parti genel sekreterliğine getirildiği 1931'den itibaren, Peker'in şahsında somutlaşan, faşizmden esinlenen görüş ve uygulamalar görünürlük kazanmıştır. *Kadro*'nun yayın hayatına son verdiği sıralarda zirveye çıkan faşizan eğilimler, Peker'in 1936'da Atatürk tarafından görevden alınması sonucu geri plana düşer. Peker'in faşist modele uygun bir şekilde Parti'yi devlet yapılanmasının zirvesine yerleştirme planı, bunun tam tersi yapılarak, yani Parti Devlet'e tabi kılınarak gündemden çıkarılır. Faşistleşme tehlikesi önlenir, ancak Parti-Devlet bü-

72 Toprak, *Türkiye'de Popülizm*, s.386-400
73 Toprak, *Türkiye'de Popülizm*, s.172.

tünleşmesinin faşist modelin öngördüğünün tersi bir istikamette tamamlanması da rejimin otoriter niteliğini koyulaştırır. Diğer bir deyişle CHP devleti değil, devlet CHP'yi yönetmeye başlar. CHP'nin örgütsel varlığını kısmen anlamsızlaştıran bu yapılanma, 12 Haziran 1937'de TBMM'de yaptığı konuşmada CHP'nin hükümetten ayrı bir siyasal kuruluş olmaktan çıkıp hükümetle "birbiri içine girip karışarak milletin ve devletin ortak bir kuruluşu" haline geldiğini söyleyen Başbakan İnönü tarafından da ikrar edilir.[74] II. Dünya Savaşı yıllarında ise Esendal'ın genel sekreterliği döneminde partide milliyetçi/muhafazakâr eğilimli sağ kanat güçlenir ve bunun da, o kanattan Reşat Şemsettin Sirer'in 1946'da Hasan Ali Yücel'in yerine Milli Eğitim Bakanı olması sonucu Köy Enstitülerinin öğretmen okullarına dönüştürülmesi örneğinde[75] görüldüğü üzere, önemli sonuçları olacaktır.

M. Türkeş, *Kadro* (Ocak 1932-Ocak 1935) dergisini çıkaran ekibin "ulusçuluğu tarihî materyalizm içine yerleştirmeye çalışan, emperyalizm analizinde Lenin'den doğrudan etkilenen, pozitivist modernizmi savunan, gelir ve kaynak dağılımı konularının burjuvazinin hegemonyasına bırakılmaması gerektiğini" öne süren "radikal ulusçu sol" bir yaklaşımı benimsediğini belirtmektedir. Kadrocular kapitalist/emperyalist ülkelerdeki sermaye birikiminin işçi sınıfının ürettiği artı değerin sömürüsünden çok kolonilerin sömürülmesine dayandığını ve uluslararası sistemin sanayileşmiş ülkelerle sanayileşememiş olanlar arasındaki çelişki temelinde şekillendiğini savunuyordu. Türkiye'de sosyalizmin koşullarının olmadığı, bu yüzden ülkenin kapitalist olmayan bir üçüncü yol bularak kalkınması gerektiği görüşündeydiler. Kadrocular Türkiye'deki ulusal kurtuluş hareketini mevcut uluslararası sistemi dağıtmaya yönelik önemli bir hamle olarak gördüler. Devlet eliyle sanayileşmeden yana oldular. Hatta özel sektörün

74 Mustafa Şener, "Burjuva Uygarlığının Peşinde", *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat* içinde (ed. Gökhan Atılgan vd.) (İstanbul: Yordam Kitap, 2015), s.277

75 Bu konuda bkz. Çınar, *Anadoluculuk*, s.261-268

doğrudan devlet tarafından kontrol edilmesini savundular. *Kadro*'nun devletçilik projesi dönemin diğer devletçilik doktrinlerinden ayrışıyordu. İsmet İnönü veya Ahmet Hamdi Başar gibi isimler tarafından savunulan devletçilik doktrinleri, aralarındaki farklılıklara rağmen pragmatik olmakta buluşuyordu. *Kadro*'nun devletçiliği ise ideolojikti. Türkeş bunların yanı sıra önemli bir noktaya daha, *Kadro*'nun dünya çapında "öncü" olduğu bir konuya dikkat çekmektedir: "Kadrocular 1960'lı yıllardaki 'Bağımlılık Okulu'nun' ileri sürdüğü tezleri otuz yıl öncesinden dile getirmişlerdir."[76]

Kadro'nun Kemalizmi bir sol ideolojiye dönüştürme çabası Recep Peker'i rahatsız eder ve ona karşı Ülkü dergisinin yayınlanmasına önayak olur.[77] Tabii Peker'in muarız olduğu asıl ideoloji liberalizmdir. Liberalizme ve liberal devlet modeline keskin bir şekilde karşıdır, parti teşkilatının devlet bürokrasisi karşısında güçlendirilmesi suretiyle daha otoriter bir rejimin kurulması görüşündedir[78] (1930'lu yıllarda Toprak'ın ifadesiyle "tüm dünyada liberalizm ricat halindeydi").[79] Partinin devletin önünde olması gerektiği görüşünü hayata geçirmek için çaba da sarf eder. Parti yöneticilerinin devlet yöneticileri üzerinde baskı kurma çabalarının en somut örneği Kazım Dirik'e yönelik müdahale girişimleridir. Turan, "Dirik vakası"nı eserinde ayrıntılı biçimde aktarmaktadır. Dirik'in İzmir Valisi olduğu sırada, ona yönelik baskılarından dolayı CHP İzmir İl Başkanı Hacim Muhittin Çarıklı Atatürk tarafından görevden alınır (Atatürk Çarıklı'ya "Fırkayı İttihat ve Terakki zihniyetiyle idare ediyorsun" diyerek tepki gösterir). Dirik daha sonra Trakya Umumi Müfettişi olarak görevlendirilir. Buradaki görevi sırasında da Peker,

76 Mustafa Türkeş, "Kadro Dergisi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm* içinde (Ed. Ahmet İnsel) İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s.470-473

77 Turan, *CHP Yönetiminin*, s.296.

78 age. s.308-309

79 Toprak, *Türkiye'de Popülizm*, s.425.

Dirik'le sürekli uğraşır; onu Atatürk'e şikâyet eder. Ancak görevden alınan Dirik değil Peker olur.[80]

Peker'in, görüşlerini hayata geçirmek amacıyla attığı en önemli adım ise 1935 yılında CHP'yi faşist partilerinkine benzer şekilde yeniden örgütlemeyi hedefleyen yeni bir parti tüzüğü ve programını taslak olarak Atatürk'e sunmasıdır. Atatürk Peker'in önerilerini reddeder. Turan'ın aktardığı; Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'ın, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın ve Atatürk'ün son başbakanı Celal Bayar'ın anılarında örtüşen noktalar çoktur. Hatıratlarda Peker'in İtalya ve Almanya'ya gidip incelemelerde bulunduktan sonra söz konusu taslağı hazırladığı, TBMM'yi büyük oranda yetkisiz bırakacak bir üst parti konseyi kurulması ve memleketi bunun idare etmesini önerdiği, bu taslağı okuyan Atatürk'ün de büyük bir hayal kırıklığı yaşayıp Peker'i kastederek "En yakınlarım bile beni anlamamış" tepkisi verdiği anlatılmaktadır. Peker görevden alındıktan sonra İçişleri Bakanı'na CHP Genel Sekreterliği, illerin valilerine de CHP İl Başkanlığı görevi verildi. Bu uygulama 1939'da sona erdi.[81] Peker'in tasarımının tatbikat alanı bulamadığı tek parti Türkiye'sinde, Faşist İtalya'daki gibi rejimin halkı kitlesel ve daimî biçimde mobilize etmesi söz konusu değildi; ayrıca siyasal bir "lider ilkesi" de formüle edilmedi, askerî söyleme ve yayılmacı politikalara da başvurulmadı.[82]

Tek parti döneminde CHP içindeki sağ kanada ilişkin eserinde Çınar, Esendal'ın 1942'de parti genel sekreterliğine getirilmesi ve milletvekili aday listeleri üzerinde etkili olduğu, bizzat "keşfettiği" birçok genci milletvekili seçtirdiği, Anadolucular denilen milliyetçi-muhafazakâr akıma mensup çok sayıda ismin de böylece meclise girdiği 1943 seçimlerine dikkat çekmektedir. Esendal alışılageldik CHP'lilere benzemez. Sanayileşme ve kentleşmeye dayalı hayata karşı toprağa dayalı bir köy medeniyetini yücelten,

80 Turan, *CHP Yönetiminin*, s.300-304.
81 age. s.231 ve 283-287.
82 Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin*, s.275-276

fabrikalara değil el tezgâhlarına ve her aileye yirmi dönüm toprak verilmesine ihtiyaç olduğunu savunan, Batı uygarlığına karşı son derece eleştirel ve Asya coğrafyasındaki Türklere özel ilgi gösteren milliyetçi biridir. 1986'da kurulan Doğu Türkistan Vakfı Başkanı Mehmet Rıza Bekin'e göre 1944'teki Turancı hareketin zamanlamasını yanlış bulmuş, ancak CHP Genel Sekreteri olmasına rağmen hapse girenlere destek verip yardımcı olmuştur. Bu doğrultuda başka tanıklıklar da vardır. Alman Büyükelçisi von Papen 1941'de yazdığı raporda Esendal'ın da ırkçı-Turancı çevrede yer aldığını, ancak resmî görevi nedeniyle doğrudan o grubun içinde gözükmediğini belirtir.[83]

Çınar'ın eserinde, Esendal'ın partiye kazandırdığı isimlerin 1945 sonrasında Türkiye'de anti-komünist, milliyetçi-muhafazakâr siyasetin biçimlenmesinde oynadıkları rolün ilk adımlarını takip etmek mümkündür. Esendal'ın 1943'te İnönü'ye sunduğu Maraş milletvekili aday listesinde Necip Fazıl Kısakürek de vardır. "Esendal'ın genel sekreterliği döneminde Tahsin Banguoğlu'nun başkanlığında kurulan Halkevleri Yüksek Danışma Kurulu'nun belirlediği 'Batı taklitçiliği sonucu milli kültür tahribatı ve anti-komünist mücadele' saptamaları" doğrultusunda çalışmalar yapılır. Köy Enstitüleri CHP içindeki Anadolucular tarafından dejenere edilir. Anadolucular DTCF tasfiyelerinde de başrolü oynar. 1950'deki seçim yenilgisinin ardından kurultay için yazdıkları raporda partinin daha milliyetçi olmasını talep ederler; materyalizm, kozmopolitleşme, "yanlış anlaşılmış hümanizma" gibi kavramları eleştirirler.[84]

1940'ların CHP'si sola uzak bir partiydi. CHP'nin anti-komünist niteliği II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden itibaren iyice belirginleşti. Soğuk Savaş dönemindeki sağ iktidarların anti-komünist politikalarının nüvesi 40'lı yıllarda bulunabilir. Anadolucuların önceki sayfada değinilen faaliyetlerinin yanı sıra, çok

83 Çınar, *Anadoluculuk*, s. 223-246
84 age. s. 244-268

partili hayata geçiş yılı olması bakımından kritik önemdeki 1945 dönemecinde yaşananlara da değinmek gerekir.

Sonradan Demokrat Parti'yi (DP) kuracak olan C.Bayar, A. Menderes, F.Köprülü ve R.Koraltan dörtlüsü, CHP'den ihraç ve istifa gibi yollarla kopmalarının ardından, Uslu'nun ifadesiyle "Tevfik Rüştü Aras'ın aracılığıyla dönemin radikal sol görüşlü entelektüelleri Zekeriya ve Sabiha Sertel ile bağlantıya geçtiler (...) Bu bağlamda, CHP'den ayrılanlar ile sosyalist muhalefeti bir araya getirebilecek bir platform niteliğinde (...) Görüşler dergisinin çıkarılmasına karar verildi." Derginin ilk sayısının yayımlanmasından iki gün sonra ise CHP İstanbul il örgütü tarafından düzenlenen bir gösteriyle Sertellerin Tan gazetesinin yanı sıra sol görüşlü diğer gazete ve kitabevlerinin büro ve matbaaları baltalarla tahrip edildi. Rejimin liberalleşmesinin sınırlarını göstermek amacıyla tertiplenen bu olay neticesinde hem sol muhalefetin serbestçe siyaset yapmasına izin verilmeyeceği gösterildi, hem de doğmakta olan DP, sol ile işbirliği yapma imkânından alıkondu (zira DP'nin liderleri "mesajı" alacak ve sosyalist aydınlardan uzak duracaklardı). Kurulurken siyasi yelpazedeki yeri, gazetecilere verdiği demeçte Menderes tarafından "Halk Partisi'nden iki parmak daha soldadır" diye tarif edilen, Mehmet Ali Aybar'ın parti listesinden bağımsız Bursa milletvekili adayı olduğu DP, CHP tarafından yer yer "Moskovacılık"la suçlanmaktan kurtulamadı. Gerçekte, sol aydınların DP ile bağı 1946 seçimlerini takiben kopmuştu ve CHP ile DP arasında anti-komünizm bakımından bir fark yoktu.[85]

Boratav, "İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen ilk beş yıl, böylece ilk 'faşizme geçiş' deneyimi oldu" deyip eklemektedir: "Çok partili rejime geçildi; ama, üstyapının tüm alanlarında gerçek anlamda çokseslilik engellenerek; özellikle de sol siyaset yasaklanarak." Boratav bu bağlamda Tan matbaası saldırısına, 1946'da kurulan sosyalist parti ve sendikaların hızla kapatılmasına, sol çevrelerle

85 Ateş Uslu, "Hür Dünya'nın Saflarında", *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat* içinde (ed. Gökhan Atılgan vd.) Yordam Kitap, İstanbul, 2015, s. 359-376

dirsek teması önlenen DP ileri gelenlerinin "antikomünizm kervanına" katılmasına, 1947'de İçişleri Bakanı'nın "köy enstitülerine ve üniversitelere sızmış komünistleri" hedef göstermesine, solcu akademisyenlerin tasfiyesine ve Sabahattin Ali'nin öldürülmesine işaret etmektedir. 1945-50 arasında faşizm tam yerleşmediği için iktidar seçim yoluyla DP'ye devredilmiştir. 1957-60 arası Türkiye'de faşizmin ikinci dalgasını teşkil etmektedir.[86]

Bitirirken

Tek parti CHP'nin Kemalizmi solidarist bir ideolojidir. Parti 1943'te, kuruluşunun 20. yıldönümü vesilesiyle yayınladığı broşürde toplumsal yapı ve ilerlemeye dair görüşlerini belirttikten sonra "Yukarıda hülâsa ettiğimiz cemiyet [görüşü] (...) solidarist bir cemiyet görüşüdür" ifadesini kullanmaktadır.[87] Yabancı esin kaynağı olarak Fransız Radikal Partisi'ni, yerli referansı olarak da Ziya Gökalp'i görebileceğimiz solidarist dünya görüşünün sağladığı demokratik açılımın bir eseri olarak CHP; 1920'de 35 anayasal ve seçilmiş hükümet varken bu sayının 1938'de 17'ye düştüğü,[88] Fransa'dan başka Akdeniz'e kıyısı olan hiçbir ülkenin demokrasiyle yönetilmediği bir dünyada; II. Dünya Savaşı biter bitmez Türkiye'yi bizzat çok partili siyasal hayata taşıyıp 4 yıl sonra da iktidarı seçimle teslim edebilmiştir. 1930'lu yıllarda Kemalist Türkiye'nin, Avrupa'da diktatörlük rejimlerine yönelik yatıştırma politikasına açıkça karşı çıkan az sayıdaki ülkeden biri olmasından ötürü George Orwell şu satırları yazmıştır: "1935-9 yıllarında, Faşizme karşı neredeyse her müttefik kabul edilebilir görülürken, solcular kendilerini Mustafa Kemal'i methederken buldular."[89]

Tek parti dönemi boyunca düzenli seçimler yapılmış, rejim-

86 Korkut Boratav, *Türkiye'nin Faşizmleri ve AKP* İstanbul, İmge Kitabevi Yayınları, 2015, s. 13-15 ve 19

87 Ahmet Demirel, *Tek Partinin Yükselişi* İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.332-333

88 Bkz. Toprak, *Türkiye'de Popülizm*, s.424-425

89 Orwell'den aktaran Feroz Ahmad, "The Historical Background of Turkey's Foreign Policy", *The Future of Turkish Foreign Policy* içinde (Ed. Lenore G. Martin ve Dimitris Keridis) (Cambridge MA: The MIT Press, 2004), s.22

den icazetli de olsa bağımsız adaylar gösterilmiş, 1935'ten itibaren gayrimüslim milletvekilleri meclise girmiş, mecliste CHP grubunu denetleyecek bir odak olsun diye Müstakil Grup oluşturulmuş, 1943 seçimlerinde toplam milletvekili sayısından daha fazla sayıda aday gösterilerek ikinci seçmenlere farklı adaylar arasında tercih yapma imkânı tanınmıştır.[90] 1945 sonrasındaki siyasal serbestleşme öte yandan dört başı mamur bir demokratikleşme anlamına gelmemektedir. Türkiye'nin Soğuk Savaş'ın başlangıcından itibaren kapitalist Batı kampında yer almasına koşut biçimde yükselen anti-komünizm, sola karşı artan bir otoriterleşmeyi de beraberinde getirmiştir. CHP iktidarının son yıllarında artış gösteren sol aleyhtarlığı 1950'den 80'lerin sonuna kadar sağ iktidarlar ve kimi darbe dönemi hükümetleri tarafından daha da ileri boyuta taşınacak ve özellikle 1965-80 arasında CHP'yi de hedef alacaktır.

Tek parti CHP'nin içinde aslında birçok parti vardır. Farklı sınıf ve katmanlara, çatışan çıkar ve ideolojilere ev sahipliği yapan CHP, içinden üç önemli parti çıkardı: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Demokrat Parti. Tek parti rejimi kurumsallaştıktan sonra da parti içinde farklı ve birbirleriyle açıkça çatışan ideolojik eğilimlere rastlanması, CHP'nin içinde pek çok parti barındırdığının tezahüründen başka bir şey değildir. Homojen olmayan bir CHP'ye yönelik toptancı değerlendirmelerin geçerliliği tartışmalıdır.

90 Bu konuda bkz. Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s.113-314

III

Soğuk Savaş ve Türkiye'de Siyasal İslam'ın Yükselişi: 1945-1970

Mehmet Ali Tuğtan[91]

Giriş

ABD'nin ilk dönem Soğuk Savaş stratejisinin hem oluşum hem de uygulama safhalarında, II. Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanya'sına hizmet etmiş ya da kendi ulusal amaçları doğrultusunda Nazi Almanya'sı ile işbirliği yapmış aktörlerin etki ve ağırlığı vardır. Bu aktörler arasında Kafkas, Balkan, Orta Asya ve Ortadoğu kökenli kişi ve örgütlenmeler de bulunmaktadır. Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sırasında izlediği silahlı tarafsızlık siyaseti gereği, savaşın neredeyse son evrelerine dek Almanya ile ilişkileri devam etmiştir. Bu ilişkiler çerçevesinde zaten Türkiye ile tarihsel ve kurumsal bağları bulunan bu kişi ve örgütler, Soğuk Savaş sırasında Türkiye'nin Batı kampına dâhil olmasıyla Türkiye siyaseti üzerinde örtülü ancak oldukça önemli bir etkinliğe sahip olmuştur. Türk siyasal hayatı incelenirken, bu etkinin derinliği ve farklı veçheleri yeterince ele alınmamıştır. Soğuk Savaş sırasında en başından itibaren Batı kampında yer almayı tercih eden Türkiye'de, çok partili hayata geçiş tercihinin kendisi de dâhil olmak

91 İstanbul Bilgi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, mehmet.tugtan@bilgi.edu.tr

üzere çoğu siyasi gelişme, Soğuk Savaş konjonktürüne uygun olarak ve Soğuk Savaş stratejilerini oluşturmak ve uygulamaktan sorumlu aktörlerin plan ve eylemleri doğrultusunda gelişmiştir. Elbette toplumsal hayatın karmaşıklığı, makro düzeyde toplumsal mühendislik çabalarının tam anlamıyla başarıya ulaşmasına çoğu zaman izin vermemiştir. Dahası, Soğuk Savaş sırasında ABD kadar olmasa da Türkiye üzerinde etkisi olan bir diğer aktör de ABD'nin bu savaştaki rakibi Sovyetler Birliği'dir. Türk siyasal hayatı yazınında toplumsal, kültürel ve ekonomik faktörler, bu konularda uzmanlaşan bilim insanlarınca hakkıyla ele alınmıştır. Ancak Soğuk Savaş dinamiklerinin Türkiye iç siyasetine yansımaları, yeterli derinlikte ve bilimsellikte ele alınmamış, daha çok gazetecilik veya komplo teorisyenliğinin ürünü olan popüler yazının konusu olmuştur. Bu çalışma, Soğuk Savaş'ta Batı ittifakının uyguladığı komünizm karşıtı stratejinin Türk siyasal hayatına etkilerini incelemektedir. Soğuk Savaş'ın Sovyet cephesinden yansıyan etkiler, bu çalışmanın konusu dışındadır. Bu bağlamda, önce II. Dünya Savaşı'ndan başlayarak komünizm karşıtı mücadelenin temel aktör, kurum ve süreçleri irdelenecek, ardından Türkiye'de Siyasal İslam'ın yükselişinde bir kırılma dönemi olan 1960-1970 arası döneme odaklanılacaktır. Çalışmanın başlıca bulgusu, 1945-1960 döneminde komünizme karşı temel unsur olarak Türk milliyetçiliğinin kullanıldığı Soğuk Savaş stratejisinde, 1950'lerin ikinci yarısında gerçekleşen değişikliklerin, 1960-1970 arasında Siyasal İslam'ın Türk milliyetçiliğinin yanı sıra ikinci bir komünizm karşıtı güç haline gelmesiyle sonuçlandığıdır. Bu bulgunun işaret ettiği ve Türk siyasal hayatında günümüze dek süren etkiler, Sonuç bölümünde tartışılacaktır.

II. Dünya Savaşı Sırasında Naziler ve Müslümanlar

II. Dünya Savaşı'nın ilk üç yılında peş peşe zaferler kazanarak Avrupa'yı kontrol altına alan Alman orduları, 1941 yazında saldırdıkları Sovyetler Birliği'nde de yaz ve sonbahar boyunca hızla ilerledi. Bu ilerleyiş sırasında Almanlar, yüz binlerce Kı-

rım, Orta Asya ve Kafkas kökenli Müslüman Kızıl Ordu askerini de esir aldılar.

Başlangıçta, Sovyetler Birliği'nin Rus olmayan halkları, Almanların kendilerini Stalin'in devlet teröründen kurtararak bağımsızlıklarına kavuşturacağına inandı. Bu nedenle gerek Ukrayna gerekse Kırım ve daha sonra Kafkasya'da Alman askerleri dostane biçimde karşılanırken, yerel halktan çok sayıda insan Almanların yanında savaşa katıldı. Alman Ordusu Yüksek Komutanlığı (Oberkommando Wehrmacht –OKW-) ve işgal edilen toprakları yönetmekten sorumlu Doğu Bakanlığı (Ostministerium), Rus olmayan halkların, özellikle de Alman işgal sınırını oluşturması düşünülen Ural ve Kafkas Dağlarının ardında yaşayan Türk ve Müslüman kökenli halkların, Sovyetler Birliği'ne karşı savaşta aktif olarak kullanılmasını savunuyordu. Savaşın hemen başında, Temmuz 1941'de Doğu Bakanlığı, savaş esirleri komisyonu kurulmasını kararlaştırmıştı.[92]

Eylül 1941'de, Enver Paşa'nın kardeşi ve I. Dünya Savaşı sırasındaki son görevi Kafkas İslam Orduları Komutanlığı olan Nuri (Killigil) Paşa ve dönemin Harp Akademileri Komutanı Korgeneral Ali Fuat Erden Almanya'ya gitti. Killigil, I. Dünya Savaşı'ndan sonra kardeşi Enver Paşa'yı takiben Almanya'ya gitmiş, 1938'de Atatürk'ün ölümüne dek orada kalmıştı. Almanlarla iyi ilişkileri vardı. Gerek Killigil-Erden heyeti, gerekse dönemin Berlin Büyükelçisi Hüsrev Gerede, Alman tarafına Ruslara karşı savaşmak üzere Türk ve Kafkas kökenli Müslümanlardan oluşan lejyonlar oluşturmalarını salık verdiler. 1941 Kasımı itibarı ile Alman esir kamplarında bulunan 3 milyona yakın Kızıl Ordu askerinin 800 bin kadarı Müslüman'dı.[93]

Türk ve Müslüman halkların geleceği ve başlangıçta Alman-

92 Enver Altaylı, *Ruzi Nazar: CIA'nın Türk Casusu*, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul, 2013, s.105

93 Ian Johnson, *A Mosque in Munich: Nazis, the CIA, and the Rise of the Muslim Brotherhood in the West* (Wilmington: Mariner Books, 2010), 10; Altaylı, Ruzi Nazar, 88-96

ların kazanıyor gibi göründüğü bu savaşın sonunda, kendi akıbetinin ne olacağı ile yakından ilgilenen Ankara Hükümeti de Alman muhataplarına benzer görüşler telkin ediyordu. 27 Ağustos 1942 tarihinde yeni Başbakan Saraçoğlu ile görüşmesini Dışişleri Bakanı Ribbentrop'a rapor eden Alman elçisi von Papen, yeni başbakana "Rus meselesi üzerine düşüncelerinin ne olduğunu" sorduğunu aktarır: "Türk olarak Rusya'nın tamamen yok olmasını tutkuyla istemekteydi. Rusya'nın yok edilme teşebbüsü Führer'in büyük ve her asırda ancak bir defa rastlanılabilecek büyük işlerindendi."[94] Von Papen, Türk-Moğol halklarına Alman himayesi altında özgürlük verilmesini tavsiye eden Saraçoğlu'nun görüşlerini özetlemeye şöyle devam ediyordu: "Rusların yakın bir gelecekte bütünüyle bozguna uğramaları durumunda, bu devletler ayrı ırklara mensup halkları ile birlikte bizden özgürlüklerini isteyecektir. Onları hayal kırıklığına uğratmamalıyız. Azınlıklar da bizi hayal kırıklığına uğratmayacaktır."[95] Von Papen, "Hangi anlamda Türkiye'nin belirli bir yardımını dikkate alabileceğimizi ve ele geçirdiğimiz toprakların yönetimiyle yeniden teşkilatlandırılması sırasında Türk çıkarlarını ne şekilde telakki edebileceğimizi" sorduğunda, Saraçoğlu bu konuları gizli görüşmeler çerçevesinde ele alabileceklerini ve bunun için üçüncü bir şahsı görevlendirebileceğini belirtir.[96] Von Papen, bu meselelerin Doğu Bakanlığı temsilcisi Prof. [Gerhard] von Mende ile birlikte incelendiğini söyleyerek şöyle devam ediyordu: "İşgal edilmiş Müslüman bölgelerde, Ukrayna ve Rus topraklarındaki sırf Alman hükümet ve yönetimi şeklinden farklı bir sistem izlemek, Türk hükümeti ile işbirliği içinde, "İyi modellerden, (söz gelimi Birmanya'daki Japonlardan) örnek alarak Kafkas ve Hazer ötesi ülkelerde, yönetici makam olan hükümetin

94 Muammer Sencer ve Mehmet Ali Yalçın der., *Gizli Belgeler: 2. Dünya Savaşında Türk-Alman İlişkileri ve Hitler'in Türk Dostları*, Sebat Matbaası, İstanbul, 1968, s.88-89

95 age. s.90

96 age. s.91

başına geçecek ora aslından bize uygun bir kişi bulmak gerekir."[97]

Hitler'in kendisi de hem I. Dünya Savaşı sonrasında kendisine dayatılan Sevr Anlaşması'nı yırtıp atarak İtilaf devletlerinden bağımsızlığını savaş yoluyla alan Türklere saygı duyuyor, hem de bir lider olarak Atatürk'e öykünüyordu.[98] Diğer Sovyet halklarına güvenmemekle birlikte, Müslümanları "güvenli" buluyor ve silahlandırılmalarına destek veriyordu. 1942 yılında yapılan bir karargâh toplantısında, "Sadece Müslümanlardan ibaret askerî birlikler oluşturulmasında bir risk görmüyorum" diyecekti.[99]

Bolşevik rejiminden kaçarak Paris'te sürgünde yaşayan Özbek liderler Mustafa Çokay ve Veli Kayyum, Almanların daveti ile Millî Türkistan Birlik Komitesini (MTBK) kurdular. Komitenin çalışmalarını Doğu Bakanlığında Orta Asya halkları konusunda uzman Prof. Gerhard von Mende koordine ediyordu. Mustafa Çokay'ın 1941 yılı Aralık ayında ölümünden sonra yerini alan Veli Kayyum, bir yandan MTBK'nın politik faaliyetlerini, bir yandan da Doğu Cephesi'nde savaşmak üzere düzenli birlikler oluşturulmasını koordine ediyordu. Aynı zamanda Doğu Cephesi'nde istihbarat çalışmaları yapmak için Türkî savaş esirlerinden oluşan *Tiger B* birliği de kurulmuştu. Öte yandan, 1942 yılından itibaren Doğu Cephesi askerî istihbaratından sorumlu olan Yabancı Ordular Doğu (Fremde Heere Ost –FHO-) Biriminin başında bulunan General Reinhard Gehlen de Rus anti-komünistlerinden oluşan bir ordu kurulmasını teklif etmişti. MTBK'nin faaliyetlerini koordine eden Doğu Bakanlığı da en başından bu işin içindeydi.[100] Esir Rus generali Andrey Vlasov'un liderliğinde kurulan bu birliğe Vlasov Ordusu ismi verildi. SS'in FHO ile

97 age. s.92

98 Hitler ve Nazilerin Türkiye ve Atatürk hakkındaki görüşleri için bakınız: Stefan Ihrig, *Naziler ve Atatürk*, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Alfa Yayıncılık, 2014

99 Johnson, *A Mosque in Munich*, s. 11

100 Heinz Höhne ve Hermann Zolling, The General was a Spy (New York: Bantam, 1972), 42-43; Mark Mazower, Hitler's Empire, Londra, Penguin Books, 2008, s. 462-463

Doğu Cephesi'nde yakından çalışan istihbarat birimi İmparatorluk Güvenlik Baş Dairesi (Reichssicherheitshauptampt-RSHA-) ve Himmler de, bağımsızlık verilmese de yerel işbirlikçilerin kullanılmasından yanaydı. Ancak gerek Rusların silahlandırılmasını tehlikeli bulan Hitler, gerekse MTBK başta olmak üzere Rus olmayan diğer Sovyet halklarının milli komiteleri, Sovyet karşıtı çabaların Rus önderliği altında birleştirilmesine karşı çıktılar.[101]

Alman orduları, Aralık 1941'de Moskova önlerinde Kızıl Ordu'nun karşı taarruzu ile geri püskürtülürken, işgal ettikleri topraklarda kurdukları dehşet rejimi ile de Rus olmayan halkların desteğini hızla yitirmeye başladılar. Takip eden üç yılda, savaş Almanya için giderek daha kötü bir seyir izlerken, Almanlar yarım milyona yakın savaş esirini önce Alman kontrolünde ulusal birlikler, daha sonra ise doğrudan Silahlı SS (Waffen-SS) birliklerinde kullandılar. Bu ulusal birlikler arasında hem sayı hem de yararlılık açısından öne çıkanlardan biri de Orta Asya kökenli askerlerin yer aldığı Türkistan Lejyonlarıydı. 1942 sonu itibarı ile 150 bine yakın Orta Asya ve Kafkas kökenli Müslüman, Almanlar için savaşıyordu. Savaşın sonunda bu rakam 250 bine kadar çıkacaktı. Silah verilmeyip işçi olarak kullanılanlar da hesaba katılırsa, savaş boyunca 400 bin kadar Müslüman, Almanlar için çalıştı.[102] Bu birliklerin oluşturulması, eğitilmesi ve savaşın umutsuz son safhasına dek savaşmaya devam etmesinde rol alan kişiler üzerinde özellikle durmak gerekir. MTBK lideri Veli Kayyum, Genel Sekreter Dr. Said Maruf Kerimi, komite üyeleri Baymirza Hayit, Ergeş Sermet, Gence Resul; lejyon birliklerinin eğitimi ve komutanlığında önemli görevler üstlenen Ruzi Nazar, Doğu Bakanlığı'nda çalışan Garip Sultan, lejyonlarda imamlık yapan Nureddin Namangani... Bu kişiler, yurtlarından binlerce kilometre uzakta, ideolojik olmaktan ziyade Rus ve komünizm karşıtlığında anlaştıkları ve ırk politikası başta olmak üzere çoğu

101 Altaylı, *Ruzi Nazar*, s. 131

102 Johnson, *A Mosque in Munich*, s. 10; Enver Altaylı, *Ruzi Nazar*, s. 110

politika ve uygulamasını onaylamadıkları Almanların safında savaşıyordu. Onlar için Almanlar, sadece hayatta kalmak, savaş esiri olmuş soydaşlarını hayatta tutmak, ülkelerini ve halklarını özgürlüğe kavuşturmak için taktiksel işbirliği yaptıkları ehven-i şer bir büyük güçtü. Savaş Almanlar için giderek daha da umutsuz hale gelirken, diğer Sovyet halklarının lejyonlarında firar oranları hızla arttı. Müslüman halkların lejyonlarında ise, "Almanların savaşı kazanma ihtimalinin kalmadığının cephedeki en basit er tarafından bile bilinmesine rağmen, firar edenlerin oranı yok denecek kadar azdı."[103] Zira firar ettikleri takdirde Sovyet yönetiminin elinde öleceklerinden şüphe etmiyorlardı. "Görevleri, iki imparatorluk arasındaki satranç oyununda piyon olmaktı ve bu onların trajedisiydi."[104]

Almanların işbirliği içinde oldukları bir diğer Müslüman halk da Araplardı. Kuzey Afrika cephesinde İngilizlere karşı savaşan Almanlar, İngiliz ve Fransız sömürgeciliğinden, özellikle de Filistin'e yerleşmesine izin verilen Yahudi nüfustan rahatsız olan Arapları yanlarına çekmek ve İngilizleri sömürge topraklarında Müslüman ayaklanmaları ile vurmak istiyordu. Bu planlar çerçevesinde Kudüs Müftüsü Hacı Emin el-Hüseyni ile ittifak kurulmuştu. Kuzey Afrika cephesi 1943'te İngiliz-Amerikan zaferi ile kapanırken, el-Hüseyni de Almanlarla birlikte İtalya'ya geçti. Müftü, sadece Araplar arasında değil Almanlar için savaşan diğer Müslüman askerler arasında da propaganda faaliyetlerini savaşın sonuna dek sürdürecekti.[105]

Savaşın son iki yılında, gerek MTBK ve diğer milli komitelerin siyasi ve askerî liderleri, gerekse onların Alman yöneticileri, kaçınılmaz hale gelen Alman yenilgisinden sağ çıkmanın hesaplarını yapmaya başladılar. MTBK'nın çabaları ile en büyük lejyon birliklerinden biri olan 162. Türkistan Tümeni Doğu cephesinden alınarak İtalya'ya konuşlandırıldı. II. Dünya Savaşı'nın son günle-

103 Altaylı, *Ruzi Nazar*, s.144
104 age. s.169
105 Johnson, *A Mosque in Munich*; Altaylı, *Ruzi Nazar*

rinde giderek daha fanatik ve akıldışı yöntemlere bel bağlayan Hitler, "Sadık Heinrich" diye hitap ettiği SS lideri Heinrich Himmler, FHO şefi Reinhard Gehlen ve "Nazi Almanyası'nın CIA'sı" olarak da anılan RSHA 6. Dairesi (Amt VI) Gizli Operasyonlar Şefi Otto Skorzeny'yi "Almanya'nın düşman güçlerince işgali halinde direniş"i örgütlemekle görevlendirdi. Bu direniş örgütünün kod adı Kurt Adam (Werwolf) idi. Ancak görünen o ki Himmler, Gehlen ve diğer yüksek düzey Alman subaylarının niyetleri başkaydı. Gehlen çoktan, savaş bitince bütün karargâhını Amerikan tarafının emrine vermek için gerekli hazırlıklara başlamıştı.[106] Himmler de Batı cephesinde müttefiklerle koşullu bir ateşkesi ve Ruslara karşı işbirliğini hayal ediyordu. Himmler'in başyaveri SS Generali Karl Wolff, 162. Türkistan Tümeni'nin de aralarında bulunduğu İtalya'daki Alman ordularının başına getirilmişti. Şubat-Mayıs 1945 arasında General Wolff'un liderliğindeki yüksek düzey Alman subayları ile Amerika'nın savaş sırasındaki gizli servisi Stratejik Hizmetler Ofisi (*Office of Strategic Services* –OSS-) ajanı Allen Dulles'ın başkanlığındaki müttefik güçler heyeti arasında, İtalya cephesindeki Alman ordularının teslim olması üzerine Hitler'den gizli görüşmeler yürütüldü. Gündoğumu Operasyonu (Operation Sunrise) ya da Churchill'in olayın karmaşıklığına atfen koyduğu isimle Bulmaca Operasyonu (Operation Crosswords) olarak bilinen bu gizli görüşmeler neticesinde resmî olarak ayrı bir teslim anlaşması yapılmadı, ancak Amerikalılar ve Nazi üst yönetimi arasında savaş sonrasında oluşacak komünizm karşıtı işbirliğinin ilk örneklerinden biri bu görüşmeler oldu. Nitekim, bu görüşmelerde ortaya çıkan anlaşmanın bir parçası olarak Allen Dulles, General Wolff'un İtalya'nın erken teslim olmasındaki rolüne istinaden Nürnberg Mahkemesi'nde yargılanmasına engel olacaktı.[107]

Savaşın sonunda, Skorzeny de dahil olmak üzere SS yöneti-

106 Höhne ve Zolling, *The General was a Spy*, s.53

107 Kerstin von Lingen, *Allen Dulles, the OSS, and Nazi War Criminals: The Dynamics of Selective Prosecution* (Cambridge University Press, 2013) s.77–80

ci kadrosunun önemli bir kısmı, daha sonra ODESSA (Eski SS Mensupları Örgütü -Organisation der ehemaligen SS-Angehörigen-) kod adıyla anılacak yeraltı örgütü tarafından faşist İspanya'ya veya Latin Amerika ülkelerine kaçırıldı. Gehlen ve bütün karargâhı ise Amerikalılara teslim oldu.[108]

Savaş 1945 Mayıs'ında sona erdiğinde Veli Kayyum, Ruzi Nazar, Ergeş Sermet ve Baymirza Hayit Alman yönetiminin savaşın son günlerinde verdiği terhis belgeleri sayesinde Almanya'da kalarak sivil nüfusa karışmıştı. Gehlen ve karargâh subayları Bavyera'nın dağ köylerinde saklanıyordu. Gerhard von Mende, savaşın son aylarında lejyonerleri ve Sovyet sürgünlerinin liderliğini yapan milli birlik komitelerinin üyelerini Amerikalılara teslim olabilecekleri Batı'ya aktarırken, kendisi de daha savaş sona ermeden temas kurduğu Amerikalılara teslim olmuştu. Müslüman halkların oluşturduğu milli birlik komiteleri, savaşın son bir yılında von Mende'nin çabaları ile Naziler tarafından sürgünde hükümetler olarak tanındı. O noktada Almanların savaş çabası açısından artık pek bir anlamı kalmayan bu jest, savaş sonrasında bu komitelerin üyelerinin ve lejyon askerlerinin Amerikalılar tarafından komünizm karşıtı mücadelede istihdamı açısından çok önemli olacaktı. Bu kişiler, Nazilerin savaş suçlarına iştirak etmiş birer kuklası değil, ulusal özgürlük için savaşan meşru örgütlerin çalışanı olduklarını iddia edeceklerdi.[109]

108 Höhne ve Zolling, *The General was a Spy*, 60-71. Himmler'in kendisi ise son derece şüpheli biçimde ölmüştür. Savaşın son günlerinde Himmler ortadan kaybolur. Savaş bittikten sonra, Lüneburg yakınlarındaki 31 numaralı savaş esirleri kampında hasta görünümlü sivil kıyafetli bir Alman çavuşu, gözündeki yara bandını çıkartıp yerine gözlüklerini takarak kendisine şaşkınlıkla bakan Amerikan subayına "Ben Heinrich Himmler'im" der. Karşılaştırma için imzası kontrol edilen ve imzanın tutması üzerine sorgu öncesi muayeneye alınan şahıs, muayene sırasında ağzında sakladığı siyanür kapsülünü ısırarak intihar eder. Bu kişinin gerçekten Himmler olduğuna dair eldeki tek kanıt bu imzadır. Ayrıntılar için bkz. Annie Jacobsen, *Operation Paperclip: The Secret Intelligence Program that Brought Nazi Scientists to America* (New York: Little, Brown and Company, Kindle Edition, 2014) loc. 1220

109 Johnson, *A Mosque in Munich*, s.32

"Yeni Patron, Eski İş:" Soğuk Savaş'ın İlk Yıllarında Komünizm Karşıtı Mücadele

II. Dünya Savaşı'nda Nazi Almanya'sını beraberce yenen ABD ve Sovyetler Birliği, savaşın ardından dünya hâkimiyeti için birbiri ile mücadeleye başlamıştı. Bu mücadele, ilk olarak Pulitzer ödüllü ABD'li gazeteci ve kanaat önderi Herbert Bayard Swope, daha sonra ise Roosevelt ve Truman'ın danışmanı Bernard M. Baruch tarafından "Soğuk Savaş" adıyla tanımlanmıştır.[110] Soğuk Savaş'ın Avrupa cephesinde ABD, İngiltere, Fransa ve diğer Batı Avrupa devletleri bir blokta, Sovyetler Birliği ve Nazi işgalinden kurtardığı Doğu Avrupa ülkeleri ise diğer blokta yer almışlardır.

Oluşan Doğu ve Batı Blokları, başlangıçta Nazileri ve onların işbirlikçilerini işledikleri savaş suçlarından sorumlu tutmak üzere birlikte hareket ederken, kısa sürede kendi aralarındaki rekabetin kızışmasıyla bu işbirliğine büyük ölçüde son vermiş; bunun yerine Nazileri girdikleri yeni rekabette faydalanılacak potansiyel bir kaynak ve hatta müttefik olarak görmeye başlamışlardır. Sovyetler Birliği'nin Çekoslovakya, İran, Türkiye ve Yunanistan'da, Yalta Konferansı'nda varılan uzlaşmalara aykırı hareket ettiğini düşünen ABD Başkanı Harry S. Truman'ın inisiyatifi ile 1947'de Sovyet baskısı altındaki Türkiye ve komünist partizanlarla mücadele eden Yunanistan hükümetlerine Amerikan askerî ve ekonomik desteği verilmesini öngören Truman Doktrini ilan edildi. 1948 itibarıyle Ulusal Güvenlik Konseyi (National Security Council – NSC-) tarafından başlatılan ve Başkan Truman tarafından onaylanan bir program çerçevesinde, Sovyetler Birliği ve onun uydusu olarak kurulmuş Orta ve Doğu Avrupa'daki komünist hükümetlere karşı gerilla ve direniş faaliyetlerini desteklemek için milyonlarca dolarlık ödenek ayrıldı.[111] Avrupa'nın yeniden inşası için ayrılan Marshall yardımı fonlarının %5'i, bu yardımları yöneten Amerikalı yetkililerce "Sovyetlere karşı yürütülecek operasyonlar

110 Altaylı, *Ruzi Nazar*, s.229

111 Christopher Simpson, *Blowback: America's Recruitment of Nazis and Its Destructive Impact on Our Domestic and Foreign Policy* (Open Road Media Forbidden Bookshelf Book 4, Kindle Edition 2014), loc. 329

için" CIA'ye aktarıldı. "Böylece Sovyetler Birliği'ne karşı yürütülen Soğuk Savaş'ın hemen başında CIA emrine 685 milyon dolar verilmiş oluyordu."[112]

1945'ten itibaren bozulan ilişkiler çerçevesinde Sovyetler Birliği ve müttefiklerine karşı harekete geçen Amerikan istihbarat örgütleri, kısa sürede bu görevi başaracak insan malzemesi, kurumsal yapılar ve tecrübeden yoksun olduklarını fark ettiler. II. Dünya Savaşı'na dek ABD'nin istihbarat örgütleri dış istihbarat alanında çok gelişmemiş, savaş sırasında ise Sovyet müttefiklerinden ziyade Nazi ve Japon düşmanlarına odaklanmışlardı. Savaş sonunda Sovyetlerle ilgili dosyaları bomboştu.[113] İşte bu noktada talih, savaşın son evresinde Amerikalılara teslim olmayı planlayan Almanlara ve Sovyet sürgünü lejyonerler ve milli bağımsızlıkçılara gülmüştü. Soğuk Savaşta Amerikan faaliyetlerini planlamak ve uygulamaktan sorumlu Politika Planlama Dairesi (Policy Planning Staff), Dışişleri Bakanlığına bağlıydı. Birim, Moskova Büyükelçiliğinden Amerikan hükümetini Rusların niyetlerine karşı uyaran meşhur "Uzun Telgrafı" gönderen ve bu sayede komünizmle mücadelenin başlıca aktörlerinden biri haline gelen George F. Kennan'ın idaresindeydi. Uygulama tarafında o sırada henüz kurulma aşamasında olan CIA, karar merciinde ise CIA ile aynı yıl (1947) kurulan Milli Güvenlik Kurulu (National Security Council –NSC-) vardı. Daha sonra CIA'nın yöneticileri olacak Frank Wisner ve Allen Dulles gibi figürlerin de desteği ile Kennan, Truman ve NSC'yi Sovyetler Birliği'ne karşı II. Dünya Savaşı sırasında Nazilerin benimsediği sürgündeki hükümetler siyasetini, aşağı yukarı aynı aktörlerle ve yöntemlerle benimsemeye ikna etti.[114] 18 Haziran 1948 tarihli 10/2 sayılı gizli bir NSC kararı ile istihbarat birimlerine, dünyanın her yerinde Sovyetler'e karşı gizli operasyonlar yürütülmesi talimatı verildi. Bu talimatın uygulanmasını koordine etmek üzere, CIA bünyesinde Siyasi Koordinasyon Bürosu (Office of Policy Coor-

112 Altaylı, *Ruzi Nazar*, s.241
113 Simpson, *Blowback*, loc. 1273
114 age. loc. 407

dination –OPC-) adlı gizli bir birim kuruldu.[115] İşin ironik tarafı, bu talimatın verildiği tarih itibarı ile Amerikan istihbaratı çoktan, eski Nazi subayları ve onların işbirlikçilerini kendi yanına çekmiş, savaş suçlularını arayan birim ve mahkemelerden korumuş, maaşa bağlamış ve işe koşmuştu bile.

Önceleri nükleer, biyolojik ve kimyasal silahlar, balistik füzeler ve jet uçakları gibi hassas teknolojileri geliştiren bilim adamları için geliştirilen programlar (Operation Overcast ve Operation Paperclip) çerçevesinde, ABD makamları yüzlerce Alman bilim adamı ve teknisyeni işe aldı ve çeşitli yollardan ABD'ye getirdi.[116] 1945 Ağustos'unda ABD'ye getirilen Reinhard Gehlen ise çok daha başka bir "hassas uzmanlık" sahibiydi: Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da binlerce yerel bilgi kaynağı olan bir casusluk ağı.

ABD'ye getirilen Gehlen, önce elindeki Sovyet arşivlerinden örneklerle Amerikan makamlarına "değerini" kanıtladı. ABD istihbaratı, II. Dünya Savaşı sırasında CIA'nın öncülü OSS'ye bağlı Stratejik İstihbarat Bürosunun (Strategic Intelligence Bureau –SIB-) başındaki Allen Dulles ve savaş sırasında OSS adına Bükreş ve İstanbul'da faaliyet gösteren Frank Wisner'i, Gehlen'le irtibatı sağlamakla görevlendirdi. Gehlen, Dulles ve Wisner'i, onlar da üstleri Kennan'ı (dosyalar gizli olduğu için hâlen bilemesek de, Kennan da büyük olasılıkla Başkan Truman'ı) Gehlen ve FHO'nun Sovyetler'e karşı işbirliğinin elzem olduğuna ikna ettiler.[117] Overcast ve Paperclip opersyonlarında bilim adamları ve teknisyenler için yapılanın benzerleri, bu sefer istihbarat elemanları ve eski SS mensupları için yapıldı: *Operation Pajamas*, Alman istihbarat elemanlarının Avrupa'daki siyasal eğilimlerin analizi için istihdam edilmesini, Operation Apple Pie ise RSHA Amt VI elemanlarının Sovyet askerî ve endüstriyel kapasitesinin değerlendirilmesi için kullanılmasını sağladı.[118]

115 Altaylı, *Ruzi Nazar*, s.241-242
116 Bu operasyonların ayrıntıları için bkz. Jacobsen, *Operation Paperclip*.
117 Simpson, *Blowback*; Höhne ve Zolling, *The General was a Spy*.
118 age. loc. 1669-1672

1947 itibarı ile, Münih yakınlarındaki Pullach'ta bulunan (Eski bir silahlı SS eğitim merkezi olan) yeni karargâhına yerleşen ve "Gehlen Organizasyonu" ya da kısaca "Org." olarak adlandırılan eski FHO ve RSHA unsurları, Sovyetler Birliği'ne karşı istihbarat faaliyetlerine kaldıkları yerden devam etmeye başlamıştı.[119] "1949 yılında, Avrupa'daki Sovyet kuvvetleri ile ilgili Amerikalılara ulaşan istihbaratın %70'i Gehlen Organizasyonu'ndan geliyordu."[120]

Amerikalılar aynı zamanda, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'daki uydularına karşı suikast, gerilla direnişi ve propaganda faaliyetlerine girişmişti (Operation Bloodstone). Bu çerçevede, Gehlen Organizasyonu'nun eski yerel bağlantıları harekete geçirildi. Eski RSHA subayları Emil Augsburg ve Franz Six, sürgündeki Sovyet vatandaşlarını örgütlemekle görevlendirildi. Six ve Augsburg, savaş sırasında RSHA'nın Amt VI ve Amt VII sorumlularıydı ve çok sayıda savaş suçuna karışmışlardı.[121] Buradan da görüldüğü üzere Amerikalılar için artık, savaş suçlarının soruşturulması ve cezalandırılması, bir öncelik olarak komünizm karşıtı mücadeleye kıyasla oldukça gerilerde kalmıştı. Bu "hoşgörü"den faydalanan Gehlen, savaş sırasında Six ve Augsburg'un birlikte çalıştığı ve SS'in Sovyet halkları ve Sovyetlere yönelik politika konusunda en önemli "Think-Tank"i olan Wannsee Enstitüsünün Nikolai N. Poppe ve Mikhail Akhmeteli gibi uzmanlarını da kadrosuna kattı.[122] Amerikalıların Sovyetlere karşı üreteceği propaganda malzemesinin büyük kısmı, Poppe ve Akhmeteli gibi uzmanların "Özgürlükçülük" söylemi üzerine kurulacaktı. Bu söyleme göre Sovyetler Birliği, bir "esir milletler hapishanesi" idi ve komünist rejimin yıkılıp bu esir milletlerin özgürlüğüne kavuşturulması gerekiyordu.

Gehlen Organizasyonu, faaliyette bulunduğu 1946-1955

119 Höhne ve Zolling, *The General was a Spy*, 91-103
120 age. s.107
121 Simpson, *Blowback*, loc. 1129-1131
122 Höhne ve Zolling, *The General was a Spy*, s.368

döneminde 4000'e yakın personel ve 200 milyon dolardan fazla bütçe kullanmıştı.[123] 1955'te Federal Almanya'nın egemenliğini tesis etmesiyle birlikte Gehlen Organizasyonu da yeni devletin istihbarat örgütü Federal İstihbarat Hizmetine (Bundesnachrichtsdienst –BND-) dönüşecekti.

Gerhard von Mende ve Amerikalılara teslim olan milli bağımsızlıkçı Sovyet sürgünleri de değişik kanallardan işe koşulmuştu. Von Mende, kendisi gibi Sovyet halkları uzmanı ve oryantalist İngiliz devlet adamı Sir Olaf Caroe aracılığıyla İngiliz istihbaratı ile bağlantı kurmuş; Veli Kayyum, Garip Sultan ve Baymirza Hayit'in de içinde bulunduğu ve Münih'teki Müslümanların bir araya geldiği bir cami projesi üzerinde çalışıyordu.[124]

Amerikan propaganda faaliyetlerinin yürütülmesi için de organizasyonlar kurulmuştu. Savaştan sağ kurtulan Sovyet sürgünü Müslümanlara Münih'teki Amerikan konsolosluğu üzerinden gıda paketleri dağıtan İbrahim Gacaoğlu, Amerikalıların sürgün topluluğu içindeki ilk adamıydı. Savaş sırasında hem lejyonda askerlik hem de Müslümanların görev yaptığı silahlı SS birliklerinde imamlık yapmıştı. 1953'te Batı Avrupa Müslüman Dinî Topluluğu'nu (The Moslem Religious Society in Western Europe) kurdu.[125] Amerikan kontrolüne giren Sovyet sürgünleri, CIA'nın finanse ettiği Esir Avrupa Milletleri Topluluğu (Assembly of Captive European Nations –ACEN-) ve Bolşevizm Karşıtı Milletler Bloğu (Anti-Bolshevik Bloc of Nations ya da Almancası Antibolschevistische Nationen –ABN-) şemsiyesi altında toplandı. Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ne yönelik yayınlar yapan Radio Free Europe ve *Radio Liberty* kuruldu ve bu iki radyonun sponsorluğunu bir başka paravan örgüt, Rusya Halklarının Özgürlüğü İçin Amerikan Komitesi (American Committee for the

123 Simpson, *Blowback*, loc. 1272

124 Altaylı, *Ruzi Nazar*; Johnson, *A Mosque in Munich*. Daha ayrıntılı bir çalışma için bkz. Stefan Meining, *Eine Moschee in Deutschland: Nazis, Geheimdienste un der Aufstieg des Politischen Islam im Westen* (C. H. Beck, 2011).

125 Johnson, *A Mosque in Munich*, s.76

Liberation of Russian Peoples –AMCOLIB-) üstlendi. Artık Amerikalılar için çalışan Alman istihbaratçıları ve onların sürgün Sovyet halklarından gelen işbirlikçileri bu sürecin de merkezindeydi: ACEN ve Radio Liberty altında faaliyet gösteren "ulusal komiteler," aynı örgütlenmenin Nazi Almanya'sı versiyonundan isim ve personellerinin büyük bir kısmı aynı kalarak olduğu gibi aktarılmıştı. Hatta bizzat AMCOLIB ismi de aslında SS ve Alman Dışişleri Bakanlığı tarafından 1944'te Prag'da yaratılan Vlasov Ordusu'nun paravan örgütü Rusya Halklarının Özgürlüğü Komitesi'nden (Komitet Osvobozhdeniia Narodov Rossii –KONR-) devşirilmişti.[126]

Savaşın son günlerinde Almanya'nın güneyindeki Rosenheim şehrinin kırsalında saklanan ve Alman makamlarının kendisine verdiği terhis belgeleri sayesinde Kızıl Ordu'ya teslim edilmekten kurtulan Ruzi Nazar ve arkadaşları da bu örgütlerle kısa sürede eklemlendiler. Nazar'ın kendi ifadesine göre Rosenheim günlerinde tesadüfen tanıştığı müstakbel eşi Ermelinda (Linda) Roth, Bavyera'nın muteber Katolik ailelerinden birinin kızıydı. Linda'nın savaş sırasında albay rütbesi taşıyan babası aynı zamanda iyi bir hukukçu ve yüksek hâkimdi. Hem komünizm hem de Nazizm'e karşı eleştirel tavrıyla öne çıkan Katolik Merkezi'nin (Katolisches Zentrum) üyesiydi. Bay Roth aracılığı ile Ruzi Nazar, savaş sonrasında içinden geleceğin Federal Alman Şansölyesi Konrad Adenauer'in de çıkacağı bu Alman örgütlenmesiyle bağlantı kurmuş, yine müstakbel kayınpederinin teşviki sayesinde Münih'te ilk konferansını düzenleyen ABN ile tanışmıştı.[127] ABN'nin Münih'teki konferansı, bir başka sürgünde milli bağımsızlık grubu olan Ukrayna Vatanseverleri Örgütü (Orhanizatsiia Ukrainskykh Natsionalistiv -OUN-) ve onun milis gücü Ukrayna Ayaklanma Ordusu (Ukrainska Povstancha Armia -UPA-) liderleri Stepan Bandera ve Yaroslav Stetsko tarafından örgütlen-

126 Simpson, *Blowback*, loc. 2814-2828
127 Altaylı, *Ruzi Nazar*, s.196, 201, 213

mişti. Kısa süre sonra artık Roth ailesinin damadı olan Ruzi Nazar, ABN nezdinde MTBK temsilciğini üstlenmişti.[128] Stetsko ve Bandera'nın liderliğindeki Ukraynalılar ve Nazar, Münih'teki Amerikan konsolosluğunun kazan dairesinde basılan *Nabat* adlı bir dergi çıkarmaya başladılar. Dergi Rusça çıkıyor ve Fransızcaya da tercüme ediliyordu.[129]

Bu dönemde Nazar, arka arkaya iki teklif aldı. Birincisi, 1948 yılında FHO mensubu eski bir subay tarafından (büyük ihtimalle Gehlen Organizasyonu adına) yapılmıştı ve Nazar'dan "Amerikalılar ve onlarla işbirliği yapan Alman subaylarının oluşturduğu bir örgüt" için İran'a giderek oradaki Rus ve komünist karşıtı mücadeleye destek vermesi isteniyordu. Nazar hamile eşini gerekçe göstererek teklifi reddetti.[130] İkinci teklif ise, o sırada ABD'nin Ankara Büyükelçiliğine Büyükelçi Yardımcısı olarak gitmek üzere olan Archibald Roosevelt'ten geldi. II. Dünya Savaşı sırasında OSS, ardından da CIA için çalışmaya başlayan ve Ankara'ya da CIA istasyon şefi olarak giden Roosevelt, "Orta Asya ve Sovyet uzmanlığına ihtiyaç olduğunu" belirterek Nazar'ı Amerika'ya davet etti.[131]

Soğuk Savaş'ta Türkiye ve Komünizm Karşıtı Mücadele

II. Dünya Savaşı sırasında silahlı (aktif) tarafsızlık siyaseti izleyen Türk hükümeti, savaşın ilk aşamasında Alman, daha sonra ise Sovyet işgalinden kurtulmuş, ülkesini ve halkını on milyonlarca insanın öldüğü bir kıyametin olabildiğince dışında tutmayı başarmıştı. Tabii bu politikanın birtakım gerekleri vardı: Bir yandan İngiltere üzerinden Müttefiklerin yanında savaşa girme pazarlıkları yürütülürken, bir yandan da Almanlarla olası bir Alman zaferi sonrasında Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türk ve Müslüman halkların geleceği üzerine müzakereler sürdürülüyordu. Türkiye, savaş boyunca Boğazları açık tutarak çok sayıda Alman yardımcı

128 age. s.221
129 age. s.230
130 age. s.234
131 age. s.258-259

savaş gemisinin Karadeniz'e girmesine göz yummuştu. Öte yandan, Nazilerin savaşa Alman tarafında girme baskılarına da direnmiş, savaşın en kritik cephelerinden biri olan Kafkasya'da Kızıl Ordu'yu iki cephede birden savaşmak zorunluluğundan kurtarmıştı. Almanya'ya savaş sırasında ihtiyaç duyduğu krom madenini 1944 yılına dek ihraç etmeye devam etmiş, ancak Alman tehlikesi tamamen bertaraf olduktan sonra ülkedeki Almanya yanlılarını tutuklayıp 1945 Şubat'ında da Almanya'ya savaş ilan etmişti.[132]

Savaşın sonu itibariyle bu politikanın, Sovyetler Birliği'nin tepkisini çekmesi kaçınılmazdı. Nitekim 1945 Haziranı'ndan itibaren Moskova ve Ankara ilişkileri ciddi kriz ve anlaşmazlık içine girecekti. Tıpkı Almanya'da olduğu gibi burada da talih, savaş sırasında Almanya'yı tutanların yüzüne gülmüştü. 1944 Tevkifatı ile tutuklanan Turancılar hızla serbest bırakılırken, İnönü hükümeti de Sovyetler ile yaşanan krize karşı İngiliz ve Amerikan askerî ve siyasi güvenceleri elde etmeye çalıştı.

Bu gelişmelere paralel olarak, ülkenin siyaseti hızla Rus/Sovyet ve komünizm karşıtı bir iklime büründü. 18 Temmuz 1945 tarihinde Milli Kalkınma Partisi'nin kurulması ile birlikte tek parti dönemi sona erdi. 6 Nisan 1946'da 17 ay önce ölen Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün naaşını getirmek bahanesi ile Türkiye'yi ziyaret eden *Missouri* zırhlısı İstanbul Boğazı'na demirlerken, onu Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı sırasında Almanya ile ittifakının sembolü haline gelen Yavuz zırhlısı karşılıyordu. Ertesi gün ABD, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı döneminde satın aldığı malzemelerden kalan *Lend and Lease* borcunu sildiğini ilan etti. ABD Başkanı Truman, Ordu Günü dolayısıyla yaptığı konuşmada Yakın Doğu'daki ülkelerin baskı ve nüfuz etme yöntemi ile tehdit edilmemesi gerektiğini söylerken, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Sovyet tehdidine karşı "ABD gemileri ne kadar

132 Bu politika hakkında bkz. Selim Deringil, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası* Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994

yakınımızda olursa o kadar iyi" diyordu.[133] 21 Temmuz 1946'da ilk çok partili seçimler yapıldı. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), 395 milletvekili ile iktidarını korurken Demokrat Parti (DP) 66 milletvekili ile meclise girdi. Henüz yeni kurulmakta olan muhalefet partileri, CHP karşısında başarılı olamasa da ülkenin siyasal ikliminin değişmekte olduğu ve bundan böyle düzenli serbest seçimler yapılacağı belli olmuştu.

ABD, 1947 yılında Truman doktrini ile Yunanistan ve Türkiye'ye askerî yardım yapma kararı aldı. 1948 yılında Türkiye, ileri piyade tekâmül eğitimi almaları için 16 subayı ABD'ye gönderdi. Aralarında, II. Dünya Savaşı sırasında Alman taraftarı ve Turancı görüşleri ile öne çıkan ve 1944'te tutuklanan Turancılar arasında bulunan Alpaslan Türkeş, geleceğin Milli Birlik Komitesi (MBK) üyesi Mucip Ataklı ile geleceğin diplomat ve siyasetçisi Turgut Sunalp de vardı.[134]

1949 yılında NATO'nun kurulmasıyla birlikte, Türkiye NATO'ya üye olmak istedi. Amaç, Sovyet yayılmacılığına karşı Batı ittifakından anlaşmaya dayalı kurumsal garantiler almaktı. Aynı yılın Ağustos ayında Sovyetler Birliği'nin de atom bombası sahibi olmasıyla birlikte ABD açısından Türkiye'nin jeo-stratejik önemi daha da artmıştı. Ancak Batı Avrupa'yı kapsayan Amerikan güvenlik garantilerinin Türkiye'yi de kapsaması gerekip gerekmediği konusunda tereddütler vardı.[135]

14 Mayıs 1950 genel seçimi, CHP iktidarına son verdi. Seçim sistemi DP'nin önemli bir çoğunlukla meclise hâkim olmasını sağlarken, Adnan Menderes Başbakan, Celal Bayar da Cumhurbaşka-

133 George S. Harris, *Troubled Alliance: Turkish-American Problems in Historical Perspective, 1945-1971* (American Enterprise Institute, Hoover Policy Study 2, 1972), s.19-20

134 "Özel Harp Dairesi ve Alparslan Türkeş Gerçeği I" Prof. Ümit Özdağ ile röportaj, *Yeniçağ*, 18.2.2010

135 Melvyn P. Leffler, "Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey and NATO, 1945-1952" *The Journal of American History* 71, no. 4 (March 1985), s.807-825

nı seçildi. Ertesi ay (25 Haziran 1950) Kore Savaşı başladı. Yeni hükümet, tıpkı kendisinden önceki CHP hükümeti gibi Türkiye'nin NATO'ya üye olmasını istiyordu. 17 Ekim 1950'de, Kore'de BM saflarında savaşmak üzere 5.000 kişilik bir Türk Tugayı gönderildi. Başbakan Adnan Menderes, bu kararın ülkenin NATO üyeliği şansını arttırmak açısından önemli olduğunu düşünüyordu.[136]

1951 başlarında artık Türkiye'nin NATO üyeliği önündeki engeller ortadan kalkmıştı. Türkiye'nin Kore'ye asker göndererek komünizmle mücadeledeki kararlılığını göstermiş olması ve Türk askerinin Kore'de, özellikle de Kasım 1950'de gerçekleşen Kunuri Muharebeleri'nde gösterdiği kahramanlık, Amerikan tarafını etkilemişti. Üstelik Sovyetler Birliği'ne karşı nükleer saldırılar için ülke sınırlarına yakın hava üslerine ihtiyaç duyuluyordu. Pentagon, hem Türk ordusunun önemli bir insan kaynağına sahip olması hem de ülkenin jeo-stratejik konumu nedeniyle Türkiye'nin NATO üyeliğini destekliyordu. 16-20 Eylül 1951'de yapılan Kuzey Atlantik Konseyi'nde Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya davet edilmeleri kararlaştırıldı.

Archibald Roosevelt, bu önemli gelişmelerin yaşanmakta olduğu 1951 yılında CIA istasyon şefi olarak Ankara'ya geldi.[137]18 Şubat 1952'de Türkiye NATO'ya üye oldu. 27 Eylül 1952 tarihli hükümet kararnamesi ile Genelkurmay Başkanlığı bünyesinde, gayrinizami harp yürütmekle görevli olan Seferberlik Tetkik Kurulu (1970 sonrasındaki ismiyle Özel Harp Dairesi) kuruldu. Bu dairenin kuruluşu, Milli Savunma Yüksek Konseyi'nin tavsiyesi, hükümetin kararnamesi ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın onayı ile gerçekleşmişti.[138] Ancak kurulun gayrinizami harp işlevlerini, tüm ittifak ülkelerinde bu işlevleri koordine etmekle yükümlü

136 Mehmet Ali Tuğtan, "'Kore Gambiti': Türkiye'nin NATO'ya Giriş Süreci ve Kore Savaşı", *Kore Savaşı: Uzak Savaşın Askerleri*, Mehmet Ali Tuğtan (Der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013

137 Altaylı, *Ruzi Nazar*, s.266.

138 Özdağ, "Özel Harp Dairesi."

olan Müttefik Gizli Komitesi (Allied Clandestine Committee –ACC-) altındaki Müttefik Planlama Komitesi'nden (Allied Planning Committee –APC-) bağımsız yürüteceğini düşünmek mantıksız olacaktır; zira bu örgütlenmeler müttefik ülkelerde bir işgal veya ayaklanma halinde gayrinizami harp çabalarını yürütmekten sorumlu birimlerin koordinasyonunu sağlıyordu.[139]

1954 yılında Ruzi Nazar, artık ABD'de yaşayan bir CIA görevlisiydi. Kendisi gibi eski bir lejyoner olan Tatar kökenli Hamit Raşit'le birlikte o yıl hacca gitti. Yolda, hür subaylar devriminin yeni gerçekleşmiş olduğu Mısır'a uğrayarak Devlet Başkanı General Muhammed Necib'le görüştü. Kendi ifadesine göre Necib'i Almanya'daki Amerikan üssü Garmish'de eğitim gören Mısırlı bir subay olarak "Münih'te beraber namaz kıldıkları zamanlardan" tanıyordu.[140] Necib'den aldığı referansla, Mısır'da esas iktidar sahibi olan ve o sırada kendisi gibi hacca gitmekte olan Cemal Abdülnasır'la görüşme imkânı buldu. Mekke'de sadece Nasır ile görüşmekle kalmayan Nazar, aynı zamanda Sovyet Müslümanlarının yaşadığı baskıları anlatan bir bildiri hazırlamıştı. Eski Tatar lejyoner arkadaşı Hamit Raşit ile birlikte kaleme aldıkları bildiri, Mısır'da yaşayan ve bir başka eski Tatar lejyoner ve din adamı olan Alimcan İdris'in çabaları ile Arapçaya çevrildi ve El-Ezher Üniversitesi'nden bir Doğu Türkistanlı eliyle Mekke'de bulunan Nazar'a iletildi. Bildiri, Mekke'nin itibarlı bir azınlık topluluğu olan Orta Asya kökenli Buharilerin lideri, Suud kraliyet ailesine mensup gençlere dersler veren tanınmış din bilgini Altuhan Töre'nin yardımları ile basılıp Buhariler tarafından hacılara dağıtıldı. Buhariler, sadece Nazar'a Sovyet karşıtı propaganda çabalarında yardımcı olmakla kalmamış, Münih'teki MTBK merkezi ile temas kurarak örgütlenmeye de başlamışlardı. "Baymirza Ha-

139 Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Daniele Ganser, *NATO'nun Gizli Orduları: Gladio Orduları ve Avrupa'da Devlet Terörü*, Çev. Gülşah Karadağ, İstanbul, Grifin Kitap, 2004

140 Altaylı, *Ruzi Nazar*, s. 284

yit, Türkiye ve Arap ülkelerinde örgütlenmeyi gerçekleştirmekle görevlendirilmişti."[141] Nitekim Nazar da dönüş yolunda Ankara ve İstanbul'a uğrayarak 1930'larda buraya göç etmiş ve milletçi Özbek kökenli akademisyenler ile görüşmeler yapacak, ardından da Münih'e gidip Veli Kayyum'la görüşecekti.[142]

Nazar, Mekke'de Nasır ile görüşmesinde kendi ifadesine göre Mısır'daki İngiliz sömürgeciliği gibi Orta Asya'da da Rus sömürgeciliği olduğunu anlatarak sömürgecilikten kurtulan halkların sömürge halklarına yardım etmesi gerektiğini anlatmıştı.[143] O sıralarda ABD'nin ilgisi Mısır'da şekillenmekte olan yeni rejim üzerindeydi. ABD, 1956 Süveyş krizinde müttefikleri İngiltere, Fransa ve onlarla birlikte hareket eden İsrail'e karşı Mısır'ın yanında dursa da Mısır yönetiminin Arap milliyetçisi ve Üçüncü Dünyacı politikaları nedeniyle iki ülkenin arası açılacaktı. Mısır yönetimi Sovyetler Birliği ile giderek daha yakın askerî ve siyasi ilişkiler kurarken, ABD de yönetimin muhalifi Müslüman Kardeşler örgütünü desteklemeye başlayacaktı. Nitekim, 1950 seçimleriyle iktidara gelen Başkan Eisenhower da ABD'nin komünizmle mücadelede "ruhani üstünlüğünü" ortaya koyması ve dünyanın her yerinde "Allahsız" komünistlere karşı dinî hareketleri desteklemesi gerektiğin düşünüyordu.[144] 23 Eylül 1953'te Müslüman Kardeşler örgütünün dış ilişkiler sorumlusu Said Ramazan Başkan Eisenhower'ı ziyaret eden bir heyet içerisindeydi. Ramazan, önce Müslüman Kardeşler'in kurucusu Hasan el Benna, sonra da Kudüs Müftüsü Hacı Emin el-Hüseyni ile çalışmıştı. Tıpkı diğer İslamcılar gibi Ramazan da Batı'yı dejenere ve yozlaşmış bulsa da, dinî kurumları ve ibadet özgürlüğünü yasaklayan komünizmi daha büyük bir tehlike addediyordu. Amerikalılar, Müslüman Kardeşler'in önderliğinde komünizm karşıtı

141 age. s. 287-289
142 age. s. 295-301
143 age. s. 293
144 Johnson, *A Mosque in Munich*, s. 116

bir Siyasal İslamcılık örgütlemeyi hayal ediyordu. Dahası, düzenlenen faaliyetlerin faturalarını da Amerikan-Suudi Petrol şirketi ARAMCO ödüyordu.[145] Bu faaliyetler, daha sonra alışıldık hale gelecek Suudi dolayımı ile Müslüman Kardeşler-ABD işbirliklerinin de öncüsüydü. Ramazan, kısa süre sonra Münih'e yerleşerek burada, von Mende ve lejyonerlerinin inşa etmeye çalıştığı cami projesinin liderliğini üstlenecekti. Liderliğin von Mende ve milliyetçi lejyonerlerden, Müslüman Kardeşler temsilcisi, Suudi sponsorlu Siyasal İslamcı Ramazan'a geçmesi, aslında komünizm karşıtı mücadelede önceliğin milliyetçi gruplardan siyasal İslamcı gruplara geçişinin de belirtisiydi. Her iyi istihbaratçı gibi von Mende'nin de bir dosya dolabı vardı ve Ramazan'ın dosyasında şöyle yazıyordu: "Said Ramazan, 36, Müslüman Kardeşler'in başı. Suudi hükümetinin hediyesi bir Cadillac ile geziyor."[146]

1955'te artık Mısır devlet başkanı olan Nasır, II. Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlıklarını kazanarak Soğuk Savaş'ta her iki süper güce de mesafeli kalmayı seçen devletlerin toplandığı Bandung Konferansı'na gittiğinde, karşısında bir kez daha Ruzi Nazar'ı buldu. Nazar bu sefer de "Ukraynalı arkadaşı Argus Eisenstein" sayesinde Bandung Konferansı'na gitmeye karar vermişti. Burada, Türkiye'den gelen Seyit Şamil'i de yanına alarak 'Türkistan gözlemci delegesi' sıfatı ile bir basın toplantısı düzenledi ve Çin Halk Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliği'ni uyguladıkları sömürgeci politikalar nedeniyle kınadı.[147]

Nazar, Bandung dönüşü yine Ankara'ya gitti. Burada kendisini, 1954'teki ilk gelişinde de ağırlayan Türkistan kökenli dostları Prof. İbrahim Yarkın, Prof. Sayit Ali Ankara ve Prof. Sait Şakir Çağatay karşıladı ve Türk basınına da yansıyan faaliyetleri için tebrik etti. Kısa bir İstanbul ziyareti ardından da yine Münih'e, *Radio Liberty* ve CIA sponsorluğunda çalışan Sovyetler Birliği'ni Araştırma

145 age. s.117
146 age. s.124
147 Altaylı, *Ruzi Nazar*, s.312-314

Enstitüsü'ndeki dostlarını ziyarete gitti. Nazar Münih'e giderken, AMCOLIB Direktörü Eric Kuniholm de İstanbul'a geldi. Kendisine Seyit Şamil eşlik ediyordu. Ertesi sabah Ankara'ya yola çıkmadan önce Abdullah Lokantası'nda yemeğe oturdukları sırada, dışarıdan korkunç gürültüler gelmeye başladı. Kuniholm'un daha sonra yazdığı rapora göre, Kıbrıs meselesi nedeniyle galeyana gelmiş milliyetçi güruhlar gayrimüslim azınlıkların ev ve işyerlerine saldırıyordu. Tarih, 6 Eylül 1955'ti. Kuniholm aynı raporda, saldırıların hükümetin iddia ettiği gibi spontane gelişmediğini, önceden hazırlandığını düşündüğünü belirtti.[148]

Ankara'ya geçen Kuniholm, Türk polis ve istihbarat yetkilileri ile görüştü ve Amerika'nın Üçüncü Dünya ülkelerinde devam ettirdiği komünizm karşıtı mücadelede Müslümanların desteğini almak üzere Türk hükümetinin işbirliğini talep etti. Türk makamları ise, Kuniholm'un komünizmle mücadele amacına katılmakla birlikte, Amerika'nın desteğiyle cesaret bulacak radikallerin, kontrolden çıkarak kendi gündemlerini hâkim kılmasından endişe ediyorlardı.[149] Kuniholm muhataplarını, bu desteğin sessizce, örtülü ve ölçülü biçimde verileceği konusunda temin etti. Türk tarafının özellikle kaygılandığı konu Siyasal İslamdı: Kuniholm'u, Bandung'da Nazar'ın kazandığı propaganda başarısı için tebrik ederken, Said Ramazan'ın kontrolündeki Dünya Müslüman Kongresi'ne verilen destek konusunda da uyardılar.[150]

1957'de yayınlanan Eisenhower Doktrini, fiili komünist saldırganlık ya da saldırı tehdidine karşı Amerikan askerî gücünün kullanılmasını öngörüyordu. Bu esasen, Amerikan yönetiminin Ortadoğu'da, özellikle de Mısır'da giderek artan Sovyet etkisine karşı öngördüğü bir tepkiydi.[151] Başkan Eisenhower'ın kendisi de, sırdaşı ve Presbiteryen kilise liderlerinden Edward Elson'a yazdığı bir

148 Johnson, *A Mosque in Munich*, s.86
149 agy.
150 agy.
151 Johnson, *A Mosque in Munich*, s.126

mektupta, İslam ve Ortadoğu konusunun sürekli aklında olduğunu belirtiyordu: "Seni temin ederim ki Arap liderleri ile görüşmelerimizde, ruhani faktörlerin ilişkilerimizdeki önemini sürekli vurguluyor, Tanrı inancının onlarla bizim aramızda ateist komünizme karşı amaç birliği yaratması gerektiğini söylüyorum."[152]

Beyaz Saray'da artık CIA örtülü operasyonlar şefi olan Frank Wisner ile konuşurken ise daha da netti. Araplar, komünizmle mücadele şevkini kendi dinlerinde bulmalıydı: "Başkan 'Kutsal Savaş' [Yani Cihat –M.A.T.-] boyutunu vurgulamak için mümkün olan her şeyin yapılması gerektiğini düşünüyordu."Bu talimat üzerine, CIA ve diğer istihbarat teşkilatlarının örtülü operasyonlarını yürütmekten sorumlu Operasyonlar Koordinasyon Kurulu (Operations Coordination Board –OCB-) İslam konusuna öncelik vermeye başladı. 1957 yılında Kurul, Amerikan Enformasyon Ajansı (US Information Agency –USIA-), Dışişleri Bakanlığı ve CIA çalışanlarından oluşan İslam Çalışma Grubu'nu (Ad Hoc Working Group on Islam) oluşturdu.[153] 1950'lerde Amerikan istihbaratının Müslümanlar arasında komünizm karşıtlığını yayma çabaları sırasında öğrendikleri en önemli ders, kullandıkları aracıların doğru referanslara sahip olması gerektiğiydi. Örneğin, Ruzi Nazar'ın katıldığı 1954 hac ve 1955 Bandung Konferansı operasyonları çok ses getirse de nihai olarak Nazar, Hamit Raşit ya da Said Şamil, Müslüman dünyasının nabzını tutan kanaat önderleri sayılmazdı. Bu dersler ışığında, İslam Çalışma Grubu'nun ürettiği operasyon plan çerçevesi iki ilkeye dayanıyordu: Öncelikle, ABD bundan böyle geleneksel İslami grupları değil, Müslüman Kardeşler gibi "reform" gruplarını destekleyecekti. İkincisi, ABD bunu açıktan değil gizlice yapmalı, bu grupların "dinî siyasi amaçlarla kullanma suçlamasıyla karşılaşması önlenmeli"ydi.[154]

Bu planların Avrupa'daki Amerikan istihbarat çalışmalarına yansıması gecikmedi: AMCOLIB Başkan Yardımcılığı görevini

152 agy.
153 age. s.127
154 age. s.128

bırakarak Washington'dan Münih'e giden *Radio Liberty*'nin yeni yöneticisi Bob Dreher, önceki sayfalarda hikâyesine değindiğimiz Said Ramazan'ın Münih Camii projesinde öne çıkması için kendisine her türlü desteği sağladı. Bu dönemde (1958) AMCOLIB vasıtasıyla Münih'te bulunan akademisyen Edward A. Allworth'un ifadesine göre, Ramazan ile Dreher arasında aracılık yapan kişi ise, Ruzi Nazar'dı.[155] Dreher'in amacı, "Ramazan'ın yönetimindeki Dünya Müslüman Kongresini Münih'le ve Güneydoğu Asya'da gelişen olaylarla ilişkilendirmekti."[156]

Nazar ve Seyit Şamil ikilisi, 1958 yılında düzenlenen ikinci Bandung konferansını da Sovyet ve Çin sömürgeciliği hakkında bildirilerle etkilemeye çalıştılar. Konferans devam ederken orada bulunan ve tıpkı Nazar gibi konferansın gündemini etkilemeyi amaçlayan bir diğer isim, Cemiyet el-İslam (Jami'at al Islam) temsilcisi Ahmed Kemal'di. 1950'lerin ikinci yarısında özellikle Kuzey Afrika'da etkili olan Cemiyet, geçmişini 19. yüzyılda Türkistan'ı Rus işgaline karşı savunan Müslümanlara dayandırıyordu. Bunun bir efsane olduğu ise kesindi, çünkü Cemiyet'in kurucusu Ahmed Kemal, FBI dosyasına göre 1930'lu yıllarda Sincan'a seyahat ederek orada ayaklanma başlatmaya çalışırken tutuklanmış, ABD'ye döndükten sonra CIA için çalışmaya başlamış ve asıl adı Cimmaron Hathaway olan bir Amerikan casusuydu.[157] Kemal aynı zamanda Avrupa'daki Sovyet sürgünü milliyetçiler ve Kudüs Müftüsü el-Hüseyni ile işbirliği halindeydi.[158] Alman istihbarat raporlarına göre Kemal, Endonezya'da komünizm karşıtı gruplara destek sağlamanın yanında, hükümet içindeki bağlantılarını kullanarak Bandung Konferansı'nı engellemeye çalışmıştı.[159]

1956'dan itibaren, Ruzi Nazar'ın ABD'deki Türk diplomat ve askerlerle bağlantıları giderek sıkılaşmıştı. O yıllarda Washington

155 age. s.130
156 agy.
157 Johnson, *A Mosque in Munich*, s.144
158 age. 152
159 age. 148

Büyükelçiliği'nde basın ataşesi olarak görev yapan Altemur Kılıç, sık sık Nazar ile buluşarak Türk dünyasının sorunlarını konuşuyordu. Nazar, Kılıç aracılığıyla elçiliğin askerî ataşe yardımcısı Agasi Şen, onun aracılığıyla da Pentagon'da Türk Genelkurmayı'nın NATO temsilcisi olarak çalışan Binbaşı Alparslan Türkeş'le tanıştı. Kılıç, Şen, Türkeş ve Amerikan Ulusal Bilim Vakfı çalışanı ve Washington'daki Azerilerin liderlerinden Selim Selçuk, Nazar'ın evinde bir araya gelmeye başladılar.[160] Ruzi Nazar, Aralık 1959'da CIA tarafından istihbarat görevlisi olarak Türkiye'ye atandı.[161]

Türkiye'de Komünizm Karşıtı Mücadelenin Üç Rengi: 1945-1960

Önceki sayfalarda belirtildiği üzere, Türkiye siyasetine 1945 yılından itibaren hızla komünizm karşıtı bir iklim hâkim oldu. Bu iklimde, daha önceleri tek partili dönemde faaliyet imkânı bulamamış cemaat ve tarikatlar da tekrar canlandılar. Amerikalılar da bu örgütlenmelerin komünizme karşı mücadeledeki değerini biliyor ve onları destekliyordu. Örneğin, 1951'de kurulan İlim Yayma Cemiyeti, önceliğini eğitim alanına vermişti ve bir yandan imam-hatip okulları ve öğrenci yurtları inşa etmek, bir yandan da vakıflar müdürlüğünden aldığı eski medrese binalarına üniversite öğrencileri yerleştirmekle uğraşıyordu. Çünkü:

> "İlim Yayma Cemiyeti, kültürlü din adamını, iyi ahlaklı bir neslin yetişmesi için lüzumlu bulmaktadır. Zira dinden başka hiçbir bir müeyyide yoktur ki insan ruhuna tesir ederek insanı kemale erdirsin. Bütün felsefi doktrinler tecrübe edilmiştir. Hiçbiri topluma fayda getirmediği için tutunamamışlardır. Dinsiz ve maneviyatsız bir cemiyet veya millet, ahlaken sukut etmeğe, sonra da dünya haritasından silinmeye mahkumdur. Din ve maneviyat, terakkiye, demokrasi nizamına mâni değildir. Bilakis onların tamamlayıcısıdır."[162]

160 Altaylı, *Ruzi Nazar*, s.323-324

161 age. 346

162 İlim Yayma Cemiyeti ve Hizmetleri (İstanbul: Cemiyet Matbaası, 1967), aktaran Cengiz Özakıncı, İblisin Kıblesi (İstanbul: Otopsi Yayınları, 2008),

Cemiyetin ilk yayınlarından biri de Stephen Vincent Benet'in 1944'te yazdığı *Amerika* adlı eserin tercümesiydi. 1953 yılında yayınlanan kitap, İlim Yayma Cemiyeti yayınlarının iki numaralı tercüme eseriydi. Aslen manevi ve dinî değerlerin öğretilmesi ve yayılması amacıyla kurulmuş bir cemiyetin, ilk yayınlarından biri olarak Amerikalı şair Benet'in "Sevdiği ülkenin sübjektif bir biyografisi" olarak tanımlanan son eseri *Amerika*'yı tercüme ettirmesi ilk başta garip karşılanabilirse de kitabın önsözünde gerekçe şöyle açıklanıyordu: "Memleketimiz gençlerinin bilhassa son zamanlarda tahsillerini ikmal emrinde Amerika'ya gitmek hususunda gösterdikleri tehalük muvacehesinde bu kitabın, kendilerine Amerika hakkında kafi bir fikir vereceği kanaatindeyiz."[163] ABD'nin uygar toplumlar arasındaki yüksek konumunun da övüldüğü önsözde, "Hangi dinden olursa olsun manevi değerlere bağlı bulunan hür milletler arasında, tesanüdü ve sulh fikrini sağlamlaştıracak eserlerden biri olan" kitabın çevirisine verdiği destek için dönemin ABD Büyükelçisine de teşekkür ediliyordu.[164]

1950'ler boyunca Demokrat Parti iktidarı, dinî tarikat ve cemaatlerin desteğini almak karşılığında onların faaliyetlerine kolaylık sağlayan politikalar izledi. Bu ortamda Nurculuk başta olmak üzere tek parti döneminde baskıya uğramış pek çok tarikat ve cemaat de faaliyetlerini daha görünür biçimde ve yaygınlaştırarak sürdürdüler. Örneğin Süleymaniye Kirazlımescid Sokak'taki 46 ve 50 numaralı evler, Said-i Nursi'nin *Risale-i Nur* ve *Gençlik Rehberi* gibi eserlerini yaymakla uğraşan "Naşir"lerin kaldığı, cemaat içinde "dershane" olarak tanımlanan evlerdi. Bu süreçte bu evlerde kalan kişiler, daha sonraki dönemlerde Nurculuğun "Ağabeyleri" konumuna yükselecek olan Ahmet Aytimur, Muhsin Alev, Mehmet Fırıncı, Mehmed Emin Birinci, Üzeyir Şenler, Hakkı Yavuztürk gibi İstanbul'un ilk genç Nurcularıdır.[165]

s. 25

163 Stephen Vincent Benet, *Amerika*, Çev. Nezahat Nurettin Ege, İstanbul, Çeltüt Basımevi, 1953, Önsöz. Aktaran, Cengiz Özakıncı, İblisin Kıblesi, s. 32

164 agy.

165 "Aytimur Ağabey" Ahmet Aytimur ile Söyleşi, *Yeni Akit*, https://www.ye-

Daha önce belirtildiği üzere, çok partili hayata geçişle birlikte dinî cemaatlerin ve tarikatların gelişmeleri arka planda sürerken, dönemin esas siyasal mobilizasyon kaynağı ve dolayısıyla komünizm karşıtı mücadelenin itici gücü hâlâ milliyetçilikti. Ancak burada dahi, dinî referansların ve muhafazakâr kesimlere hitap etme kaygısının izleri görülüyordu. Zira 1946 sonrası milliyetçilik, 1930'ların milliyetçiliğinden farklıydı. Bunun en belirgin örneği de 1936 yılında kapatılan, ancak 1946 yılında tekrar faaliyete geçen Millî Türk Talebe Birliği'nin (MTTB) söylemindeki değişimde görülüyordu. 1930'larda MTTB milliyetçiliği tanımlanırken, vurgu Kemalizm ve Türk etnisitesi üzerindeydi: "Kemalizm Türk'e dayanır, Türklük davasıdır. Türklük davası demek, her bir yeri karış karşı kanla sulanan Türk vatanında Türk vardır ve var olacaktır demektir."[166] 1946 yılında Eminönü Halkevi'nde MTTB'nin yeniden faaliyete geçmesi dolayısıyla düzenlenen törende konuşan Prof. İsmail Gürkan ise milliyetçiliği şöyle tarif ediyordu: "Bu memleket dağları, taşları, ocakları, insanları milliyetimizin temel taşıdır. Milliyet, Süleymaniye Camii'ni seyretmek, milliyet şiirimizi beğenmek ve zevk almaktır."[167]

Yine 1946 yılında kurulan bir diğer dernek de Türk Kültür Ocağı'ydı. Ocağın kurucuları arasında dönemin komünizm karşıtı milliyetçi yazarlarından İlhan Darendelioğlu, Fethi Gemuhluoğlu, Gökhan Evliyaoğlu ve Şadi Pehlivanoğlu'nun yanı sıra, ileride göreceğimiz üzere komünizm karşıtlığında İslamcılık ve milliyetçilik arasında çok önemli bir kırılma noktası olan 1965 Adalet Partisi hükümetinde İçişleri Bakanı görevinde bulunacak Faruk Sükan ve "1960'lardan sonra Nurcuların avukatlığını yapacak olan Bekir Berk" de vardı.[168]

---

niakit.com.tr/kimdir/Aytimur_A%C4%9Fabey (erişim: 25.10.2018)

166 Sait İsmet, "Kemalizm Tek Renklidir," *Birlik*, sayı: 4,5 Birinci Teşrin 1993, 6 aktaran: M. Çağatay Okutan, *Bozkurt'tan Kur'an'a Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) 1916-1980*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 37

167 Muammer Taylak, *Saltanat, II. Meşrutiyet ve I. Cumhuriyet'te Öğrenci Hareketleri* Ankara, Başnur Matbaası, 1969, 2-7 aktaran: M. Çağatay Okutan, *Bozkurt'tan Kur'an'a*, s. 103

168 Okutan, *Bozkurt'tan Kur'an'a*, s. 103

İçinde dinî temalar belirmeye başlamış olsa da 1940'ların ikinci yarısı ve 1950'lerin milliyetçiliğinde Turancılığın hâlâ kuvvetli bir damar olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin, 1947 yılında Türk Gençlik Teşkilatı kuruldu. Anadolu'nun birçok yerinde şube açan örgütün sloganı, "Tanrı Türk'ü Korusun" idi.[169] 1950'de "Nihal Atsız'ın kardeşi Nejdet Sançar ve Ziya Özkaynak tarafından Komünizmle Mücadele Derneği kuruldu."[170] Bunu, milliyetçi dernekleri bir araya getirmeyi hedefleyen iki oluşum, Milliyetçiler Federasyonu ve Türkçüler Yardımlaşma Derneği izledi.[171]

1953 yılında, Başbakan Adnan Menderes'in desteği ve MTTB dâhil 37 derneğin katılımı ile Millî Tenasüt Derneği kuruldu. Derneğin amacı, "komünizm, irtica, ırkçılık gibi millî birliği ve millî varlığı tehdit edici unsurlar ve bölgecilik cereyanları ile mücadele etmek olarak belirlendi."[172] Buradan da anlaşılacağı üzere bu dönemde milliyetçilik, komünizm başta olmak üzere devletin bekasına karşı tehdit olarak görülen her türlü akıma karşı bir panzehir gibi görülüyordu.

Özetle, 1950'lerin Türk sağının hâkim unsurları, komünizm karşıtlığı içinde eriyen Turancılık, muhafazakâr milliyetçilik ve İslamcılıktı:

> "Çok partili hayata geçişle görünürlük kazanan geleneksel değerlerin taşıyıcısı olan taşra kökenli muhafazakâr çevrelerin kozmopolit kültüre karşı duyduğu tepki ile birleşen anti-komünizm aslında 1950'li yılların Türk sağının hâkim rengi olan milliyetçi muhafazakarlığın başat unsurunu oluşturuyordu. Demokrat Parti iktidarı ile birlikte siyasal anlamda kendine ifade imkânları bulan İslami tepkisellik komünizm karşıtı mücadeleye dinden ve gelenekten devşirilen kavramlarla önemli bir malzeme sağlıyordu."[173]

169 age. s.104
170 agy.
171 agy.
172 age. s.105
173 Zülküf Oruç, *Bir Öğrenci Hareketi Olarak Milli Türk Talebe Birliği* İstanbul,

Bu dönemin İslamcılığı, Demokrat Parti'nin açtığı zemin üzerinden sisteme dâhil olarak milliyetçi sağ ile anti-komünizm ortak paydasında buluşuyordu. Dolayısı ile, dindar kitleleri sisteme karşı radikalleştirmediği ve komünizm karşıtlığına payanda sağladığı ölçüde yönetici bloğun bir unsuru olarak görülüyordu. "Kısacası 1950'li yıllarda İslami kesimin tepkisi sistem içinde sınırlanarak anti-komünizm tehlikesine karşı yönlendirilmiştir."[174]

Sağcılığın bu üç rengi, komünizm karşıtlığında birleşse de başka konularda ayrışıyordu. Turancı oluşumlar ideolojik temelleri gereği İslamcılığa, İslamcılar ise dar ve bölücü bir kavimcilik olarak gördükleri seküler milliyetçiliğe mesafeli duruyordu. Muhafazakâr milliyetçi oluşumlar İslamcılığı "irtica tehdidi" çerçevesinde değerlendiriyordu. Örneğin, 1957'de Çanakkale'deki Atatürk posterine yapılan saldırıyı kınayan bir miting düzenleyen MTTB, aynı yıl Atatürk Üniversitesi'nde gerici faaliyetleri nedeniyle soruşturmaya uğrayan öğretim üyeleri için şu açıklamayı yapıyordu: "Bu iddialar doğru ise Atatürk Üniversitesi'nde yeni Türkiye'yi kuran büyük Atatürk aleyhinde söz söyleyecek dilleri kökünden koparmak, devrimlere zıt kara zihniyeti ezmek, nöbetçi olan gençliğin milli vazifesidir."[175]

1965 sonrasında gerçekleşecek değişikliklerin ne kadar dramatik olduğunun iyi bir örneği, Ocak 1960'ta Said-i Nursi'nin İstanbul Üniversitesi hakkında kullandığı bazı ifadelere cevaben yapılan MTTB açıklamasıdır. Sadi-i Nursi, "Medrese-i Nur" olarak tanımladığı İstanbul Üniversitesi'nin kendi müritlerine de açılacağını söylemişti. MTTB ise, buna cevaben "30 bin gencin nur aldığı İstanbul Üniversitesi'ne Medrese-i Nur diyen Said-i Kürdi'nin bu cesareti nereden aldığını soruyordu."[176]

Pınar Yayınları, 2005, 33

174 age. s.44

175 Taylak, *Saltanat, II. Meşrutiyet ve I. Cumhuriyet'te Öğrenci Hareketleri*, 268, aktaran Okutan, *Bozkurt'tan Kur'an'a*, s.109

176 agy.

Komünizmle Mücadelede Siyasal İslamcılığın Yükselişi: 1960-1970

27 Mayıs 1960 darbesi ile birlikte Türk siyasal hayatında köklü değişiklikler gerçekleşti. Darbe, DP iktidarına son verdi; ülkenin yönetimini darbeyi planlayan ve yöneten albaylardan oluşan Milli Birlik Komitesi üstlendi.

1956'dan sonra Washington'da Ruzi Nazar'ın çevresinde toplanan grup, 27 Mayıs yönetiminde önemli pozisyonlara gelmişti: MBK'nın en güçlü üyelerinden biri, "ihtilalin kudretli albayı" olarak tanımlanan Alparslan Türkeş'ti. Türkeş darbe sabahı radyodan darbe bildirisini okumuş, yeni yönetimin "NATO ve CENTO'ya bağlı kalacağını" ilan etmişti. Agasi Şen ise, MBK üyeliğini reddetmiş ve onun yerine yeni Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in başyaverliğini üstlenmişti. Selim Selçuk darbeden sonra Türkeş'in inisiyatifi ile Washington Büyükelçiliği basın ataşeliğine atanmıştı.[177]

Ancak MBK'nın ağırlıklı kesimi, darbe sırasında Ankara Garnizon komutanı olan Cemal Madanoğlu'nun liderliğindeki Türkeş'e kıyasla daha sola yakın subaylardan oluşuyordu. Kısa süre içerisinde Madanoğlu grubu ile Türkeş'in liderliğindeki grup arasında darbe sonrasında yapılması gerekenler konusunda görüş ayrılıkları ortaya çıkmaya başladı. Zira Türkeş ve arkadaşları iktidarın hemen sivillere geri verilmesine karşı çıkıyordu. 13 Kasım 1960'ta Madanoğlu grubunun emriyle Alparslan Türkeş ve 13 arkadaşı tutuklandı. Tutuklanan subaylar Mürtet (Daha sonraki ismiyle Akıncı) Hava Üssüne götürüldüler. Ruzi Nazar, "Amerikalıların Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel nezdinde tutuklanan 14 subayın öldürülmemesi için telkinde bulunmasını sağladı."[178]

Türkeş 19 Kasım 1960'ta Yeni Delhi büyükelçiliğine müşavir olarak sürgüne gönderildi. MBK içinde Madanoğlu'na bağlı grubun ağırlığının artmasıyla birlikte, darbe yönetiminin rotası

177 Altaylı, *Ruzi Nazar*, s.325
178 age. s.354

da belirgin bir biçimde sola kayacaktı. Kısa süre sonra kabul edilen 1961 Anayasası ile sendikal haklar başta olmak üzere solun gelişmesine olanak sağlayacak yeni örgütlenme özgürlükleri getirildi. Oluşturulan iki kamaralı parlamento sisteminde Senato'da ayrılan 15 kişilik cumhurbaşkanlığı kontenjanı ile halk desteği olmasa da elit ve aydın kesimlerin yasamada temsili sağlandı. Demokrat Parti liderliği Yassıada'da yargılanarak mahkûm edildi, Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan, idamla cezalandırıldı.

Bu gelişmelerin ardından gerçekleşen 15 Ekim 1961 seçimlerinde CHP, birinci parti olarak çıkmayı bekliyordu. Sağın oyları için dört parti mücadele ediyordu: Eski Genelkurmay Başkanı Ragıp Gümüşpala liderliğindeki Adalet Partisi (AP), MBK döneminde Maliye Bakanlığı yapmış olan Ekrem Alican liderliğindeki Yeni Türkiye Partisi (YTP) ve Osman Bölükbaşı liderliğindeki Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP). Ancak ilk defa uygulanan nispi temsil sistemiyle yapılan seçim sonucunda CHP oyların %36,7'sini alarak 173 vekil çıkartırken, AP %34,8'le 158, CKMP %13.9'la 54, YTP ise 13.7 ile 65 milletvekili çıkardı.[179] Mecliste çoğunluk sağlayamayan CHP, AP ile koalisyon hükümeti kurdu.

Genel siyasal iklimdeki bu değişikliğin bir sonucu da 1961'de kurulan Türkiye İşçi Partisi'nin yanı sıra gelişen sol örgütler ve sendikalardır. Üniversitelerde örgütlenen sol eğilimli öğrenci grupları önce Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) 1965 sonrasında ise Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu (Dev-Genç) etrafında toplanırken, MTTB yönetiminde de 1960-1965 arasında Faruk Narin ve ardından (daha sonra CHP milletvekilliği de ya-

179 Okutan, *Bozkurt'tan Kur'an'a*, 132; *Türkiye Büyük Millet Meclisi Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri 1961 Yılı Genel Seçimlerinde Partilerin Aldıkları Oylar ve Oranları*, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/genel_secim.html (erişim: 20.11.2018)

pacak olan) Yüksel Çengel'in liderliğindeki sol görüşlü öğrenciler hâkim olmuştur.[180]

1961-1965 arasında, Eisenhower döneminde dinin komünizme karşı kullanılması yönünde atılan adımlar Avrupa'da yavaş yavaş sonuç vermeye başlamıştı. Münih Camii projesi, Said Ramazan liderliğindeki yeni kuşak Siyasal İslamcılarla daha geleneksel bir İslam anlayışını savunan ve milliyetçi damarı ağır basan Sovyet sürgünleri arasında bir güç mücadelesi alanına dönüşmüştü. Von Mende ve onun aracılığıyla Federal Alman hükümetinin desteklediği sürgünlerin lideri, eski SS imamı Özbek asıllı Nureddin Namangani ve arkadaşları, Suudi sponsorlu Ramazan ve CIA destekli Ahmed Kemal ekibi karşısında yenilgiye uğramışlardı. Bu yenilgi üzerine Federal Alman hükümeti, cami projesinden desteğini çekti. Namangani, Ramazan'a yazdığı bir mektupta Ramazan ve çevresinde toplanan Arap kökenli üniversite öğrencilerini geleneklere saygı göstermeyen radikaller olmakla suçlarken, Ramazan da Namangani ve çevresini İslami bir hayat tarzı sürdürmeyen çağın gerisinde kalmış kılıç artıkları diyerek küçümsüyordu.[181] 1961 itibariyle Ramazan, Amerikan istihbaratından Dreher'in yardımları sayesinde cami inşaatı komisyonunun tek hâkimi haline gelmişti. Dreher ARAMCO parası ile konferanslarını finanse etmiş, Avrupa'da yaşayan Mısırlı üniversite öğrencilerinden oluşan bir örgütlenme ağı kurmasını sağlamış, bu örgütü Seyit Şamil ve Ruzi Nazar gibi "eski ekip"ten isimlerle desteklemişti. Ramazan da Suudi Arabistan, Mısır ve Türkiye'den cami inşaatı için bağış toplamıştı.[182] 1961 sonunda Ramazan, yeni ABD Başkanı John F. Kennedy'nin önemli danışmanlarından biri olan Arthur Schlesinger, Jr.'a yazdığı mektupta şöyle diyordu:

"Eğer düşman totaliter bir ideolojiye ve davaya adanmış

180 age. s.133
181 Johnson, *A Mosque in Munich*, s.165-167
182 age. s.155, 170-171

> inananlardan oluşan bir orduya sahipse, buna karşı durmak isteyenler de popüler aksiyon seviyesinde rekabet etmelidirler. (...) Taktiklerinin özü, karşı-inanç ve karşı-adanma olmalıdır. Sadece samimiyetle işin içinde olan, kendi namına tepki veren popüler güçler komünist nüfuz (infiltration) tehlikesine karşı durabilir."[183]

Bu karşı-inancın karşı-adanmışları arasında kadınlar da olmalıydı. İslami kesimde zamanın "reformcu"ları ile "gelenekçi"leri arasındaki en önemli tartışma konularından biri de buydu: Gelenekçiler için kadının yeri evdi ve kamu alanında siyasal aktivizm erkeklerin işiydi. Ramazan bu görüşe katılmıyordu. 1961 yılında kaleme aldığı *Günümüzde İslam'ın Üç Ana Problemi* (*Drei Hauptprobleme des Islams in Heutiger Zeit*) adlı eserde, Müslüman kadınların ailenin ve özel alanın dışına çıkması gereği vurgulanıyordu. Ancak Müslüman kadınlar bunu, Batılı anlamda kadın-erkek eşitliğinin gerçekleşmesi için değil, kamusal hayata Siyasal İslam'ın adanmış neferleri olarak katılabilmek için yapacaklardı.[184] Tabii bunu yaparken, esas amaç İslami hayat tarzını moderniteye karşı korumak olduğu için, Müslüman kadın ve erkeğin kamusal alanda da ayrı durması ve kadının örtünmesi gerekiyordu. Örtünmeden kasıt geçmişi ve gelenekçiliği çağrıştıran çarşaf değildi, yeni Siyasal İslam'ın kamusal alanda aktif kadın savaşçısı, modern şehir ve toplum dokusuna uygun biçimde pardösü veya manto giyecek ve başını örtecekti. Başörtüsü, bu yeni nesil inançlı kadınların sembolü olacaktı.[185]

Kadının kamusal alanda Siyasal İslam mücadelesine aktif katılımı fikrinin, o zaman için devrimci sayılan sonucu, 25 Mart 1962'de oluşturulan yeni cami inşaat komitesinin 34 üyesinin dördünün kadın olmasıydı.[186] Ramazan'ın fikirleri, o sırada Al-

183 age. s.171

184 Said Ramazan, *Drei Hauptprobleme des Islams in Heutiger Zeit* (Dâr-us-Salâm, 2003) aktaran: Meining, *Eine Moschee in Deutschland,* s.128

185 age. s. 130

186 age. s. 128

manya'da yaşayan Müslüman topluluklar arasında yayılmaya başladı. Başlangıçta, bu yeni Siyasal İslam'ın Avrupa'da savunuculuğunu yapacak çok fazla Müslüman genç kadın yoktu. 1950'lerde Türkiye ve Arap ülkelerinden gelerek Almanya'ya yerleşen kalabalık Müslüman nüfusların kadınları bu gruba, ancak bir kuşak sonra yükseköğrenim hayatına girerken katılacaktı. Başlangıçta öncülük görevini Alman kökenli mühtedi kadınlar üstlendi. Bunların en bilinenlerinden biri de cami komisyonu üyelerinden Fatima Grimm'di. Grimm dünyaya, adı yukarıda geçen SS Generali Karl Wolff'un kızı Helga Lili Wolff olarak 1934 yılında gelmişti. İlk eşi, Çeçen kökenli oryantalist Ömer Abdül Aziz ile 1958'de tanışmış ve 1960 yılında, AMCOLIB'in Münih'teki sürgün Müslümanlar arasındaki ilk adamlarından biri olan İbrahim Gacaoğlu'nun evinde ihtida etmişti.[187] İslama ihtidası konusunda şunu söyleyecekti: "Kaçış demek fazla olur; ama bu adım babamın gölgesinden sıyrılmama şüphesiz yardım etti."[188]

Babası Karl Wolff, Kudüs'te görülen Eichmann davasında 300 bin kadar İtalyan Yahudisinin toplama kamplarına gönderilmesindeki rolü açığa çıkınca 1964'te tekrardan yargılanacak ve bu sefer (Amerikan istihbaratı kendisini artık korumadığı için) 14 yıl hapse mahkûm edilecekti.[189] Fatima Grimm, ilk eşi Ömer Abdül Aziz ile birlikte 1962 yılında Pakistan'a gitti ve burada üç yıl yaşadı. Daha sonra Münih'e dönerek cami ve etrafında oluşan cemaat için çalışmaya devam etti.[190] Bu dönemde çekilen bir fotoğrafta Grimm, ileride milyonlarcası görülecek olan yeni nesil Siyasal İslamcı kadınların prototipi gibiydi: Üstünde uzun kollu ve etekli, desenli bir

187 Meining, *Eine Moschee in Deutschland,* s. 132

188 Wolfgang Günter Lerch, "Fatima Grimm: Eine der Ersten in Deutschland," *Frankfurter Allgemeine*, 18 Ağustos 2015; "Rückblick auf ein bewegtes Leben: die IZ im Gespräch mit Fatima Grimm," *Islamische Zeitung*, 27 Temmuz 2010, https://www.islamische-zeitung.de/rueckblick-auf-ein-bewegtes-lebendie-iz-im-gespraech-mit-fatima-grimm/(erişim: 21.11.2018)

189 Lerch, "Fatima Grimm."

190 "Rückblick auf ein bewegtes Leben", *IZ.*

elbise, başında ise alnını üstten sararak saçını tamamen kapatan ve boyunun arkasından kavuşan bir başörtüsü vardı.[191]

1963 sonrasında yeni Amerikan yönetiminin öncelikleri Avrupa ve Ortadoğu'dan uzaklaşarak Vietnam Savaşı'nın kızışmakta olduğu Güneydoğu Asya'ya kaymaya başlamıştı. Buna bağlı olarak, CIA için hem Sovyet sürgünleri hem de Ramazan ve Müslüman Kardeşler ekibi, önemlerini görece olarak kaybetmişlerdi. Dreher, 1963'te Vietnam'a atandı. Zaten gerek Sovyet sürgünleri gerekse Nazi Almanya'sından kalma eski patronları, artık bir kuşak olarak yerlerini yeni isim ve oluşumlara bırakıyordu. Von Mende istihbarat çevrelerindeki etkinliğini yitirmekle kalmamış, 1960'larda giderek artan Holokost ve Nazizm çalışmaları sonucunda bilinen bir Nazi olarak damgalanarak akademik saygınlığını da büyük ölçüde yitirmişti. Von Mende 1963 Aralık'ında kalp krizi sonucu öldü. Ölümü bir çağın kapanışı anlamına geliyordu: Federal Alman Hükümeti, von Mende'nin küçük bir aile işletmesi gibi çalışan istihbarat ağına desteğini kesti.[192] Federal Almanya'nın 1955'te egemenliğini elde edişinden bu yana istihbarat teşkilatı BND'nin başında bulunan Reinhard Gehlen de yeni şansölye Ludwig Erhard'dan, Adenauer döneminde aldığı desteği göremiyordu. BND'nin özellikle askerî olmayan konularda sağladığı istihbaratın kalitesi artık Alman devlet makamları arasında gülünç bulunurken, teşkilat içinde 1963'ten itibaren ardada patlayan skandallar, 1968'de Gehlen'in emekli olması sonuçlanacaktı.[193]

Ramazan, bu boşluktan istifade ederek Avrupa Müslüman Kardeşler örgütlenmesini görece özgür biçimde yürütme şansı buldu. Nihayet 1970'lerde açılacak olan cami ve etrafında oluşan Müslüman cemaat, tamamen Ramazan'ın ve onun halefi Galib Himmat'ın kontrolüne geçti. Arka planda, Suudi Arabistan ve onun

191 Fotoğraf için bakınız: Lerch, "Fatima Grimm" veya Peter Schütt, *Fatima Grimm: Mein verschlungener Weg zum Islam*, Hannover, Narabila, 2015

192 Johnson, *A Mosque in Munich*, s. 173-175

193 Höhne ve Zolling, *The General was a Spy*, s. 328-360

süper güç müttefiki ABD vardı. Bu noktada artık Avrupa'da komünizm karşıtı faaliyetlerin odağı Sovyet sürgünü Müslümanlar değil, Ortadoğu kökenli Müslümanlardı. Ancak kesin bir ayrışma ya da kopuştan bahsetmek yanlış olur. Bu değişim ve devamlılık, bizzat caminin yapım sürecine de yansıdı: Uzun yıllar ve pek çok iktidar mücadelesi sonrasında yapımına 1967 yılında başlanan caminin tamamlanabilmesi için gerekli olan fon, o sıralar İslamcı hareketler arasında bir ağabeylik rolü peşinde olan Libya Devlet Başkanı Muammer Kaddafi'den gelmişti.[194] Binanın mimarlığını ise Türk Yüksek Mimar Osman Edip Gürel üstlendi. Eşi Necla Gürel, Abhazya'dan '93 Harbi sonrasında Sivas'a göçmüş Marşan Prensi Abdülkadir Bey'in soyundan geliyordu. Abdülkadir Bey'in kız kardeşi Emine Nazikeda Hanım, 1885'te evlendiği Sultan Vahdeddin'in ilk eşiydi. Tarihin cilvesi, Sovyet sürgünü Müslümanların başladığı ama kontrolünü Müslüman Kardeşler'e kaptırdığı camiyi inşa etmek, yine Rus sürgünü Müslüman bir ailenin damadına nasip olmuştu.[195] Cami, 1973 yılında Freimann Camii (*Freimann-Moschee*) adıyla Münih İslami Merkezi (İslamisches Zentrum München) himayesinde hizmete açıldı.

Türkiye'de de yukarıda anlattığımız bu yeni tip Siyasal İslamcılığın izleri 1965'ten itibaren daha net biçimde görülmeye başladı. Geriye dönüp bakıldığında görüleceği üzere, 1965 yılı pek çok açıdan, komünizm karşıtı mücadele, Türk sağı ve hatta Türkiye siyaseti için bir dönüm noktasıdır.

1963 Küba Füze Krizi ve 1964 Johnson Mektubu sonrasında Türkiye'de ABD karşıtlığı artmaya başlamıştı. Türkiye, Küba Füze Kriziyle ABD'nin kendisine haber vermeden kendisini doğrudan etkileyebilecek stratejik pazarlıklara girebileceğini anlamıştı. John-

194 Johnson, *A Mosque in Munich*, s. 185

195 Marşan ailesi ile ilgili olarak bkz. Ahmet Caniklioğlu, "Sivas'tan Saraya, Saraydan Sürgüne," *Hayat Ağacı*, http://hayatagacidergisi.com/sivastan_saraya_saraydan_surgune/ (erişim: 21.10.2018)
Marşan Ailesi Websitesi https://www.mahmutmarsan.com/marsanlar/ (erişim: 21.10.2018)

son Mektubuyla gerektiğinde Kıbrıs'a çıkabilmek için kendi silah ve malzeme gücüne güvenmek zorunda olduğunu, bir müttefik olarak ABD'ye güvenemeyeceğini görmüştü. Bu nedenle, 1960'ların ikinci yarısı boyunca Türk hükümetleri, bir yandan Sovyetler Birliği ile Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında bozulan ilişkileri yumuşatmayı, bir yandan da bölge ülkeleri başta olmak üzere Üçüncü Dünya ile daha iyi ilişkiler kurmayı amaçladı. Buna paralel olarak artan sol ve ulusal bağımsızlıkçı hareketlerin de etkisiyle, ülkenin NATO ve ABD ile ilişkileri sorgulanmaya başladı.

Ruzi Nazar, işte bu çalkantılı dönemde CIA görevlisi olarak Ankara'daydı. Nazar'ın biyografisinde bu dönemle ilgili en belirgin konu, Nazar'ın Milli Amel Hizmeti (MAH) ve ardılı Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) liderliği ile iyi ilişkileri, MİT kanununun şekillenmesindeki rolü ve 1965'ten sonra MİT Müsteşarı Fuat Doğu ile işbirliğidir. Doğu, 1950'li yıllarda Kurmay Yüzbaşı rütbesiyle Washington'a giderek istihbarat eğitimi almış ve Ruzi Nazar'la da oradaki CIA istihbarat eğitimi sırasında Türkeş aracılığı ile tanışmıştı.[196] Fuat Doğu, 27 Ağustos 1962'de Kurmay Albay rütbesiyle MAH'ın başına getirildi. Nazar'ın 1960-1961 ve 1964-1965 dönemlerinde MAH Başkanlığı yapan diğer isim, Ziya Selışık'la da "Abi-kardeş gibi," son derece iyi ilişkileri vardı:

> "Selışık Ruzi'ye, Türk istihbarat örgütünde ciddi bir reform yapılması gerektiğini söylemiş ve bu konuda onun bilgi ve tecrübelerinden yararlanmıştı. (...) Ruzi, MİT Kanunu'nun hazırlık aşamasında Selışık için diğer ülkelerin bu konudaki mevzuatı konusunda ciddi bir çalışma yaparak kendisine teslim etmişti. Ziya Selışık 13 Temmuz 1965'te yaş haddinden emekliye ayrıldı. MİT Kanunu ise 22 Temmuz 1965'te yürürlüğe girdi."[197]

Selışık'ın emekli olmasından sonra Fuat Doğu müsteşar oldu. Türkiye, söz konusu nedenlerle 1960'lar boyunca Sovyetler Bir-

196 Altaylı, *Ruzi Nazar*, s. 355
197 age. s. 356

liği ile arasını düzeltmeye çalışırken MİT, 1966'dan itibaren Fuat Doğu yönetiminde Sovyetler Birliği'ne karşı operasyonlarını yoğunlaştırıyordu. Doğu'ya göre Rusya, Türkiye için en büyük güvenlik tehdidiydi:

> "İngiltere'den sonra Rusya, Kürt sorununu kışkırtıyor, Türkiye'de etnik bir sorun yaratmak için olağanüstü çaba harcıyordu. (...) Türkiye bir yandan savunma tedbirlerini ve ABD'yle bu konuda işbirliğini arttırırken, öte yandan da Sovyetler'e karşı kendi bağımsız operasyonlarını başlatmalıydı. (...) Türk devletinin Teşkilat-ı Mahsusa döneminden bu yana Sovyetler Birliği sınırları içinde yürütülecek yıkıcı ve komploya dayalı çalışmalar konusunda önemli bir tecrübe birikimi vardı. Devlet bunu kullanmalı, Sovyetler'i istikrarsızlaştırmak ve dağıtmak için operasyonlara başlamalıydı. (...) Türkiye'nin yapması gereken, Sovyetler Birliği'ndeki milliyetler meselesini tahrik etmek ve bu konuda Sovyetler'i istikrarsızlaştırıcı çalışmalar yürütmekti."[198]

Kendi ifadesine göre Nazar, bu faaliyetleri yürütmesi için Doğu ile yakın işbirliği halinde çalışmıştı. 27 Mayıs sonrasında Alparslan Türkeş'in inisiyatifi ile kurulan Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü bu dönemde yapılacak operasyonlar için gerekli akademik altyapıyı oluştururken, Nazar da enstitünün faaliyetlerine destek verdi.[199]

Aynı dönemde Türkiye siyasetinin sağında da bir jenerasyon değişikliği yaşanıyordu: 1964 yılında Adalet Partisi'nin Ragıp Gümüşpala'dan sonra ikinci genel başkanı seçilen Süleyman Demirel, hem partiye yeni bir heyecan getirmiş hem de partinin siyasal çizgisini komünizm karşıtlığı üzerine oturtmuştu. 1965 seçim kampanyası için gittiği Samsun'da partinin çizgisini "Biz komünist düşmanıyız. Komünizmle yılmadan mücadeleye ka-

198 age. s. 362-363
199 agy.

rarlıyız... Biz aşırı sol cereyanlarla mücadeleye kararlıyız" diyerek ifade ediyordu.[200]

Öte yanda, 1963 yılı başlarında AP'den siyasete girmesi yönündeki teklifleri reddeden Alparslan Türkeş de 2 Mayıs 1963'te Türkiye Huzur ve Yükselme Derneği'ni kurdu. O sırada, 27 Mayıs'ın amaçlarına ulaşmadığını düşünen ve yeni bir darbe hazırlığı yapan Albay Talat Aydemir ile temas kuran Türkeş, darbeyi hükümete haber vererek girişimin başarısız olmasını sağladı. 31 Mart 1965'te 14'lerden kendisi ile benzer siyasi görüşlere sahip dört arkadaşı ile birlikte CKMP'ye girdi. Kısa süre sonra, partinin genel başkanı Ahmet Oğuz, parti içi çekişmeleri gerekçe göstererek istifa etti. Bu sırada 14'lerin 10'u partiye girmişti. Temmuz ayında Türkeş ve arkadaşları, "Dokuz Işık" adını verdikleri yeni parti programı önerisini açıkladılar. Program partinin geleneksel sağcı kanadı tarafından fazlasıyla radikal bulundu. Ancak Türkeş ve arkadaşları partiye hâkim oldular ve Türkeş, önce yapılan olağanüstü kongrede parti genel başkanı, ardından aynı yıl yapılan genel seçimler sonucu Ankara Milletvekili oldu.[201] Türkeş liderliğinde CKMP, İslamcı motifleri öne çıkarmaya başladı. 1968'de, CKMP isminin Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), parti ambleminin de üç hilal olarak değiştirileceği ilan edildi. Partinin Nihal Atsız liderliğindeki Turancı kesiminden büyük tepki göreceği bilindiği için, bu kararların alınacağı 8 Şubat 1969 Kongresi Adana'da yapıldı, çünkü İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerde Atsız ekibinin daha kalabalık olacağından endişe edilmişti. Kongre sonunda Turancılar tasfiye edilirken, Nihal Atsız "MHP'de Allah Tanrı'yı kovdu" diyecekti. Türkeş yanlıları ise, yeni durumu "Tanrı Dağı kadar Türk, Hira Dağı kadar Müslüman" sloganıyla ifade ediyordu.[202]

200 "Sahne Demirel'in: 1965 Seçimleri," *Yeni Şafak*, https://www.yenisafak.com/secim-1965 (erişim: 22.11.2018)

201 "1965 Alparslan Türkeş'in CKMP'ye Katılması," *Eski Yıllar*, 6. Bölüm, TRT Arşivi, https://www.trtarsiv.com/izle/120109/1965-alparslan-turkes-in-ckmp-ye-katilmasi erişim: 17.9.2018

202 Soner Yalçın, "MHP'nin Kırk Yıldır Bitmeyen Derdi," *Hürriyet*, 24 Şubat 2008; "CIA Eldiven Kullanır," *Hürriyet*, 31 Ağustos 2017

1965 sonrasında gerçekleşen bir başka önemli değişim de öğrenci hareketleri alanındaydı. 27 Mayıs sonrasında, 1965'e dek CHP çizgisinin hâkim olduğu MTTB'de, 1965'te yönetime gelen Rasim Cinisli ile birlikte "milliyetçi-muhafazakâr çizgide milliyetçiliğin ağır basacağı bir sürece girildi."[203] Cinisli ile birlikte, sol eğilimli öğrenci dernekleri MTTB bünyesinden dışlanırken, milliyetçi-muhafazakâr grup öne çıktı. 1967'de MTTB'nin başına geçen İsmail Kahraman döneminde ise bu milliyetçi-muhafazakâr grubun içindeki İslami unsurlar öne çıkmaya, derneğin 1957-1960 yıllarında sergilediğini önceki sayfalarda alıntıladığımız Atatürk ve irtica konusundaki duyarlılıkları ise azalmaya başladı.[204] "1960 sonrasında dikkat çeken ve 1970'lerin başına kadar sürecek olan husus, İslamcıların milliyetçi-muhafazakâr olarak ortaya çıkmalarıydı. Milliyetçilik vasfının ağır bastığı bu çizgide muhafazakârlık, ırkçı/Turancı/Türkçü düşüncelerin ve resmî milliyetçiliğin dışında durmak ve din unsurunu öne çıkarmak anlamına gelmekteydi."[205]

Türkeş'in liderliğindeki CKMP de komünizm karşıtı sağın içindeki bu senteze destek veriyordu. Partinin 1967 yılında teşkilatlarına dağıtılan bildirisinde şöyle deniyordu:

> "Düşmanlarımız ve hasımlarımızın şüphe ve tefrika yaratmak için uydurdukları 'Bunlar Türkçü imişler, İslamiyete karşı imişler, İslamiyet yerine Şaman dinini getirecekler!' veya 'Bunlar Müslümancıdırlar, Türklüğe karşıdırlar, milliyetçiliği kabul etmemektedirler!' gibi aslı ve esası olmayan söylentilere karşı bütün arkadaşlarımın uyanık bulunmaları gereklidir... Türklük ve İslamiyet ayrılmaz bir bütündür, İslam imanı ve fazileti ile Türklük şuuru, kurtuluş ve her türlü yükselişin kaynağını teşkil etmektedir..."[206]

203 Okutan, *Bozkurt'tan Kur'an'a*, s. 137

204 agy.

205 İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, C.III, İstanbul, Pınar Yayınları, 1994, 6 aktaran: Okutan, *Bozkurt'tan Kur'an'a*, s. 143

206 Bildiri için bkz. Büyük Doğu, sayı: 10, 20 Eylül 1967, 10-11 aktaran: Oku-

Ekim 1966'da düzenlenen "Türkiye'de Diyanet ve Laiklik" konulu açık oturumda MTTB Başkanı Rasim Cinisli şöyle diyordu: "Bir jandarma dipçiği ile mahalle hocalarının toplanıp diğer yandan dinî eğitimden mahrum bırakılan neslimiz hesabına, Türkiye'nin dinî eğitimi öngören milli eğitim politikasının şart olduğunu işaret değil ikaz etmek isterim."[207] 1967'de MTTB Başkanı olan İsmail Kahraman döneminde ise İslamcı ton daha da ağır basacaktı.

Bu yeni dönemin milliyetçi-muhafazakâr sentezinin mimarları, 1950'lerin milliyetçi-muhafazakârları tarafından "irtica tehdidi" çerçevesinde değerlendirilen ve "gerici" bulunan ekolün temsilcileri olan Necip Fazıl Kısakürek, Mehmet Şevket Eygi ve Osman Yüksel gibi, İslamcı yanı milliyetçi yanına ağır basan kişilerdi. 1950'lerin ikinci yarısında benimsenen komünizmle mücadelede dinin öne çıkarılması ve İslamın komünizmle mücadele aracı olarak desteklenmesi siyasetinin sonuçları, 1960'ların ikinci yarısı itibarıyla Türkiye'de etkisini hissettiriyordu. 29 Ekim 1967'de Komünizmle Mücadele Derneği tarafından düzenlenen "Cumhuriyetin 44. Yılında Türk Milliyetçiliği ve Komünizm Tehlikesi" konulu mitingde, MTTB'nin yeni başkanı İsmail Kahraman şöyle diyordu:

> "Cumhuriyeti anma günlerinde maziye küfür ve hakaret etmek moda haline gelmiştir. Geçmişe küfretmek ve onu inkar etmek hıyanettir. (...) Nitekim, 'umum-nukudum emrindedir' fermanı ile, Anadolu'ya gönderdiği paşasına, Kurtuluş Savaşımızın organizasyonunu havale eden, son padişah Sultan Mehmet Vahdettin vatan haini olarak tanıtılmak istenmektedir. Gerçekten milli olan doğru bir tarihe kavuşma ve hakikatleri görme durumuna ulaşmalıyız."[208]

1960'larda yükselen sol hareketler karşısında sağın "düşman" kategorilerini belirleyen artık, milliyetçilikten ziyade dindi. Bu

---

tan, *Bozkurt'tan Kur'an'a*, s.144

207 Okutan, *Bozkurt'tan Kur'an'a*, s.145

208 age. s.150

bağlamda komünizme karşı bir "dinler arası işbirliği" fikri de öne sürülmüştü: "Komünistler, cemiyet ve ahlak nizamını yıkıp devirerek dinlerin ruhlarda yaşattığı nizamı yok etmek istiyorlar... Bu durumda komünizm afetinin kökünü kazıyabilmek (...) için İslam ve Hıristiyan dünyasının el ele vermesi lazım gelmektedir... Komünizme karşı silahlarımızı birleştirmeliyiz."[209]

1965 seçimleri, Süleyman Demirel liderliğindeki AP'nin zaferi ile sonuçlanırken, CHP oy kaybetmiş, Türkiye İşçi Partisi (TİP) ise 15 milletvekili ile meclise girmişti. 1966 yılı, komünizm karşıtı faaliyetlerin patladığı yıldı. Ülkenin birçok yerinde MTTB başta olmak üzere milliyetçi-muhafazakâr örgütler tarafından komünizmi telin mitingleri düzenleniyordu.[210] Aynı dönemde, kadınların İslamcı siyasal faaliyetlere katılımı da hız kazandı. Bu katılıma dahil olan ve öncülük edenler, Said Ramazan'ın 1962'de öngördüğü gibi geleneksel olmaktan ziyade şehirli, okumuş ve aktivist kadınlardı. Örtünmeden anladıkları da Said Ramazan'ın tarif ettiği ile neredeyse birebir aynıydı.

1950'lerde Kirazlı Mescit Sokak'taki 46 ve 50 numaralı evlerin ilk sakinlerinden olan Üzeyir Şenler'in kız kardeşleri Şule Yüksel ve Gonca Gülsev Şenler de 1960'ların ikinci yarısı itibariyle abilerinin izinden giderek Nurculara katılmıştı. Şule Yüksel, önceleri kız kardeşi Gonca ile dönüşümlü olarak *Yelpaze*, daha sonra tek başına *Yeni İstiklal*, *Hür Söz* ve *Bugün* gazetelerinde köşe yazıları yazıyordu.[211] "Artık ağabeyi ile birlikte davası için mücadeleye [sic.] başlamıştır. Örtüyü halka sevdirmek için çok şık bir pardösü diker ve üstüne çok güzel bir başörtü bağlar. Onu sokakta gören herkes etrafına toplanır. Çünkü hem örtülü hem de çok şıktır. Hayret ve gıptayla izlerler."[212]

209 Nurettin Topçu, "Komünizme Karşı Hıristiyan Alemi ile Elele Vermeliyiz," *Oku*, sayı: 70, Ekim 1967, 2 aktaran: Okutan, *Bozkurt'tan Kur'an'a*, s.155

210 Okutan, *Bozkurt'tan Kur'an'a*, s.159

211 "Kara Fatma ve Şule Yüksel Şenler" *Türk Dünyasında Kadın*, TRT Avaz, 16 Ocak 2017

212 Ayşe Olgun, "Örtüye Verilen Bir Ömür Şule Yüksel Şenler", *Yeni Şafak*

Ocak 1967'de Şenler, abisi Üzeyir aracılığı ile Kirazlı Mescit'teki evlerin bir diğer sakini, Mehmet Şevket Eygi yönetimindeki *Yeni İstiklal* gazetesine "İslam Kadınına Hitap" başlıklı bir köşe yazısı gönderdi. Yazı gazetenin manşetine taşınırken, Şule Yüksel Şenler hem şaşkın bir sevinç hem de üzüntü içindeydi. Sevinmişti, çünkü: "Benim yazı baş manşet olmuş." Ancak üzüntü içindeydi, çünkü: "Şöyle, büyük bir resim (...) Üniversiteye giden üç Pakistanlı genç kız. Cilbablılar, simsiyah cilbab ve peçe." Oysa kendisi, Türk halkının bu tür bir örtünme şeklini kabul etmeyeceğini, İslamın emrinin ise "Zorlaştırmayınız, kolaylaştırınız" olduğunu düşünerek, yazının bu resimlerle desteklenmesinden rahatsız olmuştu.[213] Yazı üzerine Türk Kadınlar Birliği tarafından mahkemeye verildi, ancak beklenmedik bir biçimde, savcının olumlu mütalaasıyla ilk duruşmada beraat etti.[214]

Bu dönemde Şule Yüksel, Anadolu'da şehirleri gezerek kendi anladığı İslami örtünme şeklini tarif ettiği konferanslar vermeye başladı. Yanında, daha sonra *Hidayet: Müslüman Olan Alman Hanımı Cemile Alkonavi* adlı eserinde Maria/Cemile ismiyle hikâyesini nakledeceği Maria karakterine ilham veren Cemile Alkonavi de vardı.[215] *Hidayet*'te anlatıldığı kadarıyla Cemile, Almanya'da tanıştığı bir Türk genci ile evlenerek ihtida etmiş ve Türkiye'ye gelmişti. Gerçek hayattaki Cemile Alkonavi de Üzeyir Şenler'in 1950'lerde Kirazlı Mescit Sokak'taki bir başka ev arkadaşı Muhsin Alev'in eşiydi. Dünyaya Almanya'da Rotraud Scheer adıyla gelmiş, Said-i Nursi tarafından 1950'lerde Berlin'e gönderilen Muhsin Alev ya da diğer ismi ile Abdülmuhsin Alkonavi ile tanışmış ve evlenmiş,

Pazar Eki, 3 Haziran 2007

213 "Kara Fatma ve Şule Yüksel Şenler," *Türk Dünyasında Kadın*, TRT Avaz, 16 Ocak 2017

214 agy.

215 Şule Yüksel Şenler, *Hidayet: Müslüman Olan Alman Hanımı Cemile Alkonavi* (İstanbul: Seher Yayınları, 1970). Kitabın 1970 baskısının kapağında, "Şulebaş" olarak anılan örtünme modeliyle Cemile Alkonavi'nin resmi vardır.

ihtida ederek ismini Cemile'ye çevirmişti. Şule Yüksel Şenler ve Cemile Alkonavi, Mehmet Şevket Eygi'nin eşliğinde Anadolu'yu gezerek "İslam'da Kadının Mevkii ve Mükellefiyetleri" konulu konferanslarını veriyorlardı.[216] Her ikisi de Müslüman kadınların İslamın emrine uygun biçimde örtünmesi gerektiğini vurguluyor, kendi giyinme şekilleriyle de bunun nasıl olabileceğini gösteriyorlardı: Daha sonra "Şulebaş" olarak anılacak olan örtünme şekli, siyasal açıdan aktifleşen Müslüman kadınlar arasında yayılmaya başladı. Bu kadınlardan biri de Hatice Babacan'dı. Babacan, 1967 Güz döneminde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki derslere başörtüsüyle gitmeye başladı. İlk başlarda tepki görmese de Kasım ayında bir ders sırasında kürsüdeki Prof. Dr. Neşet Çağatay, kendisine bu kıyafetle derse giremeyeceğini söyledi. Bunun üzerine ortaya çıkan gerginlik, kısa sürede basına da yansıdı. Başka kadın öğrenciler de başörtüsü ile derslere gelmeye başladı. Bunun üzerine karşıt görüşlü öğrenciler tarafından dersler boykot edildi. Başı açık ve kapalı öğrenciler ve destekçileri arasında gerginlik artarken, Babacan fakülteden ayrılmak zorunda kaldı. Üniversite tahsilini yine başörtülü olarak devam ettiği Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde tamamladı.[217]

Komünizm karşıtı sağın içinde gerçekleşen bu önemli değişiklikler, devlet katında da karşılık buluyordu. 28 Mart 1966'da Cumhurbaşkanı seçilen Cevdet Sunay, TBMM'de yaptığı teşekkür konuşmasını, "Büyük Türk milletinin güvenine layık olmak için Allah'tan bana yardım etmesini dilerim" diyerek bitirirken, AP sıralarından yükselen sesli alkış ve desteğe karşın CHP sıraları sessizdi.[218] Sunay, Ocak 1968'de umreye giden ilk Türkiye

216 "Kara Fatma ve Şule Yüksel Şenler," *Türk Dünyasında Kadın*. Cengiz Özakıncı İblis'in Kıblesi'nde bu konferansların başlığını "Müslüman Kadının Yükümlülükleri" olarak kısaltır ve Türkçeleştirir.

217 Reha Muhtar, "Hey Sen, Başörtülü Kız..." *Vatan*, 17 Eylül 2007

218 "Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Meclis'teki İlk Konuşması," *TRT Arşiv*, https://www.trtarsiv.com/izle/108358/cumhurbaskani-cevdet-sunay-in-meclisteki-ilk-konusmasi (erişim: 25.11.2018)

Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı olarak tarihe geçti.

Devletin Siyasal İslam'ın yükselişine sağladığı desteğin bir başka boyutunu ise, 1968 yılı bütçe görüşmeleri sırasında CHP adına konuşan parti genel sekreteri Bülent Ecevit şöyle özetliyordu:

> "Eğitim düzenimizde Plan hedefleriyle büyük bir çelişme de şu noktada görülmektedir: 1967-1968 ders yılındaki parasız yatılı öğrenci sayısına bakacak olursak, imam-hatip okullarıyla mesleki ve teknik okullarda parasız okuyan öğrenci sayısı eşittir. (...) Mesleki ve teknik okulların öğrencilerin[nin] ancak yüzde 5,7'si, imam-hatip okullarında ise toplam öğrencilerin yüzde 12'si parasız yatılı okumaktadır. (...) Türkiye'de, son yıllarda açılan imam-hatip okullarının sayısı 58'e varmış olmakta; Osmanlı çağından bu yana açılmış lise sayısı 216'dan ibaret olduğuna göre, lise sayısının dörtte birini aşmış bulunmaktadır. Bu durum, insanda, ister istemez kalkınmamızın Allah'a kaldığı düşüncesini uyandırıyor."[219]

Siyasal İslam'ın yükselişi, solla çatışmasını da beraberinde getirmekte gecikmedi. 1968 öğrenci hareketlerine cevaben, MTTB ülke çapında "Şahlanış Mitingleri" adı altında komünizm karşıtı mitingler düzenlemeye başladı. MTTB, mitinglerin TİP liderliğinde Taksim'de düzenlenen Uyanış Mitingine bir cevap olduğunu belirtir: "Şahlanış Mitingi, Müslüman Türk'ün kendi öz doktrinini, Türkiye'nin ebedi başşehri İstanbul'un göbeğinden, Taksim meydanından o misli görülmemiş kalabalığın şahsında Türk milletinin haykırışıdır. (...) Milli ve manevi değerlere saygılılık parolası ile hareket eden MTTB (...) komünist uşaklarına (...) dur demiştir."[220]

---

219 Bülent Ecevit, *Bu Düzen Değişmelidir*, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1975, s. 226-227

220 MTTB *56. Dönem Faaliyet Raporu (28 Temmuz 1979-30 Ağustos 1980)*, İstanbul, Fatih Gençlik Vakfı Matbaası, 1980 109-110 aktaran: Okutan, *Bozkurt'tan Kur'an'a*, s.189

Şubat 1969'da solcu gençlerle, Siyasal İslamcı gençler karşı karşıya geldi. Akdeniz'de görev yapan Amerikan donanmasına bağlı 6. Filo'nun Türkiye'yi ziyaret edeceği haberi, sol görüşlü öğrenciler arasında protesto hazırlıklarının başlamasına neden olmuştu. Buna cevaben, Mehmet Şevket Eygi, *Bugün* gazetesinde 9-16 Şubat arasında yayınlanan yazıları ile solcu gençlere karşı İslamcı gençleri "göreve" çağırdı. Olaylar sırasında Suudi Arabistan'da bulunan ve yazılarını toplu halde posta aracılığıyla ileten Eygi'ye göre, bunları kışkırtma amaçlı yapmamıştı.[221] Eygi, daha sonra vereceği bir röportajda niçin Sovyet yanlısı olarak gördüğü solcu öğrencilere karşı Amerika'yı savunduğunu şöyle açıklar:

> "M.Ş.E.: Türkiye büyük güç olmadığı için mecburen Amerikan tarafındaydı. Bu Amerikan emperyalizmini desteklemek manasına gelmez. Seçim zorunluydu. Ben tabii ki ehven-i şer olanı seçtim.
>
> F.Ö.: Amerika Ehl-i kitap olduğu için mi ehven-i şer?
>
> M.Ş.E.: Amerikan emperyalizmi yumurta üretimine mahsus bir tavukçuluktur. Tavukları besler, hastalandıklarında tedavi eder ve yumurtalarını alırlar. Sovyet emperyalizmi ise tavuk eti üzerinedir. Tavuğun gırtlağını keser ve et üretirler. Eğer tavuksanız neyi seçeceksiniz? Tabiî ki yaşamak için yumurtayı."[222]

Eygi'nin 9 Şubat 1969 tarihinde yazıp gönderdiği, ancak 16 Şubat Pazar günü yayınlanan yazısı şöyle diyordu:

> "Bilmiş olunuz ki, büyük fırtına patlamak üzeredir. Müslümanlar ile kızıl kafirler arasında topyekûn savaş kaçınılmaz hale gelmiştir. İmtihan günleri gelip çatmıştır. Kaderden kaçmak, kurtulmak ne mümkün.
>
> Komünizm küfrüne karşı derhal silahlan. İslamda askerlik ve cihad ihtiyari değildir, mecburidir.

221 Fadime Özkan'ın Mehmet Şevket Eygi ile söyleşisi, "Kanlı Pazarda Sorumluluğum Yok," *Yeni Şafak*, 11.4.2006, http://www.haber7.com/siyaset/haber/149693-kanli-pazarda-sorumlulugum-yok (erişim: 10.10.2018)

222 agy.

Allah ve ona kulluk borcunun içinde cihad farizasının da bulunduğunu bir ân bile unutma.

Stalin ve benzeri deccallerin piçleri olan kızıl veletler sokaklara dökülüp Türkiye'yi yıkmak isterlerse bütün Müslümanları karşılarında bulmalıdırlar... Onlarda taş, sopa, demir, molotof kokteyli mi var? Biz de aynı silahları kullanmaktan aciz değiliz.

Herkes vazifeye koşsun, herkes komünizm küfrüyle savaşa hazırlansın. Komünistler ve onları destekleyen hain şahıs ve müesseseler kahredilsin... Bir Müslüman yüz komüniste bedeldir.

Müslümanlar, komünizmle çarpışan devlet kuvvetlerine yardımcı olsunlar."[223]

16 Şubat günü Taksim'de 76 solcu öğrenci örgütünün çağrısı ile 6. Filo'yu protesto için toplanan gençler ile komünizm karşıtı sağcı gençler arasında çıkan çatışmalarda iki kişi ölürken, 200'e yakın kişi de yaralandı.

Ancak devlet içerisinde, komünizm karşıtı mücadeledeki rolü giderek artan Siyasal İslamcıları tehdit olarak görenler de vardı. 19 Mart 1968 tarihli *Ant* Dergisi'nin 64. Sayısı, "Açıklıyoruz: Türkiye'de İrtica Hareketini Kimler İdare Ediyor? CIA'nın Kirli Oyunları" kapağı ile çıktı. Dergide, MİT içerisinden sızdığı anlaşılan bir rapor çerçevesinde, İlim Yayma Cemiyeti'nden Komünizmle Mücadele Derneği'ne ve MTTB'ye pek çok örgüt, irticacı bir yapılanma içerisinde gösteriliyordu. Raporda adı öne çıkan bir kişi ise, "Bir Başbakan Adayı" olarak tarif edilen Necmettin Erbakan'dı. Erbakan, iki yıl sonra Milli Nizam Partisi'ni kuracak ve altı yıl sonra CHP-MSP koalisyonunda başbakan yardımcısı olacaktı. Raporda, 26 Ocak 1968 tarihinde yaptığı basın toplantısı sırasında irtica tehdidi konusundaki uyarıları görmezden geldiği belirtilen dönemin başbakanı ve AP Genel Başkanı Süleyman Demirel içinse "Ateşle Oynuyor" ifadesi kullanılmıştı:

223 Mehmet Şevket Eygi "Cihad'a Hazır Olunuz," *Bugün*, 16.2.1969

"Nitekim, irtica hakkında hazırlanan milli istihbarat raporları Demirel'in de eline geçmiştir. Ancak AP lideri tarihte eşine ender rastlanır bir gaflet içinde hâlâ irtica tehlikesini görmezden gelmektedir. Çünkü önümüzde genel seçimler vardır ve Demirel'in iktidarı elinde tutması, cahil kitleleri din istismarı ile aldatarak oy toplamasına bağlıdır. Ama Demirel, bu küçük oy hesapları uğruna çok önemli bir noktayı ihmal etmektedir: Bugün hızla örgütlenen ve devlet içinde devlet haline gelen irtica kuvvetleri, günü gelince Demirel'in de başını isteyecektir."[224]

Sonuç Yerine

Bu bölümde, ABD'nin Soğuk Savaş dönemindeki mücadelesiyle Türk siyasetindeki dönüşümlerin paralellikleri anlatılarak, bu paralelliklerin nedensel bağlarını sağlayan kişi, kurum ve süreçler irdelenmiştir. Konunun genişliği ve tarihsel devamlılık, bu tür bir incelemeyi eksik ve yarım kalmaya mahkûm etmektedir. Örneğin, 1965'te kurulan ve etkileri daha sonra hissedilecek olan Komünizmle Mücadele Derneği ya da 1970 bütçe görüşmelerinde ortaya çıkan görüş ayrılıkları sonucu AP'den ayrılanlar ve Necmettin Erbakan liderliğinde Milli Nizam Partisi'nin kuruluşu yahut da 9 Mart Madanoğlu Cuntası'nın bastırılması ve 12 Mart Muhtırası gibi konular üzerine bir bu kadar daha yazılabilir. Ancak ortaya konulduğu kadarıyla bile anlatılanlardan şu bulgulara ulaşmak mümkündür:

ABD, Soğuk Savaş'ın ilk aşamalarında eski Nazi asker ve istihbaratçıları ile onların Sovyet ve Arap kökenli Müslüman işbirlikçilerini, Sovyetler Birliği ve komünizme karşı mücadele amacıyla istihdam etmiştir. ABD'nin bu dönemdeki komünizm karşıtı mücadele söylem ve yöntemleri, büyük ölçüde bu aktörler tarafından

224 "Açıklıyoruz: Türkiye'de İrtica Hareketini Kimler İdare Ediyor? CIA'nın Kirli Oyunları," *Ant*, Sayı: 64, 19 Mart 1968, s.4-5

yönlendirilmiştir. Türkiye ile zaten geçmişe dayanan ilişkileri haiz bu aktörlerin, 1945-1960 arasında Türkiye'deki komünizm karşıtı bloğun oluşum ve yönlendirilmesinde de büyük etkileri olmuştur.

1950'lerin ikinci yarısından itibaren, ABD'nin komünizmle mücadele doktrininde din unsuru, giderek seküler milliyetçiliğin önüne geçmeye başlamıştır. Buna bağlı olarak Amerikan istihbaratının Müslüman dünyasındaki "reformcu" İslami siyasal hareketlere desteği de artmıştır. Bu hareketlerin yarattığı eylem, söylem ve simgeler, daha sonraki dönemlerde Türkiye de dâhil olmak üzere Müslüman dünyasının büyük kısmında Siyasal İslamcılığa yön vermiştir. 1960'ların başında ABD'nin komünizm karşıtı mücadele saflarında "eski" seküler milliyetçi kuşağa mensup grup ve kişiler yerlerini giderek artan ölçüde yeni isimlere bırakmıştır. Bunlar arasında Müslüman Kardeşler örgütü ile ilişkili, yeni ve şehirli bir İslamcılığı savunanlar öne çıkmıştır. Bu gelişmeye paralel olarak, Türkiye'de de bir yandan seküler milliyetçi sağ giderek arka plana düşer ve yerini milliyetçi-muhafazakâr bir sağa bırakırken, öte yandan Siyasal İslamcılık 1960'ların ikinci yarısından itibaren ön plana çıkmış, kendi ifadeleriyle ABD'yi Sovyetler'e kıyasla ehven-i şer bulan İslamcılar, sola karşı ABD ile işbirliği yapmıştır.

Merkez-çevre teorisi perspektifinden bakıldığında, Türkiye'de muhafazakâr Müslüman kitleler, Kemalist merkezî elite karşı "geleneksel" kültürel yapılara sarılmış ve bu yapıları temsil eden siyasal partiler giderek güç kazanmıştır. Ancak bu bölümde ortaya konan bulgular, bu süreçte etkili başka değişkenler de olduğunu göstermektedir. Türkiye'de 1970'ten itibaren Milli Nizam Partisi tarafından popülerleştirilecek olan Siyasal İslamcılığın 1960'ların ikinci yarısındaki yükselişi, tek başına kitlelerin Kemalist merkeze karşı geleneksel kültürel yapılara sarılması ile açıklanamaz. Bu çalışmanın bulguları, "geleneksel" addedilen başörtüsü gibi simgelerin aslında büyük ölçüde şehirlileşmiş bir Siyasal İslam'ın

komünizme karşı mobilizasyonu ihtiyacından doğduğunu göstermektedir. Üstelik, gerek gelenekseli ve çevreyi temsil etmesi gereken Siyasal İslamcı hareketlerin kendi içlerindeki gelenekçi-reformist çatışmasında, gerekse muhafazakâr sağın içindeki Siyasal İslamcı-laik milliyetçi güç mücadelesinde galebe çalan Siyasal İslamcıların başarısında, komünizm karşıtı mücadele çerçevesinde verilen Amerikan desteğinin azımsanamayacak bir rolü vardır.

IV

Soğuk Savaş'ta Türkiye Müesses Nizamı ile Siyasal İslam'ın Kutsal İttifakı

Behlül Özkan[225]

Giriş

Türkiye siyaseti çalışmalarına hâkim paradigmalardan biri Kemalizm-İslamcılık, merkez-çevre karşıtlığıdır. Bu karşıtlık üzerinden inşa edilen anlatıya göre 1923'te, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren devletin merkezine kesintisiz şekilde Kemalistler egemen olmuş; bütün siyasi, ekonomik, kültürel ve toplumsal yapıyı modernleştirmek için köklü devrimlere girişmişlerdir. Cumhuriyetin ilk on yılına damgasını vuran devrimlerle, alfabeden kılık kıyafete, medeni hukuktan eğitime kadar birçok alanda köklü değişimler yaşandığı ortadadır. Devrimlere yönelik en ciddi direniş ise toplumun geleneksel kesimini oluşturan İslamcılardan gelmiş, 1923'ten 1940'ların sonlarına kadar süren dönemde İslamcılar ve cemaatler siyasette ciddi mevzi kaybetmişlerdir. Dolayısıyla modernleşmeyi asıl amaç olarak belirlemiş Kemalistlerin, geleneksel ve İslamcı kesimden gelen muhalefete rağmen devrimleri uyguladıkları 1923'ten 1940'ların sonuna kadar süren dönemi açıklamak için Kemalizm -İslamcılık, merkez-çevre karşıtlığı bir ölçüde açıklayıcı olabilir. Fakat burada sorunlu nokta

225 Doç.Dr., Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Kemalizmi 90 yıllık Cumhuriyet döneminin tamamına damga vurmuş bir ideoloji olarak değerlendirmek, Kemalizm-İslamcılık ve merkez-çevre karşıtlığını da Türkiye siyasetine hâkim temel dinamik olarak görmektir.[226]

Bu çalışma, 90 yıllık Cumhuriyet dönemini kesintisiz Kemalist-İslamcı karşıtlığı üzerinden okuyan ve dolayısıyla İslamcılığı merkeze karşı çevreyi, devlete karşı sivil toplumu temsil eden bir siyasi aktör olarak nitelendiren paradigmaya karşı çıkar. Bu paradigmanın en sorunlu yanı ve bu çalışmanın detaylıca incelemeyi amaçladığı konu, Türkiye'de anti-komünizm üzerinden şekillenen Soğuk Savaş devlet yapılanmasıyla İslamcılık arasında devletin merkezinde kurulan yakın ilişkidir. Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte Türkiye'de iç ve dış politika, komünizme ve Sovyetler Birliği'ne karşı yeniden kurgulandı. Türkiye'nin 1952'de NATO'ya üye olmasıyla birlikte devletin ideolojik omurgası haline gelen "anti-komünizm" milliyetçi ve muhafazakâr unsurlarla güçlendirilmiş, İslamcılar ise bu zemin üzerinden devletin merkeziyle ittifak yapma fırsatını bulmuşlardır. Kısaca ve iddia edilenin aksine, Türkiye'de İslamcılık Soğuk Savaş sürecinde merkez tarafından ezilen, mağdur edilen ve baskı gören çevrenin temsilcisi bir siyasal hareket değil, 1960'lardan itibaren sınıf siyaseti üzerinden yükselen sola karşı devletin merkezinin ve büyük sermayenin panzehir addederek arka çıktığı bir siyasal dinamiktir. Bu bağlamda İslamcıların partileşerek 1970'lerden itibaren koalisyon hükümetlerinde yer alması ve iktidara ortak olmaları; Başbakan yardımcılığı, İçişleri ve Adalet Bakanlığı gibi kritik bakanlıkları yönetmeleri Türkiye müesses nizamı açısından sorun olarak görülmüyordu. Bu bağlamıyla Türkiye'de İslamcılar Soğuk Savaş döneminde; Tunus, Irak, Suriye, Mısır, Libya gibi Ortadoğu ülkelerindekine benzer şekilde iç tehdit olarak nitelendirilmediler.

226 Merkez-çevre karşıtlığı üzerinden Türkiye siyaseti analizlerine öncülük eden çalışma için: Şerif Mardin, "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?" *Daedalus* 102:1 (1973): 169-190

Tam da bunun tersine 1960'lardan itibaren işçi sınıfı ve üniversite öğrencilerinin eylemleriyle sokakta giderek gücünü hissettiren sola karşı İslamcılar, Soğuk Savaş devlet yapılanmasından destek gördüler. İslamcı partiler ve siyasetçilerle cemaatler kendilerine açılan alanda "sınırları zorlamamaları" şartıyla meşru bir aktör olarak yer alıp iktidar nimetlerinden ziyadesiyle faydalandılar.

1990'lara gelindiğinde devletin merkeziyle İslamcılık arasında yapılan mutabakat anlamını kaybetti. Soğuk Savaş'ta sola karşı merkezî devlet yapılanmasının panzehir olarak desteklediği İslamcılık, bu dönemde tahmin edildiğinden çok daha fazla güçlenmişti. Dahası Sovyetler Birliğinin çökmesiyle birlikte gerileyen solun toplumsal tabanının bir kısmını kendi bünyesine katan İslamcılık, artık iktidarın tümüne talip olan bir siyasal güçtü.[227] Kısaca devletin merkezinin güdümünde olması ve kendisine çizilen sınırlar içinde kalması beklenen İslamcılık, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle bir yandan güç kaybeden solun boşluğunu doldururken, diğer yandan da yolsuzluk ve ekonomik krizlerin sorumlusu olarak görülen merkez sağ partilerin yerini alıyordu. Bu bağlamda İslamcılık çevreden yükselen ve demokratik taleplere sözcülük ederek merkezi dönüştürmeye çalışan bir siyasal aktör değildir. Aksine, Soğuk Savaş döneminde devletin merkezinden aldığı destekle büyüyen, Soğuk Savaş devlet yapılanmasının otoriter ve baskıcı karakterlerini özümseyerek çoğulcu değil çoğunlukçu dünya görüşüyle, iktidar mücadelesinde sonuca giden her yolu mübah gören aşırı sağ siyasetin bir temsilcisidir. Dolayısıyla aşırı sağ bir ideoloji olarak görülmesi gereken İslamcılığın iktidarında Türkiye'nin demokratikleşeceği yönünde 1990'lardan itibaren yapılan öngörü ve beklentilerin, 2020 itibariyle yanlış çıkması bu makalenin ana fikrine göre şaşırtıcı değildir.

Bu çalışmanın ilk bölümünde, II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte, CHP iktidarının anti-komünizme sarılarak mu-

227 Behlül Özkan, "Turkey's Islamists: From Power-Sharing to Political Incumbency," *Turkish Policy Quarterly* 14:1 (2015): 71-83

hafazakâr çizgiye kayışı ve solu nasıl tehdit olarak tanımladığı vurgulanmaktadır. Bunun etkisiyle İslamcılar milliyetçi-mukaddesatçı şemsiye altında faaliyetlerini artırmışlar, 1950'lerin sonlarına doğruysa daha görünür olmaya başlamışlardır. 1960'ların ortalarına kadar süren bu serpilme evresinde, ABD'nin Ortadoğu'da Arap milliyetçiliği ve artan Sovyet etkisine karşı Suudi Arabistan liderliğinde Siyasal İslam'ı desteklemeye başlaması, Türkiye'yi etkileyen dış dinamik olarak bir sonraki bölümde incelenmektedir. 1960'ların ikinci yarısından itibaren Türkiye'de Millî İstihbarat raporlarının "Müslüman Kardeşler" örgütlenmesi olarak tanımladığı Siyasal İslam'ın gelişmesinde etkili olmuş dernek, üst düzey bürokrat, gazeteci, akademisyen, sermayedar, istihbaratçı ve siyasetçilerden oluşan karmaşık ilişkiler ağı makalenin devamında mercek altına alınmaktadır. Soğuk Savaş'ta, yükselen sola karşı panzehir olarak görülen Siyasal İslam'ın Türkiye müesses nizamına entegrasyonu tahlil edildikten sonra, Sonuç bölümünde bunun günümüze bıraktığı mirasa değinilmektedir.

1945-1950 Dönemi CHP İktidarında Devlet Yapılanmasının Anti-Komünist Dönüşümü

Türkiye'de hem sağ hem de sol siyasette kabul gören yaygın anlayışa göre tek parti döneminden itibaren solda konumlanmış CHP iktidarı, 1950 seçimlerinde Demokrat Parti (DP) tarafından yıkılmıştır. Sağ, DP'nin iktidara gelmesini "devletin milletle buluşması" olarak kutsarken, solun önemli bir kesimi de bu değişimi "karşı devrim" olarak nitelendirerek tüm sorunların başlangıcı olarak görür. CHP'nin 1960'ların ikinci yarısından itibaren parti içinde yaşanan ciddi bir mücadele sonucunda kendisini ortanın solunda konumlandırdığı, buna karşı çıkan sağ kanadın partiden ayrıldığı gerçeği göz önüne alınırsa, bu tarihten önce CHP'yi solda yer alan bir parti olarak görmek oldukça sorunludur. Ocak 1946'da DP'nin kurulmasının hemen ardından yaptığı basın toplantısında Adnan Menderes gazetecilere yeni partinin siyasi yelpazedeki yerini CHP'den "Belki iki parmak daha soldur"

şeklinde tanımlıyordu.[228] Bunun o dönem için oldukça cesur bir konumlama olduğunun, aynı soruya daha deneyimli bir siyasetçi olan Celal Bayar'ın sol kavramını kullanmadan yeni partinin "demokrat" olduğunu söylediğinin altı çizilmelidir. Gerçekten de bu basın toplantısından sadece bir ay önce İstanbul'da CHP teşkilatının örgütlediği gösterilerde, sol muhalefetin önde gelen yayın organı Tan gazetesi ve matbaası tahrip ediliyordu. "Tan Baskını" ile kurulmakta olan yeni muhalefet partisiyle birlikte hareket etmeyi düşünen ve solda yer alan yazarlar, akademisyenler, siyasetçiler İnönü iktidarı tarafından sakıncalı bulunarak oyun dışına itilmiştir. CHP İstanbul teşkilatının örgütlediği baskına katılan Süleyman Demirel'in 4 Aralık 1945'te yaşananlara dair yıllar sonra anlattıkları, dönemin siyasi atmosferini ve CHP iktidarının konumlanışını anlamak için önemlidir: "Tan baskınına katıldım... O zamanki havadan etkilenmemek mümkün değildi. Anti-komünizm çok revaçtaydı. Bizim de hissiyatımız öyleydi."[229]

5 Mart 1946'da Missouri eyaletinde ABD Başkanı Truman ile birlikte katıldığı bir konuşmada Winston Churchill, Avrupa'nın ortasına "demir perde" indiğini ve Soğuk Savaş'ın başladığını ilan etti. Churchill'in konuşmasından aylar önce Türkiye'de "anti-komünizm çok revaçtaydı" ve Soğuk Savaş boyunca da "çekiciliğini" koruyacaktı. Bu yönüyle Türkiye'nin, küresel çapta başlayan Soğuk Savaş'ın öncüsü olduğu bile iddia edilebilir. II. Dünya Savaşı yıllarında ABD ve İngiltere'de ciddi bir Nazi karşıtı siyasi atmosfer varken, Türkiye'de komünizm karşıtı rüzgârlar esmekteydi. Haziran 1941'de Nazi Almanya'sının Sovyetler Birliği'ne saldırmasından hemen önce Türkiye ile Dostluk Paktı imzalaması, 1944 yılına kadar Türkiye'den Nazi Almanya'sına savaş sanayii için oldukça önemli bir hammadde kaynağı olan krom ihracına devam edilmesi, Boğazlardan Montrö Anlaşmasına aykırı olarak geçen Alman savaş gemilerine Türkiye'nin engel olamaması, savaş yıllarında basın

228 "Parti Programını Veriyoruz," *Vatan*, 8 Ocak 1946

229 Fikret Bila, "Demirel: Evet, Tan Gazetesini Bastık," *Milliyet*, 11 Eylül 2005

üzerinde son derece sıkı bir denetim varken Sovyetler Birliği karşıtı aşırı milliyetçi ve faşizan dergilerin yayınına izin verilmesi... Tüm bunlar CHP iktidarının hem iç hem de dış politikada nasıl konumlandığını bizlere göstermektedir. ABD ve İngiltere, Sovyetler Birliği ile müttefik olarak Nazi Almanya'sına karşı savaşırken; Türkiye'de etkili olan anti-komünizm ve Sovyet karşıtlığı İngiliz diplomatlarının bile tepkisini çekiyordu. İngiltere'nin Ankara'daki büyükelçisi Knatchbull-Hugessen 1943'te Türkiye'deki Sovyet karşıtlığını "açık bir ahmaklık" ve "çılgın Rus saplantısı" olarak tanımlıyor ve bunu "milli akıl hastalığına" benzetiyordu.[230]

Sovyet karşıtlığı ve anti-komünizm Haziran 1945'te Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov ve Türkiye Büyükelçisi Selim Sarper ile yapılan görüşmeler sonrasında daha da ağırlık kazandı. Sovyetler Birliği; Türkiye topraklarında gözü olan, Boğazlarda askerî üsler kurmak isteyen ve dolayısıyla Türkiye'nin egemenliğine gözünü dikmiş bir "düşman" olarak tasvir edilirken, içeride her türlü sol hareket, solcu yazar ve düşünür Sovyetler Birliği'nin ülkeyi parçalamak için kullandığı işbirlikçiler olarak damgalanıyordu.[231] İnönü II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle, dış politikada yaşanan

230 Nicholas Tamkin, *Britain, Turkey and the Soviet Union, 1940–45* (London: Palgrave, 2009), s.116

231 Sovyetler Birliği'nin 1945'te Türkiye'den toprak ve üs "talep" ettiğine dair resmî bir yazı, mektup, nota yoktur. Haziran 1945'te gerçekleşen Molotov ile görüşmelerinde Sarper, Ankara'dan aldığı yazılı talimat uyarınca Sovyetler Birliği'ne ittifak teklif etmiş, Molotov bu teklife karşılık sınır değişikliği ve üs konularını Sovyet teklifleri olarak gündeme getirmiştir. Ancak Sarper Ankara'ya gönderdiği iki telgrafta Sovyet teklifleri olan sınır değişikliği ve üs konusunda Moskova'nın ısrarlı ve ciddi olmadığını, bu teklifleri savaş zamanında Boğazların Türkiye ile ortak savunulması konusunda pazarlık konusu olarak öne sürdüklerini iletmiştir. Ancak hem Türkiye akademisinde hem de resmî dış politika tezinde Sovyet "talepleri" bir kurucu mit olarak değerlendirilmekte ve sorgulanmamaktadır. Bu konuyu detaylı olarak incelediğim bir makale için; Behlül Özkan, "1945 Türkiye-SSCB Krizi: Dış Politikada Kurucu Mitin İnşası," Gencer Özcan, Evren Balta, Burç Beşgül (derleyenler), *Kuşku ile Komşuluk*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s.55-78

yalnızlaşmadan Batı'yla yakınlaşarak çıkmaya karar verdi. Sovyet ve komünizm karşıtlığı üzerinden kurulacak bu yakınlaşmanın gerçekleşebilmesi ve "hür dünyanın" bir parçası olabilmek için tek parti rejimine son verilerek, çok partili siyasi hayata geçilmesi gerekiyordu. Ancak İnönü'nün tasavvur ettiği çok partili hayat; solu olmayan, "güdümlü" bir demokrasiydi. 1946 seçimleri öncesinde DP Sovyet karşıtı dış politikayı sorgulayıp iktidarın Sovyet "tehdidi" üzerinden muhalefete baskı yaptığını telaffuz etmeye başlayınca anti-komünizmin hedefi oldu. "Tan Baskını'nın" önde gelen provokatörlerinden Hüseyin Cahit Yalçın, bu sefer "Moskova Radyosu Demokrat Parti'yi Destekliyor" başlıklı yazılarla DP'yi hedef gösteriyordu.[232] 1946'da İnsan Haklarını Koruma Cemiyeti'nin başkanlığını yapan ve muhafazakâr dünya görüşünü benimsemiş emekli Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak bile sol karşıtı siyasi atmosferden nasibini aldı. Soğuk Savaş'ta solla mücadelede önemli bir misyon üstlenecek olan Nurcuların önde gelen isimlerinden Bekir Berk, Ekim 1946'da gerçekleşen basın toplantısında "Türkçülüğü ve milli cepheyi temsil eden" Çakmak'a nasıl olup da solcularla "imtizaç [uyuşma] ettiğini" sorabiliyordu.[233]

Aynı yıl Cumhurbaşkanı İnönü, sol karşıtlığının ideologlarından Peyami Safa'ya anti-komünizmin kitleselleşmesi için tavsiyeler veriyordu: "Biz komünizm yolunda müstakil varlığımızı kaybederiz. Bu sırada bizde çok şiddetli komünist propagandasına karşı bu nokta tebarüz ettirilmelidir. Kitleleri uyandırmak için doktrin münakaşası o kadar müessir değildir. Göze çarpacak

232 Hüseyin Cahit Yalçın, "Moskova Radyosu Demokrat Partiyi Destekliyor," *Tanin*, 18 Temmuz 1946

233 "Mareşalla Arkadaşlarının Kurdukları Cemiyet" *Cumhuriyet*, 19 Ekim 1946; "İstanbul'daki Yeni Dernek Dağılıyor mu?" *Ulus*, 21 Ekim 1946. Sadece gazetecilere açık bu toplantıya Bekir Berk'in üniversite öğrencisi olarak katılarak, Fevzi Çakmak'a solcularla işbirliği yaptığına dair provokatif sorular yöneltmesi ve ardından toplantıdan çıkarılması önemli bir ayrıntıdır. Soğuk Savaş boyunca Türkiye'de komünizmle mücadele ve Nurculuk içinde önemli roller almış Berk'in Ekim 1946'daki bu toplantıya kendi inisiyatifiyle mi yoksa yönlendirme sonucunda mı katıldığı merak konusudur.

şeyler söylemelidir."[234] Akademisyen Çetin Yetkin 1945-1950 arasını "Karşı Devrim" olarak tanımladığı kitabında, sola karşı mücadelede CHP iktidarının dini kullanmaya başladığını ve bunu yaparken Cumhuriyet'in aydınlanmacı karakterinden nasıl uzaklaştığını vurgular. Bu dönemde Turan Güneş'in "gerici" olarak nitelendirdiği ve solla mücadeleyi amaç edinmiş Reşat Şemsettin Sirer ve Tahsin Banguoğlu gibi isimler Milli Eğitim Bakanlığı'na getirildi. Köy Enstitüleri'nin yerine din derslerinin ve İmam Hatip kurslarının desteklenmesi ve üniversitelerden sol görüşü benimsemiş akademisyenlerin atılması da yine CHP iktidarında gerçekleşmiştir.[235]

1945-50 arasında bizzat İnönü'nün dizayn ettiği şekliyle solu olmayan Türkiye siyasetinde, 1960'larda bu boşluğu doldurmaya yine İnönü'nün liderliğindeki CHP soyunuyordu. 1965 seçimlerine giderken İnönü ve CHP; bir yandan solun olmadığı bir siyasette başta Nurculuk olmak üzere cemaatler ve İslamcı akımların güçlenmesiyle Cumhuriyet'in giderek sağa kaymasından, diğer yandan da soldaki boşluğun Türkiye İşçi Partisi (TİP) gibi sosyalist akımlar tarafından doldurulmasından endişe duyarak "Ortanın Solu" siyasetini benimsediler. 1965 sonrasında Türkiye siyasetinin geçireceği siyasi ve sosyal depremleri incelemeden önce, Türkiye'nin üyesi bulunduğu Batı blokunda komünizmle mücadelenin 1950'lerde nasıl seyrettiğine ve bunun Ortadoğu'daki siyasi fay hatlarını tetikleyerek Türkiye'yi nasıl etkilediğine yakından bakalım.

ABD'nin Ortadoğu Politikası ve Siyasal İslam

Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte İngiliz ve Amerikan siyasetçileri, Sovyetler Birliği ve komünizmle mücadelede dinin daha etkin kullanılabilmesi için harekete geçtiler. ABD Başkanı Tru-

234 Nihat Erim, *Günlükler 1925-1979*, Cilt 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s.75

235 Çetin Yetkin, *Karşı Devrim 1945-1950,* Kilit Yayınları, s.2017, 241, 441 -446

man daha 1947 gibi erken bir tarihte komünizme karşı kurulacak "dinî cephe" için kolları sıvarken, İngiliz Dışişleri Bakanı Ernest Bevin Mart 1948'de "Hristiyanlık, Müslümanlık, Budizm; tüm büyük dinî inançların komünizme karşı bir düzlemde bir araya getirilebileceğini" düşünüyordu.[236] ABD Ortadoğu'ya yönelik politikasında Soğuk Savaş'ın ilk dönemine tekabül eden dekolonizasyon sürecinde Arap milliyetçiliğini çıkarlarına tehdit olarak değerlendirdi. ABD, önde gelen müttefikleri İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu'daki sömürge ve manda yönetimlerine son vermeyi hedeflemiş Arap milliyetçiliğine karşı, muhafazakâr monarşileri Amerikan çıkarlarıyla daha uyumlu bölgesel aktörler olarak görüyordu. Bu dönemde Ürdün ve Suudi Arabistan'a ek olarak; Mısır, Irak, Libya'da monarşiler iktidar olmasına rağmen, Arap milliyetçiliği Ortadoğu'nun her yerinde etkisini hissettirmeye başlamıştı. Nasır liderliğindeki Arap milliyetçiliğinin Süveyş kanalının millileştirilmesi konusundaki ısrarlı tutumu Amerikan çıkarları için tehlike çanları çaldığının işaretiydi. Bir sonraki millileştirme adımının petrol kaynakları olacağını öngören ABD, bunun Amerikan ve İngiliz petrol şirketlerinin Ortadoğu'daki etkisini ciddi şekilde azaltacağının farkındaydı. Dahası Nasır, ABD'nin bölgedeki müttefikleri Türkiye, İran ve Pakistan'ın tersine Sovyetler Birliği'ne karşı çıkmak yerine, bloklar arasında durarak ve adeta iki süper gücü birbiriyle rekabete zorlayarak kendisi için en kazançlı politikayı uygulamaya çalışıyordu.

Nasır liderliğindeki Arap milliyetçiliğine ve bunun üzerinden kendisine Ortadoğu'da etki alanı açmaya çalışan Sovyetler Birliği'ne karşı, 1950'lerde ABD'nin çıkarlarına en uygun ideoloji olarak Siyasal İslam, en kullanışlı müttefik adayı olarak da Suudi Krallığı öne çıkmaya başladı. Daha II. Dünya Savaşı bitmeden Şubat 1945'te ABD Başkanı Roosevelt ve Suudi Kralı Mısır'da bir Amerikan savaş gemisinde bir araya gelmişlerdi. O görüşmede tercü-

236 Dianne Kirby, "Divinely Sanctioned: The Anglo-American Cold War Alliance and the Defence of Western Civilization and Christianity, 1945–48" *Journal of Contemporary History* 35.3 (2000): 409

manlık yapan Albay William Eddy, daha sonra Suudi Arabistan'da ABD adına önemli diplomatik görevler üslenecek, Arap Amerikan Petrol Şirketi (ARAMCO) ve CIA için çalışacaktı. Eddy 1951 yılında komünizme karşı İslamın kullanılmasına yönelik Ortadoğu'da yaptığı temaslarında Suudi Kralı'yla da görüştü. Kral komünizme karşı ABD ile ortak hareket edilmesini öneriyordu:

> "Hem Hristiyanlık hem de İslam, ortak düşmanları komünizm tarafından tehdit ediliyor. Hristiyanlar ve Müslümanlar tek bir Tanrı'ya inanıyor ve Rusya Tanrı'ya olan inancı yok etmede kararlıdır. Dolayısıyla Doğu'da Müslümanlar, Batı'da Hristiyanlar bu belaya karşı ittifak yapmalı, tarihsel inançlarını korumalılar."[237]

1952-1953 yıllarında Türkiye'de ABD Büyükelçisi olarak bulunmuş George McGhee anılarında "İslamı komünizmin yayılmasına karşı önemli bir bariyer olarak gördüklerini, İslam dininin tabiatı gereği komünizme antipatik" olduğunu yazıyordu.[238] McGhee ile 1950'de yaptığı görüşmede Suudi Kralı "komünizme sert karşıtlığını vurgulamış... Komünizmin Irak ve Mısır başta olmak üzere Arap dünyasında bazı kazanımları olduğuna işaret ederek ABD'nin bu hareketlerin geriletilmesine dair çabalara destek vermesi için elini çabuk tutmasını istemiştir."[239] Kapalı kapılar ardında yapılan bu görüşmelerin yanında, Suudi Veliaht Prensi Saud, Mart 1950'de kamuoyuna "komünizme karşı ortak İslam-Hristiyan savunması" kurulması gerektiğini duyuruyor, bunun "hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar için dinî vecibe olduğunu" vurguluyordu.[240]

---

237 William A. Eddy, "Letter to Dorothy Thompson" U.S. Consulate General Dhahran, Suadi Arabia, June 7, 1951, https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB78/propaganda%20026.pdf.

238 George C. McGhee, *Envoy to the Middle World: Adventures in Diplomacy* (New York: Harper & Row, 1983), 247

239 "Memorandum of Conversations, by the Ambassador in Saudi Arabia, 23 March 1950", Foreign Relations of the United States, 1950, vol. V, The Near East, South Asia, and Africa (Washington: United States Government Printing Office, 1978), 1153

240 "Islam-Christian Base Against Reds Urged," *New York Times*, 19 Mart 1950, 31

Suudi Kralı'nın Amerikalı diplomatlarla yaptığı temaslar ve kamuoyuna yapılan çağrılar karşılıksız kalmadı. 1956 yılında Ortadoğu'da Süveyş ve Mısır merkezli krizin ilk işaretlerinin ortaya çıkmaya başladığı, ABD'nin Nasır'ın ve Sovyetler'in bölgede artan etkisine dair endişelerinin arttığı bir dönemde; Başkan Eisenhower'ın Suudi Arabistan'a yönelik politikası Washington'un Siyasal İslam'a nasıl baktığının ipuçlarını veriyordu. Eisenhower ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan, Nasır'a karşı Ortadoğu'da ABD yanlısı yeni bir güç merkezinin oluşturulmasına yönelik girişim başlatılmasını istedi:

> "[Nasır'a karşı] Böyle bir rakip için benim seçimim Suudi Kralı'dır. Fakat bu adamı tanımıyorum ve bu yüzden tahayyül ettiğim bu pozisyonda onun nasıl konumlanabileceğini bilemiyorum. Yine de Arabistan, Müslüman dünyasının kutsal yerlerini içeren bir ülkedir ve Suudiler, Arap toplumları içinde en dindarları olarak kabul edilir. Sonuç olarak, Kral, muhtemelen, ruhani bir lider olarak inşa edilebilir."[241]

Eisenhower'ın Suudi Kralı'nı Ortadoğu'da dinî bir lider olarak parlatıp Amerikan çıkarları için kullanma düşüncesi, Suudi Kralı'nın 29 Ocak – 8 Şubat 1957 tarihlerinde Washington'u ziyaret etmesiyle hayata geçirildi. Eisenhower Suudi Kralı'nın "sohbetinin her bölümünde Allah'a referans vermesinden" etkilenmiş, ABD'nin Ortadoğu politikasında Suudi Arabistan'ın alternatifsiz olduğuna karar vermişti.[242]

1950'li yıllarda ABD'nin Nasır liderliğindeki Arap Milliyetçiliği'ne ve Sovyet etkisine karşı kullanabileceğini düşündüğü siyasi aktörlerden bir diğeri de Müslüman Kardeşler'di. Müslüman Kardeşler'in kurucusu Hasan el Benna'nın damadı Said Ramazan 1949'da Pakistan'da kurulan ve Pakistan Solu'nun "Anglo-Ame-

241 "Diary Entry By the President, March 28, 1956" *FRUS, 1955-1957, Arab-Israeli Dispute, January 1 – June 26, 1956* (Washington: United States Government Printing Office, 1989), 425.

242 Salim Yaqub, *Containing Arab Nationalism: the Eisenhower Doctrine and the Middle East* (Chapel Hill: UNC Press Books, 2004), 103

rikan emperyalizmi" tarafından örgütlendiğini iddia ettiği Dünya Müslüman Kongresi'nin Genel Sekreterliği'ne gelmişti.[243] 1953 yılında Princeton Üniversitesi'nde ABD Dışişleri Bakanlığı ve ARAMCO'nun maddi desteğiyle toplanan İslam Kültürü Konferansı'na Müslüman Kardeşler'in önde gelen isimlerinden Said Ramazan, ABD'nin Kahire Büyükelçisi Jefferson Caffery'inin Washington'a gönderdiği bir tavsiye yazısıyla katılıyordu. Caffery, Ramazan'ı "Müslüman Kardeşler'den İslam kültürünü en iyi bilen bilim insanlarından biri" olarak tanıtıyor ve Sudan'dan Türkiye'ye kadar uzanan geniş bölgedeki faaliyetlerinden bahsediyordu.[244] Gerçekten de Said Ramazan Kasım 1950'de Türkiye'ye gelerek Diyanet İşleri Başkanı Hamdi Aksekili ile görüşmüş, Hacı Bayram ve Fatih Camilerinde hutbe vermişti. Ramazan, Türk basınına yaptığı açıklamada "Türkiye'ye gelmeden evvel, memleketinizde İslamlığın zerresi dahi kalmadığı hakkında birçok menfi propagandalara şahit olmuştum. Fakat şimdi bu propagandaların tamamen yalan ve iftiradan ibaret olduğunu bizzat görmüş bulunuyorum" diyordu.[245] Müslüman Kardeşler'in önde gelen isimlerinden Ramazan, Türkiye ziyaretinden üç yıl sonra Princeton Üniversitesi'nde katıldığı konferans sonrasında 23 Eylül 1953 tarihinde İslam dünyasından akademisyenlerin olduğu kalabalık bir grupla birlikte Beyaz Saray'da ABD Başkanı Eisenhower ile "Müslüman Kardeşler Delegesi" sıfatıyla görüşüyordu. 1950'li yılların sonlarından itibaren Müslüman Kardeşler'in siyasi çalışmalarını Batı Avrupa'ya taşıyan Said Ramazan, ABD ve Batı Almanya'nın komünizmle mücadele faaliyetleri kapsamında bu ülkelerin istihbarat örgütlerinin dikkatini çekmişti. Batı Alman istihbaratı Mısır'ın tutuklamak istediği ve pasaportunu iptal etti-

243 Robert Dreyfuss, *Devil's Game: How the United States Helped Unleash Fundamentalist Islam* (New York: Holt Paperbacks, 2005), 74.

244 Jefferson Caffery, "Colloquium on Islamic Culture and Saeed Ramadan, July 27, 1953" *The National Security Archive*, https://nsarchive2.gwu.edu//NSAEBB/NSAEBB78/propaganda%20103.pdf

245 "Türkiye-Pakistan Dostluğunun Önemi" *Milliyet*, 11 Kasım 1950

ği Said Ramazan'ın ABD'nin yardımıyla Ürdün pasaportu alarak Avrupa'ya kaçtığını iddia ederken, İsviçre istihbaratına göre Ramazan "ABD ajanıydı."[246]

Ortadoğu'da uzun yıllar CIA çalışanı olarak görev yapmış Robert Baer'in çarpıcı açıklamaları, ABD ve Müslüman Kardeşler arasında 1950'li yıllardan itibaren kurulan ilişkiyi anlamamıza yardımcı olacaktır:

> "Beyaz Saray [Müslüman] Kardeşler'i telaffuz edilmeyen bir müttefik, komünizme karşı (başka kime karşı olabilirdi ki?) gizli bir silah olarak gördü. Bu gizli operasyon 1950'lerde Dulles kardeşler ile başladı, Suudi Arabistan Kardeşler'i Nasır'a karşı finanse etmeye başladığında Allen CIA ve John Dışişleri Bakanlığındaydı. Washington için Nasır bir komünistti. Mısır'ın büyük sanayiini ve Süveyş Kanalı'nı millileştirmişti. Sovyetler Birliği'nden silah almıştı. İsrail'i denize dökmek istiyordu. Soğuk Savaş mantığı içinde net sonuç şuydu: Eğer Allah bizim yanımızda savaşmak istiyorsa, bize uyardı."[247]

ABD, Suudi Arabistan ve Müslüman Kardeşler üçgeninde gelişen Nasır ve komünizm karşıtı ilişkiler, o dönem Seyyid Kutub'un tepkisini çekmiştir. Müslüman Kardeşler ve Siyasal İslam'ın bu etkili ideoloğunun, "Amerikan İslamı" başlığıyla 1952'de kaleme aldığı yazısı uzun bir alıntıyı hak etmektedir:

> "Amerikalılar ve müttefikleri bugünlerde İslamla çok ilgili. Dokuz yüz yıldan fazla bir süredir savaşmış oldukları İslama, şimdi, Ortadoğu'da kendileri adına komünizme karşı savaşsın diye ihtiyaç duydular. Geçen dünya savaşında yıkıma uğrattıkları Almanlara, Japonlara ve İtalyanlara nasıl ihtiyaç duyuyorlarsa İslama da aynı şekilde ihtiyaç duyuyorlar. Aynı halkı şimdi bütün vasıtalarıyla destekliyorlar ki komünizm canavarlarıyla karşı karşıya gelmekte kendilerine yardımcı olsunlar. Amerikalılar bu halkları

246 Ian Johnson, *A Mosque in Munich: Nazis, the CIA, and the Rise of the Muslim Brotherhood in the West* (Boston: Houghton Mifflin Harcourt, 2010), s. 131

247 Robert Baer, *Sleeping With the Devil: How Washington Sold Our Soul For Saudi Crude* (New York: Crown, 2004), s. 98-100

gelecekte bir kez daha yıkıma uğratabilirler. Amerika ve müttefiklerinin Ortadoğu'da istedikleri İslam, emperyalizme karşı direnen ya da zulme karşı savaşan türden bir İslam değildir. Onların istedikleri sadece komünizme karşı direnen türden bir İslamdır... Evet, Amerikalılar ve müttefikleri Ortadoğu'da bir 'Amerikan İslam' istiyorlar. Her tarafta bir İslam dalgalanması olması bu yüzdendir. Mısır basını İslamdan söz ediyor. İslamdan haberi olmayan ve hoşlanmayan gazetelerin sayfaları dinî tartışmalarla doluyor. Amerikalılara ait olanlar da dahil olmak üzere basımevleri, İslamın aylık kitap serilerine konu olması gerektiğini birdenbire keşfettiler. Müttefikleri desteklemeleriyle tanınan yazarlar İslam hakkında yazmaya başladılar. Savaş esnasında İslama ilgileri vardı, ancak müttefiklerin zaferinden sonra İslam hakkında bütün bildiklerini unutmuşlardı. Profesyonel din adamları güç, prestij ve önem kazandı. İslam ve komünizm konularında büyük ödüllü makale yarışmaları düzenlendi. Ancak bu kadar insandan hiçbiri, komünizmle savaştığı gibi emperyalizmle de savaşan bir İslamdan söz etmiyor."[248]

Seyyid Kutub, Müslüman Kardeşler liderlerinin "Amerikan İslamı" içinde yer alıp almadığına dair 1952 yılındaki yazısında bir yorum yapmıyor. Fakat o dönemin arşivlerinde, istihbarat kaynaklarında, hatıralarda ve kitaplarda bu ilişkiye dair önemli bilgiler ortaya çıktı. Hasan el-Benna 1948 yılında suikasta uğramadan hemen önce Suudi Arabistan'da, 1962'de kurulan Dünya İslam Birliği'nin (Rabıta) başkanlığını yapacak Surur Saban'ın evinde Amerikalı diplomat Hermann Eilts ile görüşüyordu. Eilts'e göre o tarihlerde, Hasan el Benna ve Müslüman Kardeşler'in "ana finans kaynağı Suudi Arabistan'dı."[249] Kutub o tarihlerde kurulmuş bu ilişkilerin farkında mıydı? ABD ve müttefikleri

248 "Şehit Seyyid Kutub'un, Uysal ve Ayinlere Dayalı Bir İslam'ın ABD ve Dostları Tarafından Himaye Edildiğine Dair Tesbiti" İktibas (Eylül 1986): 14. Seyyid Kutub'un "Amerikan İslamı" başlıklı yazısı Mısır'da al-Risala dergisinin 991 nolu sayısında 1952'de yayınlanmıştır. İktibas Dergisi yazıyı İngilizce yayınlanmış halinden Türkçeye çevirmiştir.

249 Dreyfuss, *Devil's Game*, s.65

"sadece komünizme karşı direnen türden bir İslam" istiyorlar diye yazarken Suudi Arabistan'ın Müslüman Kardeşler'i finanse etmesini de bunun içinde sayıyor muydu? Bu soruların cevaplarını bilmiyoruz. Ancak kesin olarak bildiğimiz nokta, 1960'ların başlarından itibaren Suudi Arabistan'da iktidarı önce veliaht sonra da kral olarak eline alan Faysal'ın, ABD ve Müslüman Kardeşler ile olan ilişkilerini çok daha kurumsal bir zemine oturttuğu ve Seyyid Kutub'un eserlerinin Arap milliyetçiliği ve yükselen solla mücadelede Türkiye de dâhil Ortadoğu ülkelerinde yayılması için büyük çaba sarf ettiğidir. Kaderin bir cilvesi olsa gerek, Kutub, "Amerikan İslamı" olarak eleştirdiği Siyasal İslam'ın o kolunun kullanışlı bir parçasına dönüştürülüyordu. Soğuk Savaş döneminde ABD, Suudi Arabistan ve Müslüman Kardeşler arasında kurulan ilişkiler Türkiye'yi ve Türkiye'deki Siyasal İslam'ı da ciddi ölçüde etkiledi.

Türkiye'de Solun Panzehri Olarak Siyasal İslam

Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte Türkiye'de devletin ideolojik omurgasını oluşturan anti-komünizm, 12 Eylül 1980 askerî darbesiyle resmî olarak Türk-İslam sentezine dönüştü. Gazeteci Uğur Mumcu 1987'de yayınlanan "Rabıta" başlıklı kitabında bu süreci detaylı olarak tasvir etmiş, İslamcı kimliği baskın olan Özal iktidarında Siyasal İslam'ın Suudi desteğiyle nasıl geliştiğini ortaya koymuştu. Mumcu'nun kitabında kullandığı veri ve bilgileri, devletin ve toplumun İslamcılığın etkisine girmesinden endişe duyan ve Mumcu'yla benzer dünya görüşünü paylaşan güvenlik ve istihbarat birimlerindeki bürokratlardan alması olasıdır. Nitekim kendisi esrarengiz bir şekilde 24 Ocak 1993'te arabasına konan bir bombayla suikasta kurban gidiyordu.

Mumcu, Suudi sermayesinin Rabıta örgütü aracılığıyla Türkiye'de İslamcılığın nasıl serpildiğini, tarikatlarla İslami sermaye ve siyaset arasında kurulan ilişkileri tüm bağlantılarıyla adeta deşifre

etmişti.[250] Bir önceki bölümde anlatıldığı üzere Suudi Arabistan; ABD'nin de desteğiyle Ortadoğu'da Arap milliyetçiliği ve yükselen sola karşı İslamcı hareketlerin liderliğine soyunmanın, Soğuk Savaş şartlarında kendisine önemli avantajlar sağlayacağının farkındaydı. 1962'de Hac sezonunda Mekke'de kurulan Dünya İslam Birliği (Rabitat al-Alami al-Islami, Türkiye'de bilinen haliyle Rabıta) Suudilerin liderliğinde İslamcı grupların kullanılmasında önemli rol oynadı.[251] Ancak Mumcu'nun Rabıta kitabının yayımlanmasından 20 yıl önce, Soğuk Savaşın anti-komünist ortamından beslenen Siyasal İslam'ı laik Cumhuriyet'e tehdit olarak gören ve devlet içinde azınlık konumunda bulunan sol ve Kemalist kadrolar, ellerindeki istihbaratı basına sızdırmışlardı.

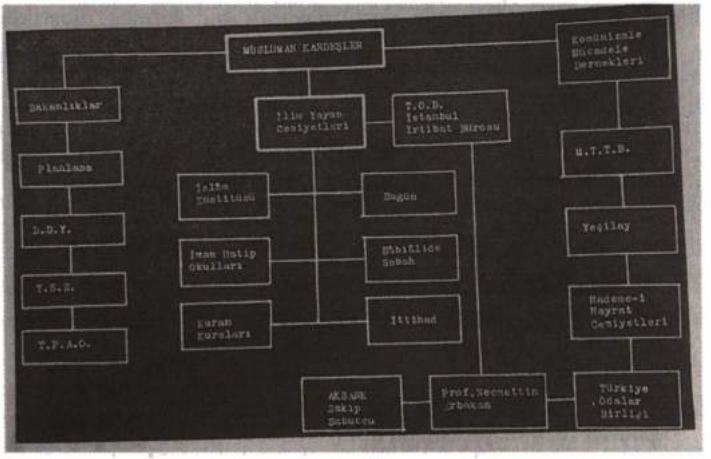

FOTOĞRAF 1: Ant dergisinin Milli İstihbarat raporlarından alarak yayınladığı, Türkiye'de "Müslüman Kardeşler" örgütlenmesi.

19 Mart 1968'de sosyalist çizgideki Ant dergisi, "Açıklıyoruz! Türkiye'de irtica hareketini kimler idare ediyor?" başlığıyla Milli İstihbarat raporlarından derlenen, İslamcıların faaliyetlerine yö-

250 Uğur Mumcu, *Rabıta*, UMAG, Ankara, 2014.

251 Jacob M. Landau, *The Politics of Pan-Islam* (Oxford: Clarendon Press, 1990), s.283-287

nelik son derece ayrıntılı bir dosya yayınladı.[252] Dosya Türkiye'de İslamcı örgütlenmenin devlet, medya, eğitim, siyaset gibi farklı ayaklarını afişe ediyor ve tüm bu yapılanma "Müslüman Kardeşler" başlıklı bir örgüt şemasıyla sunuluyordu (Fotoğraf 1). Bugünden geriye doğru yarım asırlık tarihe bakıldığında, Ant dergisinin 1968'de yayınladığı Milli İstihbarat raporlarının İslamcılığa yönelik hemen tüm öngörülerinin gerçekleşmiş olması son derece çarpıcıdır. Türkiye'de o dönem istihbarat ve güvenlik kurumları içinde yer alan bir fraksiyon, İslamcı yapılanmayı Cumhuriyet'in demokratik ve laik karakterine yönelik tehdit olarak görmüş ve dışarıdan ciddi destek aldığını saptamıştır. Bu yapılanmayı aylarca takip edip, topladıkları bu istihbaratı dönemin bölgesel ve uluslararası dinamikleriyle yorumlayarak bir sonuca ulaştıkları anlaşılmaktadır. En çarpıcı olan noktaysa, dosyada vurgulanan ve o dönemde neredeyse kimsenin dikkatini çekmeyen kişi ve kurumların birçoğunun, 1968 yılından itibaren Türkiye siyasetini belirleyecek konumlara ulaşmaları ve iktidarı peyderpey ellerine alacak olmalarıdır. Ant'ın yayınladığı dosya, Türkiye'deki "Müslüman Kardeşler" örgütlenmesinin ABD ve Suudi Arabistan tarafından desteklendiğinin de altını çiziyordu:

> "Türkiye'de irtica Ortadoğu'daki Müslüman Kardeşler Teşkilatı ile bağlantılı olarak faaliyet göstermektedir. Müslüman Kardeşler'in görünürdeki amacı, bütün dünyadaki Müslüman halkları şeriat üzerine kurulmuş tek bir devlet halinde toplamak, milliyetçilik ver ırk anlayışlarını yok etmektir. Uluslararası bir nitelik taşıyan Müslüman Kardeşler hareketinin ardında ise Anglo-Amerikan emperyalizmi bulunmaktadır. Özellikle Ortadoğu'daki Arap devletlerinde milliyetçi ve sosyalist akımların kuvvetlenmesi, iktidarları ele geçirmesi üzerine petrol çıkarlarını tehlikede gören Anglo-Amerikan emperyalizmi, İslamı politize etmek gereğini duymuş ve Müslüman Kardeşler hareketini CIA vasıtasıyla desteklemeğe başlamıştır.

252 "Türkiye'de İrtica Hareketini Kimler, Nasıl İdare Ediyor?" *Ant* 64 (19 Mart 1968) s. 4-5

> Ortadoğu'daki Müslüman Kardeşler hareketini Suudi Arabistan Kralı Faysal himaye etmektedir. Suudi Arabistan ve Ürdün Krallıklarıyla petrol şeyhliklerinde esasen iktidarı elinde bulunduran gerici kuvvet, bir yandan Suriye, Irak ve Birleşik Arap Cumhuriyeti [Mısır] gibi anti-emperyalist ve devrimci ülkelerde hükümet darbeleri yaptırarak iktidarları ele geçirmek için çalışırken, bir yandan da Pakistan, İran ve Türkiye gibi ülkelerde şeriata dayanan rejimler kurulmasını sağlamak için yoğun bir faaliyet göstermektedir. Müslüman Kardeşler Akşam Gazetesi'nde İlhami Soysal'ın detaylı olarak açıkladığı gibi, Ortadoğu'daki gerici hareketi tek elden yürütmek üzere, merkezi Mekke'de olan bir İslam Dünyası Birliği kurmuşlardır. Arapça adı Rabitat-ül Alem-il İslami olan bu birlikte bütün Ortadoğu ülkelerinin ve diğer Asya – Afrika Müslüman ülkelerinin temsilcileri bulunmaktadır."[253]

Dosya, Rabıta'nın içinde AP milletvekillerinden Ahmet Gürkan ile Türkiye'de Siyasal İslam'ın güçlenmesinde 1950'lerden 1980'lerin sonuna kadar kilit rol oynayacak Salih Özcan'ın da yer aldığını belirtiyordu. Türk-Suudi Arabistan Parlamento Dostluk Grubu Başkanı ve 1961-1965 tarihleri arasında Konya AP milletvekili olan Ahmet Gürkan, 1950'de Tokat'tan DP milletvekili olur olmaz ezanın Arapça okunması için gerekli kanun teklifini veren siyasetçiydi. Salih Özcan 1963, Gürkan ise 1964'te Rabıta'nın Kurucu Meclisi'nin üyesi olmuşlardı.[254]

Fuat Doğu'nun Yönetiminde MİT, Rabıta ve Nurcular

Ant dergisi Salih Özcan ile ilgili üç noktayı öne çıkarıyordu: Rabıta'nın kurucularından olması, Türkiye'de "Müslüman Kardeş-

253 "Türkiye'de İrtica Hareketini Kimler, Nasıl İdare Ediyor?" *Ant*, s.4-5. Akademik çalışmalarım sırasında kullandığım yabancı ülkelerin istihbarat, güvenlik ve dışişleri arşivleri, bunlar üzerine yazılmış akademik kaynaklar içinde tespitleri ve öngörüleri bu netlikte doğru çıkan bir belgeye daha rastlamadığımı belirtmeliyim. Bu dosyanın kimler tarafından hazırlandığı bilgisine çok çaba sarf etmeme rağmen henüz ulaşamadım.

254 Reinhard Schulze, *Islamischer Internationalismus Im 20. Jahrhundert: Untersuchungen Zur Geschichte Der Islamischen Weltliga* (Leiden: Brill, 1990), s.226-227

ler" örgütlenmesinin gazetelerinden İttihad'ın sahibi olması ve sık sık Suudi Arabistan'a gitmesi. Gerçekten de Salih Özcan Siyasal İslam içindeki konumu itibariyle üzerinde uzun uzun durulmasını hak etmektedir. Nurcu olan Özcan, Said Nursi'nin dış dünyayla ilişkilerinde oynadığı rolden ötürü "Bediüzzaman'ın Hariciye Vekili" olarak da anılmaktadır. Urfa doğumlu, Arap kökenli olan Özcan iyi derecede Arapça bilmesinden dolayı Suudi Arabistan ve diğer Arap ülkeleriyle yakın ilişkiler kurmuştur. Daha 1952 yılı gibi erken bir tarihte Ankara'yı ziyaret eden Pakistan Eğitim Bakanı Ali Ekber Şah'ı Said Nursi ile görüştürmek için Emirdağ'a götüren kişidir.[255] Özcan 1956 yılında İslam dergisini çıkardığında, CIA'in desteğiyle Münih'te yayınlanan Sovyetler Birliği'ni Araştırma Enstitüsü'nün Türkçe yayın organı *Dergi*'nin övgüsüne mazhar oluyordu. Özcan'ın yayınladığı İslam dergisi CIA destekli anti-komünist Türkçe propaganda organında; "din, milliyet, ahlak ve mukaddesat gibi manevi değerleri hiçe saymış komünizmin" karşısında "çok mühim hizmetler sağlayacağından asla şüphe olmayan hakikaten müstesna bir kaynak" olarak tanıtılıyordu.[256]

Özcan'ın 1958 yılında kurduğu bir diğer dergi Hilal, Türkiye'de en uzun süre hayatta kalan İslamcı süreli yayınlardan biri oluyordu. Arap Milliyetçiliği ve sol siyasete karşıt yayınlar yapan Hilal dergisi, Suudi Krallığını öven çizgisiyle adeta Rabıta'nın Türkiye'deki yayın organıydı. Özcan aynı isimle kurduğu Hilal Yayınları'yla, Seyyid Kutub, Mevdudi gibi Siyasal İslam'ın önde gelen düşünürlerinin eserlerini de Türkçeye çeviriyordu. Bu yönüyle Hilal Yayınları İslamcıların "Tercümeler Devri" olarak adlandırdığı 1960'larda, Türkiye'de İslamcılığın Müslüman Kardeşler çizgisinden etkilenmesinde önemli rol üstleniyordu. Arapça yazılmış İslamcı eserlerin Türkçeye çevrilerek yayılmasında, o dönem solun güçlenmesini bir numaralı tehdit olarak değerlendiren ve buna karşı İslamcılığın panzehir olacağını düşünen, başını

255 Ahmed Özer, *Bediüzzaman'ın Hariciye Vekili: Seyyid Salih Özcan*, Işık Yayınları, İzmir, 2011, s.24-28

256 Süleyman Tekiner, "Yeni Neşriyat: İslam," *Dergi* 8 (1957), s. 104-110

MİT müsteşarı Fuat Doğu'nun çektiği bir grubun etkili olduğu anlaşılmaktadır. Hilal Yayınları ve Hilal dergisinde önemli görevler üstlenen İsmail Kazdal, anılarında İslamcılığın sola karşı nasıl panzehir olarak görülerek Türkiye Soğuk Savaş müesses nizamı tarafından desteklendiğini tüm açıklığıyla yazmaktadır:

> "Çalışmalarımızın derin ve kutsal devlet tarafından kullanıldığını anladığımda komaya girmiştim altmışlı yılların ikinci yarısından sonra. Rahmetli Seyyid Kutub'un Türkçeye çevrilmiş ilk eseri 'İslam'da Sosyal Adalet' adlı kitabı çeviren Diyanet İşleri başkan vekili Yaşar Tunagür'ün Mit Müsteşarı Fuat Doğu'nun ajanı olduğunu duyduğumuzda aklımız karışmıştı doğrusu. Devlet, yani asker ne maksatla Seyyid Kutub gibi radikal ve de fundamental bir Arab'ın (ki devlet koyu bir Arap düşmanlığını politikası haline getirmişti) çevirtsin ve neşrettirsindi ki... 61 anayasasıyla gelen yeni Marksist akımlar doğrudan insanın günlük ihtiyaçlarına hitap ediyor ve fakir halkın büyük fedakarlıklarla üniversiteye gönderdiği çocuklarını kolaylıkla avlıyordu. Bu durumda mücadele için sosyal dengeleri sağlayan İslamdan başka alternatif kalmıyordu devletin elinde. Zaten, ekonomik eşitlik anlamındaki 'Sosyal Adalet' avazeleriyle ortalığa dökülen Marksistlerin bu sloganını boşa çıkarmak için, tercüme ettirilmiş ilk kitabın adına 'İslamda Sosyal Adalet' adı konmuş ve bu slogan Marksistlerin elinden alınmaya çalışılmıştı. Bir Arab'ın kitabını devletin neşrettirmesinin başka bir izahı olamazdı."[257]

Kazdal'ı doğrular şekilde ve adeta günah çıkarırcasına gazeteci Murat Yetkin'e konuşan "üst düzeyden emekli bir MİT mensubu," "Türk-İslam sentezi bir Amerikan projesidir... bizim kuşak bunun olabildiğince devlete zarar vermemesine çalıştı, bir dönem bir ölçüde de engelledik ama ne kadar başarılı olduğumuz tartışılır" diyordu. Bu MİT mensubunun o dönem Türkiye'de ABD ve Suudi Arabistan destekli "Müslüman Kardeşler" örgütlenmesinden endişe duyarak bunu Ant dergisine sızdıran gruptan mı

257 İsmail Kazdal, *Serencam* Pınar Yayınları, İstanbul, 2004), s.271-2

yoksa kendisini "ben MİT müsteşarlığı yapmadım, CIA'in şube müdürlüğünü yaptım" diye tanımlayan İslamcılığın hamisi Fuat Doğu grubundan mı olduğunu bilemiyoruz.[258] 1962-64 ve 1966-1971 yılları arasında MİT Müsteşarlığı yapan Fuat Doğu'nun, o dönemde Türkiye'de CIA görevlisi olarak bulunan Ruzi Nazar'ın "yakın dostu" olduğu düşünüldüğünde, "Amerikan projesi" olarak tanımlanan Türk-İslam sentezinin İslamcılık tarafının yükselişinde Türkiye'nin en üst düzey bürokratlarının etkili olduğu anlaşılmaktadır.[259]

Kazdal'ın "Fuat Doğu'nun ajanı" olarak nitelendirdiği ve tıpkı Salih Özcan gibi Nurcu olan Yaşar Tunagür de Rabıta ile yakın ilişkiler kurmuş, Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı'na kadar yükselmiş bir isimdi. Tunagür, Seyyid Kutub'un ilk Türkçe çevirisini, "İslamda Sosyal Adalet" başlığıyla 1962'de yapmıştı. Aynı yıl Fuat Doğu'nun o dönem MAH (Milli Emniyet Hizmetleri) adıyla bilinen MİT'in başına gelmesi tesadüf olmasa gerektir. Seyyid Kutub'un eserini Edirne'de müftüyken çeviren Tunagür'ün, yine aynı dönemde Fethullah Gülen ile tanışıp Gülen'i himayesine aldığı 15 Temmuz Darbe Girişimi Araştırma Komisyonu Raporu'nda yer alıyordu.[260] Tunagür 1969'da Diyanet İşleri'ni temsilen Hac sırasında Mekke'de bulunduğu dönemde Mehmet Şevket Eygi ile birlikte Rabıta toplantılarına katılmıştı.[261] 1970'te kurulan Cumhuriyet Senatosu Araştırma Komisyonu'na Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın gönderdiği MİT Raporunda, Tunagür ile ilgili şu çarpıcı ifadeler yer alıyordu: "Rabıtatül Âlemi İslâm Cemiyeti

258 Murat Yetkin, *Meraklısı İçin Casuslar Kitabı*, Doğan Kitap, İstanbul, 2018, s.353, 396

259 Enver Altaylı, *Ruzi Nazar: CIA'nın Türk Casusu*, Doğan Kitap, İstanbul, 2013, s.361

260 "FETÖ'nün Tarihçesi-15 Temmuz Darbe Girişimi Raporu," *Habertürk*, 16 Mayıs 2017, https://www.haberturk.com/gundem/haber/1508856-fetonun-tarihcesi-15-temmuz-darbe-girisimi-raporu; Ramazan Cihan, *Bir Yasak Devir Beyefendisi: Yaşar Tunagür*, İzmir, Kaynak Yayınları, 2009, s.69

261 Ümit Gürtuna, "Şeriatçı Akımın Gelişmesi Planlanıyor" *Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1969

Genel Sekreteri olan Muhammet Elsavvaf ile de temas halinde bulunmaktadır. Yaşar Tunagür bu cemiyetin İsviçre'de bulunan Şube Başkanı Dr. Said Ramazan ile muhabere etmektedir."[262] Raporda Tunagür'ün Komünizmle Mücadele Derneği ile ilişkiler kurduğu, "dinî ve mukaddesatçı kuruluşların bütün azalarını bu derneğe girmeye teşvik etmiş" olduğu da yazıyordu.

Yaşar Tunagür ile Fuat Doğu arasında tam burada dikkat çekici bir diğer nokta; Tunagür hakkında Senato'da kurulan araştırma komisyonunun, MİT'in Tunagür için hazırladığı dosyayı Başbakanlık aracılığıyla MİT'ten istemesidir. Fuat Doğu'nun başında bulunduğu MİT bu talebe, "MİT'de bu zat hakkında bilgi yoktur" cevabını vererek dosyayı gizlemek istemiştir. 12 Mart muhtırası sonrasında kurulan Erim Hükümeti'nde MİT'ten sorumlu Başbakan Yardımcısı Sadi Koçaş, Cumhurbaşkanı Sunay ve Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ile Fuat Doğu üzerine yaşadıkları tartışmayı şu şekilde anlatır:

> "Başbakanlığa gelir gelmez Müsteşardan, Komisyon Başkanlığı'na yazılan yazıyı ve eklerini istedim. Gelen dosyayı [Tunagür dosyasını kastediyor] inceleyince donup kalmıştım. Başbakanlık, Komisyon'un isteklerini MİT'e yazmış, MİT kendilerine (belgeye dayalı bilgi olmadığı) cevabını vermiş... Bunun üzerine, MİT'e bir yazı yazarak 'Tunagür hakkında belgeye dayanan bilgilerin Başbakanlığa gönderilmesini' emrettim. Üç gün sonra dosya geldi."[263]

Fuat Doğu'nun başında bulunduğu MİT, Tunagür dosyasını isteyen Senato'daki Araştırma Komisyonu'na önce bunu vermemiş, ancak 12 Mart Muhtırası sonrasında kurulan hükümetin Başbakan Yardımcısı Koçaş'ın ısrarı üzerine vermek sorunda

---

262 *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 64, Toplantı 10, 27 Nisan 1971, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS__/t10/c064/cs__10064063.pdf.

263 "Sadi Koçaş 12 Mart'ı Anlatıyor" *Milliyet*, 12 Nisan 1978

kalmıştır. İsmet İnönü'nün Tunagür'e dair not defterine 13 Ocak 1970'te yazdıkları anlamlıdır: "Mehmet Özgüneş – Yaşar Tunagür'ü anlattı. Çok önemli devrim damgası."[264] Tunagür Haziran 1971'de tutuklanırken, Fuat Doğu da Temmuz 1971'de MİT Müsteşarlığından "İsmet İnönü'nün talebi" ile alınıyordu.[265] Tunagür 1975'te Turgut Özal ile ortak olarak Silm Ticaret Şirketi adıyla uluslararası bir ticaret şirketi kurdu. Ortaklıkları 1977'ye kadar devam etti.[266]

Rabıta merkezli İslamcı faaliyetlerin kilit ismi Salih Özcan ise devletin merkezinde yaşanan bu kapışmaya rağmen, siyasi kariyerinde yükselmeye devam ediyordu. Cumhurbaşkanı Sunay'ın 1968'de Suudi Arabistan ziyaretinde, Sunay'ı Rabıta Başkanı Surur Sabban ile görüştürecek kadar güçlü bağlantılara sahip olan Özcan, yıllar içinde bunları daha da geliştirdi.[267] Özcan 1980 darbesi sonrasında Suudi sermayesinin Türkiye'ye girişinde başroldeydi. Suudi sermayesinin Türkiye'ye girişine askerleri ikna etmek için Suudi Kralı Faysal'ın oğlu Muhammed Faysal'ı altı orgeneral ve Başbakan Bülent Ulusu ile buluşturdu. Özcan bu emeklerinin karşılığını, Suudi sermayesinin 1984'te Türkiye'de kurduğu İslami banka Faisal Finans Kurumu'nun ilk kurucu ortağı olarak alıyordu.[268] Fethullah Gülen'in yakın dostu olan Nurcu Salih Özcan'ın Suudi müftüsü ve Rabıta'nın başkanlığını yapmış Abdülaziz Bin Baz ile aralarında geçen konuşmaya dair yazdıkları, 1960'lardan 15 Temmuz darbe girişimine uzanan sürecin adeta özetidir: "Abdülaziz Bin Baz uzaktan sesimi duyunca hemen seslenirdi: 'Salih Özcan, cemiyetten ne haber?' O zaman Türk-Suudi dostluk ve

264 İnönü "çok önemli devrim damgası" tabiriyle, muhtemelen Nurcu Tunagür'ün Cumhuriyet ve devrimler karşıtı faaliyetlerine işaret etmektedir. Ahmet Demirel, *İsmet İnönü: Defterler* Cilt 2, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016, s. 1153

265 Cihan, *Bir Yasak Devir Beyefendisi*, 137, Yetkin, *Meraklısı İçin Casuslar Kitabı*, s.234

266 age. 159.

267 Özer, *Seyyid Salih Özcan*, s.52

268 Mumcu, *Rabıta*, s.142-146

kültür cemiyetini yeni kurmuştum. Arapça dersleri veriyorduk. Yedi bin talebe yetiştirmiştik. Bunların içinde polis ve subaylar da vardı."[269] Rabıta, İslamcılar, Müslüman Kardeşler ve Türkiye Soğuk Savaş nizamı arasında kurulan ilişkinin diğer alanlarını incelemeye, 1968'de Ant dergisinde yayımlanan dosya ve örgüt şeması üzerinden devam edelim.

Yükselen Sola Karşı Kutsal İttifak

Ant dergisinin Milli İstihbarat raporlarından alarak yayımladığı örgütlenme şemasında Müslüman Kardeşler'in altında İlim Yayma Cemiyeti vardı: "İslam Dünyası Birliği [Rabıta], yani Müslüman Kardeşler, Türkiye'deki irticai faaliyeti, İlim Yayma Cemiyeti aracılığıyla yürütmektedir."[270] "Türkiye'deki hareketin beyni" olarak tanımlanan İlim Yayma Cemiyeti 1951 yılında kuruldu. Cemiyet kuruluşundan kısa bir süre sonra Bakanlar Kurulu kararıyla kamu yararına hizmet eden dernek statüsünü kazanarak, İmam Hatip Okulları'nın yapımı ve sayısının artırılmasını kendisine en önemli amaç edindi. Kurucu üyeleri arasında emekli bir generalin, Topbaş ailesinden Hulusi ve Nuri Topbaş'ın da yer aldığı İlim Yayma Cemiyeti'ne, faaliyete geçer geçmez "dinî esaslara müstenit [dayanmış] olmasından dolayı" dava açıldı.[271] Başbakan Menderes Mart 1953'te sakıncalı sağ cereyanlar içinde "ilim yayma dernekleri de ayrıca göze çarpmaktadır" diyordu.[272] Aynı yıl İlim Yayma Cemiyeti hakkında "irticai faaliyetlerde" bulunmak ve "imam hatip okullarına el attığı" şeklinde tahkikatlar açılıyordu.[273] Ancak aynı Menderes, beş yıl sonra Başbakan olarak İlim Yayma Cemiyeti Başkanı'yla Fethiye'de imam hatip okulu açılışına katılıyor ve Cemiyet Başkanı'nın "bunlar seleflerinizin

269 Özer, *Seyyid Salih Özcan*, s.289
270 "Türkiye'de İrtica Hareketini Kimler, Nasıl İdare Ediyor?" *Ant*.
271 "Dini Alet Eden Bir Cemiyet Hakkında Dava Açıldı" *Milliyet*, 10 Haziran 1951
272 Ali Naci Karacan, "Başvekil Muzır Cereyanlar Hakkında İzahat Verdi", *Milliyet*, 5 Mart 1953
273 "İlim Yayma Cemiyeti Hakkında Tahkikat Açıldı", *Milliyet*, 13 Ekim 1953

aklından bile geçmezdi" şeklinde övgüsüne mazhar oluyordu.[274]

1953 yılında Mısır ve Suriye'deki Müslüman Kardeşler üyeleriyle Türkiye'deki İslamcılar arasında kurulan ilişkilere dair haberler basında yer almaya başladı. "Şer'î hükümlere göre" kurulduğu vurgulanan İlim Yayma Cemiyeti'nin Mısır'da yer alan El-Ezher Üniversitesi'ne öğrenci gönderilmesi için "para" toplamaktan mahkemeye verildiği belirtiliyordu.[275] Mısır'da bulunan El-Ezher'de 84 Türk öğrencinin okuduğu ve bunların döviz ihtiyaçlarının Müslüman Kardeşler, Nurcular ve İlim Yayma Cemiyetleri gibi çeşitli gruplar tarafından sağlandığının altı çiziliyordu. Türkiye'deki İslamcılarla Ortadoğu'daki Müslüman Kardeşler arasında kurulan bu ilişkilere dair çarpıcı bir diğer gelişmeyse; bu ilişkilerin o tarihlerde CIA'nin de radarına girmesiydi. 10 Ekim 1953 tarihli "Türkiye'de Müslüman Kardeşler" konulu CIA bilgi raporunda, İstanbul ve Maraş'ta Müslüman Kardeşler ile bağlantılı kişilerin tutuklandığı yazıyordu.[276] Rapora göre tutuklananlardan biri olan Abdürrahim Zapsu'nun, "dergisini Müslüman Kardeşler'den destekle yayınladığından ve Kardeşler ile Kahire ve Şam üzerinden bağlantı kurduğundan uzun zamandır şüphe duyuluyordu."[277] Yine raporda Nurcular ve İlim Yayma Cemiyeti'nin Müslüman Kardeşler ve Arap ülkeleriyle bağlantılarına da dikkat çekiliyordu. CIA raporlarına giren İlim Yayma Cemiyeti aynı yıl, Stephen Vincent'in "Amerika" başlıklı kitabının Türkçe çevirisini yayımlıyordu.[278]

İlim Yayma Cemiyeti'nin kuruluşunda yer alan Topbaş ailesi, 1960'lı yıllarda da önde gelen İslamcı gazetelerden *Babıali'de*

274 "İlahiyat Enstitüsü İstanbul'da Açılıyor", *Milliyet*, 5 Ekim 1958

275 "İrtica Şebekesinin Ortaya Çıkan Yeni Faaliyetleri", *Milliyet*, 10 Ekim 1953

276 "Muslim Brotherhood in Turkey", *CIA Information Report*, 10 Ekim 1953, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP81-01036R000100080021-0.pdf.

277 Abdürrahim Zapsu AKP'nin kurucu üyesi Cüneyt Zapsu'nun dedesidir.

278 Stephen Vincent Benet, *"Amerika"*, Çev. Nezahat Nurettin Ege, İstanbul, İlim Yayma Cemiyeti, 1953

Sabah'ın bir dönem sahibiydi. Zaten Ant dergisi de bu bağlantıya dikkat çekiyordu: "*Babıali'de Sabah* gazetesi, aynı zamanda Türkiye – Suudi Arabistan Dostluk Cemiyeti'nin de karargâhıdır ve kurucusu Muammer Topbaş sık sık Suudi Arabistan'a giderek Müslüman Kardeşler ile teması sürdürmektedir."[279] O dönem İlim Yayma Cemiyeti'nin faaliyetlerine İslamcı kimliği ön planda olan iş adamlarının yanında, Vehbi Koç'un da destek vermesi önemli bir ayrıntıdır. Ocak 1965'te Vehbi Koç İstanbul Valisi ile birlikte "İlim Yayma Cemiyeti adına imam hatip okulunda 1.050 kişilik bir iftar yemeği" vermiş, konuşmasında "Ben dinine bağlı bir insanım. Orucumu tutar, namazımı kılarım" demiştir.[280] Benzer şekilde 1967'de yine İlim Yayma Cemiyeti tarafından imam hatip okulunda düzenlenen iki bin kişilik iftarda Vehbi Koç geleceğin din adamlarına seslenerek, "hükümet ve kanunlarımıza karşı saygılı olmayı öğretmek bakımından sizlere çok mühim vazifeler düşmektedir" diye öğüt vermiştir.[281] Ant dergisi Türkiye'deki İslamcı örgütlenmenin Akbank ve Sakıp Sabancı'ya da "çengel" attığını belirtiyordu. 1960'larda solun işçi sınıfı ve üniversite öğrencileri arasında güçlenerek toplumsal tabanını genişlettiği dikkate alınırsa, iş adamlarının solun panzehri olarak gördükleri İslamcı faaliyetlere neden destek verdiği anlaşılır. Türkiye'de Soğuk Savaş döneminde Siyasal İslam, emekçi kesimlerin taleplerinin baskılanarak sermaye sınıfının çıkarlarının korunmasında kullanışlı bir işlev görmüştür. Sakıp Sabancı 12 Eylül askerî rejiminin hüküm sürdüğü dönemde Hürriyet gazetesinde yayımlanan "Manevi Değerlere Yöneliş" başlıklı yazısında Kur'an'dan alıntılarla dinin toplumun üstündeki rolünün artırılmasını savunuyordu:

> "Allah'a inanç, Allah korkusu ve Müslüman Dini, değişik maddi sorunların baskısındaki topluluklarda insanlara ümit, inanç, yaşama ve çalışma azmi verecek unsurlardır.

279 "Türkiye'de İrtica Hareketini Kimler, Nasıl İdare Ediyor?" *Ant*.
280 "Koç, İmam Hatip Okulunda İftar Verdi", *Milliyet*, 21 Ocak 1965
281 "Vehbi Koç, İmam Hatip Öğrencilerine İftar Yemeği Verdi", *Milliyet*, 23 Aralık 1967

> Ekonomik kalkınmanın sürekliliğini koruyabilmesi için manevi gelişmeye de ihtiyaç olduğu görülmektedir... Yeni nesillerimizi 'manevi değerlere' yöneltme yolunda, Müslüman Dini'nin yüce gücünden yararlanma arayışları içinde olmalıyız. Okullarımızda (irtica arayışında değil) tersine medeniyete yöneliş yolunda, manevi güç olarak artık din eğitimine önem vermek zorundayız. Daha fazla vakit yitirmeden, ilkokullarda din öğretimine yeterince başlamalıyız."[282]

Şüphesiz ki Türkiye'nin büyük sermayedarlarından Sabancı, 1970'li yıllarda sendikalar liderliğinde gelişen emekçi kesimlerin hak arayışları karşısında, 12 Eylül darbesinin sermaye kesimine getirdiği rahatlamanın kalıcı olmasını istiyordu. Bunun için bir Cuma günü kaleme aldığı yazısında, yeni kuşakları "idare etmek" için daha fazla din eğitimine tabii tutulmalarını istiyordu.

İslamcı işadamlarının etkili olduğu İlim Yayma Cemiyeti, sermaye sınıfının çıkarlarının korunmasında dinin araçsal kullanımının öncüsü olarak, 1963 gibi erken bir tarihte Fehmi Cumalıoğlu'nun "Komünizm ve İslam" kitabını yayımlıyordu.[283] Ant dergisi "İlim Yayma Cemiyeti Müşavere Heyetinde" olan Necmettin Erbakan'ın Odalar Birliği Genel Sekreteri olduğuna dikkat çekiyordu. Ant'ın istihbarat raporlarına dayanarak yayımladığı dosyanın; 1968'de henüz siyasete girmemiş Erbakan'ı "bir başbakan adayı" olarak tanımlayarak Demirel'i uyarması, Erbakan'ın bu tarihten itibaren siyasette hızla yükseldiği düşünüldüğünde müthiş bir öngörüdür.

Ortadoğu'da komünizmle mücadelede ABD'nin önde gelen müttefiki Suudi Kralı Faysal, 1966'da Türkiye'yi ziyaretinde İstanbul'da, aralarında iş adamlarının da olduğu İlim Yayma Cemiyeti temsilcileriyle oldukça samimi bir görüşme yapmıştı. Görüşmede Faysal'ın sağ yakasına Cemiyet başkanı Vehbi Bilimer tarafından

---

282 Sakıp Sabancı, "Manevi Değerlere Yöneliş", *Hürriyet*, 8 Mayıs 1981

283 Fehmi Cumalıoğlu, *Komünizm ve İslam*, İstanbul, İlim Yayma Cemiyeti, 1963

İlim Yayma rozeti takılıyordu.[284] Faysal'ın İlim Yayma Cemiyeti'ne "para yardımı" yaptığını, daha sonra Mehmet Şevket Eygi yazacaktı.[285] 1967'de Türkiye'ye gelen ve o dönemden itibaren Ortadoğu'da Müslüman Kardeşler hareketi üzerinde etkili bir isim olacak Yusuf el-Karadavi, İlim Yayma Cemiyeti'nde konferans verdi.[286] Bugün Müslüman Kardeşler'in önde gelen ideologlarından Karadavi, 2018'de yaptığı konuşmada "Türkiye'nin yeniden İslam dünyasının yönetim merkezi olması için dua ediyoruz" diyecekti.[287]

Ant dergisinin yayımladığı dosyada Salih Özcan tarafından yayımlanan "İttihad" Mehmet Şevket Eygi'nin "Bugün" ve Topbaş'ların "Babıali'de Sabah" gazeteleri "irtica propagandası" yapan basın kuruluşları olarak nitelendiriliyordu. Rabıta üyesi Salih Özcan ve İlim Yayma Cemiyeti'nin kurucularından Topbaş ailesine daha önce değinildiği için, bu bölümde Eygi ve Bugün gazetesine yakından bakalım. 2018 yılında Genelkurmay İstihbarat Dairesi eski başkanı İsmail Hakkı Pekin çarpıcı bir açıklama yaptı: "Fetullah Gülen, Mehmet Şevket Eygi gibi isimler 1959'da Özel Harp Dairesi içinde görevlendirildi. Görevleri, Yeşil Kuşak projesi çerçevesinde komünizmle mücadele faaliyetleriydi."[288] 1959'da 18 yaşında olan Gülen'in, Ekim 1960 ile Kasım 1961 tarihleri arasında bulunduğu Edirne'de yakın ilişkiler kurduğu Edirne Müftüsü Yaşar Tunagür vasıtasıyla Özel Harp Dairesi için görevlendirilmiş olması daha muhtemeldir. Tunagür o dönemde tanıdığı Gülen için "Bu gençte çok cevher var" diyordu.[289] Tunagür ve Gülen arasındaki yakın ilişki, Tunagür'ün 2006'daki ölümüne kadar devam etti. 1960'larda Erzurum Komünizmle Mücadele

284 "Faysal'a İstanbul Beratı Takdim Edildi", *Babıali'de Sabah*, 4 Eylül 1966

285 Mehmet Şevket Eygi, "İlk Hedef: 150 Bin", *Bugün*, 3 Eylül 1968

286 "Müslümanlar İfrata, Tefrite Son Vermelidir", *Bugün*, 2 Eylül 1967

287 "Karadavi: Türkiye'nin Yeniden İslam Dünyasının Yönetim Merkezi Olması İçin Dua Ediyoruz", Anadolu Ajansı, 4 Kasım 2018, https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/karadavi-turkiyenin-yeniden-islam-dunyasinin-yonetim-merkezi-olmasi-icin-dua-ediyoruz/1302213

288 Tunca Bengin, "Fetullah, Özel Harp Dairesi Elemanıydı", *Milliyet*, 10 Aralık 2018

289 Cihan, *Bir Devrin Beyefendisi*, s.69-70

Derneği'nin açılmasına öncülük eden Gülen'in, o dönem ancak yerel düzeyde etkili olduğu belirtilmelidir. Aynı dönemde Mehmet Şevket Eygi ise çok daha geniş çapta faaliyet gösteriyordu. Eygi'nin 1960 yılının son döneminden itibaren çıkardığı haftalık Yeni İstiklal gazetesi, 1960'ların ilk İslamcı yayın organlarındandı. Yeni İstiklal'in yayın çizgisine bakılınca komünizm ve sol karşıtlığıyla birlikte ciddi bir Amerikancı çizgi de dikkati çeker. Yeni İstiklal komünizmle mücadelenin sürekli altını çizerken, ABD'de dine verilen önemi Türkiye'ye örnek olarak gösteriyordu.[290] Eygi'nin Ocak 1962'de Kudüs'te toplanan İslam Kongresi'ne katılması da kayda değerdir. Eygi Müslüman Kardeşler'in önde gelen isimlerinden ve "dostumuz" olarak tanımladığı Said Ramazan ile kongre sırasında görüşmüştür: "Halen İsviçre'nin Cenevre şehrinde oturuyor ve orada tesis ettiği 'İslam Merkezi' vasıtasıyla, Avrupa'da Hak dini yaymağa çalışıyordu."[291] Eygi bir İslamcı olarak ABD'yi ve NATO'yu savunan, solu düşman gören çizgisini 1960'lı yıllar ve devamında tüm kariyeri boyunca sürdürecekti. Başyazarı olduğu İslamcı *Bugün* gazetesinde "NATO'ya aleyhtar Moskofcular sokakları kirlettiler" manşetleri atan Eygi, yükselen sola yönelik "NATO'ya hayır ha! Allah hepinizin belasını versin" diyecek kadar Türkiye'nin NATO ile bağlarına sahip çıkıyordu.[292] Eygi, Suudi Arabistan izlenimlerini "Şeriat ülkesinde" başlığıyla Suudi propagandasına dönüştürüyordu.[293] 16 Şubat 1969'da Milli Türk Talebe Birliği'nin (MTTB) önemli rol oynadığı ve sağ görüşlü grupların solculara saldırması sonucunda iki kişinin öldüğü, iki yüz kişinin yaralandığı "Kanlı Pazar" olarak bilinen olaylar öncesinde Eygi'nin gazetesi *Bugün* "Kızılları Boğmanın Vakti Geldi" manşetini atmış, kendisi de "Cihada Hazır Olunuz"

290 "Amerika'yı Ayakta Tutan Din ve İman Kuvveti", *Yeni İstiklal*, 9 Ocak 1963

291 Mehmet Şevket Eygi, "1962 İslam Kongresinde ve O. Şarkta Gördüklerim", *Yeni İstiklal*, 11 Nisan 1962

292 "NATO'ya Aleyhtar Moskofçular Sokakları Kirlettiler", *Bugün*, 15 Mayıs 1968; Mehmet Şevket Eygi, "NATO'dan Çıkmanın Cezası", *Bugün*, 23 Mayıs 1968

293 "Mehmet Şevket Eygi, "Şeriat Ülkesinde", *Bugün*, 10 Nisan 1968

başlıklı yazıyı kaleme almıştı. Eygi aynı yıl Suudi Arabistan'daki Rabıta toplantılarına Salih Özcan ve Yaşar Tunagür ile birlikte katılıyordu.[294]

Ant dergisindeki "Müslüman Kardeşler" örgüt şemasında yer alan derneklerden bir diğeri, geçtiğimiz yarım asırda İslamcılığın Türkiye'de yükselişinde oynadığı rol nedeniyle yakından incelenmeyi hak ediyor: MTTB. 1968'de istihbarat raporlarının "ümmetçilerin kontrolü altında" olarak tanımladığı MTTB'nin o dönemki başkanıysa, 1968'den 2018'e kadar uzanan kırk yıllık süreçte Siyasal İslam'ın merkezinde yer alan isimlerden biriydi: İsmail Kahraman. Türkiye'nin en köklü gençlik örgütlerinden biri MTTB, Kahraman'ın başkanlığı döneminde İslamcı çizgiye çekildi. Kahraman 1990'lı yıllarda Refah ve Fazilet partilerinden milletvekili seçildi, Kültür Bakanlığı yaptı. İlim Yayma Cemiyeti'nde üst düzey görevler üstlenen Kahraman, 2015 sonrasında AKP'den milletvekili olarak, TBMM başkanlığı yaptı. İslamcı kuşakların yetişmesinde "abilik" rolü üstlenen Kahraman, MTTB ile başlayan ve Meclis Başkanlığı'ndan emekli olmasıyla tamamlanan siyasi kariyerinde laiklik karşıtı çizgisinden ödün vermedi. Kahraman, MTTB'yi İslamcı çizgiye çekerken yükselen solu da "milli düşman komünizmin uşaklığını yapan" kesim olarak tanımlıyordu. 1967-1969 arasındaki MTTB başkanlığı döneminde NATO'nun sıkı savunucusu olan Kahraman, NATO üyeliğini sorgulayanlara karşı epey sertti: "Memleketimizde kanun dışı, manevi inanç harici, milli düşman olan komünizmin uşaklığını yapan, ağzı salyalı itler ufak sürüler haline gelme ve temel nizamımızı tehlikeye sokma heves ve arzusundadırlar... Bu fikirlere Türkiye'mizde yer ve imkân vermeyeceğiz, bu yönde yürümek gözü karalığını gösterecek beyinsizleri ezeceğiz."[295] Suudi Kralı Faysal Türkiye ziyaretinde İstanbul'da MTTB yöneticilerinden Necati Çetinkaya ile görüşmüştü.[296] Dahası Rabıta'nın yayımla-

294 *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 64, Toplantı 10, 27 Nisan 1971
295 "Türk Milletinin Sabrı Tükenmek Üzeredir", *Bugün*, 23 Şubat 1968
296 "Faysal'a İstanbul Beratı Takdim Edildi", *Babıali'de Sabah*, 4 Eylül 1966

dığı "İslamcı Eylem Örgütleri Dünya Rehberi" başlıklı kitabın "Rabıta Ofisleri ve Temsilcileri" bölümünde MTTB de yer alıyordu.[297] Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül gibi AKP'nin lider kadrosunun önde gelenleri 1970'li yıllarda MTTB'de yöneticilik yaparak siyasete adım attılar.[298]

Ant dergisindeki dosya, Turgut Özal ve MSP'den 1970'lerde bakan olacak kardeşi Korkut Özal'ı daha 1968'de "devlet sektörünün kilit noktalarındaki Müslüman kardeşlerin adamı" olarak tanımlıyordu.[299] O dönem Turgut Özal Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Korkut Özal Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın (TPAO) başındaydı. Turgut Özal'ın Aralık 1983'te Başbakan olur olmaz yaptığı ilk icraatlardan biri Suudi sermayesinin faizsiz bankacılık adı altında Türkiye'ye girişine izin veren 16 Aralık 1983 tarihli kararnameyi imzalamaktı. Özal'ın kapıları açtığı Suudi sermayesi Türkiye'ye iki koldan hücum etti: MSP'nin koalisyon ortağı olduğu 2. Milliyetçi Cephe Hükümeti'nde İçişleri Bakanlığı gibi kritik bir görevi üstlenen kardeş Korkut Özal'ın liderliğinde Al-Baraka Türk ve Soğuk Savaş Türkiye'sinde Siyasal İslam denildiğinde hemen her yerde karşımıza çıkan, Suudilerin sağ kolu Salih Özcan'ın öncülüğünde kurulan Faisal Finans.

Örgüt grafiğinde yer alan Yeşilay'ın "Müslüman Kardeşler'in vurucu kuvvetleri arasında" sayılması, ilk bakışta Siyasal İslam ile bu dernek arasında nasıl bir ilişki olabilir sorusunu akıllara getirebilir.[300] Yeşilay'ın 1964-68 arasında başkanlığını yapan Ayhan Songar; Siyasal İslam'a destek veren, Erbakan ve Tayyip Erdoğan başta olmak üzere İslamcı liderle yakın ilişkileri olan bir isimdi. Yeşilay'ın o dönemde gençlik başkanlığını yapan isimse Ekonomi Bakanı Berat Albayrak'ın babası, yıllarca *Milli Gazete*'de köşe yazarlığı yapmış Sadık Albayrak'tı. Psikiyatri alanında profesör olan

297 Mumcu, *Rabıta*, s.199

298 Doğan Duman and Serkan Yorgancılar, *Türkçülükten İslamcılığa Milli Türk Talebe Birliği*, Vadi Yayınları, Ankara, 2007, s.147

299 "Türkiye'de İrtica Hareketini Kimler, Nasıl İdare Ediyor?" *Ant*.

300 age.

Songar'ın 1997'deki ölümü sonrasında "Her Şey Fani, Dava Baki" başlığıyla Albayrak'ın kaleme aldığı köşe yazısı İslamcı bir akademisyenin bilime bakışına da göstermekteydi: "Bütün düşünce ve sanat dünyasının önde gelenleri onun hastasıydı: 'Sadık, bunların dış görünüşüne bakma, hepsi ruh hastası' derdi. 'Hepsi benden deva bekliyor; bilmezler ki Kur'an'dır insanlara şifa ve rahmet!!!' Otuz yıl öncesinde, Yeşilay'daki başkanlık toplantılarına abdest alıp namaz kılarak giderdi."[301] Songar'ın ardından verdiği demeçte Tayyip Erdoğan da "Ayhan Hoca, çizgimizi güçlendiren isimlerden bir tanesiydi" diyordu.[302] Ayhan Songar'ın Başkan, Sadık Albayrak'ın Gençlik Başkanı olduğu dönemde Yeşilay'ın Ankara şubesi başkanı Hasan Aksay'ın ilerleyen yıllarda *Milli Gazete*'yi kuracağı ve MSP'den bakanlık yapacağı düşünüldüğünde, 1960'ların ortalarından itibaren İslamcı düşünür ve siyasetçiler açısından Yeşilay'ın önemi daha da netleşir. Ayhan Songar da Hasan Aksay da, Necmettin Erbakan ile birlikte Aralık 1965'te faaliyete geçen "Türkiye – Suudi Arabistan Kültür Cemiyeti" kurucuları arasındaydı.[303] Cemiyetin Kral Faysal'a yakın Suudi devlet adamlarından ve Rabıta'nın "öncülerinden" Hasan Kutbi'nin Türkiye'yi ziyaretinden hemen sonra kurulması, Kutbi'nin "Türkiye İslamiyetin komünizme karşı en kuvvetli kal'asıdır" demesi rastlantı olmasa gerektir.[304]

Verilerle detaylı şekilde ortaya konmaya çalışıldığı gibi Türkiye'de Siyasal İslam'ın 1960'lardan itibaren basın, sermaye, devlet, bürokrasi, istihbarat kurumlarıyla kurduğu yakın ilişki, iktidara yürüyüşünde dönüm noktasıdır. Bu durum Türkiye içindeki gelişmeler, bölgesel ve uluslararası dinamiklerle birlikte düşünülmelidir. İşçi sınıfı, sendikalar ve üniversite gençliğiyle birlikte solun

301 Sadık Albayrak, "Her Şey Fani, Dava Baki", *Milli Gazete*, 5 Temmuz 1997
302 Selami Çalışkan, Mehmet Canpolat, "Ayhan Hoca, Gönül Mimarıydı", *Milli Gazete*, 6 Temmuz 1997
303 "Türkiye-Suudi Arabistan Kültür Cemiyeti Tüzüğü", *Babıali'de Sabah*, 29 Aralık 1965
304 "Hasan Kutbi Beyle Bir Mülakat", *Babıali'de Sabah*, 17 Kasım 1965

yükselişe geçmesini, döneme hâkim anti-komünizm üzerinden okuyan Türkiye müesses nizamı İslamcılığı; sermayesi, basını, üst düzey bürokratları, İmam Hatip okulları, dernekleri, cemaatleri ve dış bağlantılarıyla "sol tehlikeyi" önlemek için önde gelen müttefiklerden biri olarak gördü. 1960'ların ikinci yarısından itibaren Cumhurbaşkanı Sunay'dan Genelkurmay Başkanı Cemal Tural'a, MİT Başkanı Fuat Doğu'dan Vehbi Koç'a, karar alıcılar ve büyük sermayenin önde gelenlerinin sürekli olarak din adamı sayısının ve din eğitiminin artırılarak İslamın toplumun denetlenmesindeki rolüne referans vermeleri bu açıdan düşünülmelidir. ABD'nin, Sovyetler Birliği'ne komşu Türkiye'yi stratejik açıdan adeta bir "uç beyi" olarak görmesi, Ortadoğu'da Arap milliyetçiliği ve sosyalizme karşı Suudi Arabistan'ın artan gücü ve bunun Türkiye'ye etkisi de bölgesel ve uluslararası gelişmeler olarak Türkiye'de İslamcıların önünü açıyordu. 1960'larda tüm bu yaşananları, İslamcılığın Türkiye'ye dışarıdan empoze edilen bir ideoloji olarak tamamen dış güçlerin kurguladığı bir stratejiyle ülkeye sokulduğu şeklinde komplocu bir anlayışla yorumlamamak gerekir. İslamcılık 1940'ların ortalarından itibaren Türkiye'de kendi iç dinamikleriyle siyasi bir aktör olarak ortaya çıkıyordu kuşkusuz. Ancak 1950'lerin başlarından itibaren başta Müslüman Kardeşler olmak üzere Ortadoğu'daki İslamcı aktörlerle başlayan ilişkiler, 1960'larda Rabıta'nın kurulmasıyla daha da kurumsal bir çerçeveye oturmuştur. Müslüman Kardeşler'in önde gelen isimlerinden Said Ramazan'ın 1950 gibi erken bir tarihte Türkiye'yi ziyaret etmesi, Salih Özcan gibi Arap dünyasıyla ve Rabıta ile yakın bağları olan bir Nurcu'nun Siyasal İslam'a ait her taşın altından çıkması ulusaşırı dinamiklerin etkisini göstermektedir. Bu dönemde İslamcılar henüz partileşmemişken, hazırlanan Milli İstihbarat raporlarının Türkiye'deki Siyasal İslam yapılanmasına "Müslüman Kardeşler" demesi anlamlıdır.

Bu çalışmanın başında vurgulandığı gibi, İslamcılık topluma dayanarak çevreden yükselen, merkezî devlet yapılanmasının

istihbarat ve güvenlik kurumlarının sürekli baskısına karşı direnerek iktidara yürümüş bir siyasal hareket olmadı. Üvey evlat muamelesi görerek "devlet babadan" tokat yediği durumlarda, oportünist davranarak devletin elini öpmesini bildi. Bildi; çünkü o el, iktidar nimetlerinin anahtarını da veriyordu. Günümüzde Siyasal İslam'ın bukalemun karakterine sahip olmasında bu miras önemli role sahiptir. Etraflıca ortaya koymaya çaltığımız üzere hem Türkiye içinde hem de dışında yaşanan gelişmeler bir bütün olarak incelenmeden, Türkiye müesses nizamının İslamcı örgütlenmeyi sola karşı destekleyerek nasıl siyasi ve ekonomik sisteme entegre ettiği dikkate alınmadan, Siyasal İslam'ın iktidar yürüyüşü anlaşılamaz. Bir sonraki bölümde 1970'li yıllardan itibaren Komünizmle Mücadele Derneği ve derneğin İslamcı dünya görüşünü benimsemiş başkanının devletin hassas noktalarıyla kurduğu ilişkiler vaka örneği olarak incelenecektir.

Sola Karşı "Adanmış Hayat"

1950'lerin başlarından itibaren Türkiye'de komünizmle mücadele için birçok dernek kuruldu; ciddi sayıda kitap, dergi ve gazete yayınlandı. Türkiye müesses nizamının ve ABD'nin desteklediği anti-komünist faaliyetler içinde, çok sayıda İslamcı ve özellikle de Nurcu'nun yer alması dikkat çekicidir. Bunlar içinde Said Nursi ve Nurcuların yıllarca avukatlığını yapmış Bekir Berk öne çıkar. Berk, daha 1946'da genç bir üniversite öğrencisiyken basın toplantısında, emekli Genelkurmay Başkanı Mareşal Çakmak'a İnsan Hakları Derneği'nin kurulması sürecinde neden solcularla birlikte hareket ettiğini soruyordu. 1950'de Komünizme Karşı Mücadele dergisini çıkarırken Berk'in yanında; CIA görevlisi Ruzi Nazar'ın yakın arkadaşı ve anti-komünizmin önderlerinden Fethi Tevetoğlu ile MSP içinde yer alarak 1990'ların sonundan itibaren Fazilet ve Saadet Partisi Genel Başkanlığını yapacak Recai Kutan da vardı.[305] Anti-komünist hareket içinde çok sayıda İslamcı ismin yer alması, ABD'nin İslamın komünizme karşı önemini

305 Ertuğrul Meşe, *Komünizmle Mücadele Dernekleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s.134, 186

fark etmesiyle birlikte düşünülmelidir. ABD Başkanlığı'na bağlı kurulan ve içinde Dışişleri ve Savunma Bakanlıkları ile CIA'in üst düzey bürokratlarının bulunduğu Operasyon Koordinasyon Kurulu'nun hazırladığı 3 Mayıs 1957 tarihli "İslami Kuruluşlar" hakkında 24 sayfalık rapor "İslam ve Hristiyanlığın" ortak noktalarına dikkat çekerek, "komünizm tamamen ateist materyalisttir ve vahye dayanan tüm dinlere düşmandır" diyordu.[306] ABD'nin çıkarları için komünizme karşı İslamcılığın nasıl desteklenebileceğini araştıran raporda, Türkiye'de siyasal alanda faaliyet gösteren İslami örgütler arasında "Nurcular" da zikrediliyordu.

İslamcı yazar Zübeyir Yetik anılarında Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği'nin (TKMD) ABD'nin diplomatik temsilciliklerinden yardım gördüğünü yazmaktadır: "Mali kaynak ya da destek bulma konusu tartışılırken, arkadaşlardan biri Amerikan Konsolosluğu ile görüşülmesini önerdi... Bizimkiler Konsolosluk ile görüşmüşler, taleplerini iletmişler... Konsolosluktakiler 'Bunların da sözü mü olur?' dercesine küçük bir matbaa makinesi, ses cihazlarıyla donatılmış cip ve daha bilmem neler vereceklerini söylemiş."[307] Soğuk Savaş'ta TKMD ile İslamcılar, Türkiye müesses nizamı ve ABD arasındaki ilişkiler, "Sözü mü olur" tabiriyle kast edilen, birkaç teknik donanımın hibe edilmesinden çok daha derindir. Uzun yıllar TKMD Başkanlığı'nı yürüten Orhan Kiverlioğlu'nun "Adanmış Hayat" başlıklı hatıratı, bu derin ilişkiler ağına adeta projektör tutuyor. Komünizmle mücadelede Kiverlioğlu'nun birlikte hareket ettiği generaller, siyasetçiler, Nurcular, sermaye grupları, istihbarat örgütleri; kısaca içinde yer aldığı sosyal, ekonomik ve siyasal ağlar Türkiye Soğuk Savaş müesses nizamına dair eşsiz bir kaynak.

Kiverlioğlu 1960'ların ilk yarısında Anadolu'da öğretmen olarak başladığı kariyerinde, yerel gazetelerde çıkan sol karşıtı

306 "Inventory of US Government and Private Organization Activity Regarding Islamic Organizations as an Aspect of Overseas Operations", *Operations Coordinating Board*, 3 Mayıs 1957, Washington

307 Zübeyir Yetik, *Geçmişten Notlar*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2008, s.103-4.

yazılarıyla sivrilir. İdeolojik olarak kendisini Türk-İslam sentezinin neferi olarak gören Kiverlioğlu, öğretmen olarak 23 Nisan 1964'te yaptığı konuşmada kullandığı dinî referanslarla amirlerinin gözüne girer. Öğretmen olarak Bolvadin'de görev yaparken TKMD şubesini kurar ve yolu Nurcularla kesişir. Komünizmle mücadelenin önde gelenlerinden ve Nurcuların avukatlığını yapan Bekir Berk, Kiverlioğlu hakkında açılan Nurculuk davasında onu ve Nurcuları savunmak için Bolvadin'e gelir.[308] Atatürkçü bir öğretmenin dövülmesi üzerine, kendisini "gerici yobaz" olarak itham eden Afyon Valisi ile tartışmaya girip öğretmenlikten ihraç edildiğinde de Kiverlioğlu'nun yardımına koşan yine Nurcular ve sağ siyasetçilerdir. Ulusal basının önde gelen sağcı kalemleri Osman Turan, Osman Yüksel Serdengeçti ve Rauf Tamer komünizmle mücadele eden "milliyetçi" öğretmene sahip çıkarlar ve öğretmenliğe geri döner: Tayini de İstanbul'a yapılır tabii.

İstanbul'a gelir gelmez "davamızın ideal karargâhı" dediği MTTB'de soluğu alır. MTTB Başkanı İsmail Kahraman'ın teşvikiyle mücadeleye başlarken, bir yandan da İslamcı dergilerde boy göstermeye başlar.[309] Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı bir öğretmen olarak laikliğe karşı çıkıp İslamcı davayı sahiplenmekten çekinmez: "İslamiyetin ilahi nuruyla Avrupalıyı şereflendirmek ve ona hakiki insanlığı kazandırmak yegane görevimiz iken biz ancak Frengin bağrımıza sapladığı laikliğin acısıyla inliyebiliyoruz... Halbuki bizi yeniden İslamın kılıcı yapabilecek her imkân mevcuttur ve bütün imkânların tek kaynağı yüce dinimiz[dir]."[310] Kiverlioğlu çok sayıda yazı kaleme alsa da, siyasette düşüncelerinden çok eylem adamı yönüyle öne çıkmıştır. İstanbul'da bir yandan

308 "Mahkemeden sonra Av. Bekir Berk, çantasından, kağıt beze sarılmış, Hazreti Bediüzzaman Said-i Nursi (k.s.)'nin hediyesi bir sarı 25 kuruşu çıkarıp bana hediye etti. Ömrüm müddetince muhafaza etmek üzere muskamın içinde, üzerimde taşımaktayım." Orhan Kiverlioğlu, *Adanmış Hayat*, Buhara Yayınları, İstanbul, 2016, s. 90

309 age. s.102-103

310 Orhan Kiverlioğlu, "Allah'ın İpine Sarılmalıyız", İlahi Işık 15, (16 Mayıs 1967), s.2

öğretmenlik yaparken, diğer yandan da Adalet Partisi'nin (AP) seçim çalışmalarına katılır. Gösterdiği performans o kadar etkilidir ki AP'li bakanların seçim çalışmalarında dikkat çeker. Dahası yine bu dönemde hem Ülkücülere karşı Nurcularla beraber olup MTTB'nin İslamcı çizgiye kaymasında, hem de TKMD'nin şiddet eylemlerinde başroldedir.[311] Aksiyonerliği ve dinî sola karşı etkili şekilde kullanması müesses nizamın da dikkatini çekse gerek, "Amca" ile tanışan Kiverlioğlu öğretmenlikten ayrılır.

Kiverlioğlu'nun hatıratında yer alan kilit kişi: "Amca." 464 sayfalık kitapta Amca hakkında her türlü bilgiyi veren Kiverlioğlu nedense ismini yazmaktan çekinmiş. Amca diye bahsedilen kişi emekli Albay Turan Çağlar. Kiverlioğlu ile Çağlar arasındaki ilişki; ABD için casusluk yapmaktan tutuklanan bir emekli albayla komünizmle mücadele eden bir İslamcının, Soğuk Savaş Türkiye'sinin karanlık dehlizlerinde nasıl, kimlerle ve kime karşı işbirliği yaptıklarına dair bize inanılmaz ipuçları veriyor. 1954'te NATO'nun Napoli'deki karargâhında görevliyken doğan çocuğuna Nato ismini koyan Çağlar, 27 Mayıs darbesiyle birlikte getirildiği İstanbul Radyosu Müdürlüğü'nde Ocak 1962'ye kadar kalır.[312] Askerlikten emekli olduktan sonra 1965'te Odalar Birliği içinde "Özel Sektör Enformasyon Bürosu'nu" kurar. Amerikan kuruluşlarıyla da yakın ilişkiler içinde olan büro kaynağı belirsiz ama ciddi miktarda bir paraya sahiptir:

> "1965'li yıllarda Tepebaşı'nda Tarhan hanın büyük bir dairesinde, geniş bir kadro ve sınırsız parasal olanaklarla çalışan 'Özel Sektör Enformasyon Bürosu' adlı bir kuruluşu yönetiyordu. Bu büroda Türkiye'deki sol akımlar izleniyor, sermaye adına karşıt yöntemler geliştiriliyordu. Çağlar, uzun süre bu görevini sürdürdükten, büroyu Fethi Gemuhluoğlu'na devrettikten sonra, Akbank Sosyal İşler Müdürü olmuştu."[313]

311 Kiverlioğlu, *Adanmış Hayat*, s.126-127

312 "Nato'nun Çocuğu", *Milliyet*, 07 Mart 1954; "İstanbul Radyosu Müdürü Değişiyor", *Milliyet*, 22 Ocak 1962

313 Talat Turhan, *Doruk Operasyonu*, Sorun Yayınları, İstanbul, 1989, s.41-42

Çağlar'ın başında bulunduğu ve Odalar Birliği'ne bağlı çalışan Özel Sektör Enformasyon Bürosu sermayenin çıkarları için yükselen solla mücadeleyi amaç edinmişti. Büro 1965'te yayımladığı broşürde, "sol cereyanların demokrasi ile bağdaştırılamayacak idarelerle sonuçlandığını" kamuoyuna duyuruyordu.[314]

Tuncay Özkan'ın MİT üzerine yazdığı kitaba göre Çağlar bir yandan emekli bir albay olarak sermaye adına solla mücadele ederken, diğer yandan da 1966'da MİT ile ilişkiler kuruyordu: "Çağlar'ın MİT'teki görevi 'Görüş Lider'liğidir. 'Görüş Lideri' tanımlaması MİT içinde tecrübeleri nedeniyle sık sık bilgisine başvurulan kişiler için kullanılan bir sıfattır. Bu kişiler teşkilat kadrosuna alınmazlar, ama organik bağlar sıkı tutulur."[315] Tecrübeli gazeteci Uğur Mumcu da Çağlar'ın MİT ile kurduğu ilişkileri yazmıştır: "İstanbul'da birçok gazete yöneticisi ve yazarıyla yakın dostluklar kuran Çağlar, MİT'in eski İstanbul Bölge Başkanı Turan Deniz'in yakın arkadaşıydı. Turan Deniz 12 Mart döneminin ilk günlerinde MİT Müsteşarı Fuat Doğu'nun görevinden alınması ve yerine o zamanki Korgeneral Nurettin Ersin'in getirilmesi sonucu Bonn'a atanmış[tı]."[316]

Türkiye'de yükselen sola karşı İslamcı TKMD Başkanı'yla birlikte sermayeden orduya, basından istihbarata kadar geniş bir alanda faaliyet gösteren Çağlar, 1983'te ABD hesabına casusluk yapmak suçlamasıyla tutuklandı. Mahkemede suçlamaları kabul eden Çağlar, "aslında herkesin ABD'ye çalıştığı" Türkiye'de, kendisinin casusluktan tutuklanmasına karşı çıkıyordu.[317] Çağlar'ın

314 "Özel Sektör Demokrasinin Ayrılmaz Bir Cüz'üdür", *Milliyet*, 22 Mayıs 1965

315 Tuncay Özkan, *Bir Gizli Servisin Tarihi: MİT*, AD Yayıncılık, İstanbul

316 Uğur Mumcu, *Tarikat, Siyaset, Ticaret*, Ankara, UMAG, 2014, s. 105. Burada dikkat çeken bir ayrıntı, 1971 Muhtırasının hemen sonrasında Fuat Doğu'nun Lizbon, ona yakın MİT İstanbul Bölge Başkanı Turan Deniz'in Bonn'a tayin edilmesidir. 1959'dan itibaren Ankara'da CIA için çalışmakta olan ve Fuat Doğu ile yakın ilişkileri olan Ruzi Nazar da 1971'de Türkiye'den kısa bir süreliğine Washington'a çekildikten sonra Bonn'a atanmıştır.

317 Yetkin, *Meraklısı İçin Casuslar Kitabı*, s. 368

büyük kızının babasının tutuklanmasına yönelik sözleri, Soğuk Savaş Türkiye'si müesses nizamına yönelik içeriden yapılmış bir itiraftı adeta: "Herkes Amerika'ya uşak olmakta yarışıyorken bir benim babam suçlu ilan ediliyor."[318] Ergenekon davası sırasında MİT'ten alınan fezleke Çağlar'ın 12 yıl CIA hesabına casusluk yaptığını ortaya koymaktaydı. Fezlekeye göre ABD tarafı Çağlar'a şu soruları yöneltmişti: "Orduda sol darbe olur mu? Ecevit daha ne kadar sola kayar? Orduda ihtilal yapacak sol bir grup olup olmadığı, MİT müsteşarı Bahattin Özülker'in solcu olup olmadığı?"[319] Çağlar casusluk suçlamasıyla tutuklu yargılanırken hapishanede hayatını kaybetti. Yıllarca ABD adına casusluk yapan Çağlar'ın; "Türk gençliği İslamın yolunda... Tek büyük Gayeye doğru... Hakkın İradesiyle ve Engel Tanımadan... Zafer İslamın Olacak" naraları atan İslamcı Kiverlioğlu'nu sermaye, ordu ve istihbarat dünyasının tam merkezine nasıl soktuğuna yakından bakalım.[320]

Uğur Mumcu'nun "silahlı kuvvetlerde önemli görevlerde bulunan arkadaşlarıyla sık sık görüştüğü bilinirdi" şeklinde tanımladığı Turan Çağlar, Akbank'ın Sosyal İşler Müdürlüğü'nü yaptığı 1970 yılında, yine Akbank'ta çalışan Kiverlioğlu'nu himayesine alır. Çağlar'ın hedefi Kiverlioğlu'nu kullanarak TKMD'yi yeniden yapılandırmaktır. Bunu maaşını aldığı sermayenin çıkarlarını korumak için mi sık sık görüştüğü generaller adına mı "Görüş Lideri" olduğu MİT ile ortak hareket ederek mi yoksa casusluk yaptığı ABD'nin emriyle mi yaptığını bilmiyoruz. 1970'ten 1983'e kadar Kiverlioğlu'nun kendi ifadesiyle haftanın beş günü sabah yedi ile dokuz arasında görüşürler. Aynı dönemde Kiverlioğlu Demirel ile de temas kurar ve onun aracılığıyla Galatasa-

318 Kiverlioğlu, *Adanmış Hayat*, s. 173

319 Zülfikar Ali Aydın, "MİT Fezlekesinden Çarpıcı Bilgiler", *Habertürk*, 28 Ocak 2013, https://www.haberturk.com/gundem/haber/815071-mit-fezlekesinden-carpici-bilgiler.

320 Orhan Kiverlioğlu, "İlahi İrade İmanlı Nesil İstiyor", İlahi Işık, s. 17, 16 Haziran 1967

ray Kulübü Başkanı Faruk Süren'in babası ve Türkiye'nin sayılı sermayedarlarından Fuat Süren'in sahibi olduğu Transtürk Holding'te genel sekreter yardımcısı olarak çalışmaya başlar. Komünizmle mücadelede aksiyoner bir İslamcı olması Kiverlioğlu'nun holdinglere transferini sağlarken, diğer yandan istihbarat ve generallerle ilişkiler kurmasının önünü açmaktadır.

Kiverlioğlu 1971'den 1988'e kadar Demirel ile 936 "özel ve gizli görüşme" yaptığını yazıyor.[321] 1983'e kadar olan görüşmelerin çoğuna emekli Albay Çağlar da eşlik eder. Demirel'in Türkiye'nin meseleleri üzerine düşünceleri, bu temaslar sonrasında Çağlar'ın yazdığı mektuplar vasıtasıyla ordunun üst kademesine aktarılmaktadır:

> "12 Mart Muhtırası'ndan sonra, Amca'ya sık sık, Genelkurmay Başkanı'na Kuvvet Komutanlarına, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri'ne, hatta gerekirse, Ordu Komutanlarına ve Orgeneral ile Oramiral seviyesindeki askerlerin tamamına kendi imzası ile yazı ve mektuplar yazılmasını talep ediyordum... Demirel milyarlar mukabilinde yapılamayacak bu çalışmalardan pek memnun oluyor. Çünkü bu mektuplardan her birisi, Demirel'in o günkü hadise ve meseleler hakkındaki görüş ve kanaatleri olduğu, bilinen bir emekli Kurmay Albay'ın ismi ve imzası ile yollanıyor ve beklenenin üzerinde faydalı neticelere vesile oluyor, iyi tesirler bırakıyordu."[322]

Sözün özü; ülkenin başbakanıyla generaller arasında, ABD için casusluk yapan Çağlar ve İslamcılık davasının neferi Çağlar üzerinden yakın temas kurulmuştu. 1970'li yıllarda Çağlar'ın himayesinde, Kiverlioğlu müesses nizamın tam merkezindeydi artık. Bu dönemde komünizmle mücadele adına yürüttüğü faaliyetlere bakıldığında, Kiverlioğlu'nun ABD çıkarlarına mı İslam davasına mı yoksa hayatını adadığını iddia ettiği devlete mi hizmet ettiği belirsizdir. Bu belirsizliğin en çarpıcı örneğiyse Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Podgorni'nin 1972'deki Türkiye ziyaretidir. An-

321 Kiverlioğlu, *Adanmış Hayat*, s. 191
322 age. s. 196.

kara ile Moskova arasında dış ve ekonomik ilişkilerde ilerleme kaydedilen bir dönemde, Podgorni'nin ziyareti öncesi İstanbul Emniyeti Şube Müdürlerinden Mahmut Dikler, TKMD Başkanı Kiverlioğlu'nu herhangi bir protesto gösterisi örgütlememesi için bizzat uyarır. Tüm bu uyarılara rağmen Kiverlioğlu ve arkadaşları düzenledikleri protesto sonrasında dört gün gözaltında tutulurlar. Ancak 1. Ordu Kurmay Başkanı Tuğgeneral Bayram Arslan'ın devreye girmesiyle serbest bırakılırlar. Dahası Çağlar, Kiverlioğlu ve arkadaşlarına dayak atan polisleri doğuya sürdürür.[323] Bu örnek bize devlet kurumları içinde o dönem yaşanan ayrışma ve rekabeti de göstermektedir. Bir yandan iki blok arasında o dönem yaşanan yumuşamaya paralel olarak Sovyetler Birliği ile geliştirilecek ekonomik ilişkileri ülke çıkarlarına yararlı görenler; diğer yanda Türkiye'yi uç beyi olarak konumlandıran ABD'nin etkisiyle bu ziyarete komünizmle mücadele penceresinden bakarak eleştirenler. Bütün bunların farkında olup olmadığını bilemediğimiz, devletine ve İslama hizmet ettiğini sanarak kullanılan TKMD Başkanı ve "dava" arkadaşları.

Başı sıkıştığında Kiverlioğlu'nun yardımına koşanlar da yine generallerdir. Ruhsatsız silah bulundurmaktan Bandırma'da tutuklandığında, Tahsin Şahinkaya özel helikopteriyle imdadına yetişerek hakimlere çıkarılması için baskı yapar: "Orhan Kiverlioğlu'nu ilk celsede salıvermezseniz mahkemeyi başınıza yıkarım."[324] Kiverlioğlu 12 Eylül'ün kudretli generali Haydar Saltık ile Etimesgut Zırhlı Birlikler Komutanı olduğu Tümgeneralliğinden beri Turan Çağlar aracılığıyla tanışmaktadır. Temmuz 1980'de Saltık Paşa'yı Ankara'da evinde ziyaret eder. Bu sırada yaz nezlesi olduğundan Saltık Paşanın eşi Sevgi Hanım kendisine limon, nane ve adaçayı kaynatacak kadar yakın alaka gösterir.[325] Ordunun üst kademesiyle iyi ilişkilerin yanında, laiklik hassasiyeti olan emekli orgeneral Faruk Güventürk ile arasında yaşananlar,

323 age. s. 205-14
324 age. s. 263
325 age. s. 320-321

Kiverlioğlu'nun sırtını yasladığı kesimlerden aldığı cesareti gösterir. Transtürk Holding'te kendisi gibi üst düzey görev alan ve Nurculuk karşıtı olan Güventürk, Kiverlioğlu'nun muhtemelen Nurcularla yakınlığını bildiği için onu "yobazlarla" dost olmakla suçlar. Kudretli bir emekli paşanın bu ithamlarına karşı Kiverlioğlu, "amcası" Çağlar'dan Güventürk hakkında aldığı istihbaratla karşı saldırıya geçer:

> "Diyarbakır'a tayin edildiğinizde, Kolordu Nizamiyesi önündeki çelik topun üzerinde yazılı bulunan; 'Önce Allah'a güveniyoruz' ibaresini ertesi gün kazıttırarak kaldırdığınızı ve daha birçok şeyi bugüne kadar hiç ağzımdan çıkarmadım... Sizin mevzuunuzdaki tek tesellim, Peygamber Ocağı olan kahraman ordumuzun sizin gibi düşünmediğidir. Şimdi söyleyin, iftiranız ve inancıma hakaretiniz devam edecek ise, şimdi, sizi şu pencereden hemen atayım."[326]

Ordu içinde Güventürk gibi düşünenlerin azınlıkta olduğunu bilen Kiverlioğlu, yükselen sola karşı estirilen din ve maneviyat rüzgârını arkasına almanın güveniyle Güventürk'ü sindirmeyi başarır.

Kiverlioğlu siyasi kariyeri boyunca Nurcularla yakın temasını korur. 12 Mart döneminde içinde Bekir Berk'in de olduğu Nurcu "abileri" kendisinden Yeni Asya gazetesinde dönemin başbakanı Nihat Erim'i hedef alan bir yazı kaleme almasını isterler. Başbakanı hedef alan yazı sonrasında gazetenin kapatılması ve Kiverlioğlu'nun tutuklanmasını göze alırlar. Ancak devreye 12 Mart dönemi generali Faik Türün girer ve Adalet Bakanı'nın ısrarına rağmen Kiverlioğlu ifadeye dahi çağrılmaz.[327] "Adanmış Hayat" isimli hatıratta generaller ve Nurcular arasındaki ilişkilere dair yazılanlar, laiklik ilkesini sert şekilde savunduğu iddia edilen orduya dair bu bakışı sorgulatacak niteliktedir. Kiverlioğlu'nun eniştesi, Hava Astsubayı Ahmet Vural "Risale-i Nur mensubu" olarak 1979-82 arasında Washinton'da Askeri İdari Ataşe Yar-

326 age. s. 217.
327 age. s. 214-215

dımcısı olarak bulunmuştur. Nurcu olduğu bilinmesine rağmen Vural, Hava Kuvvetleri'nde sorun yaşamamıştır: "Tahsin Şahinkaya Paşa'ya yakın çalışmış ve sevilmiştir. Eşi Hayriye bacımın tesettürüne rağmen pasaportu, engel ve pürüzler yok edilerek hâl yoluna koyulmuş. Amerika'da ise iki yerine üç sene vazife ifa ederek dönmüştür."[328]

Sonuç

İslamcılığın iktidar yürüyüşünde, Soğuk Savaş'ta ABD liderliğinde komünizme karşı verilen mücadelenin Türkiye ayağında önemli bir misyon üstlenmesi etkilidir. Nurettin Topçu, Şubat 1969'daki Kanlı Pazar'a dair yazdıklarıyla, bu misyona karşı çıkan İslamcılık içindeki ender seslerden biriydi: "Hadisenin sebebi aşikâr: Amerika komünizme düşmandır, komünizm de Müslümanlığa düşman olduğu için Amerika'yı desteklemek her Müslümanın üzerine vaciptir; bu belki de bir cihaddır. Desteklemek için ne lazımsa yapılır, gayeye varmak için adam öldürmek caiz olur; hele öldürülen komünist ise."[329] Topçu gibi eleştirel sesler, İslamcılık içinde bugüne kadar cılız kaldı. Müesses nizamla sola karşı yapılan kutsal ittifak ve buna özellikle ABD ve Suudi Arabistan'ın desteği, İslamcılık içinde herkesin bildiği ama kapağını açmaya cesaret etmediği pandora kutusuydu adeta.

Bu makalede adı geçen ve Soğuk Savaş döneminde Türkiye siyasetinde etkili olmuş İslamcı kişi ve kurumların, 2002'te AKP'nin tek başına iktidara gelmesiyle birlikte kilit konumlarda yer aldıkları dikkat çekmektedir: MTTB'yi 1967-69 arasındaki başkanlığı döneminde İslamcı çizgiye çeken İsmail Kahraman'ın 2015'te TBMM Başkanı olması, 2018'de Cumhurbaşkanlığı Başdanışmanlığı'na getirilen İsrafil Kışla'nın 1980-2010 tarihleri arasında otuz yıl İlim Yayma Cemiyeti'nde üst düzey görev alması, aynı Cemiyet'in 1951'deki kuruluşunda yer alan ve 1980'lerde Suudi sermayesinin desteğiyle açılan İslami bankacılığın kuru-

328 age. s. 324

329 Nurettin Topçu, "Kin ile Din Birleşmez" *Hareket*, 39, (Mart 1969)

cularından Topbaş ailesinden Mustafa Latif Topbaş'ın 2012'de Forbes dergisi tarafından Türkiye'nin en zengin 14. kişisi olarak gösterilmesi... 1960'lardan itibaren Siyasal İslam'ın Türkiye müesses nizamı ve dış ülkelerle ilişkilerine ayrıntılı şekilde değinen bu çalışma, Soğuk Savaş dönemiyle AKP Türkiye'si arasında çarpıcı bir devamlılık olduğuna dikkat çekmektedir. Bu ilişkiler ağı ve devamlılıklar; laik ordunun liderliğindeki Kemalist otoriter merkeze karşı çıkan sivil toplum ve çevreye dayanan İslamcılık karşıtlığının Türkiye siyasetini açıklayamadığını da gözler önüne serer.

Türkiye'de ordu Soğuk Savaş'ın başlangıcından itibaren laikliğin teminatı mıydı? Peki, bunun için ne gibi adımlar attı? Yoksa bu iddianın tersine ordu, 1960'lardan itibaren Ordu Yardımlaşma Kurumu'nun (OYAK) etkisiyle Türkiye sermaye düzeninin bir parçası olarak, Batı ittifakı ve NATO üyesi bir ülkede sola ve komünizme karşı İslamcılığı müttefiki olarak gören bir kuruma mı dönüştü? İlim Yayma Cemiyeti gibi İslamcı kimliği 1950'lerden itibaren sahiplenen bir kuruluşun başkanlığını 1986'dan 2002'ye kadar kesintisiz 16 yıl yürütmüş Hasan Sağlam'ın 12 Eylül darbesi sonrasında Tuğgeneral olarak Milli Güvenlik Konseyi'nin Genel Sekreter Yardımcısı olması, ikisi de Özel Harp Dairesinde görev almış emekli generallerden Sami Karamısır'ın 1993'te Refah Partisi'ne girmesi, Adnan Tanrıverdi'nin Erdoğan döneminde Cumhurbaşkanlığı başdanışmanı olması istisnai örnekler midir? Kuşkusuz sayıları onlarla, yüzlerle ifade edilebilecek bu örnekler Soğuk Savaş döneminden itibaren Türkiye'nin kurulu siyasi ve ekonomik düzenini açıklamak için Kemalizme karşı İslamcılık, merkeze karşı çevrenin dışında yeni bir akademik yaklaşıma ihtiyacımız olduğunu göstermektedir. TKMD'nin yıllarca başkanlığını yapmış, İslamcı "davayı" sahiplenen Orhan Kiverlioğlu'nun nasıl olup da ordu ve istihbaratla son derece yakın ilişkiler kurduğunu ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinden yıllar sonra hangi ilişkiler ağının devamında Tayyip Erdoğan'ın 2003'te Siirt'ten

milletvekili seçilmesine "Güvenlik Kurumu eski Harekât Dairesi Başkanı Aziz Koluman" ile birlikte yardım ettiğini mevcut akademik yaklaşımlarla anlamak mümkün değildir. Üstelik bu yeni yaklaşımlar Türkiye'de sınıflar arasındaki mücadeleyi ve sermayenin Soğuk Savaş döneminde kimlerle ve ne şekilde beraber hareket ettiğini de dikkate almak zorundadır.

V

12 Mart: Karargâhtaki İslam İktidarı

Okan İrtem[330]

Türkiye düzeni 1967 dönemecini aldığında, 27 Mayıs çok uzun zamandır Anayasa'nın dibacesindeki bir hoş sadaya indirgenmişti. İhtilalin üzerine titrediği Anayasa'yı koruma görevi iki senedir, 1961 Anayasa oylamasında Anayasa'ya "hayır" propagandası yapmış ve 1965 seçimini kazanmış Adalet Partisi (AP) iktidarındaydı. İhtilalcilerin henüz 1961 Anayasası'nı dahi hazırlamadan, planlama çalışmalarının bir an önce başlaması amacıyla kurduğu 27 Mayıs'ın simgesi Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) ise, müfrit bir planlama karşıtı olan Turgut Özal'ın emrine bırakılmıştı. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nda Türkiye Komünizmle Mücadele Dernekleri'nin mini etekli kızlar ve uzun saçlı erkeklerle de mücadele etmesini isteyen Oramiral Necdet Uran yer alıyordu.[331] Genelkurmay Başkanlığı koltuğundaysa anti-komünizmin cisimleşmiş hâli Orgeneral Cemal Tural oturuyordu. 1960'ların ikinci yarısıydı. Anayasal kurumlar hızla ihtilalin ve Anayasa'nın düşmanlarına terk edilmişti.[332]

330 Araştırmacı-Yazar

331 Ertuğrul Meşe, *Komünizmle Mücadele Dernekleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 159

332 27 Mayıs karşıtı AP'yi iktidara getiren 1965 Seçimleri sonrasında Doğan Avcıoğlu da *Yön* dergisinde "Anayasa tehlikededir" diye yazmıştı. "Yeni Dönem" başlıklı yazısında Demirel ve ekibinin Anayasa'yı zorlamaya mecbur olduklarını söyleyerek, Anayasa'yı korumak isteyen güçleri uyanık olmaya çağırıyordu. Bkz. Doğan Avcıoğlu, "Yeni Dönem", *Yön*, s. 134 (22 Ekim 1965), 3

Bu siyasi çizginin işaretleri aslında oldukça erken bir tarihte, neredeyse 27 Mayıs'ın hemen sonrasında ortaya çıkmıştır. En çok, generallerin 27 Mayıs'ın iktidar mevkiine yükselttiği yüzbaşı ve binbaşılara karşı duyduğu güvensizlikte kendisini göstermiştir. Sonucu alt rütbelilerin radikalizmini dengeleyici siyasi arayışlar olacaktır. Bu arayış Demokrat Parti (DP) çizgisinin başka isimlerle tekrar örgütlenmesine yol açacaktır.

Sermayedarların ve yöneticilerin bu dönemdeki siyasi çizgilerini temsil eden bir diğer tepkileri ise, 27 Mayıs'ın zincirinden boşandırdığı sola karşı hissedilen rahatsızlıktı.[333] 1960'lı yıllar boyunca hem sermayedarlar hem de yönetici elit, solu doğrudan doğruya ihtilal ile ilişkilendiriyordu. Şüphelerini doğrulayacak biçimde, dönemin iki güçlü sol hareketi olan Türkiye İşçi Partisi (TİP) ve Yön Hareketi, ihtilalden pek kısa bir süre sonra, 1961 yılında siyaset sahnesine çıkmıştı.

Sağa Dönüş

İhtilalin hemen ardından, ordudaki zemininden emin olmayan general tabakası, DP öğeleri içinde ittifak arayışlarına başlamıştı. Bu amaçla ilk başvurulan isim, kariyerini DP'de yapmış ve Menderes ile ters düşmüş, sağ görüşleri ile bilinen eski Kocaeli Milletvekili Ekrem Alican'dı. 27 Mayıs'ın ardından kurulan hükümete Maliye Bakanı olarak atanmıştı. Seçimlerin yapılması aşamasına gelinip, Ekrem Alican'ın Yeni Türkiye Partisi'ni (YTP) kurması söz konusu olduğunda da Alican'a en büyük destek ihtilalin başındaki isim Cemal Gürsel tarafından verilmişti. Dönemin tanınmış gazetecilerinden Metin Toker'e göre bu destek, Alican'ı başbakan olarak görme arzusu düzeyindeydi. Toker, Ce-

333 CIA'in Türkiye görevlilerinden George S. Harris 27 Mayıs'ın solu zincirlerinden boşandıran etkisini şöyle anlatmaktadır: "1960 Darbesi Türkiye'nin gelişmesinde birçok alanda, keskin bir dönüşe işaret etmese bile, en azından zaman içinde Türkiye'de yaşama ayrı bir damga vuracak olan güçlü solcu güçleri boşandırdı." Aktaran Yalçın Küçük. Bkz. Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler* (Özel Edisyon), Salyangoz Yay. İstanbul, 2006, s. 467

mal Gürsel'in başbakanlığı almasını en çok istediği ismin Ekrem Alican olduğunu da yazmaktadır.[334]

Ekrem Alican'ın 27 Mayıs hükümeti içerisinde bulunduğu ve Milli Birlik Komitesi ile eşgüdümlü olarak çalıştığı dönemde ordu üst tabakasıyla bağlantılar kurduğunu kestirmek güç değildir. YTP'yi kurmasının ardından kısa süre içerisinde eski DP'li 109 ismi partisinin üyesi yapıyordu. Menderes'in ünlü valisi Fahrettin Kerim Gökay da YTP'ye katılan isimler arasındaydı. Bu sırada dönemin generallerinin herhangi bir eleştirisiyle de karşılaşmamıştı.

TSK komuta kademesinin başvurduğu ikinci isim ise Ragıp Gümüşpala idi. Gümüşpala, 27 Mayıs'ın Genelkurmay Başkanlığı makamına atadığı bir orgeneraldi. Ama 27 Mayıs'tan pek kısa bir süre sonra ihtilal idaresi aynı Gümüşpala'nın pek çok başka subayla birlikte emekli edilmesine karar veriyordu. Emekliliği sırasında CHP'ye eğilimli duyduğu bilinen bir subaydı.[335] Ne var ki ihtilal sonrasındaki siyaset oyununda onun payına da AP lideri olmak düşmüştü. Cemal Gürsel'le görüşmesi sonrasında Gümüşpala basına AP liderliğini kabul ettiğini açıklıyordu. Parti başkanlığını kabul etmek için Gürsel'in onayını alma gereği duymuştu. Ama 27 Mayıs'ın Harp Okulu Komutanı General Sıtkı Ulay'a göre, AP'nin kuruluşu sırasındaki asıl mesele bu "onay vakası" değildi. Ulay, AP'yi bizzat ordunun kurdurduğunu ileri sürmektedir.[336]

Bununla birlikte, Gümüşpala'nın generallerin isteklerine ku-

334 Metin Toker, *Yarı Silahlı Yarı Külahlı Bir Ara Rejim-Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1992, s. 14

335 Gümüşpala emekli edilmesinin ardından bu konuda şunları söylemektedir: "Ama gazeteciler peşimi bırakmadılar. Israr ettiler. Bir siyasi partiye intisap edip etmeyeceğimi sordular. Kendilerine o zaman niyetli olmadığımı söyledim. Ama muhakkak birine intisap edersem, mevcut iki partiden – CHP ve CKMP – elbette ki İnönü'nün partisini tercih edeceğimi söyledim." Bkz. Levent Odabaşı, "Ragıp Gümüşpala", *Türkiye'nin 1960'lı Yılları* içinde, Haz: Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s.525

336 Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Hil Yayınevi, 2010, s. 289

lak vermesi yine de ordu açısından sıradan bir siyasi mesele sayılabilir. Ne de olsa Gümüşpala subaydı ve ihtilali yapan kadroyu yakından tanıyordu. Asıl ilginç olan, Gümüşpala'nın 1964'teki vefatı sonrasında düzenlenen AP kurultayında Süleyman Demirel'in TSK komuta kademesi tarafından desteklenmesidir.

Tanel Demirel, AP'yi incelediği çalışmasında, "Kuran-ı Kerim okumadan yemeğe oturmayan bir ailede doğdum"[337] diyen Süleyman Demirel'e verilen bu desteği şöyle anlatıyor: "Türk Silahlı Kuvvetleri'nin büyük bir kısmı, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, basının önemli bir kesimi ve ... iş çevreleri Demirel'i tercih ettikleri mesajını verdiler."[338] Demirel'in kazandığı kurultay sonrasında Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel de Demirel için "iyi yetişmiş, iyi tahsil görmüş, mazisi pak, karakteri sağlam vatanperver bir şahsiyet"[339] açıklamasında bulunuyordu. Kendisini ziyaret eden AP heyetine "Rejimin teminatısınız" da demişti. Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın'ın birlikte kaleme aldıkları *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi* başlıklı çalışmada ordu ve sermayedarların Demirel'e bakışına ilişkin şu not yer alıyor: "Ayrıca ordunun yanı sıra, büyük sermaye ve ABD mahfilleri de Demirel'i desteklemekteydi. Özellikle ordu çevreleri, Demirel'i medeni, aydın, Batıcı ve Atatürkçü olarak görmekteydi."[340]

Böylece DP çizgisini yeniden örgütleme işini öncelikle generaller, sonrasında da bu görevi tevdi ettikleri isimler üstleniyordu. 1965 seçimlerinde somutlaşan, bu politikanın doğal sonucuydu: AP iktidarı ve AP hükümeti. 27 Mayıs sonrasında ordu komuta

337 Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, s. 291

338 Tanel Demirel, *Adalet Partisi*-İdeoloji ve Politika, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 38

339 "Cemal Gürsel AP Heyetine 'Rejimin teminatısınız' dedi", *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1964

340 Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 132 Demirel'in Atatürkçü kabul edilmesini, Demirel'in karşısına kongrede Saadettin Bilgiç çıkarılmış olması da kolaylaştırmış olmalıdır. Bilgiç DP'li bir aileden geliyordu ve AP içindeki en geri, muhafazakâr kanadın siyasi görüşlerini temsil ediyordu.

kademesi, ihtilalin yıktıklarını daha da güçsüzleştirmek ve dönüştürmek yerine, yeniden örgütleme kararı almıştı. DP karşıtlığı üzerine kurulu 27 Mayıs İhtilali'nin bu anlamda yumuşak karnı, en üst düzeydeki subaylar oluyordu; daha spesifik olmak gerekirse Cemal Gürsel... Komuta kademesinin bu kararı sayesinde siyasi gücünü ve teşkilatlarını toparlamaya başlayan DP'liler, AP adıyla yeniden sahneye çıkıyor ve 65'te iktidarı elde ediyorlardı. Sağ geri dönmüştü.

Bununla birlikte, aktardığımız "DP'yi yeniden örgütlenme politikası" yine de 1960'ların ikinci yarısındaki dönüşümün tarih öncesini oluşturmaktadır. AP'ye, partinin kurulduğu yıl olan 1961'den itibaren verilen destek, kuşkusuz düzenin sağa dönme kararının uygulamasıydı. Ama 1965 ve sonrası çok daha büyük bir dönüşüm anlamına geliyordu.

1967 Programı

1960'ların ikinci yarısı için sınır taşı niteliğinde iki tarih vermek mümkündür: Bunlardan biri AP'nin iktidarı aldığı 1965 yılı ise, diğeri de 1967'dir. 1967, yönetenlerin düzeni İslamcılaştırma kararlarının kristalize olduğu yıldır. Aynı tarihler Türkiye'de sol muhalefetin yükselişinin somutlaştığı ve işçi sınıfının da sağın ve sermayenin egemenliğinden çıktığı yıllar olarak hatırlanmaktadır. 1965, bir kısmı daha önce DP üyeliği de yapmış sendikacılarca kurulan TİP'in,[341] sol bir siyasi hatla ve on bir milletvekiliyle Sü-

341 TİP kurucularının isimleri: Avni Erakalın, Şaban Yıldız, Kemal Türkler, İbrahim Güzelce, İbrahim Denizcier, Ahmet Muşlu, Rıza Kuas, Hüseyin Uslubaş, Safffet Göksüzoğlu, Salih Özkarabay, Adnan Arkın, Kemal Nebioğlu. Türk-İş'e bağlı İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin üyeleriydiler. İbrahim Denizcier 1950'li yıllarda DP İstanbul Nişantaşı Ocağı'nın Başkanıydı. *Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık* başlıklı çalışmasında Aziz Çelik, Şaban Yıldız'ın da 1946 ile 1960 yılları arasında DP içerisinde yer aldığını yazmaktadır. 1959 yılında Maden-İş sendikasının başkanı olan Kemal Türkler ise Adnan Menderes'e mevlüt yayını için telgraf çekebilecek ölçüde sağ bir siyasi çizgide yer alıyordu. Türkler 13.3.1959 tarihli telgrafında Menderes'e şunları söylemektedir: "Sendikamızca müstakil olarak tertip ettiğimiz bu mevlüdü şerifin bütün vatandaşlarımızca dinlenmesi bakımından, İstanbul, Ankara ve İzmir radyolarımızca yayımı için yüksek

leyman Demirel'i bunaltmak üzere Meclis'e girdiği tarihtir. 1967 ise o güne dek TÜRK-İŞ boyunduruğunda yaşayan ve Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği (TKMD) ya da Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) gibi sağcı örgütlerle komünizmi telin mitingleri düzenlemenin ötesinde bir siyasi ufuk taşımayan Türkiye işçi sınıfının ilk kez TÜRK-İŞ egemenliğinden kurtuluşunu simgeler. Aynı zamanda TİP'in kuruluşunun 6. yıldönümünde, 13 Şubat 1967'de kurulan Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) siyaset sahnesine adım attığı tarihtir.

Bu iki önemli sol adım Türkiye düzeninin hızla alarm işareti vermesine sebep oluyordu. Düzen; TİP ve DİSK'in yükselişini mevcut sağın Türkiye işçi sınıfını zapturapt altında tutmakta artık yetersiz kaldığının ilanı olarak algılamıştı. Yönetenlerin düzeni İslamcılaştırma kararı, işte bu yeni duruma verilen cevaptı. Kararı uygulamaya DPT ile başlamışlardı. Bunu, o güne dek İslamcılığı siyasi kadrajlarına alma gereği duymayan sağcı örgütlerin İslamizasyonu takip edecekti. Sağ, hızla İslamcılaşıyordu.

DPT'nin İslamcılaştırılması

27 Mayıs'ın en gözde kurumu DPT'de 1967 yılının perdesi, Ocak ayının son günü Turgut Özal'ın DPT'ye müsteşar atanmasıyla açılmıştı. Atayan makam başbakanlıktı. Başka deyişle Süleyman Demirel. Özal'ı DPT'nin başına gönderirken Demirel ona tavsiyede bulunmayı ya da talimat vermeyi de ihmal etmemişti. Verdiği tavsiye Hikmet Özdemir'in Özal başlıklı biyografi çalışmasında, Özal'ın ifadeleriyle yer alıyor. Özdemir, Özal'ın DPT müsteşarlığından 22 yıl sonra, Anavatan Partisi grubunda anlattığı bu anekdotu kendi ağzından şöyle nakletmektedir: "Planlamayı hatırlıyorum. İlk müsteşar olduğum zaman, Başbakan Demirel bana aynen şöyle bir söz söyledi: Dedi ki, ben Planlama'ya gidersem, herkesi temizleyeceğim, tabiri şudur: Elin

emir ve müsaadelerinizi en derin hürmet ve saygılarımızla arz eder, ellerinizden öperiz efendim." Bkz. Aziz Çelik, *Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.312

demir, üzerinde eldiven olsun, içi demir olsun, fırsat bulduğun zaman vur."[342] Demirel'in DPT'ye müsteşar atadığı Özal'dan talebi buydu. DPT'nin Özal'lı yıllarında önemli isimlerin DPT'den ayrıldığını göz önüne aldığımızda, Demirel'in bu talebinin yerine getirildiğini söyleyebiliriz.

Turgut Özal 1950'lerde İstanbul Teknik Üniversitesi'ndeki İslamcı öğrenciler çevresinde yetişmiş bir bürokrattı. İslamcı Milli Selamet Partisi'nde (MSP) Necmettin Erbakan'ın Genel Başkan Yardımcılığı'nı üstlenecek Recai Kutan gibi isimler de bu çevre içerisinde yer alıyorlardı. Bir dönem Özal'ın danışmanlığını yapan Hikmet Özdemir, *Turgut Özal* kitabında, bu İTÜ'lü İslamcı grubun 1933 yılında Darülfünun Reformu ile üniversiteden uzaklaştırılan hocalarla ilişkili olduğu bilgisini veriyor.[343] Demek ki, Cumhuriyetin ilk dönem iktidarının reddettiği hocaların elinde yetişmişlerdi. Özal'ın Şeyh Mehmet Zahid Kotku'nun talimizlerinden biri olması da kuşkusuz bu tablo ile uyumludur. Nitekim siyasete de 1977'de MSP'yle atılmıştı. MSP'nin İzmir'den milletvekili adayıydı. 12 Eylül sonrasında ANAP ile başbakanlığı aldığı zaman da Nakşibendiler ile içli dışlı olduğu hatırlanmaktadır. Siyasi hayatı boyunca İslamcı çevreler içerisinde yer almış bir isimdir. Nakşibendi olduğunu saklama gereği duymadığını da biliyoruz.

DPT'nin ilk plancılarından Günal Kansu anı kitabı *Planlı Yıllar*'da, Özal'ın Demirel ile tanışıklığının da yine bu İTÜ'lü İslamcı çevre içerisinde gerçekleştiğini yazar. İki ismin geçmişlerinin Türk Kültür Ocağı adlı sağcı bir derneğe dayandığını ise özellikle vurgulamaktadır.[344] 1950'lerde başlamış ve yıllarca sürmüş bir ortaklıktır.

DPT'deki değişim AP'nin 1965 yılında iktidara gelişiyle baş-

342 Hikmet Özdemir, *Turgut Özal* (İstanbul, Doğan Kitap, 2014), s. 58-59
343 Özdemir, *Turgut Özal*, 34.
344 Günal Kansu, *Planlı Yıllar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s.234

lamıştı. Bu tarih sonrasında DPT'deki uzman sayısı hızla yükselişe geçiyordu. AP hükümetiyle birlikte Planlama'da AP yanlısı kadrolaşmanın kapısı da aralanmıştı; kuşkusuz bu, İslamcı kadrolaşmanın kapısının açılmasıyla eş anlamlıydı. Seriye Sezen doktora tezi *Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama* çalışmasında, 1965 yılının DPT'de personel politikası açısından bir dönüm noktası olduğunu ileri sürmektedir. 1965 ve 1967 yıllarını iki kadro alımı dönemi olarak kaydediyor.[345] Bu kadro alımları sonrasındaki tabloyu şöyle resmetmektedir: "Örgütte ... yeni bir tip plancı doğmuştur. Bu plancılar, kullandıkları dilden yaşam biçimlerine uzanan ortak özellikleri ile birinci tip plancılardan bir hayli farklıdırlar. Eylemlerine maddi gerçekler yerine tinsel öğeler yön vermektedir. Öyle ki, yıllık raporda geçen 'yaratılan katma değer bir önceki yıla göre daha az artmıştır' tümcesindeki yaratma sözcüğü, yaratmak eylemi ancak Allah'a mahsustur gerekçesiyle rapordan çıkarılırken, katma değerin neden azaldığı tartışma konusu olmamaktadır."[346] Alınan bu yeni uzmanlar Nevzat Yalçıntaş, Ekrem Ceyhun, Yılmaz Ergenekon, Ekrem Pakdemirli ya da Hasan Celal Güzel gibi İslamcı ya da muhafazakâr isimlerdi. Günal Kansu'ya göre, bu uzmanlardan Yalçıntaş, Ceyhun ve Er-

345 DPT'deki kadro yapısına ilişkin şu bilgileri vermektedir: "1965 yılı DPT'nin personel politikası açısından da bir dönüm noktasını oluşturur. Gerçi 1960-1970 döneminde DPT'nin personel sayısı 1963 yılı hariç sürekli artma eğiliminde olmuştur. Ancak, özellikle 1965 ve 1967 yıllarındaki artışlar birer sıçrama niteliğindedir. 1964 yılında 119 olan personel sayısı, bir yıl içinde %83'lük bir artış ile 218'e yükselmiştir. Bu büyüme çarpıcıdır. Çünkü bu süre içinde örgütün iş hacminde bu denli yeni personel alımını gerektirecek hiçbir değişiklik olmamıştır. Bu rakam, aynı zamanda başlangıçta oldukça seçici bir personel politikası izlemiş olan DPT'nin bu seçiciliğini gölgelemektedir. Personel sayısı 1966 yılında 239'a, 1967 yılında ise 304'e çıkmış, 1968 yılına gelindiğinde ise bir önceki yıla göre %42'lik bir artışla 434'e ulaşmıştır. 1968 yılındaki artış, Teşvik ve Uygulama Dairesi için alınan personelden kaynaklanmaktadır. Dönemin sonuna (1970 yılı) gelindiğinde ise personel sayısı, 1964 yılı temel alındığında yaklaşık %500'lük (%448,7) bir artışla 653'e ulaşmıştır." Bkz. Seriye Sezen, *Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama*, Ankara, TODAİE, 1999, s. 93

346 Sezen, *Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama*, s. 95

genekon aynı zamanda Özal'ın DPT'deki gölge kabinesini oluşturuyordu.[347]

Söz konusu yeni kadroların önemli bir kısmı, Özal'ın Planlama Müsteşarlığı'na atanması sonrasında kurulan Teşvik ve Uygulama Dairesi'nde (TUD) istihdam edilmişlerdi.[348] Daire, özel teşebbüse teşvik dağıtma sorumluluğunu üstlenmişti. Bununla birlikte, Özal'ın özel sektörü destekleme uğraşında sadece teşvik vermekle yetinmesi elbette söz konusu değildi. Planlama'ya gelir gelmez bir Kalkınma Fonu da oluşturarak, özel firmaların gerçekleştireceği projelere düşük faizli kredi sağlama sorumluluğunu da DPT'nin omuzlarına yüklüyordu.[349]

Özal'ın müsteşarlığı sırasında Planlama'da görev yapmakta olan Güngör Uras, onun gelişiyle teşkilatta yaşanan değişikliği, "O zamana kadar iş adamlarıyla muhatap olmayan, parasal işlere girmeyen Planlama, işlerin içine giriyordu"[350] ifadesiyle dile getirmektedir. TUD ve Kalkınma Fonu'nun kurulmasıyla birlikte DPT sadece eski kadrolarını değil, eski düşünce çizgisini de terk etmiş oluyordu. Artık planlama değil, özel sektör projelerinin desteklenmesi önem açısından ilk sıradaydı.

Güngör Uras anılarında kadro yapısına ilişkin olarak, Özal'ın teşkilatın ana kadrolarının yanında özel birimler tesis ettiğini ve bu birimlere kendi seçtiği kişileri yerleştirdiğini de dile getiriyor. Söz konusu yeni birimleri Planlama'nın diğer dairelerinden ayrı tuttuğuna da dikkat çekmektedir: "Turgut Özal, Teşvik ve Uygulama Dairesi ile Araştırma ve Geliştirme Dairesi gibi Planlama'nın kuruluş amacı dışında oluşturduğu kadroları DPT kad-

347 Kansu, *Planlı Yıllar*, s. 241

348 Günal Kansu DPT'de TUD'un kuruluşu sonrasındaki tabloyu şöyle anlatıyordu: "Özellikle, Teşvik ve Uygulama Dairesi'nin (TUD) kurulmasından sonra, DPT'de çalışanların sayısı kısa sürede iki mislinden fazla artmış; kimse birbirini tanıyamaz hale gelmişti." Bkz. Kansu, *Planlı Yıllar*, s. 234

349 Kansu, *Planlı Yıllar*, s. 281

350 Güngör Uras, *Saf ve Bakir Anadolu Çocuğu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 208

roları ile bir arada çalıştırmadı. O kadrolar için iki bina kiraladı. Araştırma – Geliştirme Dairesi bölümünün başına da kardeşini [*Yusuf Bozkurt Özal*] koydu."[351] Demek ki, Özal'ın gelişiyle Planlama içinde iki tür DPT yan yana çalışmaya başladı. Birincisi ihtilal tarafından, ikincisi İslamcılarca kurulmuştu. İkincisinin ilkine galebe çalması fazla zaman almayacaktı.[352]

DPT'deki değişikliklerden en fazla memnun olan kesim ise özel sektördü. Örneğin Sakıp Sabancı, Özal DPT'sini yere göğe sığdıramıyordu. Sabancı, Özal öncesi DPT'yi "O zamana kadar yarabbi, ne formaliteler, inim inim inleyen insanlar, sanayiciler vardı; onlardan biri de benim"[353] diyerek anlatmaktadır. Özal'ın Planlama'ya müsteşar atanmasıyla, verdiği teşvikler ve fonlar ile Türk sanayicileri "kurtarılmıştı." Sabancı, Özal'ın müsteşarlığı dönemini böyle tasvir etmektedir. Sakıp Sabancı'ya göre Türk sermayedarları Özal ile birlikte bir rüya görmüşlerdi; hiç bitmesin istediklerini de tahmin edebiliriz: "Turgut Özal Planlama'ya gelince sanki bir rüya gördük, bir rüya gerçekleşti ... Çok sevdik, çok sevdik, çünkü inim inim inliyorduk."[354]

Sabancı, Özal'ı çok sevmişti. Öyle ki DPT'den ayrıldığında Özal'a hemen Sabancı Holding bünyesinde çalışmasını teklif etti. Türkiye'nin önemli sermayedarları DPT'deki İslamcı ekibi bağırlarına basmakta zaman kaybetmemişlerdi. Özal'ı yakından takip eden sermayedarlardan bir diğeri olan Vehbi Koç'un da Özal'a, 70'li yılların başında, TÜSİAD genel sekreterliğini teklif ettiği

351 Uras, *Saf ve Bakir Anadolu Çocuğu*, s. 210

352 Seriye Sezen'in Teşkilat'taki plancılara ilişkin verdiği rakamlar çarpıcıdır: "1964 yılına kadar toplam plancılar içinde çoğunluğu oluşturan kadrolu personelin oranı 1965'ten itibaren düşme eğilimine girmiştir. 1960'ta %100 olan toplan plancılar içindeki kadrolu plancıların oranı 1964'te %45'e, 1969 yılında ise %9,7'ye düşmüştür." Bkz. Sezen, *Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama*, s. 94

353 Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, *The Özal - Bir Davanın Öyküsü*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, s. 35

354 Birand ve Yalçın, *The Özal - Bir Davanın Öyküsü*, s. 35

TÜSİAD tarihini ele alan çalışmalarda yazar.[355] Özal'ın herhalde "TÜSİAD'dan büyük Allah var" diyerek TÜSİAD yerine dönemin tanrılarından Dünya Bankası'nda çalışmayı tercih etmesi nedeniyle gerçekleşememiş bir Koç Grubu rüyasıdır bu.

Özal sonrası DPT dairelerinin neredeyse tüm üst düzey kadroları İslamcılara verilmişti. Teşvik ve Uygulama Dairesi'nin başında Yılmaz Ergenekon yer alıyordu. Koordinasyon Dairesi başkanlığı için Ekrem Ceyhun, Sosyal Planlama Dairesi başkanlığı için de Nevzat Yalçıntaş görevlendirilmişti. Günal Kansu 1968 Ocak'ında DPT'den ayrıldığında Yalçıntaş'a vekâleten yürütmesi için İktisadi Planlama Dairesi başkanlığı da veriliyordu. Araştırma ve Geliştirme Dairesi ise Yusuf Bozkurt Özal'ın emrine bırakılmıştı. Bunlar Planlama'nın üst kadrolarındaki düzenlemelerdi. Teşkilatın diğer kadrolarının durumuna ilişkin bilgiyi, İslamcı hareketleri yakından tanıyan isimlerden Ruşen Çakır'ın *Ayet ve Slogan* kitabında bulabiliyoruz. Çakır, 1960'ların sonlarına doğru DPT kadrolarının, Özallar'ın şeyhi Mehmet Zahid Kotku'ya tabi eğitim halkalarına katıldığı bilgisini veriyor.[356] Bu bilgi, DPT'nin İslamcılaştırılması tablosu ile uyumludur.

Çoğunluğu İslamcı bu isimlerin emri altında 27 Mayıs'ın simge kurumu Planlama Teşkilatı, ilk plancılardan Attila Karaosmanoğlu'nun deyişiyle "planlamadan çok icraatla ilgili işlerle" uğraşan bir kurum haline getiriliyordu. Bununla birlikte, Karaosmanoğlu'nun eleştirisi bundan ibaret değildi. Teşkilatın sermayedarlara açılması ile çabucak karakterini yitirdiğini de tespit etmişti: "Teşvik konularında çalışanların, çalışma saatleri dışında, teşvik için başvuracak yatırımcılara para karşılığı danışmanlık yaparak müracaatlarını hazırladıkları ve daha sonra kendi hazırladıkları müracaatlara teşvik kararı verdikleri gibi can sıkıcı de-

355 Mehmet Altun, *Ortak Aklı Ararken – TÜSİAD'ın İlk On Yılı 1970-1980,* Doğan Kitap, İstanbul, 2009, s. 126

356 Ruşen Çakır, *Ayet ve Slogan -Türkiye'de İslami Oluşumlar,* Metis Yayınları, İstanbul,1994), s. 22

dikodular vardı."[357] Demek ki Özal'la birlikte planlama uzmanlarının mesaileri ikiye katlanıyordu. Akşam proje başvurularını hazırlıyor ve sabah olunca DPT ceketlerini giyip hazırladıkları bu başvuruları imzalıyorlardı.

Teşkilatın sermayedarlarla ilişkiye geçmesi ile İslamcılaşması ve yozlaşması eşgüdümlü ilerlemişti. 60'lı yılların bu en parlak ve en prestijli kurumu Özal'ın emrine verilerek planlama faaliyetleri bakımından gün gün işlevsizleştirilmiş ve İslamcılaştırılmıştı. Böylece 1967'deki dönüşümün ilk adımı atılmış oluyordu.

Adalet Partisi ve İslamcılaşma

Dönemin diğer sağ partilerinden ayrı olarak AP daha kuruluşundan itibaren tarikatların, önemli ölçüde de Nurculuğun temsil edildiği bir parti hüviyetindeydi. İslamcı hareketin önemli isimlerinden Nurettin Topçu'ya bağlı pek çok isim AP milletvekili olarak Meclis'te yer alıyordu.[358] Eski DP'li bir aileden gelme Saadettin Bilgiç türünden, İslamcı ve muhafazakâr kanadın etkili temsilcileri de siyasete AP saflarında atılmışlardı. İslamcı/milliyetçi *Serdengeçti* dergisinin sahibi Osman Yüksel Serdengeçti'nin adı bu çerçevede hatırlanabilir. Serdengeçti, AP'liydi ve daha sonraki yıllarda ise Türk sağının diğer önemli partilerinden Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ne (nam-ı diğer MHP) dâhil olacaktı.

AP'nin bu dönemde kendisi dışında kurduğu oluşumlar da yine İslamcı hareketlerin damgasını taşımışlardır. Çoğunlukla AP yanlılarınca kurulan ve 60'lı yıllarda sola karşı Türk sağının silahlarından biri olan Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği'nden söz ediyoruz. Abdi İpekçi'nin *Milliyet*'ine göre, derneğin kurucuları çoğunlukla AP'li oldukları gibi aynı zamanda da dindar ve muhafazakâr olarak tanınmış kişilerdi.[359] Derneğin etkinliklerine

357 Attila Karaosmanoğlu, İzmir Karşıyaka'dan Dünyaya, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s. 220

358 Demirel, *Adalet Partisi – İdeoloji ve Politika*, s. 30

359 "TKMD ve Faaliyeti", *Milliyet*, 7 Temmuz 1965

DPT Sosyal Planlama Dairesi başkanı Nevzat Yalçıntaş, Türk İslam Sentezi sözünün mucidi İbrahim Kafesoğlu ya da İslamcı Necip Fazıl Kısakürek gibi isimler katılıyordu. Bununla birlikte, kuruluşunda dernekte AP'li olmayan çevreler de yer almaktaydı. Anti-komünist politikanın derneğe çektiği Türkçüler ya da AP'li olmayan İslamcı gruplar da derneğin kadrosunu oluşturuyorlardı.

1965 yılından itibaren ise dernek AP hükümetinin bir tür yarı-resmî kuruluşu haline gelmişti.[360] İsmet İnönü de TBMM'de yaptığı bir konuşmasında derneği kurma sorumluluğunu doğrudan doğruya AP'lilere yükleyerek derneğin hedef aldığı partilerin bizzat AP'nin de hasımları olduğunu iddia etmektedir: "Komünizmle Mücadele Derneği AP mensupları tarafından kurulmuştur. Bu derneğin ithamına uğrayanlar AP'nin karşısında bulunan siyasi partilerdir."[361] Yine 1965 yılında TBMM Karma Bütçe Encümeni AP'lilerin çabalarıyla komünizmle mücadele için TKMD'ye 200.000 lira gibi bir ödenek ayırmıştı.

1965 sonrasında dernekteki AP ağırlığı giderek artmıştı. Nitekim TKMD'nin 1967 yılında düzenlenen dördüncü kongresine AP Ulaştırma Bakanı Saadettin Bilgiç de katılmış ve konuşma yapmıştı. Bilgiç konuşmasında, salonda hazırda bulunanlara "kuvvetini imandan alan bir milletin çocuklarısınız ... buradaki arkadaşlar imanlıdır. Türklüğü de vicdanı da bütün kimselerdir" diye seslendikten sonra, karşılarındaki komünizm tehlikesini işaret etmişti: "Memlekette her fırsatta mukaddesata, milliyete, hürriyete ve demokrasiye saldıranlar var..."[362] Bunlar Bilgiç'in "komünistler" dedikleriydi. Bilgiç'in çareyi mukaddesata sığınmakta bulduğunu tahmin etmek ise güç değildir. Dördüncü kongredeki seçimler sonrasında TKMD tümüyle İslamcı AP'lilerin eline geçiyordu.[363] TKMD'nin bu şekilde bir AP derneği haline gelmesi

360 Meşe, *Komünizmle Mücadele Dernekleri*, s. 153

361 Meşe, *Komünizmle Mücadele Dernekleri*, s. 146

362 Saadettin Bilgiç'ten aktaran Ertuğrul Meşe. Bkz. Meşe, *Komünizmle Mücadele Dernekleri*, s. 160

363 İslamcı hareketin kalemlerinden Zübeyir Yetik, mukaddesatçıların kongre-

sonrasında, dernekteki Türkeşçi kanat ise ayrışarak CKMP'ye katılmayı tercih edecekti.

TKMD'nin 1967 yılındaki bu kongresine ordu üst kademesi de başarı dileklerini iletmekten çekinmemişti. Telgraf çekenler arasında eski subay ve dönemin CKMP Genel Başkanı Alparslan Türkeş benzeri isimlerin yanında, ordu bürokrasisinin en üst düzey komutanları da yer almaktadır. Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Necdet Uran, Donanma Komutanı Celal Eyicioğlu ve Yedinci Kolordu Komutanı Orgeneral Faruk Güventürk'ün kongreye tebrik telgrafı ilettikleri biliniyor. Necdet Uran ve Celal Eyicioğlu'nun telgraflarında, TKMD'den komünizmle mücadelenin yanında mini etekli kızlar ve uzun saçlı erkeklerle de mücadele etmesini talep ettiklerini yukarıda not etmiş bulunuyoruz.

Telgrafın dikkate değer düzeyde İslamcı bir ton taşıdığı açıktır. Tam da bu nedenle telgrafın İslamcı içeriğini 1969 yılında Kanlı Pazar öncesinde, MTTB ve TKMD'nin birlikte örgütledikleri bir mitingde MTTB başkanı İslamcı İsmail Kahraman'ın tekrar etmesi tesadüf değildi. Kahraman "Karşımıza kim çıkarsa çıksın, ezeceğiz ve tepeleyeceğiz ... mini etekli fahişelerin giriştikleri yürüyüşlere göz açtırmayacağız. İmanlı yumruğumuz Allahsız komünistlerin beyninde patlayacaktır"[364] derken, TKMD de dağıttığı bildiride, herhalde Orgeneral Necdet Uran'ın mesajını yad ediyordu: "Kim bu uzun saçlı hırpani kılıklılar? ... kim bu ağızları içki kokan sarhoşlar?" Tabii sahibinin sesi TKMD, bildirisinde AP'ye selam göndermeyi de ihmal etmemişti: "Kim ki bunlar, senin reyinle işbaşına gelenlere Morrison Süleyman ... diyebiliyorlar."[365] Bir dönem ABD firması Morrison Knudsen'ın Türkiye temsilciliğini yapan Demirel'e, solun emperyalizmle ilişkisi nedeniyle taktığı bu isimden görünen o ki TKMD rahatsızlık duymuştu.

---

deki bu başarısında Risale-i Nur talebelerinin büyük rolü olduğu iddiasına değiniyor. Bkz. Meşe, *Komünizmle Mücadele Dernekleri*, s. 160-161

364 Tanıl Bora, *Cereyanlar – Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 5. Baskı, 2017, s. 296

365 Meşe, *Komünizmle Mücadele Dernekleri*, s. 176

TKMD'nin AP'lileşmesinin son evresine vardığı 1967 tarihli bu dördüncü kongre ordunun yüksek komutanlarının da desteğini almıştı. TSK generallerinin bir bölümü İslamcı harekete baktıklarında anti-komünizm görüyordu.[366] Söz konusu komutanların 60'ların ikinci yarısında komünizmle mücadele programına İslam aşısı yapmasının gerekçesi İslamcılığın bu siyasi içeriğiydi. Herhalde yükselen sol ile laik bir mücadele yolu bulunamayacağı kanısına varmışlardı.

Türkçülüğün İslamcılaştırılması

"Şaman idi, sonradan oldu İslam." Alparslan Türkeş'in hayatını tek bir cümleyle özetlemek gerekseydi, herhalde bu cümle kurulurdu. Siyasal kariyerine İslamcı olarak başlamamıştı. Türkçüydü. Türkeş'in ismi 40'lı yıllarda duyulmuştur. 1944 yılında Irkçılık-Turancılık davasında yargılanmış ve beraat etmişti. Beraat ettikten sonra askerliğe döndü, 1948 yılında Amerikan Kara Harp Akademisi'ne gönderildi. Burada geçirdiği iki buçuk yıl boyunca gayrinizami harp, gerillaya karşı mücadele ve gerilla savaşları konularında eğitim aldı.[367] 1950'lere gelindiğinde Amerikan Kara Harp Akademisi'nden artık Amerikan rahle-i tedrisatından geçmiş bir subay olarak çıkmıştı.

II. Dünya Savaşı sonrası yetişen askerler açısından aslında Türkeş'in biyografisi tipik bir subay profili çizmektedir. Dönemin genç subayları 1940'ların sonundan itibaren Amerikan doktrinleri ile eğitim görmeye başlamışlardı. 60 döneminin adı bilinen

366 Nitekim Mehmet Şevki Eygi, generallerin bu değerlendirmesini boşa çıkarmamıştı, şunları yazıyordu: "Müslüman kardeşim; sen bu savaşta bitaraf olamazsın. Ben namazımı kılar, tesbihimi çekerim, etliye sütlüye karışmam deyip de kendine zulmedenlerden olma. *Komünizm zulmüne karşı derhal silahlan.* İslamda askerlik ve cihad ihtiyari değil, mecburidir ... Ey Müslümanlar imanımız tehlikede. Dinimiz tehlkede. Kur'an'ınız tehlikede. Camiler tehlikede. Din, iman elden gidecek. Kalkın ey ehli İslam. Davranın." Bkz. Meşe, *Komünizmle Mücadele Dernekleri*, s. 176-177

367 Fatih Yaşlı, *Kinimiz Dinimizdir – Türkçü Faşizm Üzerine Bir İnceleme*, Tan Yay., Ankara, 2009, s. 174

ve Türkeş'e yakın subaylarından Dündar Seyhan, 1950'lerden itibaren ordudaki meslek okullarının Amerikan öğretim sistemine göre organizasyona tabi tutulduğunu anılarında ifade etmektedir. Seyhan kitabında, Amerika ile kurulan ilişkinin ordunun modernizasyonunu sağladığını da yazmaktadır.[368] Böylece II. Dünya Savaşı ertesinde orduda savaşın mağlubu Alman doktrinleri bırakılıyor ve galip tarafın, Amerika'nın doktrinine geçiliyordu.[369]

Türkeş bu doktrinin içerisinde yetişmiş ve yükselmişti. 1956 yılında bir kez daha ABD'ye giderek, ABD Savunma Bakanlığı nezdinde NATO Türk Temsil Heyeti üyeliği görevini üstlenecekti. 1958'de Türkiye'ye dönmesinin ardından 27 Mayıs'ı yapacak subay örgütlenmelerine dâhil oldu. 27 Mayıs bildirisini radyodan okuma görevi de yine Türkeş tarafından üstlenilecekti. Bu yıllar boyunca İslamcı hareket ile herhangi bir ilişki kurmamıştı. 27 Mayıs'ta, DP'nin Said Nursi'yi destekleyen İslamcı politikalarından duyulan rahatsızlığın da genç subayları ve hatta İsmet İnönü'yü harekete geçirici bir etken olduğu hatırlandığında, Türkeş'in ordu içi ve ordu dışı bağlantılarının bu yıllarda İslamcı olmasına izin vermediği rahatlıkla ileri sürülebilir. Türkeş, İslamcılığı sonradan ve başka koşullarda keşfedecekti.

Türkeş'in 27 Mayıs sonrasındaki ordu kariyeri kısa sürmüştür. Aşırı sağ görüşlü[370] sayılan 13 arkadaşı ile birlikte 13 Kasım 1960'ta ordudan çıkarıldığında, subaylık kariyeri de sona eriyordu.[371] Yine

368 Dündar Seyhan, *Gölgedeki Adam*, İstanbul, Nurettin Uycan Matbaası, 1966, s. 34

369 Talat Aydemir, *Hatıratım*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 19

370 "Sözün özü, kamuoyuna kararın duyurulması ani olmakla birlikte [*Kastedilen 13 Kasım tasfiyesidir. (o.i.)*], Silahlı Kuvvetler içinde demokrasiye inanlarla faşizan yönetime eğilimlilerin uzunca bir zamana yayılan çatışması olarak gelişen harekette Milli Birlik Komitesi için bir dönüm noktası olacak bu son aşamaya belli bir süreçte gelinmişti." Bkz. Seçil Karal Akgün, *27 Mayıs – Bir İhtilal Bir Devrim Bir Anayasa*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 145

371 MBK'de çıkarılan subayların isimleri şöyledir: Orhan Kabibay, Alparslan Türkeş, Orhan Erkanlı, Münir Köseoğlu, Mustafa Kaplan, Muzaffer Ka-

de Türkeş tümüyle bürokrasinin dışında tutulmamış ve Yeni Delhi'ye elçilik müşaviri olarak gönderilmişti. Diğer 13 isim de farklı ülkelerdeki elçiliklere tayin ediliyordu. Böylece MBK'den tasfiye edilen 14'lerin farklı ülkelerdeki kariyerleri başlamıştı. Ama farklı ülkelerde olsalar da aralarındaki bağı koparmamışlardı. Önce 1961 Ekim'inde Paris'te, sonrasında da 1962 Temmuz'unda Brüksel'de bir araya gelerek toplantılar düzenledikleri de biliniyor.[372] Türkeş'in 1963 Şubatı'nda Türkiye döndüğü de yine bilinenler arasında.

Türkeş'i bir süre sonra 14'lerin diğer üyeleri de takip etmişlerdi.

---

ran, Şefik Soyuyüce, Fazıl Akkoyunlu, Rifat Baykal, Dündar Taşer, Numan Esin, İrfan Solmazer, Muzaffer Özdağ, Ahmet Er. 27 Mayıs döneminde ve sonrasında bu karar çoğunlukla MBK içindeki ayrışmalara bağlandı. Bir yanıyla böyledir. Hatta ordu komuta kademesinin Mısır örneğinden hareketle Necip-Nasır ikilemiyle düşünmesinin de bu tasfiyenin planlanmasında etkisi vardır. 1954'de iktidarı deviren Necip'i, 1956'da Nasır'ın devirmesini bir siyasi model, daha doğru bir ifadeyle, çekinilmesi ve önlenmesi gereken bir model saydıkları söylenebilir. Genelkurmay 1960'lar boyunca TSK içinden bir Nasır'ın çıkması kaygısı taşıyordu; bu kaygı 12 Mart Darbesi'nin planlanmasında da etkili olacaktı. Bir başka açıdan ise 13 Kasım tasfiyesi bir siyasi hatanın bedeli olarak görülebilir. Bu hata siyasi tarihe "147'ler Olayı" olarak geçmiştir. 28 Ekim 1960 günü MBK kararıyla 147 öğretim görevlisinin üniversiteden uzaklaştırılması sonrasında, 27 Mayıs'ın en büyük destekçilerinden Profesör Sıddık Sami Onar, Prof. Turhan Feyzioğlu gibi pek çok isim kararı protesto ederek görevlerinden istifa etme gereği duyuyorlardı. 27 Mayıs'ın asıl gücü olan üniversite öğrencileri ise karara karşı protesto düzenlemişlerdi. 147'ler kararı ile üniversiteden uzaklaştırılan öğretim görevlilerinin arasında Tarık Zafer Tunaya, Bülent Nuri Esen, Yavuz Abadan, Sabahattin Eyüboğlu gibi isimler yer alıyordu. Karar MBK tarafından oylanarak alınmıştı. Bununla birlikte, 14'lerin önemli üyeleri tarafından da karar savunuluyordu. Örneğin Numan Esin, Orhan Erkanlı, İrfan Solmazer gibi isimler üniversite yurtlarına giderek kararı neden aldıklarını öğrencilere anlatmaya çalışıyorlardı. Bkz. Numan Esin, *Devrim ve Demokrasi – Bir 27 Mayısçının Anıları* (İstanbul, Doğan Kitap, Nisan 2005), 134. 13 Kasım 1960 günü 14'ler tasfiyesi bir anlamda yapılan bu hatanın geri ödemesiydi. MBK üzerindeki toplumsal basıncı azaltma politikası olarak da değerlendirilebilir. 147'ler Kararının üzerinden iki hafta geçmesinin ardından 14'ler MBK'den çıkarılıyor ve elçiliklere gönderiliyorlardı.

372 J. M. Landau, *Türkiye'de Sağ ve Sol Akımlar*, Çev. Erdinç Baykal, Turhan Kitabevi, Ankara, 1979, s. 295

Ülkeye dönmelerinin ardından, aralarında parti kurma tartışmaları da yapmaya başlamışlardı. Tartışmalarının sonucu, yeni bir parti kurmak yerine kurulu bir partiyi devralmak doğrultusundadır. Bununla birlikte, MBK'den birlikte tasfiye edilseler de 14'lerin hepsi aynı siyasi eğilimde değillerdi. Türkiye'ye ve siyasete dönüşlerinin ardından Muzaffer Karan TİP'e, Orhan Kabibay ve Orhan Erkanlı ise CHP'ye dâhil olmayı tercih etmişlerdi.[373] 14'lerden Alparslan Türkeş, Muzaffer Özdağ, Rıfat Baykal, Ahmet Er, Dündar Taşer, Mustafa Kaplan, Fazıl Akkoyunlu, Şefik Soyuyüce, Numan Esin ve Münir Köseoğlu ise CKMP'ye üye oluyordu.[374]

Türkeş ve çevresi CKMP'yi öylesine bir tercih sonucu seçmemişlerdi. Lideri Osman Bölükbaşı'nın ayrılması sonrasında partinin Bölükbaşı dönemindeki gücünü koruyamadığının farkındaydılar. Gerek 1963 yerel seçimlerinden gerekse de 1964 kısmi senato seçimlerinden CKMP başarısızlıkla çıkmıştı. Türkeş ve çevresi CKMP'ye işte bu safhada giriyordu. 1965 yılının Mart ayında partiye katılmaları sonrasında Türkeş hızla parti bürokrasisinin basamaklarını tırmanmaya başlıyordu. Partiye katılır katılmaz Parti Genel Müfettişi seçilmişti.

Landau Türkiye'deki sağ ve sol akımları ele aldığı kitabında, Türkeş'in bu "yeni görevini, CKMP'nin yerel örgütleriyle bizzat ilişki kurmak ve Parti'nin Temmuz 1965 sonunda yapılacak genel kuruluna Türkeş yanlısı delege göndermeleri için ikna etmek üzere"[375] kullandığını ileri sürmektedir. Nitekim Temmuz ayı sonunda düzenlenen kongrede Türkeş, parti içine yönelik bu politikasının sonuçlarını alacaktı. Ankara'da toplanan CKMP kongresinde, salonu dolduran sempatizanlarınca kurtarıcı olarak alkışlanıyordu. Kongre seçimleri sonrasında da Türkeş, Başkanlığa ve 14'lerin bir diğer ismi Muzaffer Özdağ ise Genel Sekreterliğe getiriliyordu. Böylece Türkeş ihtilalin kaybedeni olsa da nihayet arzu ettiği

373 Esin, *Devrim ve Demokrasi – Bir 27 Mayısçının Anıları*, s. 245
374 Yaşlı, *Kinimiz Dinimizdir – Türkçü Faşizm Üzerine Bir İnceleme*, s. 174-175
375 Landau, *Türkiye'de Sağ ve Sol Akımlar*, s. 297

parti başkanlığına kavuşmuştu.

1965 tarihli bu CKMP kongresinde Türkeş'in Türkçülükten İslamcılığa kayma politikasının ilk işaretleri de görünür haldeydi. Turancılıktan söz ettiği kongre konuşmasında Türkeş, "İslamiyetin Türk devletinin dini"[376] olduğunu vurguluyordu. Ama bunlar sadece ilk işaretlerdi. İslamın tüm bir partinin politikası haline gelmesi yine de zaman alacaktı. Örneğin 1966'da CKMP Gençlik Kolları Başkanı Namık Kemal Zeybek'in girişimleriyle kurulan Ülkü Ocakları'nın toplantılarında hâlâ "milliyetçi-sosyalizm" ya da "milliyetçi toplumculuk" türünden ifadeler kullanılıyordu.[377] İslam henüz Türkçülüğe damgasını vurmamıştı. Bu ancak 1967 yılında gerçekleşecektir.

Türkeş partideki Şamanist Türkçüleri 1969 yılında düzenlenen kongrede uzaklaştırsa da Şamanizm ile ayrımlarını daha erken bir evrede çizmeye başlamıştı. 1967 yılında teşkilatlarına dağıttırdığı bildiride, CKMP'ye yönelik "Bunlar Şamanistler; İslam dini yerine Şamanizmi getirecekler" iddialarını reddediyor ve Türklük ile İslamiyetin ayrılmaz bir bütün olduğunu ileri sürüyordu: "Bütün partili arkadaşlarım şunu bilmelidirler ki Türkçülük ve Müslümanlık ayrı olamaz; Türk milleti bin yıldan fazla bir zamandan beri İslamiyet ile müşerref olmuştur ve Müslümanlık ile Türklük iç içe birbirini tamamlayan ve birbirinden ayrılması mümkün olmayan manalardır." Türkeş'in bizzat kaleme aldığı, Türklük ile İslamın birliğinin anlatıldığı bildiride, Türkçülüğün dümeninin tümüyle İslamcılığa kırıldığı da açıklıkla belirtilmekteydi: "İslam imanı ve fazileti ile Türklük şuuru, kurtuluş ve her türlü yükselişin kaynağını teşkil etmektedir."[378]

Türkeş'in bu açıklamalarını Haziran 1968'de yapılacak senato seçimleri öncesinde CKMP adına radyoda konuşan Osman Yüksel Serdengeçti'nin sözleri izliyordu. Serdengeçti, "CKMP

376 age. s. 298

377 Namık Kemal Zeybek, *Siyaset Yolu,* Doğan Kitap, İstanbul, 2014, s. 46-47

378 M. Çağatay Okutan, *Bozkurt'tan Kuran'a Milli Türk Talebe Birliği (1916 – 1980)* (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 144

Allah'tan başka kimseden korkmayanların partisidir. Korkusuzlar bize geliniz" çağrısıyla seçmenleri CKMP'ye davet ettiği konuşmasında, laik düzenle artık bağlarının kalmadığını da açıklıkla şöyle dile getirmişti: "İman ordusuna katılınız. Kardeşlerim, bizler iman edenler, yeni bir Malazgirt savaşına hazırlanıyoruz. ... bu savaş, imanlılarla imansızların savaşıdır. İnanmayanlar, münafıklar, riyakarlar ... hepsi bu savaşla helak olacak."[379]

İmansızların artık CKMP'de yerleri kalmamıştı. Siyasi bir program anlamına gelen bu açıklamaları, İslamdan ayrı yollar arayanları partiden uzaklaştırma adımının takip etmesi doğal sayılmalıdır. 1969 Şubat Kongresi ile gerçekleşen buydu. Şamanist Nihat Atsız ve çevresi ile milliyetçi-toplumculuk akımları partiden uzaklaştırılırken, parti İslam programını benimsediğini bir sloganla ilan etmişti: "Tanrı Dağı kadar Türk, Hira Dağı kadar Müslüman." Program ilanına partinin yeni adının ilanı da eşlik ediyordu: Milliyetçi Hareket Partisi. Dile getirilen sloganın kaynağı ise açıkça İslamcı bir yayındı: *Serdengeçti* dergisi.[380] Derginin başında bulunan Osman Yüksel Serdengeçti'ye ait bu ifade artık İslamcılaştırılmış MHP'nin temel sloganıydı.

MTTB'nin İslamcılaştırılması

Milli Türk Talebe Birliği 1916 yılında kurulup 1980'e kadar faaliyetlerine devam etse de MTTB'yi sürekliliğini koruyabilmiş bir yapı olarak değerlendirmek güçtür. Örneğin Hatay'ın Türkiye topraklarına katıldığı dönemde, birliğin düzenlediği bir Hatay mitingi nedeniyle kapatıldığını ya da 1960'ların başında Kemalist eğilimler taşıdığını MTTB'yi ele alan çalışmalar kaydetmektedir.[381] 1960'ın hemen sonrasında MTTB'ye bağlı öğrenci dernek-

379 Yaşlı, *Kinimiz Dinimizdir* - Türkçü Faşizm Üzerine Bir İnceleme, s. 188-189

380 Okutan, *Bozkurt'tan Kuran'a Milli Türk Talebe Birliği (1916 – 1980)*, s. 122

381 Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün dergisinde Emine Öztürk, MTTB üzerine şu bilgileri vermektedir: "MTTB, 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi'ni izleyen ilk yıllarda önceki yıllardaki etkinliğinden uzaktır. Yaşar Özdemir'in genel başkanlık yaptığı bu dönemde 27 Mayıs savunulmuş, seküler/çağdaş bir milliyetçilik anlayışı benimsenmiş, laiklik

leri ve cemiyetleri içerisinde CHP'lilerin yer aldığını, MTTB'nin 47. Dönem Başkanı Rasim Cinisli de anılarında dile getirmektedir. Cinisli *Bir Devrin Hafızası* kitabında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ndeki Fakülte Cemiyeti'ni ele geçirebilmek için CHP'li gruplar ile mücadele ettiklerini yazmaktadır: "Rakiplerimiz ise CHP'nin desteklediği iki ayrı gruptu: Devrimci Hukukçular ve Çağdaş Hukukçular. Onları yönlendirenlerin içinde Doç. Dr. İsmet Giritli, Doç. Dr. Tarık Zafer Tunaya gibi öğretim görevlileri vardı."[382] Bu, dönemin İstanbul Hukuk Fakültesi'ndeki öğrenci mücadelesinin milliyetçi-muhafazakâr Cinisli'nin gözünden çizilen tablosudur.

MTTB, 27 Mayıs'ın tüm dengeleri değiştirdiği bir siyasi atmosferde; 1960'tan 1965 yılına dek parçalı bir siyasi yapı arz eder. İçerisinde farklı siyasi eğilimlerden grupların temsilcileri yer alır. 1965 yılının Ocak ayında MTTB binasında bir TİP kongresinin dahi düzenlenebildiğini, MTTB'yi ele alan sağcı yazarlar saklama gereği duymadıkları bir husumetle kaydetmektedirler. Bu dönem boyunca MTTB içerisindeki sol eğilimli öğrenciler sosyalist kimliklerini çekinmeden dile getirebilmektedir.[383]

Bununla birlikte, söz konusu durum uzun sürmemiştir. Aynı yılın Mart ayından sonra MTTB'de milliyetçi-muhafazakârların egemenliği başlayacaktır. Mart ayında Rasim Cinisli'nin başkanlığa getirilmesiyle beraber birlik tümüyle sağın egemenliğine giriyordu: "12 Mart 1965 tarihinde Nevzat Köseoğlu'nun Divan Başkanlığında başlayan kongrede 'solcu' diye nitelendirilen eski Genel Başkan Yüksel Çengel taraftarları ve 'milliyetçi-muhafazakâr' gençliğin temsilcisi Rasim Cinisli arasında kıyasıya bir çekişme yaşandı. Çekişmeli kongre, milliyetçi-muhafazakâr

MTTB'nin dünya görüşünün en temel unsurlarından biri olmuştur." Bkz. Emine Öztürk, "Millî Türk Talebe Birliğinde Değişen Milliyetçilik Anlayışı ve Anti-komünizm (1965- 1971)", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 25 (2016/3), s. 106

382 Rasim Cinisli, *Bir Devrin Hafızası*, Doğan Kitap, İstanbul, 2017, s. 166

383 Öztürk, "Millî Türk Talebe Birliğinde Değişen Milliyetçilik Anlayışı ve Anti-komünizm (1965- 1971)", s. 107

gençliğin temsilcisi Rasim Cinisli'nin Genel Başkanlık zaferiyle sonuçlandı."[384]

Cinisli'nin başkanlığa seçilmesiyle üniversitelerdeki sol eğilimli öğrenci birlikleri artık MTTB'nin dışında tutulmaya başlıyordu. Bunu Atatürkçülük konusundaki hassasiyetin azalması izlemişti. Cinisli ile beraber birlik, dönemin bir diğer sağcı/İslamcı örgütü olan Komünizmle Mücadele Dernekleri türünden anti-komünist bir siyasetin takipçisi hüviyeti kazanıyordu. 20 Mart 1966 tarihinde düzenledikleri "Komünizmi Telin ve Gafletten Uyanma Mitingi" bu çerçevededir. Ama bu miting özelinde daha önemli olan, Türk-İş'in bu mitinge katılma gereği duymasıydı. Kuşkusuz Türk-İş böylesi mitinglere ilk kez katılıyor değildi. 50'li yıllar boyunca Komünizmi Telin mitingleri düzenlediğini Türk-İş tarihini ele alan yazarlar sıkça ifade etmektedir.

---

384 Siyami Akyel, *MTTB ve MTTB'liler - Kimler Geldi, Kimler Geçti*, Hemenora Yay., İstanbul, 2010, s. 28. Cinisli çevresinin solcu olarak nitelediği Yüksel Çengel üzerine Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün dergisinde Emine Öztürk şu bilgileri aktarıyor: "Atatürkçülük ve 27 Mayıs savunusu, 1963'te genel başkan seçilen Yüksel Çengel'in döneminde de devam etmiştir. 'Ak devrim' Atatürk ilkeleriyle ve 'muasır medeniyetler seviyesi'ne ulaşmak idealiyle ilişkilendirilmiştir. Bu yılların bir diğer ayırıcı özelliği de 27 Mayıs sonrası görece özgür entelektüel ortamın etkisiyle farklı görüşlere hoşgörüyle yaklaşılan, anti-komünist tutumun esnetildiği bir döneme girilmiş olmasıdır. Erken Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren anti-komünizmden sapma göstermeyen MTTB, komünizmi 'İslâmcılık' ve 'Kürtçülük' ile birlikte 'aşırı cereyanlar' olarak mahkûm etmeye devam etmekle birlikte, önceki dönemlerde olduğu gibi 'komünist' olarak nitelendirmediği sosyal demokrat ve sosyalist görüşlere karşı oldukça esnek bir tavır sergilemeye başlamıştır. Birliğin 1963'te yayımlanmaya başlayan yayın organı Millî Gençlik dergisinin ilk sayısında, Atatürk'ün yolundan gidildiğinin vurgulanmasının yanı sıra, aydınlar tarafından ortaya konan farklı görüşlerin hoşgörüyle karşılanması gerektiği savunulmuş ve Millî Gençlik sayfalarının çeşitli düşüncelere açık tutulacağı ilân edilmiştir. Nitekim, aynı sayıda Yön dergisi yazarlarından İlhan Selçuk'un (1963, s. 4) vicdan özgürlüğü, siyasi özgürlük ve iktisadi özgürlüğün Türkiye'de tam anlamıyla yerleşmemesini eleştirdiği" bir yazısı MTTB yayın organlarınca yayımlanabilmiştir. Bkz. Öztürk, "Millî Türk Talebe Birliğinde Değişen Milliyetçilik Anlayışı ve Anti-komünizm (1965- 1971)", s. 107

1965 sonrasında MTTB'nin anti-komünist çizgisinin belirginleşmesiyle, birliğin yayınlarındaki ve siyasetindeki İslamcılık işaretleri de artış göstermişti. Daha önceki yıllarda MTTB'nin karşısına aldığı komünizm, irtica gibi aşırı siyasi cereyanlara artık gericilik dâhil edilmiyordu. İslamcılık, MTTB'nin görünür tercihiydi. Nitekim birliğin düzenlediği "Türkiye'de Diyanet ve Laiklik" konulu oturumda MTTB adına yaptığı konuşmada Cinisli de bunu açıkça belirtmektedir. Din eğitiminden mahrum bırakılan kendi nesli hesabına, din eğitiminin Türkiye'de Milli Eğitim politikasının şartı olduğunu ileri sürmüştür.[385]

Cinisli'nin dönemi bir tür ilk adımlar dönemiydi. Sağcı öğrenciler ilk kez bir örgütü ele geçirmişti. Siyaset bakımından ise AP'nin ayak izlerinin takipçisiydiler. Rasim Cinisli de MTTB ile AP arasındaki siyasi benzerliği, Meclis'teki partilere yaptığı ve hayal kırıklığına uğradığı bir ziyarete dair anısında belirtmektedir: "Sağın ilk başarısı kabul edilen MTTB başkanı olarak, üniversite gençliğini temsilen gitmişiz; İsmet Paşa geldiğimizi duyar duymaz Meclis'ten çıkıp bizi kabul etmiş; ama aynı çizgide olduğumuzu düşündüğümüz Süleyman Bey bizi önemsemez bir tavır içinde."[386] Cinisli, Demirel'le yaptığı görüşmeden hayal kırıklığı ile ayrıldığını yazsa da sonrasında AP'li bakanlara tekrar tekrar taleplerini iletmeye devam ettiklerini vurgulamaktadır.

MTTB'nin tümüyle İslamcılaşması bir sonraki başkanının, İsmail Kahraman'ın döneminde gerçekleşmiştir. Rasim Cinisli'ye göre, 1967 yılı Mart ayında MTTB'nin başkanlığını İsmail Kahraman'ın kazanmasıyla Erbakan'a yakın İslami Gençlik grubu yönetime hâkim oluyordu. Bu yeni dönem MTTB'nin iç yapısında da kimi değişiklikleri beraberinde getirmişti. Cinisli kendi MTTB'si ile Kahraman'ın MTTB'si arasında farkları şöyle anlatmaktadır: "Benim dönemimde MTTB'de sağın her türlü rengi vardı.

385 Akyel, *MTTB ve MTTB'liler - Kimler Geldi, Kimler Geçti*, s. 31
386 Cinisli, *Bir Devrin Hafızası*, s. 184

Milliyetçisi, Nurcusu, Ülkücüsü, Süleymancısı, liberali..."[387] Kahraman ile bu durum değişmişti. Onun MTTB'si sağcılık özelinde bir tür tek tipleşme, daha doğru bir ifadeyle, İslamileşme anlamına gelecekti. Kahraman'ın başkanlığı sırasında, daha sonraki yıllarda İslamcılaştırma programının hazırlayıcısı olacak Aydınlar Ocağı üyeleri de birliğin etkinliklerindeki konuşmacılar arasında yer almaya başlamışlardı. İbrahim Kafesoğlu, Muharrem Ergin, Ahmet Kabaklı'nın adlarını vermemiz yeterli olacaktır.

Ama Kahraman ile MTTB'nin sadece İslami hatları keskinleşmemişti, birlik giderek Cumhuriyet öncesi Osmanlı geçmişini öven bir nitelik de kazanmıştı. Birliğin Atatürkçülük konusundaki hassasiyeti bu dönemde sona erecektir. Öyle ki 29 Ekim 1967 günü Komünizmle Mücadele Derneği'nin düzenlediği "Cumhuriyet'in 44. Yılında Türk Milliyetçiliği ve Komünizm Tehlikesi" konulu panelde konuşan Kahraman, Kurtuluş Savaşı çerçevesinde Mustafa Kemal'den alelade bir Osmanlı Paşasıymış gibi söz ederken, Milli Mücadele'nin Vahdettin'in emri ile başladığını da kayıtsızca öne sürebiliyordu: "Cumhuriyet anma günlerinde maziye küfür ve hakaret etmek moda haline gelmiştir. Geçmişe küfür etmek ve onu inkâr etmek hıyanettir. Osmanlı imparatorluğu devrini ve onun müesseselerini anlamamak tarihimizi bilmemenin neticesi olabilir. Nitekim 'umum hududum emrindedir' fermanıyla, Anadolu'ya gönderdiği paşasına, Kurtuluş Savaşı'mızın organizasyonunu havale eden, son padişah Sultan Mehmet Vahdettin vatan haini olarak tanıtılmak istenmektedir."[388]

Kahraman'ın başkanlığı sırasındaki bu İslamcı ve Osmanlıcı çizgiye, Ayasofya'da toplu namaz kılma türünden eylemler de eşlik edecektir. Türkiye'yi ziyaret eden Papa VI. Paul'ün Ayasofya'da diz çöküp dua etmesi sonrasında, 27 Temmuz 1967 günü MTTB'nin 20 kişilik yönetici kadrosu, başlarında Kahraman olduğu

387 Cinisli, *Bir Devrin Hafızası*, s. 250

388 Okutan, *Bozkurt'tan Kuran'a Milli Türk Talebe Birliği (1916 - 1980)*, s. 150

halde Ayasofya'ya giderek müzenin içinde toplu namaz kılıyordu. Kahraman'ın MTTB'sinin sahip olduğu bu İslamcı nitelik zamanla kitlesel eylemlerde de kendisini dışa vuracaktı. Solun yükselişine karşı organize edilen Şahlanış mitingindeki sloganlar bunun tipik örneklerindendir. "İrtica yok, Türk ve İslâm şahlanışı var" ve "Türklük güven ve şuuru, İslâm ahlâk ve fazileti" sloganlarını örnek olarak verebiliriz. Mitingde bu sloganların yanında, CKMP'nin ve *Serdengeçti* dergisinin İslamcı sloganı da dillendirilmişti: "Hira Dağı kadar Türk, Tanrı Dağı kadar Müslümanız." Düzenlenen bu anti-komünist mitingin sloganlarında kuşkusuz Sovyetler Birliği de unutulmamıştı: "Türk'ün Ebedi Düşmanı Moskoftur."[389]

MTTB'nin yayın organı Milli Gençlik dergisinin "öğrenci hareketlerine" ayırdığı Kasım 1968 tarihli özel sayısında yazılanlar ise, sanki Deniz Kuvvetleri Komutanı Necdet Uran ile Donanma Komutanı Celal Eyicioğlu'nun dilinden dökülmüş cümlelerdi. MTTB Öğrenci Meseleleri Müdürü Kadri Keskin'in kaleme aldığı yazıda, dönemin laik ve solcu üniversite gençleri şöyle anlatılıyordu: "Manen aç bu kişiler, bunalımlarını, bunları kendi emellerine âlet etmek isteyen sapık ideolojilerin ajanları tarafından, manevi duygulardan daha da uzaklaştırılınca ortaya vurmuşlar, kızlar gibi saçlarını uzatarak, kızlar pantolon, yahut mini etek giyerek 'edep yerini gösteren edepsizler' şeklinde ortaya çıkmışlar, her türlü mukaddes duygudan yoksun Hippi, Bitnik, Bidlis gençliğini meydana getirmişlerdir."[390] Kadri Keskin, Orgeneral Uran ve Orgeneral Eyicioğlu'nun TKMD'ye çektikleri telgraftan haberdar mıydı? Bunu bilmek mümkün olmasa da dönemin solcu üniversite gençliğine karşı Keskin'in orgeneraller ile aynı İslamcı tepkiyi paylaştığı muhakkaktır.

389 "İkinci Şahlanış Mitingi Yapıldı", *Milliyet*, 31.3.1968

390 Öztürk, "Millî Türk Talebe Birliğinde Değişen Milliyetçilik Anlayışı ve Anti-komünizm (1965- 1971)", s. 117

AP'nin Generalleri

Eğer 27 Mayıs alt rütbeli subaylardan esen bir rüzgârsa, TSK'nin subay denizini dalgalandıran bu rüzgârın 21 Mayıs 1963 tarihine dek esmeye devam ettiğini söyleyebiliriz. İşte bu tarihte, 1963 Mayıs'ında ihtilalin son artçı sarsıntısının bastırılmasıyla ihtilal rüzgârı diniyor ve generaller devri başlıyordu. Ama ihtilalci yükseliş, bastırılmış da olsa, generallerin diline altlarından duydukları endişeyi ifade eden bir deyim ve korku miras bırakmıştı: "Altlarımızı tutamıyoruz."[391]

21 Mayıs isyanı Talat Aydemir ve Harp Okulu öğrencilerinin adına yazıldı. Ama bu, 27 Mayıs sonrasındaki ilk ayaklanma değildi. Daha öncesinde, 22 Şubat 1962 tarihinde de Aydemir'e bağlı birlikler başkaldırmışlardı. Üstelik 22 Şubat çok daha geniş bir katılımla gerçekleşiyordu. Kara Harp Okulu dışında, Jandarma Okulu ve Ankara'daki neredeyse tüm birlikler Aydemir'in safında yer almışlardı. Her iki isyan da 27 Mayıs depreminin artçı şoklarıydı ve 1961 seçimleri sonrasında ihtilal düşmanı DP/AP siyasetinin güçlenmesinden, giderek hükümete ortak olmasından duyulan rahatsızlığın ifadeleriydi. 27 Mayıs'ın 21 Mayıs 1963'teki son artçı sarsıntısının bastırılmasıyla "bir süre için, emekli ve görevde, Silahlı Kuvvetler içindeki radikalizmin sonu"[392] geliyordu.

Her iki isyanın bastırılması sırasında da Orgeneral Cevdet Sunay Genelkurmay Başkanlığı makamında yer alıyordu. Bir anlamda, askerî olmasa da siyasi kariyerini bu isyanlar sırasında yapmıştı. AP'nin 1965 yılında iktidara gelmesi sonrasında Ge-

---

391 Yalçın Küçük *Türkiye Üzerine Tezler* çalışmasında generallerin altlarından duydukları bu korkuyu şöyle anlatmaktadır: "Türkiye'de alt kademede albay ve daha alt rütbeli subaylardan kendilerine ihtilal önerilen üst rütbedeki subaylar ve özellikle orgeneraller hep bir Necip-Nasır ikilemi içinde düşünüyorlar. 1950 yıllarının başında Mısır'da, Ordu, General Necip başkanlığında Krallık yönetimini deviriyor ve yönetime geliyor. Kısa zaman sonra General Necip devlet başkanlığından uzaklaştırılıyor, yerine Albay Nasır'ın yönetimi geliyor. 27 Mayıs'ta Gürsel ve 9 Mart'ta Gürler, örnek olsun, hep bir Albay Nasır'dan çekiniyorlar." Bkz. Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler*, s. 497

392 age. s. 500

nelkurmay Başkanlığı'ndan Cumhurbaşkanlığı makamına terfi ettiriliyordu. DP çizgisindeki siyasi güçleri hedef alan subay ayaklanmalarına karşı çıkmasının ödülünü, DP çizgisinin devamcısı AP'nin elinden almıştı.[393] 28 Mart 1966'da AP çoğunluğuna sahip TBMM tarafından Cumhurbaşkanlığı'na da seçiliyordu.

Bu tercihin Demirel'in gözünden anlatımı şöyledir: "Sayın Sunay'ı Türkiye'de demokrasiyi yerleştirmekte bize yardımcı olacak birisi saymıştım. Bakınız, 1966 Türkiye'sinde siyasete karışmış cuntalar vardı. 1962 ve 1963'te Talât Aydemir cuntası çıkmıştı. Bu cuntalar tasfiye edilirken, Sayın Sunay demokrasi tarafını tutmuştu. Sunay'a Cumhurbaşkanlığı teklif ederken bütün bu şartları düşünmüştüm."[394] Bu yolla Demirel, "ordu-sivil hükümet ilişkilerinde kilit rol oynayan Cumhurbaşkanlığı makamına güvenilir geçmişi olan bir asker" getirerek "hem AP hem de rejim için bir güvence"[395] oluşturmak istemişti.

Ama Cevdet Sunay'ın cumhurbaşkanlığı AP'nin güvencelerinden yalnızca ilkiydi. İkincisi ise 1966'da Sunay'ın yerine Genelkurmay Başkanlığı'na getirilen Orgeneral Cemal Tural olacaktı. Anti-komünist bir general olarak tanınıyordu. Aynı zamanda MTTB başkanı İsmail Kahraman'ın Kur'an hediye ettiği

393 AP ile ordu arasındaki ilişkileri ele aldığı çalışmasında Ümit Cizre, Cevdet Sunay'ın bu yükselişini şöyle yorumlar: "21 Ekim 1961 Protokolünün [*15 Ekim 1961 Seçimleri sonrasında 27 Mayıs karşıtı sağın Meclis'te çoğunluğu sağlamasından rahatsızlık duyan ihtilalci subaylar arasında imzalanan ve 22 Şubat ayaklanmasının hazırlayıcısı olan iktidara el koyma protokolü*] AP-ordu ilişkileri açısından bir dönemeç oluşturmasının bir diğer nedeni daha vardır. O da, protokolün Türk demokrasisine indireceği darbeyi, Ankara cuntasının başı olan zamanın Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay'ın engellemesidir. Cevdet Sunay gerek bu olayda gerek Aydemir isyanlarında oynadığı olumlu rol nedeniyle 1966'da parlamentoda çoğunluğa sahip AP grubunca Cumhurbaşkanı seçtirilerek bir bakıma ödüllendirilmiş..." Bkz. Ümit Cizre, *AP-Ordu İlişkileri - Bir İkilemin Anatomisi*, İletişim Yay., İstanbul, 2002, s. 55

394 http://www.hurriyet.com.tr/gundem/daima-aglayan-cumhurbaskani-40119067

395 Cizre, *AP-Ordu İlişkileri – Bir İkilemin Anatomisi*, s. 55, 56

Genelkurmay Başkanı olarak da hatırlanmaktadır.[396]

Ordunun başına getirilmesinden yaklaşık bir sene sonra Tural, 1967 yılının Ocak ayında, anti-komünist çizgisine uygun bir biçimde, orduya komünizme ilişkin bir emirname yayımlıyordu. 2500 sayıda bastırarak tüm ordu birliklerine gönderdiği, *Yıkıcı Faaliyetlerle Mücadele* başlıklı bu emirname ile Tural, komünistlerin Türkiye'yi ihtilal yaparak ele geçirme hazırlığında olduklarını ve buna izin verilmeyeceğini de beyan ediyordu. Bu haberi *Milliyet* manşetten vermiştir.[397] Bu emirname sayesinde gazete okurları ve Türkiye, TSK'nin komünist bir devrime izin vermeyeceğini de en yetkili ağızdan öğrenmiş oluyorlardı. Elbette *Milliyet*'in söz konusu haberini, Tural'ın buna izin vermediğinin ilanı olarak değil "Ordu içerisinde buna izin verilmesini mümkün görenler mi var?" sorusu çerçevesinde okumak daha isabetlidir.

Cemal Tural'ın bu sözlerinin hemen sonrasında, AP lideri Süleyman Demirel de Tural'ı tasvip ettiğini açıklamıştı: "Silahlı Kuvvetler daima milliyetçi ve hürriyetçi olmuştur. Adı geçen emir bunu gösterir ve bir uyanıklığın neticesidir."[398] Anti-komünizm zemininde Demirel ve Tural uzlaşmışlardı. Bunu, ihtilalcilere karşı AP'ye ordunun üst katlarından verilen ikinci bir güvence olarak kabul edebiliriz.

Bu iki desteğe MİT'in en üst düzeyinden sağlanan bir askerî güvence de eklenmişti. 1 Mart 1966'da general M. Fuat Doğu'nun MİT müsteşarlığına atanması ile AP ve Demirel ihtiyaç duydukları yakın istihbarat desteğine de erişiyorlardı. Fuat Doğu'nun MİT müsteşarlığına atanmasına ilişkin olarak Tuncay Özkan *MİT'in Gizli Tarihi* kitabında "Doğu, Süleyman Demirel tarafından ... önerilmiş, kendisini Milli Güvenlik Kurulu seçmiş, Gürsel de bunu onamıştır"[399] iddiasını dile getirmektedir. Fuat

396 Öztürk, "Millî Türk Talebe Birliğinde Değişen Milliyetçilik Anlayışı ve Anti-komünizm (1965- 1971)" s. 114-115

397 "Tural, komünizm için orduya emir verdi", *Milliyet*, 23 Ocak 1967

398 "Demirel: 'Tural'ı tasvip ediyorum", *Milliyet*, 24 Ocak 1967

399 Tuncay Özkan, *MİT'in Gizli Tarihi*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul,

Doğu'nun Demirel'e sevgi ve saygı ile bağlı olduğunu da Özkan çalışmasında not etmektedir. Yine aynı yerde, 12 Mart öncesinde Fuat Doğu'nun Demirel'i uyardığını da ileri sürmektedir.[400]

Fuat Doğu'nun MİT müsteşarlığına atanmasıyla Emre Taner, Hiram Abbas, Cevat Öneş ya da Mehmet Eymür türünden MİT yöneticilerinin yetiştirilmesi yolu da açılmış oluyordu. Emniyet çevrelerinde Fuat Doğu'nun söz konusu MİT yöneticilerini yetiştiren isim olarak tanındığı bilinmektedir. Onun istihbarat ya da polis faaliyetlerine yabancı bir subay olmadığı da kişisel kariyerine ilişkin bilgiler arasında yer almaktadır. MİT müsteşarlığı öncesinde, 1962 yılında Milli Emniyet Hizmetleri Reisi olarak görev yaptığı kayıtlıdır. MİT'e atandığı 1966'dan 12 Mart dönemine dek MİT müsteşarlığı görevini sürdürmüştü. MİT'den ayrılışı 23 Temmuz 1971 tarihindedir. Görevinin bitişi sonrasında Lizbon'a büyükelçi olarak gönderilmişti. 12 Mart'tan 14 ay önce, Milli Güvenlik Kurulu toplantısı sırasında verdiği bir brifingde "Artık demokrasimizin disiplinini sağlayacak frenleri sıkmamızın zamanı gelmiştir"[401] dediği de *Milliyet* gazetesinde yazılıdır.

Fuat Doğu'nun anti-komünist olduğu konusunda hiçbir kuşku bulunmamaktadır. Doğu, 1960'ların ikinci yarısında Cevdet Sunay ve Cemal Tural ile birlikte anti-komünist generaller triumvirasının üçüncü üyesi olarak sahneye çıkarılmıştı. Demek ki AP'nin iktidara gelişinden kısa bir süre sonra, 1966 yılında Cumhurbaşkanlığı makamı, Genelkurmay Başkanlığı makamı ve MİT müsteşarlığı makamı AP ile uyumlu bir ideolojik hatta oturtulmuştu. Her bir mevki anti-komünist bir general tarafından tutulmuştu.[402]

2010), s. 243

400 Özkan, *MİT'in Gizli Tarihi*, s. 244

401 http://www.milliyet.com.tr/12-mart-in-gizli-tarihi----frenleri-sikma-zamani-geldi--gundem-1675560/

402 Cemal Tural, daha sonraki yıllarda düzeni zorlayacak ölçüde sorumsuz ve maceracı arzularının ortaya çıkması sonrasında Cevdet Sunay'ın onayı ile Demirel tarafından emekli edilmişti. Yerine atanan isim ise, 12 Mart darbesini yapacak isim olan Orgeneral Memduh Tağmaç'tı.

Silahlı Kuvvetler Partileri

Çok partili bir ordumuz ve partisiz bir ordu tarihimiz var. Ordu ile parti sözcüklerini yan yana getirmeyi bir tür günah sayıyoruz. Kuşkusuz bu eksiklikte, ordu içi partilerin tarihini yazmayı güçleştiren kimi engellerin de payı olduğu kabul edilmelidir. Herhalde tarihçilik açısından en önemlisi, resmî siyasi partilerin tersine, ordu partilerinin birer kuruluş dilekçesi ya da belgesiyle kurulmuyor olmalarıdır. *De facto* olarak ve "kapalı" bir usul ile kuruluyorlar. Yasal engeller nedeniyle ordu partilerinin açık partiler olarak siyaset sahnesine çıkabilmeleri mümkün olmamaktadır. Bununla birlikte, bu güçlükler yine de kurulmalarını engelleyebilmiş görünmüyor. En azından 1960'lar boyunca ordunun çok etkin birkaç parti arasında bölünmüş olduğundan dönem subaylarının anılarında sıkça söz ediliyor.

Ordu partilerinin gizliliklerine ilişkin hikâyelerin ise abartılı olduğunu rahatlıkla ileri sürebiliriz. Ordu dışına karşı gizliliklerini yer yer korusalar dahi, ordu içerisinde gizliliklerini koruyabildiklerini söylemek güçtür. Subaylar arasında iyi bilindikleri anılarda açıklıkla yazılıdır. 1971 yılına gelirken MİT Başkanı Fuat Doğu'nun verdiği, ordudaki ihtilalci örgütlenmelere ilişkin istihbarat bilgilerinin Demirel ve Sunay aracılığıyla karşıt partinin, başka deyişle, ihtilalci ordu partisinin liderlerinden Muhsin Batur'a kadar ulaştırıldığını da biliyoruz.[403] Yararsız bir istihbarat bilgisidir. Ne de olsa 1960'lar ordusu, her bir subayın karşısındaki subayı ve siyasi kimliğini bildiği bir ordudur. Bu bilgi için bir istihbarat çalışmasına ihtiyaç duyduklarını iddia etmek mümkün değildir.

1960'ların ikinci yarısı ile birlikte orduda en az iki ayrı siyasi partinin var olduğuna ilişkin işaretlere sahibiz. Birincisini, Faruk Gürler ve Muhsin Batur'a bağlı olup Doğan Avcıoğlu etkisindeki ihtilalci "Cumhuriyet Partisi" olarak tasnif etmek mümkündür.[404] Diğeri ise anti-komünizm siyasetini takip eden bir tür

403 Özkan, *MİT'in Gizli Tarihi*, s.244

404 Avcıoğlu'nun Gürler ve Batur üzerindeki etkisine ilişkin Kara Kuvvetle-

"İslam Partisi" ya da "Karşı Devrim Partisi" olarak tarif edilebilir. İkincisinin önemli isimleri arasında Memduh Tağmaç, Necdet Uran, Celal Eyicioğlu, Eşref Akıncı, Faik Türün, Semih Sancar gibi, 60'lı ve 70'li yıllarda Genelkurmay Başkanlığı'nı ya da ordu komutanlıklarını üstlenmiş generaller yer almaktadır.

Cumhuriyet Partisi 27 Mayıs sonrasındaki hayal kırıklıklarının çocuğuydu. Partinin fikrî çerçevesini çizen *Yön* dergisi, 15 Ekim 1961 seçiminde ihtilalci kanadın aldığı yenilginin hemen sonrasında, 20 Aralık 1961 tarihinde yayın hayatına başlamıştı.[405] Aynı hayal kırıklığının ihtilal protokollerine, 22 Şubat ve 21 Mayıs subay ayaklanmalarına da zemin hazırladığına daha önce değinmiş bulunuyoruz. Bununla birlikte, başarısız ayaklanmalar sonrasındaki tasfiyeler söz konusu partinin kuruluşunu geciktirmişti. Ordudaki ihtilalci dalganın yeniden başlaması için 1965 Seçimi'ni beklemek gerekecekti. AP'yi başa geçiren 1965 Seçimi sonrasında ordu hızla yeniden politikleşiyordu.

Yön'de Doğan Avcıoğlu "65 seçimlerinden hemen sonra 1960 Mayıs'ında süngüyle gidenler, 1965 Ekim'inde büyük oy çoğunluğu ile iktidara gelmişlerdir ... böyle bir ortamda hayale yer yoktur"[406] değerlendirmesini yapıyordu. Hemen ardından değerlendirmesine, yeni iktidarın bir karşı devrim niteliği taşıdığı ve 27 Mayıs'ın zinde kuvvetleriyle parlamentodaki sağcı çoğunluk arasındaki gerginliğin tırmanacağı öngörüsünü eklemişti.

1965 Askerî Şûrası'nda iki partinin iki önemli isminin terfileri gerçekleşiyordu. Faruk Gürler Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanlığı'na ve tümgenerallikten korgeneralliğe tırmanırken, Celal Eyiceoğlu da tümamirallikten koramiralliğe terfi ettirilmişti. Bu

---

ri Plan ve Prensipler Dairesi Başkanı Celil Gürkan'ın anlatımı çok açıklayıcıdır: "... hiç unutmam bir konuşmamız sırasında Orgeneral [Faruk] Gürler bana 'Celil, *Türkiye'nin Düzeni* kitabını okumayan subayı ben eksik görürüm' demişti." Bkz. Mehmet Ali Birand, *12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi*, İmge Yay., Ankara, 1994, s. 175

405 Gökhan Atılgan, *Yön-Devrim Hareketi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2008, s. 52

406 Avcıoğlu, "Yeni Dönem", s. 3

terfi öncesinde Eyiceoğlu'nun siyasi güven gerektiren bazı görevler üstlendiği de biliniyor: Tümamiral rütbesiyle 1962 yılında Genelkurmay İstihbarat Başkan Vekilliği yapmış bir isimdir.

1966 Askerî Şûrası'nda yine iki partinin önemli isimleri yeni rütbelerini takıyorlardı. 12 Mart'ın Genelkurmay Başkanı olacak, Birinci Ordu Komutan Vekili Korgeneral Memduh Tağmaç orgenerallik rütbesine yükseltilmişti. Aynı yıl, belirttiğimiz üzere, Orgeneral Cemal Tural'ın Genelkurmay Başkanlığı'na ve Korgeneral Fuat Doğu'nun da MİT müsteşarlığına getirilmesine sahne oluyordu. Cumhuriyet Partisi'nin iki liderinden biri olan Muhsin Batur'un tümgenerallikten korgeneralliğe terfii de yine aynı şûrada gerçekleşecektir.

Her iki parti açısından da 1965-1966 şuraları ile başlayan süreç bir tür terfiler yarışıydı. Artık zarlar askerî şûralarda atılıyordu. Karşı Devrim Partisi'nin 70'lere uzanacak kadroları da bu sırada belirginleşmişti. Genelkurmay Başkanı Cemal Tural'ın onayı ile Refik Tulga'nın NATO'ya atanması sonrasında, Karşı Devrim Partisi'nin önemli isimlerinden Memduh Tağmaç'ın Kara Kuvvetleri Komutanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı için önünün açılmasına işte bu dönemde, 1967 Şûrası'nda karar verilmişti.[407] Söz konusu şûra ile Tağmaç o güne dek vekâleten yürüttüğü Birinci Ordu Komutanlığı'na asaleten atanıyordu. Tağmaç bu atama sonrasında, 1968 Şûrası ile önce Kara Kuvvetleri Ko-

407 Tümgeneral Celil Gürkan'ın Tağmaç'ın terfisine ilişkin yorumu şöyledir: "1960 yılında 27 Mayıs Devrimi günlerinde, Tağmaç'ın bir gün Genelkurmay Başkanlığına gelebileceğini düşünenlerin sayısı sanırım pek fazla değildi. Eğer birbiri üzerine binen daha başka faktörlerin etkisi ile rahmetli Orgeneral Cemal Tural, Genelkurmay Başkanlığı sırasında, kendisine karşı pek de sempati duymadığı Tağmaç'ın önünü açacak bazı tasarruflara boyun eğmese ya da aracı olmasa idi – örneğin, rahmetli Refik Tulga'nın önce Brüksel'e NATO nezdindeki Askerî Temsil Heyeti Başkanlığı gibi pek de kilit sayılmayan bir göreve atanması ve arkasından da emekliye sevk edilmesi – Orgeneral Tağmaç için Genelkurmay Başkanlığı düş olmaktan ileri gidemezdi." Bkz. Celil Gürkan, *12 Mart'a Beş Kala*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1986, s. 93

mutanlığı'na ve 1969'da ise Genelkurmay Başkanlığı'na getirilecekti. Aynı partiden Eyicioğlu da 1969 yılında Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na yükseltiliyordu.

Benzer bir yükseliş Cumhuriyet Partisi lideri Faruk Gürler için de söz konusudur. Her ne kadar önce kızak görev sayılabilecek Milli Savunma Bakanlığı Müsteşarlığı'na gönderilmişse de buradan önce Genelkurmay 2. Başkanlığı'na, sonrasında da İkinci Ordu Komutanlığı'na getiriliyordu. Cumhuriyet Partisi'nden 1969 Şûrası'nda kuvvet komutanlığına getirilen bir diğer isim ise Muhsin Batur'du. Orgeneral rütbesiyle Hava Kuvvetleri Komutanı olarak görevlendirilmişti.

1967'de basının terfiler konusundaki tavrında da değişiklik göze çarpmaktadır. Örneğin *Cumhuriyet*'ve *Milliyet* bu tarihe dek sadece bir üst rütbeye geçen subayların adlarını listeler halinde yayımlamakla yetinirken, 1967 Askerî Şûrası'yla birlikte, hangi generalin hangi komutanlığa atandığını ayrıntılarıyla haberleştirmeye başlamışlardı. Bunun, ordudan sızan haberlerin içeriğinin değişmesinden kaynakladığını kestirebiliriz.

Her iki gazete de 1967 sonrasındaki bütün şûraları dikkatle takip etmişti. Artık atanan generaller ve söz konusu generallerin atandıkları komutanlıklar önem arz ediyordu. Bu, hiç kuşku yok ki, ordu içi parti mücadelesinin ve terfi yarışının şiddetlenmesinin doğrudan bir sonucuydu. Her iki gazetenin de haber kaynakları açısından ordu ve Avcıoğlu çevresi ile bağlantıları olduğunu da hesaba katacak olursak, ordu içi bilgilere ulaşma imkânlarına sahip olduklarını tahmin etmek güç değildir.

12 Mart'ın hemen öncesine, 1970 Askerî Şûrası'na gelindiğindeyse artık terfi satrancı son safhasına erişmiş bulunuyordu. *Cumhuriyet* gazetesinde de 9 Mart-12 Mart hesaplaşması öncesindeki bu son şuranın tartışmalı geçtiğine ilişkin haberler yer almıştı: "Yüksek Askerî Şûra'da, bir üst seviyeye terfi edeceklerin durumlarında birbirine yakınlık olduğu için müzakerelerde kesin bir sonuca varılmamış, son inceleme ve karar işleminin her yıl

olduğu gibi Başbakan, Genelkurmay Başkanı ve Cumhurbaşkanı arasında yapılması uygun görülmüştür."[408]

"Her yıl olduğu gibi" vurgusunun söz konusu yılda kimi farklılıklar olduğunun işareti saymakta sakınca bulunmuyor. Nitekim *Cumhuriyet*'in 27 Ağustos Perşembe günkü manşeti bu yıldaki farklılığı açıklıkla ifade ediyordu: "Ordu terfi kararları değişti."[409] Salı günü tamamlandığı hâlde, Yüksek Askerî Şûra'nın Çarşamba günü aceleyle yeniden toplandığını belirten haberde, üst kademede yapılan terfi, atama ve emeklilik işlemlerinin yeniden gözden geçirildiği vurgulanıyordu. Haberde Orgeneral Kemal Atalay'ı Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na atayan kararnamenin iptal edilerek bu göreve Faruk Gürler'in atandığı bilgisine de yer verilmişti.

Bir sonraki günkü *Cumhuriyet*'te ise, söz konusu iptal ve atama kararının nasıl alındığının gerekçesi haberleştirilmişti: "Öte yandan, başkentte başka söylentiler de dolaşmaktadır. Buna göre kıtaları Ankara dışında olmasına rağmen birçok general, Askerî Şûra toplantıları süresince Orduevi'nde kalarak durumu yakından izlemişlerdir. Devamlı olarak birlikleriyle ilişki halinde bulunan bu generallerin köşkteki toplantıyı da yakından izledikleri söylenmektedir."[410] Bu yakından takibin neticesi olarak Faruk Gürler'in Kara Kuvvetleri Komutanlığı kesinleşmişti. Cumhuriyet Partisi'nin Gürler dışındaki bir diğer hamlesi de Avcıoğlu grubuna yakın Korgeneral Kemal Kayacan'ın Donanma Komutanlığı'na, bir anlamda Karşı Devrim Partisi liderlerinden Deniz Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Celal Eyicioğlu'nun komiserliğine getirilmesiydi. Böylece Cumhuriyet Partisi, Genelkurmay Başkanı Tağmaç'a ve Süleyman Demirel'e rağmen, kendisine yakın isimlerin önemli komutanlıklara atanmasını sağlamıştı.

Karşı Devrim Partisi'nin cevapları, Cumhurbaşkanı Cevdet

---

408 "Generallerin terfileri Sunay'ın Şûra'ya vereceği yemekte açıklanacak", *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1970

409 "Ordu terfi kararları değişti", *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1970

410 "Bazı atamalar Sunay'ın isteği üzerine yine değişti", *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1970

Sunay'ın atama kararlarının bir kez daha gözden geçirilmesi isteğinin ardından netleşmişti. Atamalar açıklandığında, Karşı Devrim Partisi'nin Kara Kuvvetleri Komutanı Gürler'i çevrelemek ve sigortalamak biçiminde tarif edebileceğimiz birtakım önlemlere başvurma kararı aldığı görülüyordu.

İlk önlem İstanbul'a, Birinci Ordu Komutanlığı'na yapılan atamaydı. Salı günü Genelkurmay 2. Başkanlığı'na atanmış görünen Faik Türün, Cevdet Sunay'ın müdahalesi ile görev yeri değiştirilerek parti mücadelesi açısından daha etkin bir pozisyona, Faruk Gürler'in hemen altındaki Birinci Ordu Komutanlığı'na veriliyordu. Ek bir sorumlulukla Gebze ve Kocaeli sıkıyönetim komutanı olarak da görevlendirilmişti.

Kuşkusuz bu görevlendirmenin asıl sebebi, 15-16 Haziran'da Gebze ve İzmit fabrikalarını İstanbul yoluna döken işçi ayaklanmasıydı. Ayaklanma sırasında İzmit Tümen Komutanı olan ve işçilere ateş edilmesi emri vermeyen, Avcıoğlu yanlısı Tümgeneral Celil Gürkan da bu atama ile bölgeden uzaklaştırılıyordu. Yerine getirilen isim ise tescilli sağcı Turgut Sunalp'ti. İzmit 15. Kolordu komutanı olarak atanmıştı. Bu sayede İstanbul çevresinde işçi eylemliliğine sahne olabilecek tüm bölgeler Türün ve Sunalp'in emrine bırakılmış oluyordu.

Sol ve Cumhuriyetçi çevrelerde Faik Türün adının unutulmamasının nedeni ise sadece Karşı Devrim Partisi içindeki kilit konumu değildir. Türün, 1970'li yıllarda Ziverbey Köşk'ündeki işkenceleri yönetenlerden biri olarak da biliniyordu. Aynı zamanda 12 Mart sonrasında Nurcu bir örgütün yakalanmasının ardından yaptığı açılamayla da hatırlanan, müfrit bir anti-komünist ve Nakşibendiydi:[411] "Tespih çeken ile tetik çeken bir değildir."[412] Sahip olduğu bu İslamcı bağlar ve faşizan görüşleri 1977 yılın-

411 İslamcı hareketin içinden gelen İsmail Kara, Faik Türün'ün Nakşibendi olduğunun bilindiğini ileri sürmektedir. Bkz. https://www.yenisafak.com/yenisafakpazar/cemaatler-sivil-toplum-kurulusu-degildir-593365

412 http://www.hurriyet.com.tr/yalcin-bayer-ekenler-ve-bicenler-39080141

da Manisa'dan AP adına milletvekili seçilmesini ve 1980'de ise AP'nin Cumhurbaşkanı adayı olarak gösterilmesini sağlamıştı.

Karşı Devrim Partisi'nin Faruk Gürler'e karşı sigortalarından bir diğeri İkinci Ordu Komutanı Semih Sancar'dı. Sancar sağ görüşlü bir general olarak biliniyordu. Aynı zamanda 1973'te Faruk Gürler'in Cumhurbaşkanı adaylığı söz konusu olduğunda, Genelkurmay Başkanı olarak buna muhalefet eden isimlerden biriydi.

Üçüncü sigorta ise Üçüncü Ordu'nun başına getirilen Eşref Akıncı'ydı. 12 Mart sonrasında da görevini sürdürüyordu. 1973 yılında Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na getirilecekti. 12 Eylül sonrasında ise Turgut Sunalp'in başkanı olduğu, Kenan Evren destekli Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin kurucularından biri olup partinin milletvekilliğini yapmıştı.

Böylece Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nın emrindeki üç ordunun da başına üç sigorta atanmıştı: Akıncı, Türün ve Sancar. Her üçü de 1969 Askerî Şûrası'nda korgenerallikten orgeneralliğe terfi ettirilmiş subaylardı. Karşı Devrim Partisi'nin hazırlıkları bunlardı. Cumhuriyet Partisi ise Kara ve Hava Kuvvetleri Komutanlıklarına liderlerini, Faruk Gürler ve Muhsin Batur'u yerleştirmiş; Kemal Kayacan'la da Deniz Kuvvetleri Donanma Komutanlığı'nı elde etmişti. Her iki parti de 1970 Şûrası ile ellerindeki kozları oynamışlardı. Öyleyse artık terfi satrancını sona erdirip hesaplaşmaya başlayabilirlerdi.

İki parti arasındaki savaşın sıcak safhasını burada incelemeyeceğiz. Ama söz konusu safhanın Cumhuriyet Partisi liderlerinin saf değiştirmeleriyle sonuçlandığını ve kısa sürdüğünü;[413] üç günlük bir gelgitin ardından, ordu komuta kademesinin 12 Mart'ta

413 Gürler ve Batur'un saf değiştirmesi süreci pek çok kez yazıldı. Her iki generalin de gözünü korkutan ve düzenden yana tutum almalarını sağlayan asıl olay 15-16 Haziran 1970 İşçi ayaklanmasıydı. 12 Mart cephesine katılmaya bu ayaklanmayı gördükten sonra karar veriyorlardı. Konuya dair kısa bir inceleme için bkz. https://odatv.com/kemalizm-ordudan-boyle-tasfiye-edildi-2905171200.html

karar kıldığını ve TSK iktidarının Karşı Devrim Partisi'ne verildiğini biliyoruz. Bu siyasi dönüşümün ilk sonucu, 12 Mart'ın hemen ardından Cumhuriyet Partisi'ndeki Kemalist ve saf değiştirmemiş etkin subayların emekli edilmeleri olacaktı. Bu aynı zamanda, kısa süren cezaevi sürecini bir yana bırakırsak, Doğan Avcıoğlu'nun da *Türklerin Tarihi* çalışması gibi Türk-İslam Sentezi'ne karşıt tarih çalışmalarına eğildiği sürecin yolunu açacaktı.

12 Mart İktidarı

12 Mart ile Karşı Devrim Partisi iktidara yerleşmişti. İlk icraatı AP'nin uzun zamandır istediği kanun düzenlemelerini çıkarmak oldu. AP'nin 1969 Seçim Beyannamesi'ndeki siyasi talepleri arasında yer alan Kanun Hükmünde Kararname (KHK) çıkarma yetkisi 12 Mart ile getiriliyordu. Böylece 1971 yılında, 1488 sayılı kanunla yapılan değişiklikler ile birlikte KHK kavramı Türk siyasal hayatına adım atmıştı. 1965 sonrasında AP'nin çıkardığı hukuk dışı kanunları içerik açısından inceleyerek lağveden Anayasa Mahkemesi'nin içerik denetimi yetkisi de yine 12 Mart'ta iptal edilecekti. Tam da bu yüzden mahkeme 60'lı yıllar boyunca AP vekillerinin hedefinde yer almıştı. Meclis içi muhalefetiyle AP'yi bunaltan TİP de yine darbe döneminde kapatıldı. Generaller AP'nin olağan bir anayasal düzende hukuk içi yollarla yapamayacağı, ancak Seçim Beyannamesi'yle vaat edebileceği taleplerini yerine getirerek AP'nin kestanelerini ateşten almışlardı.

12 Mart Darbesi'nin ufukta belirmesi, AP'yi dışarıda bırakacak olursak, önce İslamcı kesimde heyecan uyandırmıştı. Darbe olasılığı belirdiği andan itibaren buna göre bir tutum alıyorlardı. Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın 12 Mart'tan kısa süre önce, 5 Şubat 1971 tarihli, "bir süredir, yurdumuzu, kendi ideolojilerinin karanlık çukuruna sürüklemek isteyen bir kısım bedbahtlar saldırılarını şimdi de devletin en büyük güven kaynağı olan Silahlı Kuvvetlerimizin milli inancını, birlik ve beraberlik ve itibarını yıkmak amacına yöneltmişlerdir" açıklaması Nurcu *Yeni*

Asya gazetesinde hararetli alkışlarla karşılanıyordu. Tağmaç'ın cümleleri arasına sıkıştırdığı "Silahlı Kuvvetlerin ... daha ne kadar sabırla mukavemet edeceğini kestirmek artık mümkün değildir"[414] ifadesini de herhalde darbenin işareti saymışlardı.

Artık cin şişeden çıkmıştı. İşte bu cini Tanrı kelamı zanneden, AP'ye yakın ve Nurcuların en bilinen isimlerinden, Said-i Nursi'nin avukatı Bekir Berk, *Yeni Asya*'da 10 Şubat 1971 tarihinde, "Ordumuzun Sesi" başlıklı bir yazı kaleme alıyordu. Berk, Tağmaç'ın sözlerini duymuştu. İmanlı bir İslamcı olarak bu sözleri herkese tebliğ etme görevine de kendisini vakfetmiş görünüyordu: "Bu ses tarihimizin sesidir. Bu ses Mohaç'tan gelen sestir. Bu ses Malazgirt'ten yükselen bir sestir. Bu ses Kanije gazilerinin sadâsını aksettirmektedir." Sanki ıssız çölde kutsal bir ses duymuştu. Berk sözlerine şöyle devam etmektedir: "Bu ses hürriyet ve istiklalimizin, bu ses din ve imanımızın, şerefimizin ve haysiyetimizin bekçileri şerefli paşalarımızın, erlerimizin, tek kelimeyle Mehmedçiğimizin sesidir. Bu ses ... son defa 'Hizaya gel' komutu verenlerin sesidir."[415] Anlaşılan o ki Bekir Berk 12 Mart'ta sadece komuta kademesini değil, din ve imanı da görüyordu. Herhalde Tağmaç'ın sözlerini tebliğ ettiği kişileri doğru yola çağırırken, "Önce 12 Mart vardı" demişti.

Berk'in bu sözlerini nakleden Ruşen Çakır kitabında, Yeni Asyacılar üzerine şu bilgiyi vermektedir: "12 Eylül 1980 darbesine kadar Yeni Asyacılar kayıtsız şartsız AP'yi ve lideri Süleyman Demirel'i destekledi."[416] Demek ki, Demirel'i ve 12 Mart'ı aynı anda desteklemekte bir beis görmüyorlardı. Bu bilgi, 12 Mart'ın siyasi özüne yeterince açıklık getirmektedir.

27 Mayıs albay ve altı rütbeye sahip subayların egemenliğiyse, 12 Mart hiç kuşku yok ki generallerin iktidarını getirmişti. İslamcılaştırma hamlesinin hâlâ askerî üniformaya ihtiyacı vardı. Ama

414 "G. Kurmay Başkanı Tağmaç'ın mesajı", *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1971
415 Ruşen Çakır, *Ayet ve Slogan – Türkiye'de İslami Oluşumlar*, s. 90
416 age. s. 90

12 Mart sona erdiğinde, İslamcı hareketin Cumhuriyet'in iktidarına ulaşmak için artık bir general örtüsüne ihtiyacı kalmamıştı. 1973-1974 döneminde Milli Selamet Partisi adıyla ve bağımsız parti biçiminde iktidara ortak olabilecek güce erişmişlerdi. 1974 sonrasında ise neredeyse kurulan her hükümetin ortağıydılar; tüm bu hükümetlerin büyük ortaklığını ise bütün Siyasal İslamcıları bünyesinde barındıran ve büyüten AP yapıyordu. Büyük ve küçük ortaklar İslamda uzlaşmışlardı.

12 Mart, İslamcılaştırma programına giydirilen hâki bir üniforma niteliğindeydi. Gerçi henüz asker üniformasının Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'nin okuduğu Kur'an ayetleri aracılığıyla koyu yeşil bir İslam hırkasına dönüştürülmesine vakit vardı. Ama yine de İslamcılaştırma programı için 12 Mart yeterli bir adımdı. Sayesinde, 1971 yılında Siyasal İslam Türkiye'nin iktidar kapısından içeri giriyordu. Bir daha çıkmadığını biliyoruz.

VI

Bir Soğuk Savaş İdeolojisi: Ülkücülük[417]

Fatih Yaşlı[418]

1917 Ekim Devrimi ile 1923 Cumhuriyet Devrimi, iki komşu coğrafyada ve birbirini etkileyecek şekilde gelişti. Milli Mücadele'yi gerçekleştiren kadrolar kapitalizme değil emperyalizmin Anadolu coğrafyası üzerindeki emellerine karşı savaşıyorlardı; bunun için de genç Sovyetler'le ittifak yapmaktan başka şansları yoktu. Öte yandan Sovyetler, Anadolu'daki mücadelenin sosyalist bir karakter taşımadığının farkındaydı; fakat stratejik ve jeopolitik açıdan "ortak düşman" İngiltere'ye karşı Mustafa Kemal'in yanında durmak gerekiyordu.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından hatta 1920'de ilk Türkiye Komünist Partisi (TKP) kadroları olan Mustafa Suphi'lerin katledilmesinden itibaren, Türkiye'de komünist fikirler ve hareketler "düşman" kategorisine yerleştirilerek açıkça bastırıldı, kriminalize edildi ve siyasal alanın dışına itildi; fakat Cumhuriyetin ilk döneminde gerek Sovyetler'le ilişkilerden kaynaklanan pragmatist nedenlerle gerek henüz iki kutuplu dünya düzeninin ortaya çıkmamış olması nedeniyle, anti-komünizm siyasetin merkezine

417 Bu bölüm büyük ölçüde "Antikomünizm, Ülkücü Hareket, Türkeş Türkiye'de Soğuk Savaş" adlı çalışmamın bir özeti niteliğindedir.

418 Dr. Öğretim Üyesi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

yerleşip esas belirleyen haline gelmedi. Bunun için 1940'ların ikinci yarısını ve Soğuk Savaş'ın başlamasını beklemek gerekecekti.

Türkiye yönetici sınıfı II. Dünya Savaşı'nın bitişinin ardından ortaya çıkan iki kutuplu dünya düzeninde safını kayıtsız şartsız "hür dünya" olarak belirledi ve gerek iç gerek dış politikanın merkezine anti-komünizm ve Sovyetler Birliği düşmanlığı yerleştirildi; siyasetin esas belirleyicisi komünizmle mücadeleydi. Aynı yıllarda Türkiye'de çok partili hayata geçildi. Bu süreçte iki şey yapıldı: Birincisi, kurulmasına önce izin verilen sosyalist partiler ve bunlara bağlı işçi sendikaları çok kısa süre içinde kapatıldı; böylece düzenin ancak sol görüşler olmaksızın çok partili hayata izin vereceği görüldü. İkincisi, Tan Matbaası baskınından Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi baskınına uzanan süreçte, solun düşünce dünyasından ve akademiden tasfiyesi hedeflendi.[419]

1946'da CHP'nin başlattığı bu yönelim, yani anti-komünizm, 1950'lerde Demokrat Parti ve Menderes hükümeti tarafından derinleştirilerek devam ettirildi. CHP dönemindeki IMF ve Dünya Bankası üyeliklerinin ardından, bu dönemde Kore'ye asker gönderildi, NATO'ya girildi ve Türkiye emperyalizmin ileri karakollarından birine dönüştürüldü. Demokrat Parti içeride zaten sayıları son derece az olan komünistlere karşı cadı avına girişirken, dışarıda Balkan Paktı, Bağdat Paktı, Suriye'ye yönelik saldırganlık gibi örneklerle somutlaşacak şekilde anti-komünist ittifaklara ve emperyalizme yaranmaya dayalı bir siyaset izledi.[420]

Öte yandan, anti-komünizmin Türkiye siyasetinin esas belirleyeni haline geldiği süreçte, Türkiye'de etkili bir komünist partiden, etkili bir komünist hareketten, sol fikirlerin yaygınlığından, bir işçi ya da öğrenci hareketinden söz etmek, dolayısıyla bir "ko-

419 Türkiye'nin Soğuk Savaşa girişi ve "anti-komünizmin icadı" için bkz. Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler-2*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2003

420 Bkz. Haluk Gerger, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politiği 'Soğuk Savaş'tan 'Yeni Dünya Düzeni'ne*, Yordam Kitap, 2012

münizm tehdidi"nden söz etmek mümkün değildi. Türkiye yönetici sınıfı ABD'yle ve emperyalizmle yakınlaşmak ve daha fazla mali ve askerî yardım alabilmek adına böyle bir tehlike varmış gibi yapıyor, komünizm öcüsüne sarılıyordu.

Türkiye'de sol fikirlerin yaygınlaşması, işçi ve öğrenci hareketinin yükselmesi ve dolayısıyla komünizmin yönetici sınıflar açısından gerçek bir "tehlike" haline gelmesi ise ancak 1960'ların ortalarından itibaren söz konusu olacak, bu dönemde Türkiye İşçi Partisi (TİP), Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) gibi örgütlenmeler kurulacak ve sol, hızla güçlenecekti.[421] Buna mukabil, siyasetin sağında da yeni örgütlenmeler ortaya çıkacak ve Alparslan Türkeş ve arkadaşları Milli Birlik Komitesi'nden tasfiye edildikten sonra gönderildikleri sürgünden dönüşleri sonrası ele geçirdikleri Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ni (CMKP) Soğuk Savaş konseptine uygun bir şekilde adım adım paramiliter bir güce dönüştürecekler, bu dönüşüme aynı zamanda ideolojik bir dönüşüm de eşlik edecek ve hareketin adı Ülkücü Hareket, partinin adı ise Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olacaktı.

CKMP'den MHP'ye

27 Mayıs günü davudi bir ses radyodan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetime el koyduğunu duyurdu. Cumhuriyet döneminin ilk askerî darbesinin bildirisini okuyan kişi Alparslan Türkeş isimli bir albaydı ve Türkeş bu bildiriyle birlikte hayatını kaybettiği 1997 yılına kadar Türkiye siyasal yaşamının önemli aktörlerinden biri olacaktı.

Aslında Türkeş, adı hiç duyulmamış biri değildi. 1944'deki ünlü ırkçılık-Turancılık davasında yargılananlar arasındaydı. O dönemler genç bir teğmen olan Türkeş, ırkçı-Turancı akımın ideologlarından Nihal Atsız'ın en büyük hayranlarındandı ve

421 Mustafa Şener, *Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset Yön, MDD ve TİP*, Yordam Kitap, 2010

onun fikirlerinin sadık takipçisiydi. Türkeş yargılama esnasında diğer sanıklarla birlikte tutuklu kaldı, ancak bir süre sonra haklarındaki karar yüksek mahkeme tarafından bozuldu ve serbest bırakıldılar. Irkçılık-Turancılık davası, II. Dünya Savaşı boyunca Nazilerle gayet iyi ilişkiler yürüten ve SSCB düşmanlığı yapan tek parti yönetiminin, Nazilerin yenileceği anlaşılınca Sovyetler'e karşı hoş görünme çabalarının ürünüydü. Irkçılık-Turancılık davasında yargılanan isimler, Nazizmin "Türkçü" versiyonunu Türkiye'ye uyarlamışlardı ve özellikle "esir Türkler" söylemi üzerinden Türkiye'nin Nazilerle birlikte SSCB'ye saldırması gerektiğini söylüyorlardı. Bunun neticesinde Türkiye Türkleri ile esaretten kurtulmuş Türkler bir araya gelecek ve Türk birliğini, yani Turan devletini kurabileceklerdi. Ancak Nazizmin yenilgisi Turancılığın da sonu oldu ve başını Nihal Atsız, Reha Oğuz Türkkan, Zeki Velidi Togan gibi isimlerin çektiği çok sayıda kişi yargılanmaktan kurtulamadı; ancak, bu yargılamanın işlevsiz hâle geldiği ve SSCB nazarında karşılığı olmadığı anlaşıldığında tüm sanıklar beraat ettirildiler.[422]

İşte Türkeş, beraat ettirildikten sonra orduya döndü ve 1948 yılında, "zamanın ruhu"nu mükemmel bir şekilde sembolize edecek bir şekilde ABD'ye eğitim için gönderilen ilk asker grubunun içerisinde yer aldı. Soğuk Savaş başlamış, Türkiye Truman Doktrini ve Marshall Planı'na dahil olmuş, ABD ile ilişkiler derinleşmeye başlamıştı. Türkeş'in sadece ABD'ye gidişi değil, gönderiliş amacı ve aldığı eğitim de "zamanın ruhu"nu ortaya koyuyordu. Türkeş ve diğer subaylara, SSCB'nin Türkiye'yi işgal etmesi halinde verilecek olan gerilla savaşı öğretiliyordu. Hem Türkeş hem de başkaları, 1960'ların sonlarından itibaren, MHP bir sokak gücüne dönüştükçe, sık sık bunu dile getirmekten kaçınmayacaklardı.

Türkeş'in adı orduya dönmesinin ardından, yaklaşık 16 yıl boyunca duyulmadı. Bu 16 yıl boyunca dava arkadaşlarıyla ile-

422 Fatih Yaşlı, *Kinimiz Dinimizdir Türkçü Faşizm Üzerine Bir İnceleme*, Yordam Kitap, 2014

tişimini alttan alta sürdürdü, Türkçü yayınları ve örgütlenmeleri yakından takip etti ama ikinci bir yargılamadan ve bu sefer ordudan atılmaktan çekindiği için doğrudan hiçbir siyasal faaliyetin içerisinde yer almadı. İşte 27 Mayıs sabahı okuduğu bildiriyle Türkeş önce asker, sonra da siyasi parti lideri olarak aktif siyasete geri dönüyordu.

Türkeş darbeyi planlayan ekibe sonradan dahil olmuştu, dolayısıyla sonradan kendisinin ve yandaşlarının iddia ettiği üzere darbenin fikir babası ya da bir numaralı ismi değildi; ancak darbe sonrasına dair kafasında planları olan ve siyasi bir ekibi bulunan tek isimdi. Bu yüzden de Milli Birlik Komitesi'nin iktidarı hemen sivillere devretme fikrine karşıydı, kafasındaki makro planı hayata geçirmek için askerin iktidarda kalması gerekiyordu. Darbe sonrası Başbakanlık Müsteşarlığı görevini üstlenen Türkeş, Öncü isimli bir gazete yayınlayacak, "Ülkü ve Kültür Birliği" adlı bir yasa tasarısı aracılığıyla da siyaset ve partiler üstü bir mekanizmanın devlet içerisinde etkin kılınabilmesi için adımlar atacaktı. Ancak bu tasarı MBK içerisindeki Cemal Gürsel-Madanoğlu ekibi tarafından bardağı taşıran son damla olarak görülecekti. Çünkü bu ekip Türkiye'nin ilanihaye askerler tarafından yönetilemeyeceğinin farkındaydı ve çok partili rejime tekrar dönülmesini istiyordu. Bu nedenle 13 Kasım 1960'ta Türkeş ve arkadaşlarına yönelik bir operasyon düzenlendi ve 14 kişilik bu grup yurtdışına diplomatik görevlere, yani aslında sürgüne gönderilerek iktidardan uzaklaştırıldı.[423]

Türkiye siyasal yaşamında "14'ler" olarak anılan bu grup yurtdışında da iletişimini sürdürmeye ve Türkiye siyasetini izlemeye devam etti. Türkeş 1963'te Türkiye'ye geldi ve 1965 yılının mart ayında Türkeş, Muzaffer Özdağ, Rıfat Baykal, Ahmet Er ve Dündar Taşer CKMP'ye katıldı. Haziran ayındaki kongre öncesi

423 Ferit Salim Sanlı, *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nden Milliyetçi Hareket Partisi'ne Tarihsel Süreç, İdeoloji ve Politika (1960-1969)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, 2017).

yine 14'lerden Mustafa Kaplan, Fazıl Akkoyunlu, Şefik Soyuyüce, Numan Esin ve Münir Köseoğlu da parti üyesi oldular. Türkeş ve arkadaşları çok geçmeden partiyi kongreye götürerek ele geçirdiler, Türkeş artık CKMP'nin genel başkanıydı.

Partinin ilk yıllarındaki programı, dönemin popüler kavramları olan kalkınma ve sosyal adalet üzerine kurulmuş durumdaydı ve partinin söyleminde "korporatist, kalkınmacı-modernist bir Kemalist restorasyon tasarımı" ağır basmaktaydı.[424] Parti programına göre CKMP, "Türkiye'de insan hak ve özgürlükleri, kişisel ve genel refah ve sosyal güvenliği hızla sağlayacak bir siyasal sistemin kurulmasından" yanaydı ve CKMP "ilerici bir yaşam biçiminin kurulması ve ulusun modern bilim ve teknolojiye göre inşa edilmesi için" çalışacaktı.[425]

Komünizm bir tehlike olarak görülüyordu ama henüz partinin söylem ve eyleminin merkezine yerleşmemişti. Önce Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) 1965 seçimlerinde aldığı sonuçlara, sonrasında ise önce Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun kurulmasına ve ardından da Türkiye'nin 68'ine, yani öğrenci hareketinin yükselişine paralel olarak CKMP de dönüşmeye başladı.

1967'de yapılan kongre, partinin ideolojisinin "Dokuz Işık" olarak kabul edilmesiyle ve Türkeş'in liderliğinin tartışılmaz hâle gelmesiyle sonuçlandı.[426] Bu esnada partinin söyleminin merkezine giderek anti-komünizm yerleşmeye başlıyor, buna aynı zamanda hafif dozajlı bir İslamcılaştırma eşlik ediyordu. MHP adını aldıktan sonraki iç savaş ortamında solla mücadele cihat ve gaza üzerinden meşrulaştırılacak, Ülkücü Hareket'in doktrini "Türk-İslam sentezi" olacaktı.

---

424 Tanıl Bora&Kemal Can, *Devlet, Ocak, Dergâh 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 53.

425 Jacob Landau, *Türkiye'de Sağ ve Sol Akımlar*, Çev. Erdinç Baykal, Turhan Kitabevi, 1979, s. 295

426 Hakan Akpınar, *Kurtların Kardeşliği CKMP'den MHP'ye (1965-2005)*, Birharf Yayınları, 2005, s. 41

Hareketin Rehber Kitabı: 9 Işık

Türkeş önce bir risale olarak yayımlanan "Dokuz Işık"ı zamanla kitaba dönüştürdü ve kitaptaki dokuz ilke Ülkücü Hareket'in esas programını oluşturdu. Kitapta Türkeş "Dokuz Işık"la komünizm arasındaki farkları şöyle anlatıyordu:

"1. Biz Türk milliyetçisiyiz. Türk milletinin varlığını her şeyin temeli olarak alırız. Komünistler, vatan millet tanımazlar. Onlar dünya proletaryasını (işçi sınıfını) yeryüzüne hâkim kılmayı esas alırlar. Onlar için ideal, dünyada işçiler dışındaki bütün sınıfların hepsini kanlı bir ihtilalle yok etmek ve proletarya diktatörlüğünü kurmaktır. Komünistler belki dünyaya yutturabilirler. Ama bize dünya işçileri vız gelir. Bizim için Türklüğün bağımsızlığı, yücelmesi mühimdir. Biz, komünistler gibi sınıf mücadelesini kabul etmeyiz. Milleti bir bütün olarak görürüz. Türklüğü yüceltmeyi, Türklük için çalışmayı esas alırız.

2. Komünistler kin ve nefreti hareketlerinin mayası olarak ele alırlar. İşçi sınıfının dışındakilere karşı sonsuz bir kin duyarlar. Biz hiçbir sınıf farkı gözetmeksizin, insanlara karşı sonsuz saygı ve sevgiyi esas alırız. Bizde kin ve nefretin yeri yoktur.

3. Mülkiyete taraftarız. Fakat kapitalizmden de ayrı bir görüşümüz vardır. Milletin yararına kullanmak ve başkalarını sömürme vasıtası olarak kullanmamak şartıyla biz herkesin mülk sahibi olmasını esas almış bulunuyoruz. Komünizm ise mülkiyeti yok etmeyi, mülkiyet hakkı tanımamayı ve her şeyin devlet malı olmasını esas almıştır."[427]

Dokuz ışık olarak adlandırılan dokuz maddelik doktrinin ilk maddesi milliyetçiliktir. "Türk milliyetçiliği ilk defa Milliyetçi Hareket Partisi tarafından siyasi bir hareket olarak Türk milletine mal edilmiştir" diyen Türkeş, kendilerine yönelik "soyculuk, ırkçılık, kafatasçılık" gibi iddialara karşı "milliyetçilik anlayışımız, manevi şuurlanmaya dayanır. Türklük şuuruna erişmiş, samimi olarak 'ben

427 Alparslan Türkeş, *9 Işık Milli Doktrin*, Bilge Karınca Yayınları, 2017, s. 99

Türk'üm' diyen herkes Türk'tür" der. Milliyetçilik anlayışlarının geniş manadaki ifadesinin ise "Türklük şuur ve gururu ile İslam ahlak ve fazileti" olduğunu söyler. Milliyetçilik "millet ve ülkemizi bölüp yıkmak isteyen her türlü yabancı ideolojinin baş düşmanıdır.[428]

Dokuz Işık doktrininin ikinci maddesini teşkil eden "ülkücülük" Türkeş tarafından "Türk milletinin ahlakta, maneviyatta, insanlık duygularında en yüksek seviyede bulunması, yaşaması ve ilimde, teknikte dünyanın en ileri gitmiş varlığı haline gelmesi ve ekonomik açıdan kalkınmış, tarımını modern tekniğe göre geliştirmiş ve modern sanayii kurmuş, refahlı bir toplum haline gelmesi" olarak tanımlanmıştır.[429] Devamında ise Türkeş şöyle demektedir: "Ülkücülüğümüz, Türk milletini en kısa yoldan en kısa zamanda modern uygarlığın en üst seviyesine çıkarmak; mutlu, müreffeh hale getirmek, bağımsız, hür, kendi haklarına sahip bir hayata kavuşturmaktır."[430]

Dokuz Işık Doktrini'nin üçüncü maddesini "ahlakçılık" teşkil eder. Ahlakçılıkla kastedilen esas olarak İslamdır; çünkü İslam ahlakın kaynağı olarak gösterilmekte ve Türklüğün tamamlayıcısı olarak sunulmaktadır. Türkeş "İslamiyetin hakiki çehresiyle ve yüksek prensipleriyle ele alınması Türklüğe yeni bir güç ve hız verecektir" der ve Türk-İslam sentezini sahiplenir.[431]

Dördüncü madde "toplumculuk" ilkesidir ve Türkeş kendi toplumculuk anlayışlarının hiçbir şekilde komünizmle bağlantılı ve alakalı olmadığını söyler. Dokuz ışık sınıfı değil, Türk milletini esas almaktadır ve burada "ne birkaç patron ne de bir sözde işçi sınıfı söz konusudur. Çünkü millet, bir tarih, kültür ve soy birliğidir. Bunun sınıflara bölünmesi, belirli fertlerin hâkimiyetlerine terkedilmesi söz konusu olamaz." (s.245) Türkeş'e göre komünist sistemde mülkiyet "bir avuç komünist bürokrat"ın elindedir. Ka-

428 age. s. 71-72
429 age. s. 125
430 age. s. 127
431 age. s. 187-188

pitalizmde "artık ürün"e "kâr" olarak el konulmaktayken, komünist düzende komünist partinin üyeleri tarafından "maaş olarak" alınmaktadır. Milliyetçi-toplumcu düzende ise tüm üretim araçları, tüm millete ait olacaktır.[432]

Beşinci madde, "ilimciliktir." Tarihi milletlerin mücadelesi olarak okuyan Dokuz Işık Doktrini, "ilim" meselesine de bu zaviyeden bakmakta ve "ilim"i bir milletin güçlü olmasının araçlarından biri olarak görmektedir. "İlimde, teknikte geri kalmış bir ülkenin insanları ne kadar kahraman yaradılışlı olurlarsa olsunlar, onların milli savunma yönünden, askerlik yönünden güçlü olmaları mümkün değildir."[433] Zayıf ve güçsüz devletlerin güçlü ve süper devletler tarafından ezildiğini ve buna da "emperyalizm" dendiğini, "kültürel emperyalizm"in ise emperyalizmin en tehlikeli biçimi olduğunu söyleyen Türkeş'e göre "bugün yeryüzünün en teşkilatlı, en güçlü kültür ve ideoloji istilası saldırısı komünizmdir." Milliyetçi hareket ise komünizme, dolayısıyla emperyalizme karşı direnmektedir ve ilim de bu direnişin en önemli silahlarından biri olarak kullanılmalıdır.[434]

Dokuz Işık Doktrini'nin altıncı maddesi "hürriyetçilik ve şahsiyetçilik"tir. "Şahsiyetler orijinal olmakla birlikte milli karakteri ve ortak değerleri ifade ederler" diyen Türkeş şahsiyetçilikle ne kast ettiğini şöyle anlatır:

> "Biz Türk çocuğundan orijinal ve dinamik bir şahsiyet beklerken onu aynı zamanda Türk'ü Türk yapan sosyal ve kültürel değerlere aktif manada sahip, Türklüğe ve yüce dinimiz olan İslamiyete yabancılaşmamış, modern bir insan olarak görmek isteriz. Milliyetçi Türk gençliği, hem disiplinci hem de hürriyetçi hüviyetini dengeli bir biçimde bütün hayat davranışı ile ortaya koymalıdır."[435]

"Hür olma"yı ise "İslamda Allah'tan başkasına kul olmak ya-

---

432 age. s. 262
433 age. s. 321
434 age. s. 325
435 age. s. 389

saktır ve "tam ve kâmil manada hür olmak bu demektir" diye açıklayan Türkeş, "insanların hür olabilmesi için onların mülkiyet ve varlık sahibi olması lazımdır" diye ekler.[436] Dolayısıyla özgürlükle mülkiyet arasında ontolojik bir ilişki kurulur. Bu aynı zamanda anti-komünizmin temel motivasyon kaynaklarından biridir.

Dokuz Işık'ın yedinci ilkesini oluşturan "köycülük", meselenin doğası gereği merkezinde anti-komünizmin olmadığı tek ilkedir. Yine de Türkeş komünistlerin toprak reformu meselesini istismar ettiklerini ve köylülere toprak dağıtımından bahsettiklerini vurgulamayı ihmal etmez. Ardından ise sanayileşme ve tarımı modernleştirme programlarından bahseder. Türkiye endüstrileştirilmeli, tarımla geçinen nüfus azaltılmalı, tarımda modernleşmeye gidilerek "her çiftçi ailesine rantabl işletmecilik yapacak miktarda toprak tahsis ederek tarımı düzene sokmak gerekmektedir."[437]

Türkeş'in köy meselesindeki temel projesi köylerin köy grupları halinde teşkilatlandırılması ve tarım kentlerinin kurulmasıdır. Bu ise şöyle anlatılır: Aynı bölgede kurulmuş olan köylerden en uygun olanı "merkez köy" olarak seçilir ve "bütün altyapı tesisleri, sosyo-kültürel hizmet ve kurumlar bu köyde toplanır." Civar köyler bu merkez köye bağlanır, merkez köyde çalışacak kişiler öncelikle çevre köylerden seçilir ve böylece istihdam yaratılır.[438]

Dokuz Işık'ın sekizinci ilkesi "gelişmecilik ve halkçılık"tır. Türkeş "gelişmecilik"i şöyle anlatır: "Daima daha iyiyi, daha güzeli, daha gelişmiş bir durumu elde etmek için araştırma yapmak; daha iyiye, daha mükemmele varmak arzusu taşımak ve bunun için çareler aramak."[439] Türkeş'e göre gelişmecilik, devrimcilikten farklıdır. "Devrimcilik, geçmişe ait her şeyi yıkmak, geçmişe ait her çeşit değerimizden vazgeçmek ve bizimle, tarihimizle ilgisi olmayan, nereye varılacağı belli olmayan bir başka durum meyda-

436 age. s. 404
437 age. s. 437
438 age. s. 451
439 age. s. 463

na getirmek anlamı taşımaktadır."[440]

Halkçılık ise Türkeş tarafından "her şeyin halk için, halkla beraber, halka doğru olması" şeklinde tanımlanmıştır. Ancak Türkeş kendilerinin halk derken kastettiği şeyle komünistlerin kastettiği şeyin aynı olmadığını söylemeyi ihmal etmez: "Halkçılık derken bizim kastettiğimiz halk, sosyal ve kültürel bütünlüğünü tamamlamış, millî kültürünü yaşayan Türk topluluklarıdır."[441]

Dokuz Işık'ın sonuncu maddesi "endüstri ve teknikçilik"tir. Türkeş Türkiye'nin ağır sanayi ülkesi olması ve "modern aletleri, makineleri yapabilecek kapasitede bir endüstri" kurması gerektiğini söyler. Güçlü bir devlet ve millet olmanın yolu endüstrileşmeden geçmektedir. "Milliyetçi idare, kalkınma, sanayi ve sanayileşmeye dayanan bir harekettir", çünkü "içinde bulunduğumuz çağda millî sanayiini kuramamış bir ülkenin yaşayabilmesi, bağımsızlığını devam ettirebilmesi" mümkün değildir. Sanayileşmenin "bir ilim ve teknoloji işi" olduğunu söyleyen Türkeş'e göre, bunu ancak Ülkücü/milliyetçi kadrolar yapabilir, ancak bir grup "milli elit" kalkınmayı planlayıp yönlendirebilir: "[Sanayileşmenin] tek şartı devlet kadrolarına nemelazımcı ve bürokrat kimseler yerine milliyetçi ve Ülkücü aydınlar kadrosunun hâkim olarak olağanüstü bir gayret seferberliğinin başlatılmasıdır."[442]

Türkçü Faşizmle Yol Ayrımı

1969'da yapılan kongre ülkücü hareket açısından tarihî bir kongre niteliğindedir. Bu kongrede CKMP'nin adı Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak değiştirilirken, parti amblemi olarak üç hilal seçildi. Gençlik örgütü Ülkü Ocakları'nın amblemi ise hilal içerisinde uluyan bozkurt olarak belirlendi. Kongreye "Tanrı Dağı kadar Türk, Hira Dağı kadar Müslüman" sloganı damgasını vurdu ve partiyle gençlik örgütünün amblemleri de buna göre seçildi.

440 age. s. 464
441 age. s. 482
442 age. s. 499-500

Nihal Atsız etrafındaki İslama mesafeli Türkçü ekiple yolların ayrılması süreci bu kongreyle başladı. Atsız eski talebesi Türkeş'i ölünceye kadar affetmedi, Türkeş ise Atsız'ın cenazesine dahi katılmadı. MHP yönetimi parti üyelerine ve Ülkücülere Atsız'ın kitaplarının okunmasını yasakladı. Ayrılık sürecinde şiddet de devreye girdi ve Atsız yanlısı bir öğrenci Ankara'da öldürüldü. 1970'lerin ortalarına gelindiğinde partideki Atsızcılar tasfiye edilmişlerdi.

Bu tasfiye sonrasında Ülkücü hareket içerisinde dindarlaşmanın dozajı giderek arttı. Öyle ki iç savaşın derinleştiği 1977 yılında İslami hareketin en önemli isimlerinden Necip Fazıl MHP'ye desteğini açıkladı, Türkeş hacca gitti, komünizm uğruna savaş cihat, komünizme karşı savaşırken ölmek şehitlik olarak görülmeye başlandı. "Seküler" Türkçülüğün Anadolu'dan büyük şehirlere gelen gençler için yeterince motive edici olmadığı görülmüş, komünizme karşı savaşın ideolojisi giderek daha fazla din üzerinden tesis edilir olmuştu. Bunun sonucu, daha sonra üzerinde duracağımız üzere 1990'ların hemen başında, kendilerini "Türk-İslam Ülkücüleri" olarak adlandırılan grubun MHP'den kopuşu olacaktı.

Komando Kampları

CKMP'nin isminin MHP olarak değiştirildiği 1969 yılı aynı zamanda Ülkücü Hareket'in Soğuk Savaş'ın Türkiye cephesindeki sokak gücü olarak sahneye çıkışını da temsil ediyordu. Ülkü Ocakları üniversitelerde solcu gençlere karşı örgütlenirken, henüz MHP adı alınmamışken açılan komando kampları ise üniversitelerle birlikte sokak hâkimiyeti adına devreye sokulacak, bu kamplarda Ülkücülere bir tür iç savaş eğitimi verilecekti. Türkeş kamplara dair yaptığı açıklamada şöyle diyordu:

> "Gençlik Kolları, çeşitli sportif ve kültürel faaliyette bulunuyorlar. Bu arada, kendilerine judo da öğretiliyor. Komünistler memleketi sahipsiz sanıp da sokak hakimiyetini kuramazlar. Onların anlayacağı dilden konuşacak, mem-

leketçi, milliyetçi çocuklar vardır. Bunun için gençlerimizi mücadeleci olarak yetiştiriyoruz. Gençlerimiz, memleket vazifelerine hazırlıklı bulunuyorlar, bulunacaklardır."[443]

Komando kampları kuruldukları dönemde büyük ses getirmişti fakat işlevleri sınırlı oldu. Zaten çok geçmeden 12 Mart darbesi gerçekleşecek ve devlet sola karşı büyük bir cadı avı başlatacak, bu kamplara da gerek kalmayacaktı.

12 Mart'tan Sonra: İç Savaşa Doğru

Ülkücü Hareket'in sokak siyaseti 12 Mart'a kadar esas olarak üniversitelerle sınırlı kaldı, henüz mahalleler ve semtler hâkimiyet mücadelesi verilmesi gereken alanlar haline dönüşmemişti ve esas hedef solun üniversitelerdeki hâkimiyetini kırmaktı. 12 Mart darbesiyle birlikte devlet solu büyük ölçüde etkisiz hale getirince MHP de bir tür beklemeye çekildi, 1974'den itibaren solun yeniden yükselişiyle birlikte tekrar sahneye çıkacaklardı.

12 Mart'ın etkisini çok uzun olmayan bir süre içerisinde atlatan sol, geçmişin mirasını da devralarak yeniden yükselişe geçti. Devrimci Yol, Türkiye Komünist Partisi (TKP), Kurtuluş, Türkiye Devrimci Komünist Partisi (TDKP) gibi örgütler başta olmak üzere irili ufaklı çok sayıda ve bazıları silahlı birçok örgüt bu dönemde siyaset sahnesine çıktı.[444] Aynı dönemde Türkiye DİSK öncülüğünde işçi hareketinin ve başta TÖB-DER olmak üzere çeşitli örgütlenmelerle kamu çalışanlarının mücadelelerinin yükselişine de tanıklık etti. Sol bu dönemde ideolojik, politik ve kültürel bir hegemonya inşasında ciddi mesafe katetti, kitleselleşme ve toplumsallaşma yönünde önemli adımlar attı.

Sosyalist solun dışında ise esas olarak Ecevit'in şahsında "ortanın solu" çok büyük bir kitleselliğe ulaşmış durumdaydı. Ecevit'in "Bu düzen değişmeli" sloganı kitlelerde çok büyük yankı buluyor, "Karaoğlan" figürü sadece kentlerde değil köylüler ara-

443 Turhan Feyzioğlu, *Fırtınalı Yıllarda Ülkücü Hareket*, Ozan Yayıncılık, 2003, s. 50

444 Vehbi Ersan, *1970'lerde Türkiye Solu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013

sında da çok ciddi bir etkiye sebep oluyordu. Bu dönemde Ecevit hem 1973 seçimlerinden hem de 1977 seçimlerinden tek başına hükümet kuracak çoğunluğu sağlayamamakla birlikte birinci çıkmayı başardı. Bu, çok partili hayata geçiş sonrası CHP açısından bir ilkti.

Ne Ecevit sosyalistti ne de "Bu düzen değişmeli" programı anti-kapitalist bir programdı; bilakis Ecevit bir tür sınıf uzlaşısı üzerinden sosyalist devrim tehlikesini de ortadan kaldıracak sosyal demokrasi benzeri bir sisteme inanıyordu. Öte yandan sosyalist solun yükselişi ve hegemonyası Ecevit'in söylemlerine de etki ediyor, sosyalistlere yakın olmak politik bir zorunluluk olarak görülüyordu. Genel olarak Türk sağı ve özel olarak MHP, anti-komünist bir teyakkuz hâli yaratmak adına Ecevit'i komünistlikle, Sovyetler'e yanaşmakla, Türkiye'yi Sovyet uydusu haline getirmeye çalışmakla suçladı. "Ortanın solu Moskova yolu" sloganı bunu gayet veciz şekilde açıklıyordu.

1973 seçimlerinden birinci parti olarak çıkan fakat tek başına hükümeti kurma çoğunluğuna ulaşamayan Ecevit CHP'si, yaklaşık üç buçuk ay süren uğraşların ardından 26 Ocak 1974'de Erbakan'ın Milli Selamet Partisi'yle (MSP) koalisyon kurdu. Çok uzun ömürlü olmayan bu hükümetin en önemli icraatlarından biri, MSP yanaşmamasına rağmen, siyasi mahkûmları da kapsayacak bir genel af çıkarılması oldu. Bu genel afla birlikte 12 Mart döneminde cezaevine konulan sol kadrolar serbest kaldı, 12 Mart rejimi de artık sona ermiş durumdaydı. 1974, 12 Mart kesintisinin ardından solun yeniden yükselişe geçtiği yıl oldu. 12 Eylül 1980 darbesine kadar devam edecek yeni bir dönem başlıyordu.

Ecevit'in Kıbrıs harekâtıyla kazandığı popülerliği tek başına iktidar olmaya tahvil etmek için koalisyonu bozması ve erken seçim çağrısı yapmasının ardından, Türk sağı bunu engellemek üzere Mart 1975'te bir araya geldi ve Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve Cumhuriyetçi Güven Partisi tarafından Birinci Milliyetçi Cephe hükümeti kuruldu.

Yaklaşık iki yıl süren bu hükümet döneminde özellikle devlet içerisinde çok ciddi bir sağ kadrolaşmaya gidildi ve solcu kimliğiyle tanınan binlerce kişi tasfiye edildi. Öte yandan sola karşı şiddetin dozu daha da arttı ve şiddet sadece öğrenciler arasında/kampüslerde yaşanan bir durum olmaktan çıkıp doğrudan semtlere, mahallelere, sokaklara yayılmaya başlandı. Silah kullanımı yavaş yavaş istisna olmaktan çıkıp kural haline geldi. İç savaşa doğru adım adım gidiliyordu.

1978: Suikastlar, Cinayetler, Katliamlar

Ecevit CHP'si 1977 seçimlerinden de birinci parti olarak çıkmayı başardı. Fakat durum değişmemiş, tek başına hükümet olacak çoğunluğu sağlayamamıştı. Ecevit önce azınlık hükümeti kurmayı denedi ama başarılı olamadı. Bunun hemen ardından, AP, MSP ve MHP tarafından İkinci Milliyetçi Cephe hükümeti kuruldu fakat bu hükümetin ömrü uzun olmayacaktı. AP'li 11 milletvekili partiden istifa etti ve Ecevit bu vekillerin hepsine birer bakanlık vererek 1978 yılının başlarında yeni hükümeti kurdu. Vekillerle yürütülen pazarlıklar Güneş Motel'de yapıldığı için, bu pazarlık görüşmeleri Türkiye siyasal yaşamına "Güneş Motel hadisesi" olarak kaydedildi.

Ecevit'in eski AP'lilerle hükümet kurması, MHP tarafından büyük bir öfke ve endişeyle karşılandı. MHP bunu Türkiye'de komünizmin iktidara gelişinin ilk aşaması olarak gördü ve buna uygun bir strateji izledi. Bu, esas olarak iç savaş aracılığıyla iktidarı alma stratejisiydi. Ecevit hükümetinin kuruluşuyla birlikte Ülkücü şiddet yaygınlaştı, politik cinayetler ve kitle katliamları bir iktidar stratejisinin parçası olarak devreye sokuldu. Türkeş ve MHP yönetiminin esas amacı şiddet üzerinden toplumu kutuplaştırmak, muhafazakâr kitleler nezdinde silahla ve dinin, devletin, milletin koruyucusu rolüyle rüştünü ispat etmek, hükümete sıkıyönetim ilan ettirmek ve sonra da kendilerine yakın askerlerin yapacağı darbeyle iktidarı almaktı. Öte yandan kontrgerilla

da kendi politik stratejisi doğrultusunda Ülkücülerin cinayet ve katliamlarını organize edip yönlendiriyordu. İşlenen cinayetlerde kullanılan silahlar, bombalar ve soruşturmalarda ortaya çıkan ilişki ağları, devlet içerisindeki güçlerle Ülkücüler arasındaki bağlantıları açık bir şekilde ortaya koyuyordu.

Ecevit, "Bu düzen değişmeli" diyerek iktidar olmuş, işçilerin, köylülerin ve genel olarak, emekçi, yoksul kitlelerin oyunu almayı başarmıştı. Öte yandan uluslararası kapitalist sistemin 1974'te başlayan krizi Türkiye ekonomisini de etkilemiş, ithal ikameci birikim rejimi krize girmişti. Hâliyle ülke çok ciddi bir döviz darboğazıyla karşı karşıyaydı. Ecevit krizin faturasını Türkiye sermaye sınıfına ödetmeyi seçebilirdi ama yapmadı; çünkü sınıfsal konumu ve dünya görüşü buna izin vermiyordu. Bunun yerine IMF'yle anlaşmaya gitmeyi denedi, ardı ardına oy tabanının iktisadi çıkarlarına aykırı kararlar aldı, krizin yükü emekçilerin ve yoksulların sırtına bindirildi.[445]

Öte yandan yükselen Ülkücü şiddete karşı neredeyse hiçbir önlem almadı, Ülkücü cinayet ve katliamlar karşısında gereken adımları atmadı ve bu şiddete teslim olmak zorunda kaldı. Az önce söylediğimiz üzere MHP siyasal stratejisini şiddeti yükseltmek ve toplumu korku aracılığıyla esir almak üzerine kurmuştu. Bunun için hem kamuoyunun adını bildiği, sol kimliğiyle tanınan aydınlar, akademisyenler, bürokratlar hedefe konuldu, hem de solculara ve Alevilere karşı kitlesel katliamlara girişildi. Özellikle 1978 yılında işlenen cinayetler ve kitlesel katliamlar Ülkücü Hareket'in iç savaş stratejisi bağlamında şiddetin zirve yaptığı yıl olarak tarihe geçti.

16 Mart Katliamı

Bu katliamlardan ilki 16 Mart'ta gerçekleşti. II. Milliyetçi Cephe hükümetinin düşmesinin ardından solcu öğrenciler

445 Faruk Ataay, *12 Mart'tan 12 Eylül'e Kriz Kıskacındaki Türk Siyaseti*, De ki Basım Yayın, İstanbul, 2007, s. 133 vd.

üniversitelere yeniden girmeye çalışıyorlardı. Girme kararı alınan yerlerden biri de İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ydi. Yapılan toplantılar sonunda 1 Mart 1978'de fakülteye girilmesi kararlaştırıldı. O gün 50-60 kişilik bir grup, önce polisle sonra da Ülkücülerle çatışarak okula girmeyi başardı. O tarihte birinci sınıf öğrencisi olan *Evrensel* gazetesi yazarı Kamil Tekin Sürek'in anlattığına göre ilk gün sınıfta toplam yedi kişi vardı, zamanla sayı arttı, solcu öğrenciler derslere girmeye başladılar. Öğrenciler tedbir olsun diye okula toplu giriş çıkış yapıyor, okul çıkışında kapının önünde toplanıp Süleymaniye'ye kadar birlikte yürüyor ve sonra dağılıyorlardı. Bombalı saldırı 16 Mart günü gerçekleşti. Toplu çıkış yapan öğrenciler arasında bulunan Sürek yaşananları şöyle anlatıyordu:

> "16 Mart günü yine toplu olarak Merkez kapıdan çıkıyorduk. Bir grup faşist yine Beyazıt Meydanı'nda toplanmıştı ama bu kez saldırmadılar, sadece slogan attılar. Bizim grubun en ön sırası Eczacılık Fakültesi kapısının önüne gelmişti ki, 'bomba' diye bir ses duyduk. Patlama sesiyle birlikte ayaklarımız yerden kesildi ve iki metre öne doğru uçup yere kapaklandık. Kalkarken arkaya dönüp baktığımda kara bir duman gördüm on metre gerimde, herkes yerdeydi." [446]

Öğrencilere o güne kadarki çıkışlarda polis eşlik ederken, bu sefer polis ortalıkta yoktu. Komiser Reşat Altay polislerin dışarı çıkmasına izin vermemiş, bombayı atanların peşinden gitmek isteyen kimi polisleri de durdurmuştu. Saldırıda yedi öğrenci hayatını kaybetti, kırk bir öğrenci de yaralandı. Saldırıyı Zülküf İsot isimli bir Ülkücü gerçekleştirmiş, öğrencilerin üzerine koşarak "Kahrolsun komünistler!" diye bağırmış ve elindeki bombayı fırlatmıştı.

---

446 "Beyazıt Katliamı tanığı Sürek: Bu dosya bizim için kapanmadı", *Evrensel*, 16 Mart 2018 (https://www.evrensel.net/haber/107910/16-mart-beyazit-katliami-bu-dosya-bizim-icin-kapanmadi)

Doğan Öz'ün Öldürülmesi

Hemen ardından Savcı Doğan Öz'ün öldürülmesi geldi. 19 Ocak 1978'de Ankara Ticaret ve Turizm Yüksek Okulu öğrencilerinden Levent Özyörük'ün Ülkücü öğrenciler tarafından öldürülmesi üzerine Doğan Öz zanlıların sığındığı ve Ülkücülerin kontrolünde olan Cebeci'deki Site Öğrenci Yurdu'na baskın düzenlemiş, 6 Mart'ta ise 70 öğrenci hakkında Özyörük cinayetine karıştıkları gerekçesiyle dava açmıştı. Bu baskın MHP yöneticileri tarafından ciddi bir tepkiyle karşılandı. Baskın sonrası MHP Konya milletvekili İhsan Kabadayı Meclis'te Öz'ü hedef gösteren bir konuşma yaptı. 24 Mart günü, Savcı Doğan Öz evinden çıkıp arabasına bindi, motorun ısınmasını beklerken arabaya yanaşan katil Öz'ü altı kurşun sıkarak öldürdü. Uzun süre yakalanmamayı başaran katil İbrahim Çiftçi başka bir nedenle gözaltına alındı ve polislerden biri Çiftçi'nin Doğan Öz'ün katili olduğunu fark etti. Öz, dava dosyasındaki ifadesinde şöyle diyecekti:

> "Savcı Yardımcısı Doğan Öz'ü, ... eski Ankara Ülkü Ocakları İkinci Başkanı Hüseyin Demirel ve halen Muzaffer Üstünel adlı şahsı öldürmek suçundan hakkında gıyabi tutuklama müzekkeresi bulunan Hüseyin Kocabaş adlı şahsın verdikleri talimat üzerine öldürdüm. Suçta kullandığım tabancayı Hüseyin Demirel verdi. Kullandıktan bir gün sonra tekrar aynı şahıs tabancayı benden geri aldı. Bu şahıslar bana Doğan Öz'ün Site Yurdunu arattığını ve ayrıca Ülkü Ocaklarını kapattırmak için çalıştığını ve Ülkü Ocakları için tahkikat açtığını söylediler. Bu nedenle savcının öldürülmesi için bana talimat verdiler... Hüseyin tarafından bana verilen tabanca 14'lü idi. Hatırladığıma göre 6 el ateş etmiştim."[447]

Öz öldürüldükten sonra eşi, kendisi tarafından hazırlanan iki sayfalık bir "Kontrgerilla raporu" bulup Ecevit'e ulaştırmıştı. Öz raporda, olan bitenin basitçe "anarşik olaylar" olarak nitelendirilemeyeceğini söyleyip esas amacı şöyle anlatıyordu:

447 "Savcı Doğan Öz Neden Öldürüldü", *Bianet*, 20. 01. 2010, (https://bianet.org/biamag/toplum/120777-savci-dogan-oz-neden-olduruldu)

"Ülkemizde tek seçenek olarak 'Ecevit hükümeti ve onun demokrasiye bütün gerekleriyle işlerlik kazandıracağına olan umutları' kitlelerde, Türkiye halkında yok etmek ve onun yerine faşist düzeni getirmek ve bütün unsurlarıyla yürürlüğe koymaktır. Böylece ABD ve çok-uluslu ortaklıklar Ortadoğu sorununu büyük ölçüde çözmek amacını gütmektedirler. Bize göre, bu sonuca ulaşmada CIA, AID, İran ve İsrail gizli haber alma örgütleri, kontrgerilla gibi gizli örgütler yönlendirmekte olup bu örgütler, I. ve II. MC ile devlet aygıtını geniş ölçüde kendi amaçlarına uygun biçimde dönüştürerek demokrasi düşmanı akımları iktidar etmeyi öngörmüşlerdir. Geniş halk kitlelerine girmeyi de AP'nin şemsiyesi altında MHP ve onun yan örgütleri olan Ülkü Ocakları, Ülkü Bir, Ülkücü Teknik Elemanlar, Milliyetçi İşçi Sendikaları (MİSK), bazı işveren kuruluşları ve esnaf dernekleriyle gerçekleştirme çalışmaları içinde görünmektedirler."[448]

Bedrettin Cömert Cinayeti

Tüm Öğretim Üyeleri Derneği Başkanı Bedrettin Cömert, 11 Temmuz 1978 Salı günü sabahı Ankara Gaziosmanpaşa'daki evinden çıktı ve eşi Maria ile birlikte arabalarına binip hareket ettiler. Cömert kısa süre önce Hacettepe Üniversitesi'nde çıkan olayları soruşturan komisyonun başına atanmıştı ve bu nedenle ölüm tehditleri alıyordu. Yolun hemen ilerisinde bekleyen ve içinde 3 kişinin olduğu araç Cömert çiftinin peşine takıldı. Çok geçmeden Cömert'lerin yolunu kestiler ve arabayı çapraz ateş altına aldılar. Cömert olay yerinde öldü, eşi Maria ağır yaralandı. 30 Mart 1979'da Avrupa Ülkücü Türk Dernekleri Federasyonu'nun eski başkanı Lokman Kondakçı, İçişleri Bakanı Hasan Fehmi Güneş'e "Bedrettin Cömert olayında emri, dönemin Ülkücü Gençlik Derneği Başkanı Muhsin Yazıcıoğlu'nun verdiğini, onun üzerinde de Ramiz Ongun'un yer aldığını" söyledi.

448 Orhan Tüleylioğlu, *Neden Öldürüldüler*, Umag Yayınları, Ankara, 2014, s. 105-106

Bahçelievler Katliamı

Başlarında Abdullah Çatlı'nın bulunduğu bir ekip, 8 Ekim 1978 akşamı Ankara Bahçelievler'de 15. Sokak 16 numaralı daireye bir baskın düzenlerler. Sokakta daha önce keşif yapılmış, evin Türkiye İşçi Partili (TİP) gençlere ait olduğu tespit edilmiştir. Çatlı arabada beklerken ekip eve girer. Evde TİP üyesi beş öğrenci bulunmaktadır: Hacettepe Üniversitesi Fen Fakültesi Matematik Bölümü öğrencisi Serdar Alten (23), Ankara Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi öğrencisi Hürcan Gürses (26), Ankara İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi Gazetecilik Bölümü öğrencisi Efraim Ezgin (23), Hacettepe Üniversitesi İstatistik Bölümü öğrencileri Latif Can (20) Osman Nuri Uzunlar (20). Hiçbirinde silah bulunmayan TİP'lileri yere yatırıp bağladıktan sonra eter kullanarak bayıltırlar. O sırada kapı çalınır, TİP üyesi iki öğrenci, Faruk Erzan ve Salih Gevence arkadaşlarını ziyarete gelmiştir ve onlarda da silah yoktur.

Ülkücü ekip Çatlı'nın talimatıyla Faruk ve Salih'i arabaya bindirir ve Eskişehir yolu tarafına götürür. Buradaki bir tarlanın içine doğru 500 metre kadar yürüttükten sonra iki genci başlarından vurarak öldürürler ve eve geri dönerler. Önce aynı yöntemi diğer gençlere de uygulamak isterler, ancak polisin şüphesini üzerlerine çekecekleri için infazları evde gerçekleştirmeye karar verirler. Haluk Kırcı baygın öğrencilerden Osman Nuri Uzunlar'ı tel askısıyla boğmaya çalışır, ancak bunu başaramayınca yüzüne havlu bastırır ve boğarak öldürür. Bu şekilde vakit kaybedeceklerini ve yakalanma risklerinin artacağını düşünen Kırcı, Faruk ve Salih'i vurdukları silahı alır ve diğerlerine "Siz çıkın" dedikten sonra geriye kalan gençleri de vurur. Dört öğrenci hemen orada, Serdar Alten ise hastanede yaşamını yitirir. Birkaç saat içerisinde altı öğrenci katledilmiştir. Serdar Alten 8 gün sonra, 17 Ekim 1978'de hastanede ölecektir.

Serdar ölmeden önce hastanedeki ifadesinde katliam ekibini tarif eder, arabanın plakasını söyler, başlarındaki kişiye "Reis" diye

hitap ettiklerini anlatır. Serdar'ın ölmediğini duyan Çatlı memleketi Nevşehir'e, Kırcı ise memleketi Kayseri'ye gider. Polis çok geçmeden aracın izini bulur ve plakanın Ülkücü Mustafa Mit'e ait olduğu tespit edilir. Araç Ülkü Ocakları tarafından alınmış ve Abdullah Çatlı ile Muhsin Yazıcıoğlu'nun kullanımına tahsis edilmiştir.

Yazıcıoğlu, 13 Şubat 1981'de askerî savcıya verdiği ifadede Çatlı'nın katliamdaki rolüyle ilgili olarak şunları söyleyecektir:

> "(...) gazetelerde Bahçelievler'de yedi kişinin öldürüldüğünü okudum. Ölüm olayının ülkücüler tarafından yapıldığı söylentileri üzerine konuyu araştırdım. İkinci başkanım olan Abdullah Çatlı'ya sorduğumda haberinin olmadığını söyledi, ancak soruşturmayı sürdürdüm. Site Yurdu'nda başkan olup olmadığını hatırlayamadığım Ünal Osmanağaoğlu'na sorduğumda önce bu konuda bir bilgisi olmadığını söyledi, ancak ben bu soruşturmanın peşini bırakmadım, tekrar konuştuğum Ünal Osmanağaoğlu bana bu olayı Abdullah Çatlı'nın emri ve organizasyonu ile kendisi de dâhil olmak üzere Haluk Kırcı, Mahmut Korkmaz, Bünyamin Adanalı'yla birlikte işlediğini söylemişti. Ancak burada Ercüment Gedikli'nin adından da bahsettiğini hatırlar gibi oluyorum, ancak kesin emin değilim... Daha sonra bu edindiğim bilgilere dayanarak durumu tekrar Abdullah Çatlı'dan sordum, yine bana haberi olmadığını söyleyip bu olaydaki sorumluluğunu kabul etmedi. Ancak kişisel olarak yaptığım soruşturmada, Bahçelievler'de yedi kişinin öldüğü gün arabanın Abdullah Çatlı'da olduğunu tahmin etmekteyim. Çünkü araba genel başkan olarak bende değildi, benim yardımcım olan Abdullah Çatlı'da olması kuvvetle muhtemeldi."[449]

Çatlı 8 Kasım 1978'de yakalanır ancak Ankara yerine İstanbul'a götürülür ve Emniyet'te serbest bırakılır. Haluk Kırcı yargılanır ve yedi kere idama mahkûm edilir. 1996'da yakalandığı gün Emniyet'ten kaçar, 1999'da yeniden yakalanır. 18 Mart 2004'te

449 Soner Yalçın & Doğan Yurdakul, *Reis Gladio'nun Türk Tetikçisi*, Doğan Kitap, İstanbul, 2016, s. 117

tahliye edilir. Ekim 2004'te ise Ukrayna'da yakalanır. 27 Mayıs 2010'da tekrar tahliye edilir. 8 Şubat 2011 tarihinde tekrar tutuklanır ve 4 Şubat 2015 tarihinde tahliye olur. Yıllar sonraki ifadesinde "Beşini ben, ikisini Çatlı öldürdü" dedikten sonra, "O günkü şartlar içinde inanmış bir militandım. İliklerime kadar inanmıştım. Yüz kişi de gelse öldürecektim. Keşke Türkiye o günleri yaşamasaydı, kardeş kavgasına sürüklenmeseydi. Ama o günkü şartları da bakıp anlamak lazım" diyecektir.[450]

Bedri Karafakioğlu Cinayeti

İTÜ eski rektörlerinden ve ilerici, demokrat kimliğiyle tanınan akademisyenlerden Elektrik Fakültesi Dekanı Bedri Karafakioğlu, 20 Ekim'de Bakırköy'de silahlı saldırganlar tarafından öldürülür. Karafakioğlu 17 Temmuz 1968'de 6. Filo eylemleri sonrası polisin Vedat Demircioğlu'nu yurdun üçüncü katından atarak öldürdüğü İTÜ Gümüşsuyu baskınında ve sonrasında öğrencilerin yanında yer almış, öğrenci eylem ve forumlarına katılmıştır.

Karafakioğlu'nun öldürülmesinin ardından cinayetle ilgili çok sayıda gözaltı yapılsa da katiller yakalanmaz. Soruşturma dosyası, önce Bakırköy Cumhuriyet Savcılığı'na, 12 Eylül Askerî Darbesi sonrasında da İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askerî Savcılığı'na aktarılır. İstanbul'daki sıkıyönetimin kaldırılmasından sonra soruşturma dosyaları Diyarbakır Sıkıyönetim Komutanlığı'na devredilir. Diyarbakır Cumhuriyet Savcılığı'nda bekletilen dosya, 1986 yılı başlarında yeniden Bakırköy Cumhuriyet Savcılığı'na döner. Burada, yıllarca bekletildikten sonra zaman aşımından ötürü dosya kapatılır.[451]

---

450 "5'ini ben 2 kişiyi Çatlı öldürdü", Cumhuriyet, 15.10.2014, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/130609/_5_ini_ben_2_kisiyi_Catli_oldurdu_.html

451 "30 Yıl Önce Katledilen Şubemiz Kurucularından Ord. Prof. Bedri Karafakıoğlu", EMO Bülteni, Ekim 2008, http://www.emo.org.tr/ekler/c0d291483f96b28_ek.pdf?dergi=

Necdet Bulut'un Öldürülmesi

1978 Temmuz'unda KTÜ'nün seçimle gelen ilk rektörü olan Erdem Aksoy'un teklifi ve ODTÜ'nün verdiği izinle KTÜ Elektronik Hesap Bilimleri Enstitüsü Başkanlığı'na getirilen ve burada aynı zamanda TİP'in Trabzon il örgütünün kurucu başkanlığını da üstlenen Necdet Bulut, 26 Kasım 1978 gecesi Trabzon'daki lojmanında çapraz ateşe alındı ve ağır yaralandı. Polis arabada tam 27 kurşun tespit etmişti. Bulut aynı gün Ankara'ya getirildiyse de 8 Aralık günü Hacettepe Hastanesi'nde yaşamını yitirdi.

Necdet Bulut vurulduktan bir hafta sonra POL-DER Trabzon Şubesi Başkanı, TİP İl Başkanı Işık Gündüz'den cinayet hakkında bilgi vermek için bir randevu istemişti. Ancak randevuya giderken yaralandı ve hastanede kendine geldikten sonra da Gündüz'le görüştürülmedi. Bulut'un eşi vur emrinin Ankara'dan geldiğini söylüyordu ve yanılmamıştı. Cinayeti Ülkü Ocağı yöneticisi ve mensubu kişilerin işlediği mahkemede kesinleşmiş, Necdet Bulut'un eşi Mikdat Şimşek'i teşhis etmişti. Şimşek daha önce de Adana'da solcu işçilerin gittiği bir kahvehanenin taranması ve dört işçinin öldürülmesi olayına karışmıştı. Katiller on beşer yıl, azmettiren üç Ülkü Ocağı yöneticisi ise müebbet hapis cezasına çarptırıldılar. Ancak Askerî Yargıtay 1985'te bu kararı bozdu ve katiller beraat ettirildiler.[452]

Maraş Katliamı

19 Aralık Salı akşamı, Maraş'ta Ülkücülerin "Güneş Ne Zaman Doğacak" adlı anti-komünist filmi izledikleri Çiçek Sineması'nda tahrip gücü düşük bir bomba patlatılır. Patlamanın hemen ardından 200 kişilik bir grup "komünistler ve Aleviler sinemaya bomba attı" diyerek şehirdeki CHP ve TÖB-DER binalarına saldırı düzenler. İki gün sonra, 21 Aralık'ta, TÖB-DER üyesi iki öğretmen okul çıkışı Ülkücüler tarafından öldürülür ve bütün şehre "komünistler öğretmenlerin intikamını almak için yarın Ulu Ca-

452 Tüleylioğlu, *Neden Öldürüldüler*, s. 179-180

mi'deki cuma namazına saldıracaklar" haberi yayılır. Cuma günü, yani 22 Aralık'ta, Bağlarbaşı Camii imamı Mustafa Yıldız cuma vaazında cemaate "Oruç tutmak namaz kılmakla Hacı olunmaz, bir Alevi öldüren beş sefer Hacca gitmiş gibi sevap kazanır; bütün din kardeşlerimiz hükümete ve komünistlere, dinsizlere karşı ayaklanmalıdır; çevremizde bulunan Alevileri ve CHP'li Sünni imansızları temizleyeceğiz" diye seslenir.

TÖB-DER'li iki öğretmenin cenazesi camiye götürülürken Ülkücüler cenazedeki kitleye ve sonrasında da Kıbrıs Caddesi üzerindeki solculara ve Alevilere ait işyerlerine saldırırlar, bu saldırılara verilen karşılık neticesinde üç Ülkücü ölür, akşama doğru olaylar durulur.

23 Aralık günü belediyeye ait hoparlörlerden "Kızıllar üç kardeşimizi şehit etti. Cenazeleri almak için hastane önünde buluşalım", "Kızıllar kentimizi bastı" şeklinde anonslar yapılır ve Alevi mahallelerine çok yakın bir yerde bulunan devlet hastanesinin önünde kalabalık bir kitlenin toplanması sağlanır. Bu kalabalık "Aleviler suya zehir kattı", "Alevi mahallelerinde camiler yakılıyor" sözleriyle tahrik edilir ve Yörükselim, Yenimahalle, Serintepe, Mağaralı, Karamaraş gibi Alevi mahallerine yönelik saldırı başlar.[453]

Saldırılar esnasında CHP, TİP, TKP, TÖB-DER, POL-DER binalarının ve Sağlık Müdürlüğü'nün bulunduğu 210 ev ve 70 işyeri yakılıp yıkılır, 111 kişi hayatını kaybeder, yüzlerce kişi yaralanır. Katliam sonrası Maraş'taki Alevi halkın %80'i başka illere göç eder ve Ecevit hükümeti MHP'nin uzun süredir ilan edilmesi için ısrar ettiği sıkıyönetimi ilan etmeye mecbur kalır. 1978 yılının bütününe yayılan şiddet sonrası MHP ve Ülkücü Hareket istediği şeyi, yani sıkıyönetimi elde etmeyi başarmıştır.

Aynı yıl Ecevit hükümeti de düşecek ve Süleyman Demirel, Erbakan ve Türkeş'in dışarıdan verdiği destekle yeni bir hükümet

453 Maraş Katliamında Neler Olmuştu?, *Bianet*, 16 Aralık 2008, https://m.bianet.org/bianet/siyaset/111379-maras-katliaminda-neler-olmustu

kuracaktır. Fakat sıkıyönetim de düzenin krizini çözmeye yetmeyecek, iç savaş ortamı sürecek ve "şartların olgunlaşmasını bekleyen" ordu 12 Eylül 1980'de bir kez daha yönetime el koyacaktır.

Darbeden Sonra Ülkücü Hareket

Darbecilerin Ülkücü Hareket'e yönelik tavrını solun direnip direnmeyeceği belirleyecektir, eğer sol direnirse Ülkücülere dokunulmayacaktır; fakat güçlü bir direniş ortaya çıkmadığı için tarafsızlık görüntüsü de vermek isteyen darbeciler MHP'ye yönelik bir operasyona da girişeceklerdir.

Türkeş savunmasını komünistlere karşı demokrasiyi ve parlamenter rejimi korudukları, bunu yaparken de yasal yolların dışına hiç çıkmadıkları, kendilerinin değil komünistlerin silaha başvurdukları, kendilerinin asla böyle bir yola tevessül etmedikleri, sadece kendilerini korumaya çalıştıkları üzerine kurmuştur. Mahkeme Türkeş'i suçlu bulacak ve Türkeş uzunca bir bölümünü aldığı raporlar sayesinde hastanede geçirdiği 4,5 yıllık bir tutukluluk hayatı yaşayacaktır.

12 Eylül Ülkücü Hareket üzerinde ciddi anlamda dağıtıcı bir etki yapmış, Namık Kemal Zeybek, Yaşar Okuyan gibi isimler başta olmak üzere, hareketin kadrolarının önemli bir bölümü Anavatan Partisi'nde (ANAP) siyaset yapmaya başlamıştır. Öte yandan Ülkücü kadroların başka bir bölümü de Milliyetçi Çalışma Partisi'ni (MÇP) kurmuştur. Bu partinin içerisinde Türkeş'e yakın ekipler olduğu gibi, Türkeş'in artık siyasete dönmesini istemeyen ekipler de vardır. 1987'de yapılan referandumda 12 Eylül'ün liderlere koyduğu siyaset yasağının kalkmasının hemen ardından kongreye gidilmiş ve Türkeş partinin başına geçmiştir. 24 Ocak 1993'te yapılan kurultayda ise MÇP feshedilecek ve tekrar MHP adı alınacaktır.

"Türk-İslam Ülkücüleri"nin Kopuşu

Bu kongreden sadece beş gün sonra, yani 29 Ocak 1993'te başka bir kongre toplanacak ve bir süre önce MHP'den istifa eden

Muhsin Yazıcıoğlu liderliğinde Büyük Birlik Partisi (BBP) kurulacaktı. Bu kopuş Ülkücü Hareket'in tarihi açısından son derece önemliydi. Çünkü kopuşun lideri Muhsin Yazıcıoğlu, 1970'lerin ikinci yarısında Ülkücü Hareket'in içinde bir gençlik lideri olarak yer almış, Ülkücü kimliğine ise o dönemin İslamcılaştırma süreci damgasını vurmuştu. Yazıcıoğlu o dönemde, Atsız'ın şahsında cisimleşen "seküler" Türkçülükle hiçbir fikrî rabıta kurmadığı gibi, Türk-İslam sentezinin de ötesine geçecek bir şekilde, Seyyid Ahmed Arvasi tarafından temsil edilen ve İslamı ontolojik olarak Türklüğün önüne geçiren "Türk-İslam ülküsü" fikrine inanıyordu.[454] Ülkücü kadroların önemli bir bölümü komünistlere karşı koruduklarına inandıkları devletin kendilerini de solcularla birlikte hapse atmasının yarattığı hayal kırıklığıyla birlikte, hapishanede dine ve maneviyata sığınmış, Müslümanlığı asıl kimlikleri haline getirmeye başlamışlardı. Türklük de İslamiyete hizmet ettiği sürece bir anlam taşımaktaydı. İşte o kadroların önemli bir kısmı, 1990'ların başında Başbuğ Türkeş kültüne de meydan okuyarak BBP'yi kuracaklardı.[455]

1990'lar: Ülkücü Hareket ve Kürt Sorunu

MHP, 1990'ların başında tekrar siyasete dönmüştü ama "varlık nedeni" ortadan kalkmıştı. İlk olarak 1990'ların başında reel sosyalizm çözüldüğü için Soğuk Savaş bitmiş ve Batı için komünizm tehlike olmaktan çıkmıştı. İkincisi; darbe solun üzerinden silindir gibi geçmişti ve 80 öncesinde olduğu gibi MHP'nin karşısına çıkabilecek örgütlü bir sol dalga bulunmamaktaydı. İşte bu noktada MHP'ye hayat öpücüğü veren şey Kürt sorunu oldu. PKK'nin şiddeti siyasal bir enstrüman olarak kullanmasına devletin çok daha ağır bir şiddet siyasetiyle karşılık vermesinin neti-

454 Arvasi ve Türk-İslam Ülküsü için bkz. Fatih Yaşlı, *Türkçü Faşizmden Türk İslam Ülküsü'ne*, Yordam Kitap, İstanbul, 2016

455 Özgür Bayraktar, Ülkücü Harekette Bölünme: Milliyetçi Hareket Partisi ve Büyük Birlik Partisi, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset Bilimi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016)

cesi Türk milliyetçiliğinin popülerleşmesi ve yükselişiydi. Bu yükseliş 1980 öncesi olduğu gibi eline silah almayı gerektirmiyordu, çünkü esas olarak çatışmalar devlet güçleriyle PKK militanları arasında ve ülkenin doğusunda yaşanıyordu. Bunun ülkenin batısına yansıması ise şarkılarda, aksesuarlarda, şarkılarda cisimleşen milliyetçilik oluyordu. Özellikle doğuda savaşan devlet görevlileri içerisindeki Ülkücülerin üç hilal ve bozkurt gibi Ülkücü Hareket'e ait amblemleri üniforma ve silahlarında kullanmaları, bu amblemleri "sivilleştirmiş" ve popülerleştirmişti, bunlar Ülkücülüğün değil de milliyetçiliğin sembolü olarak görülmeye başlanmış ve "banal milliyetçiliğin" yansımasına dönüşmüştü.

Öte yandan Kürt sorunu Türkeş'le ilgili biri eski, diğeri yeni bir imajın sahneye çıkışının vesilesi oldu. Türkeş eski bir "gerilla komutanı"ydı, yani özel harp tekniklerini biliyordu. Dolayısıyla Türkeş'e yetki verilmesi halinde, kuracağı bir ekiple PKK'yi kısa zamanda yenilgiye uğratacağına dair bir efsane yaratıldı. Üç hilal ve bozkurt rozetli, Ülkücü bıyıklı özel harekâtçı fotoğraflarıyla bu efsane palazlandırıldı. Hatta Öcalan'ın Türkeş'in tertiplediği bir suikast girişimini son anda atlattığı söylendi.[456] İmaj inşasının ikinci boyutunda ise "bilge devlet adamlığı" vardı. Ana akım medyada, başta Ertuğrul Özkök gibi isimler Türkeş'in ağzından çıkacak tek bir kelimeyle iç savaşın fitilini ateşleyebileceğini, ancak itidalli bir tutum sergileyerek bunu yapmadığını, gerçek bir devlet adamı gibi davrandığını söyleyerek onu övgülere boğdular.[457]

Türkeş'ten Sonra

Türkeş'in 4 Nisan 1997'deki ölümünün ardından parti içerisinde kısa süreli bir iktidar mücadelesi yaşandı fakat bu mücadeleden parti örgütünü elinde tutan Devlet Bahçeli, genel

456 Rıza Müftüoğlu, *Derin Sayfalarıyla Milliyetçi Hareket*, Akis Kitap, İstanbul, 2006, s. 199-200

457 Burak Arıkan, "Türkeş'ten Bahçeli'ye MHP: Değişim Nereye Kadar", *Milliyetçilik, Faşizm ve MHP* içinde, der. Seyfi Öngider, Aykırı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 50.

başkanlık koltuğuna oturarak çıkmayı başardı. Türkeş'in ölümünün ardından yapılan ilk genel seçimlere, 28 Şubat süreciyle ve Öcalan'ın yakalanmasıyla giren Türkiye'de, 90'ların ikinci yarısı boyunca yükselen milliyetçiliğin etkileri çok net bir şekilde görüldü ve MHP tarihinin en yüksek oy oranına ulaştı. Parti oyların %17,9'unu almıştı. Seçimlerden sonra DSP-MHP-ANAP hükümeti kuruldu ve bu koalisyon hükümeti 3 Kasım 2002 seçimlerine kadar görevde kaldı. Seçimlere büyük bir ekonomik krizin gölgesinde girilmişti ve seçmen faturayı sandıkta kesmişti. Kuruluşunun üzerinden çok kısa bir zaman geçmesine rağmen AKP tek başına iktidar olmasına yetecek çoğunluğu alıp seçimleri kazandı; koalisyon ortaklarının üçü de barajın altında kaldı. Hiçbiri Meclis'e giremedi.

Sonrasında yapılan seçimlerde ise MHP barajın üzerinde ve istikrarlı bir yere oturmayı başaracak, 2007 seçimlerinde %14,2, 2011 seçimlerinde %13, 2015 seçimlerinde %16,2 ve 2017 seçimlerinde ise %11,1 oy almayı başaracaktı. Üstelik MHP, 15 Temmuz darbe girişimi sonrası Gülen Cemaati'nden boşalan gayriresmî koalisyon ortaklığı pozisyonunu dolduracak ve hem cumhurbaşkanlığı sistemine geçiş için yapılan 16 Nisan 2017 tarihli referandumda hem de Erdoğan'ın partili cumhurbaşkanı seçildiği 24 Haziran 2018 seçimlerinde AKP'ye ve Erdoğan'a çok kritik bir destek sunacaktı.

Sonuç

1946'dan itibaren Türkiye yönetici sınıfının bilinçli tercihiyle Soğuk Savaş'ın ileri karakollarından biri haline getirilen Türkiye'de gerçek anlamda sol hareketlerin siyaset sahnesindeki yerini alışı ancak 1960'lardan itibaren söz konusu oldu. Aynı tarihlerde kendisi de eski bir NATO subayı olan Alparslan Türkeş'in öncülüğünde Soğuk Savaş ve NATO'nun komünizmle mücadele konseptine uygun bir şekilde sola karşı bir sokak gücü geliştirildi. MHP ve Ülkücü Hareket 12 Eylül 1980 darbesine kadar bu

misyonu üstlendi. Bu esnada ideolojik bir dönüşüm de yaşandı: Türkeş partisini ve hareketi adım adım seküler bir milliyetçilik anlayışından Türk-İslam sentezini benimseyen bir parti ve harekete dönüştürdü. Bu dönüşüm Soğuk Savaş mantığına uygundu; çünkü ABD ve Türkiye yönetici sınıfı komünizme karşı panzehrin İslamcılaştırma olduğu yönünde ortak bir kanıya varmışlardı. Türkiye toplumu ile birlikte Ülkücü Hareket de bu süreçte İslamcılaştı. Özellikle iç savaşın derinleştiği 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren gaza ve cihat kavramları giderek ön plana çıkarken, darbe ile birlikte Ülkücü kadroların çoğu Müslümanlığı esas kimlikleri olarak benimsediler. Darbe sonrası yaşanan çözülmenin ardından hareket 1980'lerin sonuna doğru tekrar toparlandı ve 90'ların milliyetçilik ikliminde Türkçülüğün ön plana çıktığı bir söylemle yeniden güç kazanmaya başladı. Türkeş hayattayken başlayan "merkeze yürüyüş" süreci Bahçeli zamanında hız kazandı. MHP, üç yıllık koalisyon ortaklığı sonrası baraj altında kaldıysa da daha sonra yüzde 10-15'ler civarındaki bir bantta istikrar kazandı. Bu esnada AKP'nin rejim inşa sürecine en kritik destekleri sundu ve devlet içerisinde de belli bir güce tekrar kavuştu. İçerisinden BBP'den sonra bir de İYİ Parti çıksa da son seçimlerin gösterdiği üzere yine barajın üzerindeki yerini korumayı başaran MHP'nin bundan sonra da Türkiye siyasal yaşamında kritik bir rol oynamaya devam edeceğine kesin gözüyle bakılabilir. Bu nedenle, Türkiye'de Soğuk Savaş'ın, anti-komünizmin ve Ülkücü Hareket'in tarihine çok daha yakından bakan incelemelere ihtiyaç duyulduğu açıktır. Bu tür incelemeler dün kadar bugünün de anlaşılmasına büyük katkı sunacaklardır.

VII

Üretim, Dünya Düzeni ve Türkiye

İnan Rüma[458]

"Dünya onun için tek boyutlu bir hedef olduğundan hiçbir zaman geniş boyutlu, bağlantılı ve çelişkileri kavrayıcı, toparlayıcı düşünmeyi öğrenemediği gibi..."
Sevgi Soysal, Yenişehir'de Bir Öğle Vakti

"İnsanların en korktuğu şey öğrenmekti."
İhsan Oktay Anar, Puslu Kıtalar Atlası

Giriş

Bu çalışma Türkiye siyasi tarihini küresel üretim ilişkileri çerçevesinde ele almayı ve küresel üretim-dünya düzeni-devlet tipi arasındaki etkileşimin Türkiye'de nasıl tezahür ettiğini açıklamayı hedeflemektedir. Ülke çalışmaları ve uluslararası sistem düzeyindeki analizler arasındaki kopukluğu gidererek daha bütüncül ve çok yönlü bir bilgi üretimine katkı sunmak peşindedir. Çalışma

458 Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

boyunca, Türkiye siyasi tarihinin kritik noktaları ile küresel üretim ve dünya düzeni arasındaki ilişki sorgulanacaktır. Tartışılacak vakalarda esas belirleyicinin küresel veya ulusal bağlamlardan kaynaklanması konusunda herhangi iddia taşımamaktadır. Amaç; Türkiye'yi küresel üretim ilişkileri bağlamında ele alarak süregelen tartışmalara naçizane katkıda bulunmaktır.

Türkiye Cumhuriyeti tipik bir modern devlettir. Modern devletler, dünyanın her yerinde endüstriyel kapitalizm eliyle oluşmuştur. 19.yüzyıl itibariyle küresel kapitalizm ve onunla eşleşen burjuva (tüccar) toplumu dünyayı dönüştürüp yönetmeye soyunmuştur. Tarihin tozlu sayfalarında yok olmak istemeyenlerin modeli de bu yönetim biçimi olagelmiştir. Tüccar kapitalizminin gelişiminde merkezî rol alamamış devletlerin yöneticileri için ise ilerleme, güç, refah ve kültür üretmenin yolu bu modeli uyarlamaktan geçiyordu. Bu çerçevede, Çin, Türkiye ve İran otokton devrimlere sahne olmuştur.[459] Başka bir deyişle, bu ülkeler küresel endüstriyel kapitalist bağlamdan hayati düzeyde etkilenmekle beraber kendi yollarını da çizebilmişlerdir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren serüvenini bu bağlamda okumak aydınlatıcı olacaktır. Elinizdeki çalışma bu serüvenin akışını küresel üretim ilişkileri bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. 1923 ve özellikle 1929 sonrası bağımsızlık arayışlarının damgasını vurduğu kısa bir dönem dışında, Türkiye Cumhuriyeti, temelde, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılından miras "bağımlılık içinde büyüme" seyrini sürdürmüştür.

İki Savaş Arası Dönem: Dünya Düzensizliği İçinde Kuruluş

I. Dünya Savaşı öncesinde endüstriyel kapitalist modernite, Batı Avrupa'daki modern kapitalist sınıf ve eşleştikleri devletlerin emperyalizm siyasetleriyle dünyaya yayılmıştır. Aşırı üretim-yetersiz tüketim-aşırı birikim sarmalında kriz yaşayan bu sınıf ve devletler hem krizden çıkış yolunu hem sistemin genişleme ih-

459 Eric Hobsbawm, *The Age of Extremes the Short 20th Century*, (Londra: Abacus, 1994), 200, 207

tiyacını modernizme henüz entegre olamamış toplumları kendi egemenlikleri altında düzene entegre etmekte buldular[460]. Türkiye Cumhuriyeti'nin ardılı olduğu Osmanlı İmparatorluğu da birçok benzerleri gibi son yüzyılını bu bağlamda idâme ettirdi.

Bu emperyalist kapitalist genişleme içerisinde tipik örneklerden biri olan Osmanlı İmparatorluğu 19.yüzyıl boyunca siyasal bağımsızlığını tümüyle yitirmedi ve pek çok az gelişmiş ülkeden farklı olarak devlet belli bir gücü korumayı başardı. Merkezî devlet dışarıda yabancı sermaye, içeride büyük toprak sahipleri ve ticari sermayeden oluşan koalisyon ile mücadele etti, pazarlığa oturdu ve gerektiğinde uzlaştı. Osmanlı'nın küresel kapitalizme entegrasyonu bu yolla ilerledi.[461] 20.yüzyılda Türkiye Cumhuriyeti'nin de benzer bir güzergah izlediği ve 21.yüzyıla devredilen güzergahın ve halihazırda yaşananların benzer bir süreç olduğu söylenebilir.

Kapitalist üretimin devlet yapısı ile ilişkisinde önemli bir nokta, 19. yüzyıl sonu emperyalizm uygulamaları bağlamında yatırımcı ülkelerin kapitalistlerinin borçlanan ülkelerde istikrar sağlayan ve borçlarını geri ödeyebilen yönetimler kurulmasını istemeleri; bunu da mülkiyet hakkı çerçevesinde değerlendirmeleri ve kendi hükümetlerinden de bu yönde destek talep etmeleridir[462]. Nitekim, Osmanlı İmparatorluğu da küresel kapitalizme ticaret, borçlanma ve doğrudan yatırım yoluyla eklemlenmişti.[463] Dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu'ndan küresel üretim içinde hammadde ihracatçısı ve sınai ürün ithalâtçısı, epey borçlu ve sa-

460 John A. *Hobson, Imperialism: A Study* (1902) http://www.marxists.org/archive/hobson/1902/imperialism/ ; Vladimir Ilyich Lenin, *Imperialism, the Highest Stage of Capitalism* (1916), https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1916/imp-hsc/

461 Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İletişim yayınları, İstanbul, 1999, 2003, s. 241-242

462 G.D.H. Cole, *Introduction to Economic History, 1750-1950*, (Londra: Palgrave Macmillan, 1952, 1960), s. 92

463 Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989, 2010, s. 64

dece iktisadî değil siyasî olarak da kontrol altında tutulabilen bir ülke miras kalmıştı.[464] Bunun sonucunda da, Türkiye Cumhuriyeti gibi ülkeler, 19.yüzyıldan itibaren sömürge olmasalar bile daha ziyade siyasal bağımsızlık sahibi görünmüşler fakat ekonomileri sermaye, teknoloji ve finans konularında Batı kapitalizminin denetiminde olmuştur.[465] Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan devraldığı bu tabloda değişiklik olduğunu söylemek mümkün görünmüyor. Fakat Cumhuriyet, Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok az gelişmiş ülkeden farklı olarak merkezî devletin gücünü koruma başarısını ulus-devlete dönüşmenin avantajlarını da kullanarak daha ileri götürmüştür. Bu başarının dönemsel farklılıkları her bir dönemde çeşitli siyasetler çerçevesinde somut olarak değerlendirilmesi gereken bir konudur. Başka bir deyişle, Türkiye Cumhuriyeti devletinin küresel sermayeye karşı göreli özerkliğinin boyutunu anlayıp başarısını değerlendirebilmek için çeşitli dönemlerde tarım, sanayi, güvenlik ve diğer siyasetlerin irdelenmesi gerekmektedir. Bu devasa çalışma elbette bu makalenin boyutlarının çok üzerindedir.

Kapitalizmin emperyalist genişlemesi bağlamında, küresel kapitalist elitin beraber çalışabileceği [millî] burjuvazi yabancı sermaye için garanti olarak görüldü.[466] Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden itibaren vücuda gelen burjuvazi bu şekilde değerlendirilebilir. Türkiye Cumhuriyeti, az sayıdaki otokton devrimden biri olarak, bu küresel tablo ile ulusal ve yerel dinamiklerin ilgi çekici etkileşimi addedilebilir. 19. yüzyıl modern gelişmesinin ayrılmaz parçası devrimler, 20. yüzyıl başına da damgasını vurmuştu: Meksika'dan Çin'e, sömürgelerin bağımsızlığını da göz önüne alırsak Mağrip'ten Endonezya'ya kadar devrim niteliğinde

464 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, (mge, Ankara, 2003, 19-20

465 Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002, 2009, s. 7

466 Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge, Ankara, 1971, 1997, s. 42

gelişmeler yaşandı.[467] Bunun sonucunda, 20.yüzyıl başında yıkılmaz görünen imparatorluklar dönemi, 1970'lere kalmadan son bulmuştu.[468] Türkiye'de küresel kapitalist düzene entegrasyon, burjuva devrimciler diyebileceğimiz İttihatçılar ve Kemalistler tarafından gerçekleştirildi.[469] Kapitalizmin gelişme sürecinde Batı Avrupa'daki burjuva sınıfı devrim veya evrim yoluyla siyasî iktidara egemen olurken Osmanlı İmparatorluğu [ve benzeri ülkeler] devlet eliyle aynı süreci uygulamıştır.[470] İttihatçılar ve Kemalistler denilen siyasî elit bu bağlamda değerlendirilebilir. Türkiye siyaseti söylemlerinde ve çalışmalarında sık rastlanan bu iki grubun kısaca değinilen küresel bağlamda ele alınması fikrî tıkanıklıkların çaresi olabilir.

Türkiye Cumhuriyeti küresel endüstriyel kapitalist üretim ve onunla eşleşen devletler sisteminin ürünlerinden biridir; iç ve dış siyasî gelişmelerini de bu bağlamda değerlendirmek anlamlı görünmektedir. Kapitalizmin emperyalist genişlemesi bağlamında, küresel kapitalist elitin beraber çalışabileceği ulusal elitlere ihtiyacı vardı. İttihatçılar ve Kemalistler de bu bağlamda kendi ulusal gündemlerini bu ihtiyaca eklemleyerek yeni sistemin içinde yer aldılar ve Türkiye Cumhuriyeti'nin diğer birçok devlet gibi küresel kapitalizm çerçevesindeki oluşumuna sırayla liderlik ettiler. Güncel tartışmalar açısından bakıldığında da yeni muhafazakâr elitin bu süreci aynen devam ettirdiği, 2008 küresel krizi öncesinde liberal ekonomi ve sonrasında da ulusal ekonomi ("yerli ve millî") modelleriyle küresel kapitalizmin tarihsel akışında kendi gündemleriyle yer aldıkları gözlemlenebilir. Ancak, farklı uçlar olarak görünen bu elitlerin yönettikleri dönemler arasında bir kopuş olup olmadığı elbette tartışılabilir. En nihayetinde, Kurtuluş Savaşı döneminde küresel sermayenin esas planı Türkiye Cumhuriyeti değildi; kuruluşu ve nasıl kurulduğu hem emperyalistler-

467 Hobsbawm, *The Age of Extremes*, s. 86
468 age. s. 222
469 Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 22
470 Timur, *Türk Devrimi*, s. 11

le savaş hem de iç mücadele koşullarında gerçekleşti. İç mücadele sürmektedir. Son kertede, baştan beri (Osmanlı İmparatorluğu'nun sonundan beri) meselenin küresel kapitalizme entegrasyonda küresel elit ile ulusal elitin, özellikle de devlet aygıtına hâkim olanlarının, mücadelesi ve müzakeresi olduğu söylenebilir. Hâliyle ulusal elitler ve dayandıkları toplumsal kesimlerin devlet aygıtına hakimiyet mücadele ve müzakeresi de süregelmiştir.

Özellikle I. Dünya Savaşı sonrasında küresel düzen ile uyumlu devletlerin oluşumuna Wilson liberalizmi yön verdi. Wilson liberalizmi ekonomi ile askerî-stratejik güvenliği ulusların kendi kaderini tayin hakkı ilkesinde kaynaştırdı. Örneğin Çekoslovakya'nın sınırları, endüstriyel Bohemya ile kırsal Slovakya ve Rutenya'nın birleştirilmesiyle oluştu. Coğrafya ve ekonominin zorlu koşulları ulusal azınlıklar sorununu da pekiştirdi.[471] Lozan Antlaşması ile Ankara Hükümeti bu düzene uygunluğunu tescil etmiştir ve Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan yoğun reform sürecini de bu bağlamda değerlendirmek anlamlı görünmektedir. Ancak, liberal kapitalizmi geliştirebilecek bir birikim ve sınıf bulunmaması devlet kapitalizmi yorumunu pekiştirmiştir.[472] Sermaye ve/veya sermaye sahibi bir sınıfa sahip olamayan ülkelerde devletin merkeziyetçiliği de Türkiye'ye özgü bir durum değildir. 19.yüzyıldan itibaren gelişen ve sanayileşme ölçütlerinden biri olarak gösterilen demiryolları bu durumun güzel bir göstergesidir. Sanayi Devrimi'nin başladığı Britanya'da demiryolları daha ziyade özel sermaye yatırımıyla yapılırken, Fransa dahil Batı Avrupa ülkelerinde görece daha zayıf olan özel sermaye devlet garantisine ihtiyaç duymuş, Doğu Avrupa'da ise doğrudan devlet yatırımı elzem olmuştur. Bunun sonucunda da özel sermaye, devlet destekli sermaye, yabancı sermaye, devlet kontrollü sermaye gelişimi gibi çeşitli fail ve süreçler gözlemlenmiştir.[473] Yan sayfadaki tablo bu gelişimi özetleyebilir:

471 David Thomson, *Europe Since Napoleon*, (Londra: Penguin, 1957, 1990), s. 634-35.

472 Timur, *Türk Devrimi*, s. 51

473 Robin W. Winks ve Joan Neuberger, *Europe and the Making of Modernity*

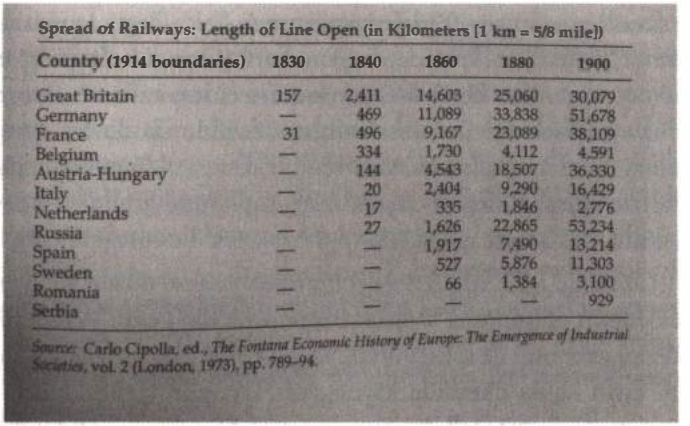

Spread of Railways: Length of Line Open (in Kilometers [1 km = 5/8 mile])

Country (1914 boundaries)	1830	1840	1860	1880	1900
Great Britain	157	2,411	14,603	25,060	30,079
Germany	—	469	11,089	33,838	51,678
France	31	496	9,167	23,089	38,109
Belgium	—	334	1,730	4,112	4,591
Austria-Hungary	—	144	4,543	18,507	36,330
Italy	—	20	2,404	9,290	16,429
Netherlands	—	17	335	1,846	2,776
Russia	—	27	1,626	22,865	53,234
Spain	—	—	1,917	7,490	13,214
Sweden	—	—	527	5,876	11,303
Romania	—	—	66	1,384	3,100
Serbia	—	—	—	—	929

Source: Carlo Cipolla, ed., *The Fontana Economic History of Europe: The Emergence of Industrial Societies*, vol. 2 (London, 1973), pp. 789–94.

Türkiye'de durum bu bağlamda gelişmiştir. Dış borçları saymazsak, Osmanlı İmparatorluğu'nda demiryolları yabancı sermaye yatırımlarının üçte ikisini oluşturuyordu. Bu yabancı yatırımlar Osmanlı devletinin garantisi altındaydı.[474] 1923 itibariyle Türkiye Cumhuriyeti 4232 kilometre demiryolu devraldı, bunun 2365 kilometresi [%55] yabancı şirketlerin kontrolündeydi.[475] İttihat ve Terakki'nin millileştirme siyaseti öncesinde bu oranın daha da yüksek olduğu tahmin edilebilir.

Küresel kapitalist üretimin akışında, az gelişmiş ülkelerin ekonomileri gelişmişlerin pazarlarına bağımlı ve kapitalist dünyanın dalgalanmalarına açık hâle geldi[476]. Nitekim, 1908 sonrasında da yabancı sermaye ve dış borçlanma, hukukî ayrıcalık ve siyasî koşullar içermemesi tercihiyle de olsa teşvik edilmiştir; 1920-30 arasında da devam etmiştir.[477] Örneğin, 1923-29 arasında sanayi yatırımlarında yabancı sermayenin payı yerli sermayenin iki ka-

1815-1914, (Oxford: University Press, 2005), 75. Tablo da orijinal kaynağı resim içerisinde belirtilmiş olmakla beraber, bu eserden alınmıştır.

474 Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, 2003, s. 241-236

475 Timur, *Türk Devrimi*, s. 14

476 Cole, *Introduction to Economic History*, s. 184

477 Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 42

tıydı.[478] Bu yabancı sermayenin ulusal düzlemdeki karşılığı olan ticaret burjuvazisi, yabancı sermayeye aracılık edecek bir numaralı adaydı.[479]

Millî burjuvazinin imkânlarının kısıtlılığı bürokratlarda burjuvalaşma ve yabancı sermaye ile uzlaşma eğilimine yol açtı.[480] Türkiye siyaseti çalışmalarına damgasını vuran "bürokratik elit" kavramının ve "merkez-çevre" gibi yaklaşımların bu bağlamda geliştirildiği söylenebilir. Türkiye Cumhuriyeti kapitalist üretim biçimi içinde yer almayı hedeflemiş bir devlet olagelmiştir. Dolayısıyla, belirleyici olan sermaye birikimine dayalı kapitalist üretimdir. Bunda özel sermayenin zayıflığı devletin etkin rol oynamasını gerektirmiştir. Yukarıda kısaca değinildiği gibi, bu durum Britanya ve bir ölçüde de Fransa ve Almanya dışındaki bütün ülkeler için benzer şekilde gelişmiştir. Başka deyişle, küresel kapitalizmden ayrı veya bağımsız bir "bürokratik elit" veya "merkez" olduğunu var saymak inandırıcı değildir. Cumhuriyet'in ilanından sonra 1920'lerde de ekonominin dışa bağımlı yapısı tam olarak kırılamamış, dış ticaret açığından mustarip ve gümrük vergileri olanağından yoksun Türkiye ekonomisi küresel sermayeye bağımlılığını sürdürmüştür.[481] Bu noktada, siyasî ve iktisadî bağımsızlık ayrı olduğu gibi, özellikle ilk dönemlerde siyasî bağımsızlığın ekonomik maliyetinin gayet yüksek olduğu söylenebilir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarına, siyasî bağımsızlığın içini iktisadî bağımsızlıkla doldurma çabası damgasını vurmuştur. Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün sıkça aktarılan sözleri bu çabanın en veciz ifadesidir. Bu çerçevede, İstanbul ticaret burjuvazisi ve Anadolu eşrafı ile ittifaka dayanan iktidar için amaç tarımda kapitalizmi geliştirmek ve ticaret burjuvazisini sanayi

478 Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s. 121

479 Timur, *Türk Devrimi*, s. 64

480 Timur, *Türk Devrimi*, 62. Bu sürecin anlatısında, örneğin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun "Ankara" isimli romanı da fikir vericidir.

481 Kazgan, *Türkiye Ekonomisi*, s. 63

burjuvazisine dönüştürmek idi.[482] Osmanlı'nın son döneminde başlayan küresel kapitalizm ile entegrasyon sürecinin gelişimiyle ilgili olarak 1914-22 yıllarındaki yıkıma rağmen, Anadolu ekonomisinin bütünleşerek daha ulusal bir nitelik kazanmış olarak çıktığı söylenebilir.[483] Bu sürecin söz konusu yıllarda inanılmaz bir toplumsal yıkım içerdiği ve nüfus yapısının özellikle etnik kimlikler çerçevesinde devasa tahrip yaşadığı da not edilmelidir. Bu yıkım daha ziyade Türk milliyetçiliğini merkeze alarak tartışılmıştır; oysa dünya düzeni ve küresel kapitalist sistem bağlamı da göz önüne alınmalıdır. Bu açıdan bakılacak olursa, milliyetçilik, Batı Avrupa burjuvazisinin iç pazar oluşturmak amaçlı bir eseridir.[484] Milliyetçiliklerin bu küresel siyasî iktisadî bağlamdan koparılarak anlaşılması mümkün görünmemektedir. 1914-22 yıkımını bağlamsız bir milliyetçilik analiziyle Türk milliyetçiliğine indirgemenin açıklayıcı bir yanı yoktur. Dahası, hayatını dürüst emeğiyle kazanan kitleler için tahribat kalıcılaşmıştır: Emeği yok sayan istibdat döneminden sonra İttihatçıların iktidarından itibaren işçi hakları göz önüne alınmamıştır.[485] Nitekim, Cumhuriyet'in vergi siyaseti de yoksulların özellikle de köylülerin aleyhine idi.[486] Aşağıdaki tabloda[487] görülebileceği gibi, sermaye ve emeğin oluşumundaki gayrimüslim ağırlık zaman içerisinde ortadan kalkmış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal ekonomisi gayrimüslim yurttaşlarını içine almayacak şekilde tasarlanmıştır. Ama çalışanların durumunda bir değişiklik olmamıştır.

482 Timur, *Türk Devrimi*, s. 73
483 Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 31-32
484 Timur, *Türk Devrimi*, s. 25
485 Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 32
486 Timur, *Türk Devrimi*, s. 90
487 Kazgan, *Türkiye Ekonomisi*, s. 52

TABLO 1
Osmanlı Büyük İmalat Sanayiinin Dağılımı: 1915
(%)

Bölgesel Dağılımı (Sayılar)			Sermaye ve Emeğin Etnik Dağılımı (%)		
Kentler	Fabrika	İşçi	Etnik Köken	Sermaye	Çalışan
İstanbul	149		Müslüman-Türk	15	15
İzmir	61		Yunan-Rum	50	60
Diğer şehirler	73		Ermeni	20	15
			Musevi	5	10
			Yabancı	10	-
Toplam	283	15.000		100	100

Kaynak: G. Bie Ravndal (1926, s.161).

1929 küresel ekonomik krizi hem küresel hem ulusal bağlamda ciddi değişikliklere sebep oldu. Savaş tazminatlarının ödenme süreci uluslararası ticareti azalttı ve finansal spekülasyonları arttırdı. Almanya, temelde, gelen Amerikan sermayesini Britanya ve Fransa'ya savaş tazminatı ödeyerek kullanırken, bu ülkeler Amerika'ya savaş borçlarını bu parayla ödediler. Amerika'dan çıkan para Amerika'ya döndü ama hiçbir noktada üretime yaramadı. Ayrıca, 1929 krizinin ilk adımları Amerikan ve Kanada tarım sektörlerinde gözlemlendi. Avrupa'da tarımsal üretimin düzelmesi Amerikan tarımına talebi düşürdü ve fiyatları etkiledi. Ama asıl patlama finansal spekülasyon nedeniyle Wall Street'te gerçekleşti. Wall Street, daha sonra finansın timsali olacaktı. En sarih ve yıkıcı etkisini de tarım ve hammadde gibi birincil ürün fiyatlarında gösterdi. İşsizlik ve yoksulluk katlanarak artarken aslında aşırı üretim sorunu da vardı. Hükümetler ve sıradan insanlar varlık içinde yokluk, hatta varlık nedeniyle yokluk gibi medeniyeti boğan bir kabusla karşılaştı.[488]

Böylece, 1929 öncesindeki eski (liberal) düzenin idealleri ve prensipleri sarsıldı: Deyim yerindeyse, barbarlar medeniyetin içinden çıkmıştı. Faşizm denilen aşırı sağ uygulamalar da savaş sonrasının toplumsal gerilimlerinden, ekonomik bozuklukların-

488 Thomson, *Europe Since Napoleon*, s. 682-684

dan ve siyasi istikrarsızlığından doğdu zaten.[489] I. Dünya Savaşı sonrası bütün rejimler, Türkiye dâhil, seçilmiş milletvekilleriyle parlamenter bir rejim denediler. Liberal ekonominin çöküşünün tetiklediği liberal kurumların çöküşü çerçevesinde, Türkiye gibi modernleşme yaşayan ülkelerde veya diğerlerinde, seçimler engel olarak görülmeye başlandı.[490] Siyaset ve diplomaside olduğu gibi ekonomide de milliyetçilik/ulusalcılık ile uluslararasıcılık zaten çatışma hâlindeydi. Bu çatışma, 1929'da patladı. Savaş sonrası yeniden kurulma ve istikrar, endüstrileşme veya mevcut sanayilerin korunması, hepsi devletleri daha uzun vadeli uluslararası ekonomi süreçlerini göz ardı ederek ulusal ekonomi siyaseti izlemeye zorladı.[491]

1929 krizi sonrasında uygulanan bu ulusalcı ekonomi çerçevesinde daralan dünya ticareti, eksilen sermaye akışları, nihayetinde işsizlik, işçilerin gücünü ciddi ölçüde azalttı ve dengeyi işverenler lehine bozdu. Birincil ürünlerin fiyatlarındaki düşüş köylüleri mahvetti: Brezilya'da kahve üreticilerinin kömür yerine kahve yakmalarına yol açacak kadar.[492] Tarımda yüksek makineleşme ve ürün kalitesine yoğunlaşma sağlanmadığı için, çalışanları açısından hiçbir yerde yüksek bir hayat standardı oluşmamıştı.[493] Nitekim, Anadolu'da da köylüler geçimlik üretime mahkûm ve savaş (ve sonrasında kriz) yıkımından en çok zarar gören kesimdi.[494]

Sadece seçimlere indirgenmiş bir demokratikleşmenin dahi Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde ciddiyetle ele alınan bir konu olduğunu düşünmek güçtür. İktisadî anlamda ise, Alman ekolünden ilham alan bir milli iktisat ekolü zaten gelişmekteydi. Bu milliyetçilik/ulusalcılık, devlet desteğiyle olu-

489 age. s. 693, 706
490 Hobsbawm, *The Age of Extremes*, s. 111
491 Thomson, *Europe Since Napoleon*, s. 693, 608
492 Hobsbawm, *The Age of Extremes*, s. 89, 92
493 Cole, *Introduction to Economic History*, s. 168
494 Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 37

şacak millî burjuvaziye dayanacaktı.[495] 1929 sonrasındaki küresel ortam bu arayışa imkân verdi. Liberal iktisat ve siyasetin kurucu kaleleri olarak bilinen Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri ekonomik ulusalcılığa yönelirken Türkiye gibi modern üretim ve devlet inşa sürecinde geriden gelen ülkelerin zaten içi pek de doldurulmamış liberalizm hevesini sürdürmeleri beklenemezdi. Türkiye gibi ülkeler için 1929 sonrası dönem ulusal sanayi oluşturmak için bir fırsattı; yabancı yatırımlar da bu sayede millîleştirilebilirdi.[496] Nitekim 1930 ve 31 iktisat siyasetinin yenilendiği yıllar oldu ve krizle mücadelede gerekli kurumsallaşma için Merkez Bankası kuruldu.[497]

Bu çerçevede geliştirilen kamu iktisadî teşekkülleri 1930'larda özel kârlılık değil sosyal fayda ilkesine göre kurulduğu için, Anadolu'da gelişime ve işçilerin eğitimi yoluyla insan kaynakları yetiştirilmesine katkıda bulundu.[498] Ancak, bu ulusalcılığın, hatta sosyal fayda ilkesinin, çalışanların hayatına olumlu etkisinden bahsetmek güçtür. 1929 öncesinde var olan baskılar 1929 sonrasında da devam etti ve 1936'da faşist yönetim altındaki İtalya'nın iş kanunu kabul edildi.[499] Hakeza, 1934'te çıkan İskan Kanunu büyük toprak sahiplerinin hakkını koruyordu.[500]

Oysa, liberalizmin çöküşü açısından Türkiye'nin parçası olduğu dünyada sosyal güvenlik de gelişiyordu. Krizin yıkıcı toplumsal etkileri karşısında, devlet endüstriyel üretiminin yarattığı güvensizlikleri azaltacak koşulları sağlama mecburiyetinde kalmıştı ve ekonomik olarak gelişmiş ülkelerde sosyal güvenlik bütün siyasi programların parçası haline gelmeye başlamıştı.[501]

1929 sonrası artan ulusalcılığın sanayileşmeye ciddi katkı-

495 age. s. 26-27
496 age. s. 64, 69
497 Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s. 124-125
498 Kazgan, *Türkiye Ekonomisi*, s. 71
499 Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s. 133
500 Timur, *Türk Devrimi*, s. 135
501 Cole, *Introduction to Economic History*, s. 6

sı oldu. 1929 krizi ile yakalanan fırsat sonucu, imalat sanayiinin GSMH içindeki payı 1929 öncesinde yüzde 10,5 iken 1935'te yüzde 16,6 olarak gelişti.[502] Ancak, Türkiye'nin ihracat yapısı çeşitli sayılmazdı: Üçte birini tütün, üçte birini kuru meyveler ve nihayet tamamını tarımsal ürünler oluşturuyordu. Ayrıca, 1930'larda Almanya'nın Türkiye'nin ihracatındaki payı %40'ın üzerine çıkmıştı.[503] Yani, dışa bağımlılıkta ciddi bir azalmadan bahsetmek hâlâ zordur. Ancak, Avrupa'daki savaşa gidiş şartlarından da faydalanılarak modern tarihte ilk ve son kez dış ticaret fazlası vermek gibi sıradışı bir durum başarılmıştır. Siyasî bağımsızlık kazanma sürecinde başvurulan İngiliz emperyalizmi ile Sovyet sosyalizmi arasındaki çatışmadan faydalanmanın[504], benzer şekilde 1930'larda da uygulandığı ve bundan iktisadî fayda üretmeye çalışıldığı da gözlemlenebilir. Daha geniş anlamda da 1815 Viyana Kongresi'nden beri gelişen güçler dengesinin dinamiklerinden faydalanan bir diplomasinin Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren oldukça başarıyla uygulandığı ve ülkenin varlığına ciddi katkıda bulunduğu söylenebilir. Aşağıdaki tabloda başlıca kalkınma göstergeleri ve en önemlisi, bunların gelişimi incelenebilir.[505]

Türkiye'nin Başlıca Kalkınma Göstergeleri: 1889-1948

Dönem	Yıllık Ortalama Artış Hızı (%) 1948 ve 1968 Fiyatlarıyla: Nüfus	Kişi Başına GSMH	Kişi Başına GSMH: Tarım	Kişi Başına GSMH: Sanayi	İhracat/İthalat (%)	GSMH'de Pay (%): Yatırım	GSMH'de Pay (%): İthalat	TEFE Yıllık Ortalama Artış Hızı (%)[2]
1889-1914	1.0	2.0	1.0	1.6	3.0	55	7.8[1]	13.5	.
1923-1929	.	10.4	9.2	15.0	8.3	62.6	9.1	14.5	3.1
1929-1935	2.1[3]	3.2	0.7	4.3	17.1	105.2	10.1	8.0	-12.0
1935-1939	1.7[3]	11.6	8.8	15.6	11.0	113.1	10.1	7.0	5.1
1939-1948	1.08[3]	0.1	-0.07	1.0	-0.9	137.2[4]	8.6	5.6	19.0

Kaynak: 1889-1914 dönemi Eldem (1970); diğer dönemler Bulutay (1973) ve DİE tahminlerinden hesaplanmıştır.
(1) 1907-1914 dönemine ilişkin tahmindir (Eldem, 1970, s.315).
(2) TEFE, toptan eşya fiyatları endeksidir.
(3) Nüfus artış oranı, ve temelinde, nüfus sayımı arası yılları ara tahminler olduğu için tablodaki dönemlerden sayımlarınkine uymamaktadır. Sayım yıllarına göre 1927-1935, 1935-40, 1940-1945, 1945-1950'de ve tablodaki nüfus artış hızı bu dönemlerle ilgilidir.
(4) Tablodaki rakam 1940-1945, yani savaş yıllarını ilişkin rakamdır; 1945-1950 arasında nüfus artış tahmini yıllık yüzde 2.17'dir.
(5) Dış ticaret fazlası 1947 ve 1948'de yerine açıklara bırakmıştır.

502 T. Bulutay, Y. Tezel ve N. Yıldırım, Türkiye Milli Geliri (1923-1948), 1974, Çağlar Keyder içinde, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s. 131
503 Kazgan, *Türkiye Ekonomisi*, s. 63, 65
504 Timur, *Türk Devrimi*, s. 21
505 Kazgan, *Türkiye Ekonomisi*, s. 52

Sovyetler Birliği sadece bir denge stratejisi unsuru olmanın da ötesindeydi. Tüm dünyada geri kalmışlıktan çıkışın örneği olarak görülmekteydi ve bu zaman içinde daha da yaygınlaşacaktı.[506] Nitekim, tüm dünya gibi Türkiye'ye de planlama perspektifini sunmuştu. Sovyet etkisi hissedilen 1934 tarihli Beş Yıllık Sanayi Planı Türkiye özelinde devlet kapitalizmini simgeliyordu.[507] Bu anlamda, devletçilik kapitalizme alternatif değildi; kendi imkânlarıyla takviye edilmesi ve geliştirilmesini öngörüyordu.[508] Bu açıdan Türkiye kapitalist dünya ile uyumluydu; tecrübe ettiği ve kendince de tanımladığı gelişmeler dünya düzeninin akışı çerçevesinde gerçekleşti.

Sonuç olarak, modernizasyona girişen ulusalcı orta sınıfların temel sorunu modernizasyon amaçlarına zarar vermeden aslen geleneksel ve hatta anti-modern kesimlerin desteğini alabilmekti.[509] Türkiye örneğinde ortaya çıkan, siyasi (ve iktisadî) elitin yeni bir toplumsal sistem iddiasıyla işçilerin baskı altında tutulduğu ve tarımın sömürüldüğü bir ulusal ekonomi oldu. Bu çerçevede de, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren pazarın kendi örgütlenmesiyle birlikte gelişmesi ile iktidara rakip toplumsal örgütlenmelere otoriter karşıtlık sergilenmesi gözlemlendi.[510] Bu dönemde dünya düzensizliğinin etkisi de göz ardı edilmemelidir: 1924-38 arasında genel bütçe masraflarının %34,5'i millî savunmaya harcanmıştır.[511] Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yılları tipik bir otoriter modernleşme dönemi olmuş ve sonucunda da dünya düzeniyle uyumlu bir otoriter kapitalist devlet gelişmiştir.

Türkiye çalışmalarının esas sorunlarından biri olan tek parti döneminde, milli burjuvazinin kapitalizm yolunu seçmiş devlet/bürokrasi eliyle oluşturulmasının küresel kapitalizmin bir süreci

506 Hobsbawm, *The Age of Extremes*, s. 203
507 Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s. 135
508 Timur, *Türk Devrimi* s. 124
509 Hobsbawm, *The Age of Extremes*, s. 208
510 Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s. 137, 115
511 Ziya Eralp, Devlet Maliyesi, 1954, Taner Timur içinde, *Türk Devrimi*, s. 93

olarak değerlendirilmesi bu konudaki tartışmalara bağlam kazandırabilir. Bürokrasi küresel gelişmelerden bağımsız hareket etmemiştir. Tam tersine, küresel savaş ve kriz döneminde sermaye birikimine dayalı kapitalist rejimin tesisinin devlet/bürokrasi eliyle yapılmasının tek/en yapılabilir seçenek olması sayesinde bu rejimin bürokrasi tarafından kurulduğu söylenebilir. Bu anlamda da ayrı düşünülen bürokrasi aslında gelişimine katkıda bulunduğu sermayeden bağımsız veya ayrı bir yapı olarak görünmemektedir. Başka deyişle, Türk millî burjuvazisinin doğuşunda asal failin, çiçeği burnunda Türkiye Cumhuriyeti devleti/bürokrasisi kadar, hatta daha ziyade, seçtikleri yolda bağlandıkları küresel sermaye olduğu tartışmalarda yer alabilir. II. Dünya Savaşı sonrasında uygulanacak ithal ikameci dönemde bunun yapısal olarak pekiştiği gözlemlenebilir. Daha sonrasında, yeni-liberal küreselleşme döneminde de uluslararasılaşmada da esas rol oynayan Türkiye burjuvazisinin, hâlâ aynı millî burjuvazi olduğu, hatta Vehbi Koç örneğinin de gösterdiği gibi, pekâlâ birinci kuşak olduğuna işaret edilebilir. Bu anlamda, burjuvazinin ulusallığını ve/veya uluslar-arasılığını belirleyen Türkiye Cumhuriyeti devlet/bürokrasisi değil, küresel kapitalist sistemin gelişmeleridir. Bu nedenle, özellikle 20. yüzyıl sonunda ve 21.yüzyıl başında Türkiye'deki siyasî ve akademik tartışmalara damgasını vuran bu "bürokratik elit" ve/veya "merkez-çevre" gibi tartışmaların küresel kapitalist sistem ve dünya düzenini göz önüne almaları elzem görünmektedir.

Soğuk Savaş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Evrimi

İlk çeyrek yüzyılını dünya düzeninin kriz ve savaş ile yoğrulduğu dönemde geçiren Türkiye Cumhuriyeti savaş sonrası düzene savaş görmemiş, işgale uğramamış, egemenliğini koruyan bir ülke olarak girdi. I. Dünya Savaşı sonrası liberal dünya düzeni çabasının ürünü olan diğer devletlerle kıyaslandığında, azımsanacak bir başarı değildir. Türkiye'nin küresel ekonomiyle bağlantısı 19.yüzyıldan itibaren genel eğilimleri izlemiş, 1930-45 dünya düzensizliği döneminden etkilenmiş, 1945 sonrasında ABD'nin bu

hegemonik sistemi çerçevesinde dünya sistemiyle yeniden bağlantı kurmuştur.[512]

20. yüzyılın ikinci yarısının tarihi, ilk yarısındaki ekonomik çöküşü ele almadan anlaşılamaz.[513] II. Dünya Savaşı sonrasında Atlantik Okyanusu'ndan Pasifik Okyanusu'na Avrasya tamamıyla yıkılmıştı. Milyonlarca insan yer değiştirmek zorunda kalmıştı. Sadece Almanya'da sekiz milyon mülteci vardı. Avrupa'da yaklaşık 100 milyon insanın bizatihi açlığın pençesinde olduğu saptanmıştı. Japonya'da büyük şehirlerdeki konutların yaklaşık yarısı tamamen yıkılmıştı. Örneğin, Tokyo'nun üç milyonluk nüfusunun yaklaşık bir milyonu yiyecek bulmak için kırsal alanlara gitmek üzere şehri terk etmekteydi. Bu vahim durum elbette kapitalist üretim sisteminin sadece maddi olarak değil, bir toplumsal düzen olarak işleyişini de tehlikeye düşürmekteydi. Joseph Schumpeter gibi bir kapitalizm sevdalısı bile savaş sonrası yeniden kurulma sürecinin kapitalist bir anlayışla yapılamayacağını not düşmek zorunda kalmıştı. Ulus-devletler arasında eski hiyerarşi bozulmuş, sömürgecilik yaygın ve etkin muhalefet ile tasfiye olmaya başlamış ve kapitalizm rakip bir toplumsal düzen olan Sovyetler Birliği'nin meydan okumasıyla karşı karşıya kalmıştı.[514]

Avrupa ekonomisinin Nazi Almanyası'nın işgali sonrası yeniden tesis edilmesinin aciliyeti ve zorluğu 1941'de ancak anlaşılmıştı.[515] ABD'nin temel kaygısı kapitalist üretimi kendisi merkezli olarak yeniden işler kılmak ve böylece tüm dünyayı ürünleri ve yatırımları için pazar olarak değerlendirebilmekti. Bu heveste rekabet ettikleri arasında müttefiki Britanya da vardı; zira onun eski sömürgelerinde özellikle de Ortadoğu'da hegemonya

512 Kazgan, *Türkiye Ekonomisi*, s. 77

513 Hobsbawm, *The Age of Extremes*, s. 86

514 Armstrong, Philip, Glyn, Andrew, Harrison, John, *Capitalism Since World War II: the Making and Breakup of the Great Boom*, (London: Fontana, 1984), s. 21-24.

515 Thomson, *Europe Since Napoleon*, s. 817

kurmak istiyordu.[516] Dolayısıyla, II. Dünya Savaşı sonrasında kapitalist elitin talepleri doğrultusunda devletlerin şekillenmesi sürecinde liderlik rolünü Amerika Birleşik Devletleri üstlendi. Örneğin, özellikle Amerikan yardımı yapılan ülkelere mali danışmanlar gönderilmesi zaten Amerikan siyasetinde çoktan yer almaya başlamıştı ve Güney Amerika ülkeleri gibi, Türkiye de bu resimde yerini aldı.[517] Amerikalılar başta olmak üzere, yabancı danışmanların ve bu bağlamda yetiştirilen Türkiyeli uzmanların ülkenin küresel sistemle bağlantı kurmasını sağladıkları gözlemlenebilir.[518]

Komünist siyasi etkinliğin artması Avrupalı ve Amerikalı yöneticilerin esas kaygısıydı. 1946 yılında hasadın felaket düzeyinde gerçekleşmesi ve 46-47 kışının zorlukları Avrupalı ve Amerikalı yöneticileri daha da gerginleştirdi.[519] Demokratik seçimler komünist etkinliğe karşı en önemli dayanak noktalarından birini oluşturmaktaydı. Hitler deneyimi Avrupa'da demokrasi ideallerini canlandırmıştı. Seçme-seçilme hakkının yaygınlaşması artık kaçınılmazdı ve yeni rejimlerin ne olacağına halk karar vermeliydi. 1946 sonunda insanlar anayasal düzene ve hükümetlerine karar verme fırsatına sahip oldu.[520]

1946 seçimleri ABD'nin yeniden tesis etmek istediği kapitalist üretim ve (liberal) demokrat devletlere dayalı dünya düzeni için beraber çalışacağı ulusal hükümetlerin belirlenmesinde esas rolü oynuyordu. Amerikan siyaseti diğer ülkelerde yabancı yatırımı kolaylaştıracak mülkiyet haklarını içeren mali ve siyasî altyapıyı oluşturmak üzere tasarlanmaktaydı.[521] 19.yüzyıldan itibaren gelişen bu küresel kapitalist üretim temelli müdahalecilikte ABD

516 Armstrong, Glyn, Harrison, *Capitalism Since World War II*, s. 50-53.
517 Panitch, Leo, Gindin, Sam, *The Making of Global Capitalism: The Political Economy of American Empire*, (London: Verso, 2012), s. 51
518 Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 100.
519 Hobsbawm, *The Age of Extremes*, s. 231
520 Thomson, *Europe Since Napoleon*, s. 825
521 Panitch ve Gindin, *The Making of Global Capitalism*, s. 105

liderlik rolünü üstlenmekteydi. Atlantik'ten Pasifik'e kadar, küresel sistemin yapısal muhalifi Sovyetler Birliği hariç, hemen her ülkede seçim yapıldı. Hemen her seçime usulsüzlükler damgasını vurdu. ABD ve Britanya'nın askerî kontrolü altındaki Fransa ve İtalya'da komünistler seçim başarılarına rağmen iktidardan uzak tutulurken, Sovyet askerî kontrolü altındaki Polonya ve Çekoslovakya'da komünistler seçim kazanamamalarına rağmen iktidara getirildiler. Kore'de benzer gelişmeler kanlı bir savaşa dönüşecekti. Türkiye'nin ilgi çekici farklılığı, seçim usulsüzlüğü diğer birçok ülkede komünist hareketler bağlamında gerçekleşirken, Türkiye'de iktidar bloğunun ikisi de zaten anti-komünist olan kanatları arasındaki güç paylaşımı mücadelesinden kaynaklanmasıydı.

Türkiye'de iktidarın seçimler yoluyla el değiştirmesinin ülkenin nitelik ve ufkunda önemli değişimlere yol açtığı söylenebilir. Bir yandan, dünyada yeniden kurulan hegemonyanın vaadi olan ekonomik büyüme ile artık olgunlaşmış denilebilecek Türkiye burjuvazisi ve küçük üreticiler bu hegemonik dünyayla bütünleşme yönünde tavır alıyorlardı.[522] Öte yandan, açılan yol ile siyasi iktidarlar seçimden seçime de olsa işçi, köylü, esnaf gibi toplumsal kesimlerin ekonomik ve sosyal isteklerini konu etmek mecburiyeti hissetmişlerdir.[523] Nitekim, 1990'lar ve 2000'lerde yaşanan, özellikle de 28 Şubat 1997 askerî müdahalesi ile pekişen, gayri demokratik laiklik tartışmaları çerçevesinde bakıldığında, 1950 seçimleri ile iktidarın değişmesinin Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet-toplum ilişkileri açısından ömrünü uzattığı iddia edilebilir. Türkiye siyasetindeki çalkantılar, istikrarsızlıklar, müdahaleler ne olursa olsun, nihayetinde seçim yoluyla iktidar ve seçimlerde çeşitli toplumsal kesimlerin taleplerine göstermelik bile olsa kulak verme süreci günümüze kadar gelmiştir.

Demokratikleşme süreçleri sonucunda, Soğuk Savaş'ta Batı hükümetleri ılımlı sağ ile sosyal demokrasi ekseninde oluştu. Fa-

522 Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s. 150,155
523 Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 94

şizme de komünizme de karşı olan muhafazakâr partiler Batı Avrupa hükümetlerinde esaslı rol oynadılar.[524] Türkiye'de birbiriyle amansız bir iktidar mücadelesi içerisindeki iki siyasî kanat da bu çerçevede yer aldı. Türkiye çok partili düzene geçişle beraber birçok alanda değişiklik yaşarken, ekonomi politikalarında kalıcı değişiklik olmadı.[525] Savaş öncesinde ve 1929 sonrasında başlayan ve çalışanların hayatlarına ferahlık getiren sosyal güvenlik uygulamaları da gecikti. Yaygın ve etkin bir sol muhalefet yokluğunun (veya çok sert engellerle gelişimine izin verilmemesinin) bunda önemli bir etken olduğu düşünülebilir. Nitekim, otoriter bir kapitalist ülke olarak Türkiye sol muhalefet eksikliğiyle malul bir ömür sürdürmektedir. 1965-1969 Meclis'inde Türkiye İşçi Partisi'nin muhalefeti hoş bir istisna olarak kalmıştır.

Bu esnada Avrupa'da sol hareketler, tutarlı ve kararlı bir sosyal reform programını güçlü liderliklerle gündeme getirmekteydi.[526] Savaş sonrası Avrupa'da sınıf dengesi çalışanların eskisi gibi baskılanamayacağını gösteriyordu.[527] Avrupa ülkelerinde ekonomik planlama ve toplumsal kontrol bütün siyasilerin ortak eğilimiydi. Fiyat kontrolleri, karne uygulamaları, gıda sübvansiyonu savaş sonrasında da devam etti. Planlı ekonomik yeniden yapılanmanın aracı olarak kamulaştırma yaygınlaştı.[528] Bu çerçevede kamulaştırma gibi temel taleplerin çerçevesi elbette çalışanların hayat standardının yükseltilmesiydi. Aslında, kamulaştırmalar kapitalistlerin de tercih ettiği bir yöntem olabiliyordu, özellikle de kömür ve demiryolları gibi kâr getirdiğinden uzun zamandır şüphe duyulan sektörlerde.[529] Bu bağlamda, Türkiye anti-komünist söylemde ısrarlı bir ülke olarak bile demiryolları, gemicilik ve bankacılığı zaten kamulaştırmış bir örnek şeklinde sunulur.[530]

524 Hobsbawm, *The Age of Extremes*, s. 239
525 Kazgan, *Türkiye Ekonomisi*, s. 76
526 Armstrong, Glyn, Harrison, *Capitalism Since World War II*, s. 61
527 Panitch ve Gindin, *The Making of Global Capitalism*, s. 97
528 Thomson, *Europe Since Napoleon*, s. 821
529 Armstrong, Glyn, Harrison, *Capitalism Since World War II*, s. 101-102
530 Thomson, *Europe Since Napoleon*, s. 823

Türkiye kamulaştırma ile sosyal adalet arasındaki ilişki açısından da tartışmalı bir örnek teşkil eder. Kamulaştırmanın ne derece sosyal adalete yansıdığı süregelen bir tartışma konusudur. Kamu çalışanlarının sahip oldukları görece daha yüksek sosyal güvenliğin yeni-liberal küreselleşme bağlamında aşındırıldığı günümüz dünyasında bu tartışma başka bir veçhe kazanmıştır.

II. Dünya Savaşı sonrası düzende Amerikan liderliğinde bir uluslararası iş bölümü yapıldı: Bu iş bölümünde Türkiye'ye düşen tarıma öncelik vermesi, devletçiliği tasfiye etmesi ve yabancı sermayeyi teşvik etmesiydi.[531] Dolayısıyla, dış pazara dönük ve tarıma, madenciliğe, altyapı yatırımlarına ve inşaat sektörüne ağırlık veren bir anlayış gündeme geldi.[532] 1980'ler ve 2010'larda uygulanan siyaset ve dönen tartışmalara bakılacak olursa, bu anlayış bir daha gündemden düşmedi. Öte yandan, daha önce ağırlığı olmayan ithalat da ciddi ölçüde arttı; 1946-50 arasındaki ithalat artışı da daha ziyade ABD tarafından fonlandı.[533] Bunun, bağımlılık döngülerinden uzak kalma çabası yerine bağımlılık içinde büyüme bağlamına dönüşü simgelediği söylenebilir. Savaş sonrasında küresel koşullar ve ulusal tercihler, bağımlılıktan uzak durmak için toplumsal fedakârlık yerine, küresel tüketim ögelerinden faydalanmayı sağlayacak bir ekonomik büyümeyi, bağımlılığın artışı pahasına bile olsa, sağlama yönünde gerçekleşti. O gün bugündür de hep böyle oldu. 1980'ler ve 2000'ler de 1950'ler gibi bu bağımlılık içinde büyüme ve tüketim güzergahının önemli dönemleri oldular.

Uluslararası ortamın seyri çoğu zaman olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasetlerinde etkili hatta belirleyiciydi. Örneğin, Kore Savaşı yün, kauçuk, kalay, pamuk ve benzeri temel ürünlere talebi arttırdı. Ticarette birincil ürünlerin mamul mallara oranını %30 civarında yükseltti. Silahlanma artışının da ekonomik büyümeye etkisi oldu.[534] Türkiye'nin de hammadde-tarım ihracatı bu

531 Kazgan, *Türkiye Ekonomisi*, s. 82
532 Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 94
533 Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s. 149
534 Armstrong, Glyn, Harrison, *Capitalism Since World War II*, s. 159-160

ahvalde (örneğin savaş sonrası Avrupa'nın gıda ihtiyacı) ve Kore Savaşı gibi nedenlerle oluşan talebe cevaben artmıştır. Nitekim, 1946-53 yılları aslen tarımsal gelişme dönemi olarak görülmektedir; tarımın ortalama büyüme hızı %13,2 olmuş (sanayi %9.2) ve millî hasıla içindeki payı da %42'den %45'e yükselmiştir.[535] Bu anlamda, 1930'lara damgasını vuran sanayileşme çabası ve somut sonuçları geri planda kalmış ve Türkiye'nin daha ziyade tarım ülkesi niteliği vurgulanmıştır. Küresel bağlamın da 1930'lardaki gibi böyle bir çaba için uygun olmadığı, Türkiye'nin savaş sonrası uluslararası iş bölümü içerisinde yer almaya ihtiyaç duyduğu da not edilmelidir. Ancak, daha sonra Bağlantısızlar Hareketi'nin göstereceği gibi, bu uluslararası iş bölümünün içeriğini ve içindeki yerini kendi başına tanımlamak isteyen ülkelere fırsat sunduğu da not edilmelidir. I. Dünya Savaşı sonrası düzendeki yerini kendisi tanımlayabilmek için askerî işgalle tetiklenen etkileyici bir mücadelenin sonunda kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti, II. Dünya Savaşı sonrasında daha ziyade kendisine sunulanın ötesini sorgulamamak ve sorgulayanlarla beraber olmamak gibi bir yolu tercih etmiştir. Bu tercihin küresel bağlamda gerçekleşen bir ulusal tercih olduğu söylenebilir.

Uluslararası ortamdaki benzersiz kurumlaşma da Türkiye'nin yerini belirlemesinde önem arz ediyordu. Türkiye, Soğuk Savaş'la birlikte gelen güvensizliğinin ve istikrarsızlığının yaratacağı tehlikeden faydalandı. İnsan gücü ve Sovyetler Birliği ile kara sınırı olması NATO içinde bir çeşit "emlak değeri" sunabilmesini sağladı.[536] NATO çerçevesindeki bu jeo-stratejik önemi uluslararası örgütlerin kredi aktarımlarında etkin oldu.[537]

Böylece yeniden kurulan kapitalizm, ekonomik liberalizm ile sosyal demokrasinin birleşimi bir karma ekonomi yarattı. Bu model, bir yandan üretim kapasitesini arttırdı ve uluslararası iş bölü-

535 Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 101

536 Serhat Güvenç, "NATO'nun Evrimi ve Türkiye'nin Transatlantik Güvenliğe Katkıları", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 12, Sayı: 45 (Bahar 2015), s. 103-104

537 Kazgan, *Türkiye Ekonomisi*, s. 127

münü derinleştirdi. Dünya ticareti 1953'ten sonraki 20 yılda 10 kat arttı. Öte yandan, toplumsal eşitsizliklerin azaltılması ve kitlesel tüketim pazarı yaratılmasını sağladı. İş bölümü çerçevesinde kömür ve demir-çelik endüstrisi, giderek gelişmiş ülkelerden ayrıldı.[538] Bu modelle çalışanların ücretlerinin artması, tüketim harcamalarındaki ağırlıklı yeri nedeniyle piyasalar için önemliydi.[539] Nitekim, ortalama bireyin refah artışının önemi Amerikalı uzmanların Türkiye ile ilgili raporlarında bile vurgulanmıştı.[540] Türkiye'de de bu ücret artışı-tüketim-büyüme ilişkisi merkez sağ hükümetlerin hedefleri arasında yer alıyordu.[541]

II. Dünya Savaşı sonrasında istihdam ve sosyal güvenliğin merkez sağ partilerin bile programlarında yer almasıyla bugün de içinde çırpındığımız siyasi yelpaze karmaşası ortaya çıktı. Türkiye sol siyasetin kadim sorunlarından biri olan CHP'nin sol bir parti sayılıp sayılamayacağı sorusu da bu bağlamda değerlendirilebilir. Kuruluşundan beri izlediği siyasetlere, özellikle iktisadî bağlamda yaklaşıldığında, CHP'nin merkez sağ bir siyasî parti olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, dönem dönem sunduğu sosyal demokrat siyasetlerin, savaş sonrası Avrupa'da merkez sağ partilerin kabul edip uygulamaya başladıklarından farklı/ileri olup olmadığı sorgulanabilir. Türkiye gibi modernizmin esas unsurlarının (örneğin insan aklını ve özgürlüğünü temel alan bir toplum ve yönetim) hâlâ dinî muhafazakârlığın ciddi muhalefeti altında olduğu ve ana-akım olmayı başaramadığı ülkelerde, modern merkez sağ sosyal demokrasiye olan yatkınlığı sebebiyle sol gibi görünebilmekte ve görülebilmektedir.

Bu gelişmeler sonucunda, Avrupa'da kapitalist işverenler ile el emeğiyle geçinen kesimler arasında yer alan orta sınıf, gelişmiş endüstriyel ekonomilerde en hızlı büyüyen kesim oldu ve toplumsal yapıyı çeşitlendirdi.[542] Teknoloji ve araştırma-geliştirme

538 Hobsbawm, *The Age of Extremes*, s. 269-270
539 Armstrong, Glyn, Harrison, *Capitalism Since World War II*, s. 175
540 Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s. 150
541 Kazgan, *Türkiye Ekonomisi*, s. 96
542 Cole, *Introduction to Economic History*, s. 169

artışı gündelik insan hayatını yoksul ülkelerde bile kolaylaştırdı. Teknoloji üretebilen gelişmiş ülkelerin de avantajlarını pekiştirdi; yeni teknolojiler sermaye yoğundu.[543] Ancak, az gelişmiş ülkelerde yabancı yatırım verimliliği ve geliri artırsa da bu durum toplumun geneline yayılamadı.[544]

Türkiye'nin seyri de küresel bağlam içerisinde ulusal tercihler ve mücadelelerle bezenmiş olarak geçti. Uluslararası iş bölümü içerisindeki yerini kabullenerek yaşadığı ekonomik büyüme döneminin ilk yılları sonunda, 1956-58 arasında Türkiye dışa kapanmaya yönelerek ciddi bir krize sürüklendi: Uluslararası sistemle bütünleşmek üzere yola çıkan ve dışsal ve geçici unsurlara dayanarak dışa açılmayı önceleyen Demokrat Parti kısa vadeli borçların döndürülemez bir şekilde artışı ile IMF'ye mecbur kaldı.[545] Bağımlılık içinde büyümenin en temel sorunlarından biri periyodik borç krizleridir. Osmanlı İmparatorluğu bu borç krizlerinin sonuçta ulaştığı noktayı Düyun-u Umumiye ile simgelenen bir egemenlik kaybıyla yaşamıştı. Türkiye'de Düyun-u Umumiye sözcüğü egemenlik kaybı anlamında zikredilmekle beraber, borçlanma temelli ekonomik büyüme süreçleri bugüne kadar sürmüştür.

Ülkenin periyodik kriz döngüleri de pekişerek devam etti. İç ve dış baskılar altında dışa kapanma ve denetimli ekonomi ile uluslararası ekonomiye serbest piyasayla eklemlenme arasındaki dengesizlikler içinde salınımını sürdürdü.[546] 1973 krizi öncesinde, Türkiye gibi ülkelerde de enerji tüketimi dolayısıyla petrole talep yaklaşık iki kat artmıştı. 1973 sonrasında ihracatın ithalâtı karşılama oranı ciddi şekilde düşünce (%37), uluslararası finansallaşma çerçevesinde borçlanma da ciddi bir sorun olarak baş gösterdi.[547] Küresel bağlamda, Bretton-Woods sisteminin krizi, gelişmekte olan ülkeler üzerindeki Amerikan kontrolünü de sıkıntıya sokuyordu: 1960'ların ortasında Endonezya'da komü-

543 Hobsbawm, *The Age of Extremes*, s. 264-266
544 Cole, *Introduction to Economic History*, s. 184
545 Kazgan, *Türkiye Ekonomisi*, s. 91
546 age. s. 95
547 Kazgan, *Türkiye Ekonomisi*, s. 104

nistlerin katledilmesinden 1973'te Şili'deki darbeye kadar birçok gelişme de Amerika'nın diktatörlüğe meyilli yönetimleri tercih ettiğinin göstergesiydi.[548] Türkiye de askerî darbeler dahil yaşadığı baskı rejimleriyle bu bağlamda değerlendirilebilir.

Nihayetinde, 1973 krizi sonrasında adım adım gelişen yeni liberal küreselleşme etkilerini hissettirmeye başladı. Yeni-liberalleşmeyi simgeleyen 24 Ocak kararlarını uygulamada hükümet yeterli olamayınca 12 Eylül 1980 askerî darbesi ve Başbakanlık müsteşarı Turgut Özal devreye girdi.[549] Türkiye yeni liberal küreselleşmeyi başarmış önemli örneklerden biri olarak anlatıldı dünyada. Aralıklı olarak iki kere bu sisteme uyum sağlamıştı Türkiye. İlki 1980'lerdeki Özal ve ANAP yönetimi, ikincisi de 2000'lerdeki Erdoğan ve AKP yönetimiydi. Bu dönemler, küresel bağlamlarda gerçekleşen ulusal tercihlerin sonucunda bağımlılık içinde büyüme dönemleri olarak, ekonomik büyüme ile toplumsal dönüşümün iç içe geçtiği ve iktidar bloğu ile devlet-toplum ilişkilerinin yeniden tanımlandığı dönemler olarak sunuldu. Bu makalenin boyutları bu dönemi ele almaya yetmez. Fakat bahsedilen toplumsal dönüşüm dönemlerinin de kuruluştan beri devam eden küresel kapitalist sistemle ve dünya düzeniyle uyumlu otoriter kapitalist devlet zihniyetinden farklı olduğunu iddia etmek güçtür. Gündelik hayattaki kısmi ferahlıkların önemini yadsımadan, kapitalist ilişkilerin otoriter tezahürünün önemini hiç yitirmediği söylenebilir.

Sonuç olarak, Soğuk Savaş uluslararası alanda önemli dönüşümlere sahne oldu. II. Dünya Savaşı öncesi rekabet ve çatışmaları ortadan kaldırdı; böylece daha önce istikrara kavuşturulamayan konular halledildi. Silahlanma yarışı kemikleşti ve ekonomiler askerî bir hâl aldı. Bu bağlamda, insanlığın daha önce görmediği bir ekonomik gelişme ve hayat standardı artışına da ulaşıldı.[550] Ge-

548 Panitch ve Gindin, *The Making of Global Capitalism*, s. 133.
549 Kazgan Türkiye Ekonomisi, s. 120
550 Hobsbawm, *The Age of Extremes*, s. 252-256

lişmiş ülkelerde 1973'te üretim 1950'ye oranla %180 artmıştı.[551] Böylece, savaş sonrasındaki yıllarda görülmemiş bir kalkınma oldu. 1950'lerden 70'lere imalat sanayii üretimi dört kat arttı. Örneğin; otomobil sayısı İtalya'da 1938'de 469.000 idi fakat bu rakam 1975'te 15 milyona ulaştı. İnsan hayatını ciddi ölçüde rahatlatan buzdolabı, çamaşır makinesi, telefon gibi ürünler geliştirildi ve yaygınlaştı. İnsan ömrü 1960'larda 1930'lar ile kıyaslandığında 17 sene arttı.[552]

Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti Soğuk Savaş dönemini "muasır medeniyet"e erişmiş Batı kurumlarıyla bütünleşerek geçirdi. Savaş sonrası yaygınlaşan ve etkinleşen ulusalcı sosyal demokrasilerin özgün örneklerinden biri oldu. Böylece, bir yandan tek parti dönemi ulusalcı modernleşmesi sınıf ve üretim açısından derinleşirken, öte yandan ekonomik bağımlılık nedeniyle tek parti döneminin bilhassa vurguladığı ulusal bağımsızlık zedelendi. Örneğin, kapitalist dünya ekonomisinin savaş sonu yeniden yapılanması sonucunda, 1930'dan itibaren dış ticaret açığı vermeden ayakta durabilmiş olan Türkiye dış açık vermeden yaşayamayan bir ekonomik yapıya dönüştü.[553] Memleketin küresel kapitalizmle ilişkisine en ciddi toplumsal muhalefetin 1965-69 arasında TBMM'de yer alan Türkiye İşçi Partisi ve 1968 hareketi tarafından yapıldığını da belirtelim. Gel gör ki bu muhalefet, dünyadaki muadilleri gibi, iktidar yapısını değiştirecek denli etkili olamadı.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti, I. Dünya Savaşı sonrasında liberal dünya düzenini yeniden kurmayı amaçlayan Wilson liberalizminin en belirgin ve başarılı örneklerinden biri olagelmiştir. Dehşetlerle dolu 20. yüzyılı, benzerlerinin aksine, egemen bir devlet ve toplum olarak tamamlamayı başarabilmiştir. Bu anlamda, 20. yüzyıla "Doğu Sorunu" diye isimlendirilen bir dünya düzeni meselesi olarak giren topraklar, bu yüzyıldan kadim sorunlarıyla da malul

551 Armstrong, Glyn, Harrison, *Capitalism Since World War II*, s. 167
552 Hobsbawm, *The Age of Extremes*, s. 260-264
553 Boratav, Türkiye İktisat Tarihi, s. 96

fakat gelişmekte olan ülke kategorisinde Türkiye Cumhuriyeti olarak çıkmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yılları tipik bir otoriter modernleşme dönemi olmuş ve sonucunda da dünya düzeniyle uyumlu bir otoriter kapitalist devlet gelişmiştir. 1923 ve özellikle de 1929 sonrası bağımsızlık arayışlarının damgasını vurduğu kısa bir dönem dışında, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılından miras "bağımlılık içinde büyüme" bağlamında seyrini sürdürmüştür. Modern kapitalist devletin burjuva (tüccar) devleti olması ve toplumsal ilişkileri buna göre düzenleyen yaygın ve etkin bir bürokrasi içermesi çerçevesinde Türkiye de çeşitli servet oluşturma, biriktirme, aktarma, dağıtma siyasetleri izleyen ve özel sermayenin gelişmediği benzerleri gibi bunu devlet/bürokrasi eliyle gerçekleştiren bir ülke olmuştur.

Soğuk Savaş dönemi, Türkiye'nin kurucu hedefi olan "muasır medeniyet" ile birlikteliğin yeni gelişen uluslararası örgütlere üyelik ile vücut bulduğu bir dönemdir. Bu uluslararası bağlamda esaslı önem kazanan Amerikan liderliği Türkiye siyasetindeki gelişmelerde de etkinliğini korumuştur. Savaş sonrası dünya düzeninin gelenekselcilikle çatışmak yerine bu anlayışı içselleştirme tercihi; Sovyet komünizmi tehdidine karşı durmak ve kapitalizm krizlerini kontrol edebilmek amacıyla ulusalcı sosyal demokrasinin yaygınlaşması; insanlık tarihinin en büyük kesintisiz ekonomik büyüme döneminin ve insan hayatına getirdiği devasa yeniliklerin etkileri Türkiye'de de açıkça gözlemlenebilmiştir. Nihayetinde Türkiye bütün çalkantı ve kesintilere rağmen çok-partili demokrasi ve ulusalcı sosyal devlet olarak küresel sistemin bilindik üyelerinden biri olmuştur. 21. yüzyılın ilk çeyreği itibariyle, her şeye karşın, anayasasında "laik, demokratik, sosyal bir hukuk devleti" olarak tanımlanmaktadır. Bu unsurların tüm yurttaşlar tarafından hakkıyla hissedilip hissedilmediği tartışmalıdır. Küresel üretim ve dünya düzenin gölgesinde oluşan ve gelişen ülkede, sürgit iktidar mücadeleleri çerçevesinde sabit kalan ise ne yazık ki emek sömürüsü ve tahakkümdür.

VIII

Sermayenin Altın Programı: Tepeden İslamcılaştırma

Deniz Hakyemez[554]

Türkiye İşveren Sendikaları başkanlığını yapmış Halit Narin tarihe iki sözüyle geçmiş durumda. Bunlardan birincisi "Gelirim bana yetmiyor" ağlaması. "Ağlama" kelimesini bilinçli kullanıyorum; çünkü Narin tarihe, ikinci kez, 12 Eylül askerî darbesinin ardından sarf ettiği, kitaplara başlık olan[555] ünlü "Yirmi yıl işçiler güldü, biz ağladık. Şimdi gülme sırası bizde" sözüyle geçiyor. Türkiye sermaye sınıfının, AKP'nin gelişine dek "İslamın Altın Çağı" olarak anılan 12 Eylül dönemini nasıl karşıladığının kendi başına özlü bir anlatısını oluşturuyor bu iki söz. Narin'in çıkışları şahsa özgü bir durum değil; bir sınıfın reflekslerini, dahası programını sergilemeye yarayacak ipuçları sunuyor. Öyle ki Türkiye tarihçiliği ve basınının on yıllardır hem peşinden koştuğu hem de gırtlağımızdan aşağı bastırarak yutturmaya çalıştığı "Anadolu sermayesi ile laik sermaye karşıtlığı" tezlerinin, daha ileri giderek Türkiye'nin yakın tarihini "baskıcı Kemalistler/bastırılmış İslamcı taban" çatışması temelinde okuma çabasının yersizliğini ortaya koyuyor. Yakın tarihin perdesini araladığımızda gördüğümüz, İslamcılaştırmanın sermaye sınıfının genel programı olduğu ve sermaye tarafından desteklendiğidir.

---

554 Işık Üniversitesi, Öğretim Görevlisi

555 Ebru Deniz Ozan, *Gülme Sırası Bizde*, Metis Yayınları, İstanbul, 2012

Türk sağının İslamı yükselen sola karşı kullandığı da Amerika'nın Sovyetler'e karşı Yeşil Kuşak'ı besleyip desteklediği de artık sır değil. Eski CIA şefi Graham Fuller'ın 2004 yılında *Vatan* gazetesine verdiği röportaj, Türkiye'de herkesin yıllardır bildiği bu "sırrı" sır olmaktan çıkardı. "Tarihî İtiraf" başlığıyla yayımlanan röportajda Fuller, "Yeşil Kuşak ABD'nin fikri değil miydi?" sorusuna, "Soğuk Savaş zamanında Sovyetler'in güneye doğru yayılmasını önlemek içindi. Fikir herhalde bizimdi. Ama o zamanlar bütün İslam devletleri de komünizme karşı Müslümanlığın çok güçlü bir duvar olduğunu anlamışlardı" şeklinde yanıt veriyordu.[556]

İlginç olan şu ki Fuller'ın sözünü ettiği "İslam devletleri"nin çoğu bu tarihlerde İslam devleti değil, laik devletlerdi. Demek, Fuller'ın sözünü ettiği "Sovyetler'e karşı Müslüman duvar inşası" yalnızca Sovyetler'i değil, bu ülkeleri de etkiledi. Dolayısıyla hem dışarıda hem de içerideki İslamcılaştırma projesinden söz edebiliriz. Ayrıca, İslamcılaştırmanın bilinçli bir yol olarak seçildiği başlangıç noktasını saptayabiliriz. Bu hikâyeyi her yönüyle ortaya çıkarmak elbette çok zor; pek çoğu ulaşamayacağımız istihbarat bilgileri gerektiriyor. Öte yandan, hem elimizdeki malzeme, dinin nasıl kapitalist kamp, küresel ve yerli sermaye yararına kullanıldığını ve daha ileriye vararak sermaye tarafından özellikle pompalandığını gösterebilmek için yeterli; hem de insan aklı ampirizmin dolduramadığı kimi boşlukları teori ve kronoloji çerçevesine oturttuğunda doldurabiliyor. Böylelikle, elimizde bir de cumhuriyetin çözülmesi ve parçalanmasının ders niteliğindeki hazin öyküsü kalıyor.

Refaha Değil Dine İlgi

Türkiye'nin yakın tarihine bakmadan önce, yakın zaman önce elime geçen bir çalışmanın sonuçlarını paylaşmakta yarar görüyorum. Söz konusu çalışma, Lynn D. Nelson imzasını taşıyor. Başlığı da "Din ve Dış Yardım Tedariği: Gelişmiş Piyasa Ulus-

556 *Vatan* gazetesi, "Tarihî İtiraf", 31 Ekim 2004

larının Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi."[557] Konu üzerine başka araştırmaları da olan Nelson, bu çalışmasında "20 gelişmiş piyasa ulusunu" incelemiş ve "bir ülkede dinin gücü ile toplumsal refah sağlamaya yönelik çabalar arasında her zaman olumsuz ilişki olduğunu" ortaya koymuş.[558] Başka deyişle, bir ülkede dinî inanç ve kurumlar ne kadar güçlüyse, insanlar o ülkede hem kendi toplumlarının hem de başka toplumların refahıyla o denli az ilgileniyorlar. Kamusal politikalardan dine bağlılıkları ölçüsünde uzak duruyorlar.

Nelson'ın bununla bağlantılı bir başka bulgusu, dinin yükselişi ya da gücüyle sağ partilerin yükselişi ya da gücü arasında her zaman olumlu bir ilişki bulunduğu. Bir ülkede dinî inanç ve kurumlar ne kadar güçlüyse, sermaye sınıfının çıkarlarını savunan sağ partiler de o kadar büyük destek buluyor. Nelson, dindarlaşma ile sağ partilerin güçlenmesi arasındaki ilişkinin karşılıklı olduğunu da vurguluyor.[559] Bizlere de çalışmanın sonuçlarına değil, toplumları çok yakından ilgilendiren bu konular üzerine neden bu kadar az çalışma yapıldığına şaşırmak kalıyor.

Fonlarda Artış

Elbette, nedenlerden birinin bu türden çalışmalara fon sağlanmaması olduğunu biliyoruz. Ama fonun kolaylıkla sağlandığı alanlar bulmak zor değil. Bu alanların önde gelenlerinden biri, ABD'deki ilahiyat ve din incelemeleri fakülteleri. Bu fakültelerin internet sitelerine girin; bölüm öğrencilerinin fon bulmalarının ne kadar kolay olduğunu anlatan duyurularla karşılaşacaksınız. Bu tür sitelerde, öğrencilerin başvurabilmesi için, fon sağlayan kuruluşların adları da bulunuyor. Bu kuruluşları ister internette şöyle bir araştırın ister bunlar üzerine ciddi akademik çalışmaları

557 Lynn D. Nelson, "Religion and Foreign Aid Provision: A Comparative Analysis of Advanced Market Nations", *Sociological Analysis* 1988, s. 49-63
558 Nelson, *Aid Provision*, s. 57
559 age. s. 57

okuyun;[560] pek çoğunun ABD'nin en büyük tekellerine göbekten bağlı olduğunu göreceksiniz. Öyle ki Batı dünyasında, tüm dünyadaki hızlı dindarlaşmayı 90'lı yıllarda kaleme aldığı yazısıyla[561] öngördüğü kabul edilen Peter Berger de ünlü yazısına, dünyayı ciddi bir dindarlaşma eğiliminin beklediği öngörüsünü, bu tür kuruluşların dine ayırmaya başladıkları fonun ölçüsüz büyümesine dayandırıyor.[562]

Neden? Peter Berger, bir ilahiyatçı olarak, bunu sermayenin kendi dışındaki dünyayı anlama çabasına bağlayabilir. Nelson ile Türkiye'nin büyük sermayedarları ise bu soruya cevap verirken başka bir yöne de işaret ediyor. Sağ partilerin yükselişinin işverenlerin önünü açtığını biliyoruz; elbette bu, emek sömürüsünün ve kaynak yağmasının artması anlamına da geliyor. Halit Narin, dinin çıkagelmesiyle işçilerin ağlayıp kendilerinin gülmeye başlayacağını teoriye hiç ihtiyaç duymadan biliyor; iliklerinde hissediyor.

Komünizme Karşı Demokrasi ve Din

Sağ parti ve programlar ile din arasındaki yakın ilişkinin nedenlerinden birinin sola karşı işbirliği yapma güdüsü olduğuna yazının girişinde değindik. Bu bağlamda, İngiltere'de komünizmle savaşmak için 1948 yılının Şubat ayında kurulan Enformasyon Araştırma Dairesi'nin mimarı Ernest Bevin'in, hazırladığı raporda yazdıkları oldukça açıklayıcı. Bevin, raporunda "Yalnızca mad-

560 Toplumsal araştırmalara fon sağlayan kurumlar akademi çevresinde hayırseverlikçi kapitalizm, "philantrocapitalism" başlıkları altında inceleniyor. Büyük tekellerin, sosyal bilimler ve din alanına harcadıkları paralar üzerine önemli çalışmalar bulunuyor. Bunlardan bir kısmı için bkz. Gavin Fridell ve Martijn Konings, yay.; *Age of Icons*, (Toronto: University of Toronto Press, 2013), Behrooz Morvaridi, yay., *New Philantrophy and Social Justice*, (Bristol: Policy Press, 2016); (Simon Clarke, "The Crisis of Fordism or the Crisis of Social Democracy", *Henry Ford: Critical Evaluations in Business and Management* içinde, yay. John Cunningham Wood, Michael C. Wood, cilt II, (Londra: Routledge, 2003), s. 269

561 Peter L. Berger, "Secularism in Retreat", *The National Interest*, No. 46 (Kış 1996/97), s. 3-12

562 Berger, "Secularism in Retreat", s. 3

di olanaklar bakımından üstün olmakla komünizmi geriletmeyi başaracağımızı düşünmek yanlış olur" diyor, "demokratik ilkelerin ve Hıristiyanlığın dinsel ilkelerinin yardımına başvurmalıyız, Avrupa'daki Hıristiyan duyarlılığın gücünü unutmayalım. Komünizmle yarışacak bir ideoloji ortaya koymalıyız."[563]

Soğuk Savaş'ta Batı'nın hem demokrasi ideolojisini hem de demokrasinin kendisini nasıl kullandığı bir başka yazının konusu. Dine gelince... Tarihçiler, dinin insanlık tarihinin her döneminde siyasetle yakın ilişki içinde olduğunu, siyasetle ilişkisi içinde şekillendiğini ve sıklıkla siyasi işlevler gördüğünü iyi bilirler. Soğuk Savaş'ta bu ilişkinin oldukça doğrudan kurulduğunu rahatlıkla söyleyebiliyoruz. Hem içeride hem de dışarıda dindarlaşma Batı'nın sola karşı silahlarından biri oldu. 1956'da Amerika, komünizme karşı mücadelesinde dolara "In God We Trust", "Tanrı'ya güveniriz"sözünü yazdırdı.[564]

İslam da hem küresel olarak hem Türkiye içinde işverenlerin sömürü programına karşı çıkan sola ve işçi hareketine karşı kullanıldı. Konu kendi başına, üzerine kitaplar yazılabilecek kadar geniş. Bu alandaki ayrıntılı çalışmalardan biri de Robert Dreyfuss'un *Devil's Game: How the United States Helped Unleash Fundamentalist Islam* [Şeytanın Oyunu: Birleşik Devletler Köktenci İslamın Zincirlerinden Kurtulmasına Nasıl Yardım Etti] başlıklı çalışması. Dreyfuss, özellikle Soğuk savaş boyunca ve sonrasında Amerika'nın İslamı, sola ve bağımsızlıkçı hareketlere karşı nasıl kullandığını, İslamın bunlara karşı yayılmasını nasıl desteklediğini ayrıntılarıyla aktarmış. Okunması gereken bir çalışma. Buraya Nasır'ın 1956 zaferinin hemen ardından 1957'de Eisenhower'ın, "Suud Kralı'nı Nasır'ı dengeleyecek bir güç olarak 'inşa etme'"

563 Ernst Bevin, "Top Secret Cabinet Paper on Future Foreign Publicity Policy", 4 Ocak 1948 – IRD/FO1110/PRO.

564 Burton I. ve Diane Kaufman, *The A to Z of the Eisenhower Era*, (Lanham: The Scarecrow Press, 2009), s. 125; Jonathan P. Herzog, *The Spiritual-Industrial Complex*, (New York: Oxford University Press, 2011), s. 108

ifşaatını[565] ve yazının başında gönderme yaptığımız Fuller röportajının da işaret ettiği, 1970'li yılların ikinci yarısında, bu kez pek çok Amerikan hükümetinde belirleyici bir isim olan Brzezinski'nin İslamı komünizme karşı kullanma politikasını almak yeterli görünüyor.[566]

Bu çerçevede bakıldığında, Türkiye'de ilk önemli İslamcılaştırma adımlarının, Sovyetler Birliği'nin II. Dünya Savaşı'ndan büyük galibiyetle çıkmasının ve Sosyalist Blok'un kurulmasının hemen ardından, Soğuk Savaş yıllarıyla başlamasını tesadüf olarak görmemek gerekiyor.

İmamlara Dönüş

Birbiri ardına yaşanan gelişmeleri kısaca da olsa hatırlatmakta yarar var. Köy Enstitüleri'nin mimarlarından Hasan Âli Yücel 1946 yılında Milli Eğitim Bakanlığı görevinden alındı. Bu ilk adımın ardından Köy Enstitüleri 1954 yılında kapatıldı. Yücel, Enstitü'lerin işlevini şu sözlerle ifade etmişti:

> "Biz, istiklal mücadelesinden itibaren sosyal hayatımızda yaptığımız büyük devrimleri köylere götürecek adam yetiştirmek isteriz. Çünkü, ümmet devrinin böyle bir adamı vardır. Bu, imamdır. İmam, insan doğduğu vakit kulağına ezan okuyarak, vefat ettiği vakit mezarının başında telkin verene dek, doğumundan ölümüne kadar bu cemiyetin manen hâkimidir. Bu manevi hâkimiyet, maddi tarafa da intikal eder. Çünkü köylü hasta olduğu vakit de sual mercii imam olur. Biz imamın yerine, köye devrimci düşüncenin adamını göndermeyi isteriz."[567]

Köy Enstitüleri'nin bu amacı ne ölçüde gerçekleştirdiği, hatta ne ölçüde bu amaç doğrultusunda yapılandırıldığı elbette tartışılabilir ve tartışılmalıdır. Ancak burada daha önemli olan, özellik

565 Robert Dreyfuss, *Devil's Game: How the United States Helped Unleash Fundamentalist Islam*, (New York: Henry Holt and Company, 2005), s. 121

566 age. s. 239-241

567 "Köy Enstitüleri Neden Kuruldu? Neden Kapatıldı?", *Cumhuriyet* gazetesi, 14 Nisan 2009

Soğuk Savaş yıllarında Türkiye Cumhuriyeti egemenlerinin Yücel'in bu isteğini paylaşmaktan ne denli uzak olduğudur.

İngiliz Enformasyon Araştırma Dairesi'nin mimarı Ernest Bevin'in komünizme karşı ilaç olarak gördüğü demokrasi ve dindarlaşmanın, Türkiye'de Köy Enstitüleri'nin kapatılması örneğinde, tam da Bevin'in sözünü ettiği gibi, bir madalyonun iki yüzünü oluşturacak şekilde devreye girmesi ilginçtir. Türkiye egemenlerinin, çok partili hayata, taşrada devrimle değil, imamlarla devam etme isteğini göstermektedir. Böylelikle Cumhuriyet, epeyce erken bir tarihte taşrasını sağ partilerin oy deposu kabul etmiştir.

Köy Enstitüleri "komünist" yetiştirmekle fazlasıyla ve oldukça yersiz bir şekilde suçlandı. Enstitüler komünist yetiştirmiyordu ama sosyalizmin dünyadaki hızlı yayılışı karşısında ürken Türkiye sermayesinin Amerikan kampına dahil olma hevesiyle yükseltilen sol düşmanlığı ortamında, Aydınlanmacı ve belli ölçüde kamucu olan her şey komünistlikle suçlanıyordu. Nitekim, 1965 yılı seçimleri geldiğinde, Türkiye sağının sloganı "Ortanın Solu, Moskova Yolu" olmuştu.

Behlül Özkan, 1945'te Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak talep ettiği yolunda palazlandırılan iddianın asılsızlığını ortaya koyduğu yazılarından "1945 Türkiye-SSCB Krizi: Bir Mitin İnşaası"nda[568] Türk sağının merkezî figürlerinden Cemil Çiçek'in "Türk halkı neden hep muhafazakâr partilere, sağ partilere oy veriyor?" sorusuna verdiği cevaba haklı olarak dikkat çekiyor:

> "Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından çeyrek asır geçmesine rağmen Cemil Çiçek'e göre, Türk sağının iktidara ipotek koymasında 1945 Türkiye-SSCB krizi ve anti-komünizm var: '[Sovyet] Rusya'nın ideolojisi de sosyalist bir ideoloji. Türkiye'de sol partilerde Sovyet yanlısı bir görüntü gördü vatandaş. İşte Boğazlar'ı istemiş olması, Türkiye'nin bazı toprak parçalarını istemiş olması vesaire karşısında sağ partilere yanaşmasının önemli sebeplerinden bir tanesi olarak bu Rusya korkusu da vardır: Türkiye

568 *Birgün* gazetesi, 26 Kasım 2017

komünist olacak, Türkiye Rusya'nın bir eyaleti olacak, vesaire olacak... Dolayısıyla..."

Söz konusu yıllarda, sosyalist hareketlere ve örgütlenme düzeyine bakıldığında, Türkiye'nin sosyalist olacağı korkusunun gerçek bir temeli olmadığını görmek zor değildir. Bu konuyla ilgili son derece nitelikli çalışmalar var.[569] Fakat sermaye elbette, sosyalizmin dünya çapında yayılmasından korkacak ve hem muhtemel bir yayılmaya hem de mevcut yayılma durumuna karşı mücadele edecektir. Türkiye'de Amerikan cephesine dahil olabilmek için abartılarak sunulan bu sosyalizm korkusu, başlangıçta Cemil Çiçek'in söylediği gibi "vatandaşın" değil, sermayenin ve sermaye yanlısı partilerin korkusudur. Bu korkunun zaman içinde gerçeğe dönüşmesini engellemek için büyük bir anti-sol programa, bunun için de bir gerekçeye ihtiyaç duyulmaktadır. Cemil Çiçek bunun bilincinde olduğu kadar sağın, sol karşıtlığını nasıl "peygamber ocağı" ordu ile ittifak içinde kullandığını aktarırken açık sözlüdür:

> "İşte bu peygamber ocağında yetişenler, solu, komünistleri eziyor, demek ki bu anlama, bu anlayış doğru. Öyle olunca da sol partilerden vatandaş büyük ölçüde ürktü, sağ partiler de bunu siyasi söylem olarak kullandı. Siyasette, tırnak içinde biraz istismar vardır. Semerelendirme anlamında ortada lehe değerlendirilecek bir husus varsa, kimse ayağına gelmiş bu topu taca atmak istemez."

Özkan'ın da çalışmasında ortaya koyduğu gibi, "top taca atılmadı." Dışarıda Batı kampı, içeride yargı, "peygamber ocağı" ordu, lümpen milliyetçiler, İslamcılar ve nihayet bunlar aracılığıyla "vatandaş", tekel basınının ve Türkiye egemenlerinin sürekli gündemde tuttukları Sovyet tehdidi söylemiyle bu "tehdide" karşı tavır almaya çağırıldı.

Köy Enstitüleri kapatılırken, taşra Adalet Partisi yanlısı İs-

569 Bu tezin içinin ne denli boş olduğu ve neye hizmet ettiği üzerine son derece ayrıntılı ve derinlikli çalışmalar bulunuyor. Bunlardan ikisi için bkz. Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler*, 2. Cilt ve Cangül Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, Can Yayınları, İstanbul, 2015

lamcı-muhafazakâr isimlerce kurulan Komünizmle Mücadele Dernekleri'ne teslim edildi.[570] Dernek Türkiye taşrasının sağın oy deposuna dönüştürülmesindeki rolünü yerine getirmekle kalmadı; aynı zamanda yakın geçmişin ve bugünün sağ kadrolarının pek çok önemli ismini yetiştirdi. Kuruluş başvurusu 1948'de yapılmış Komünizmle Mücadele Derneği'nin resmen kuruluşu 1953'tedir.

Din eğitimi konusu ise 1946 sonlarında yeniden ülke gündemine girdi. 1947 ve 48'de önce imam-hatip kurslarının açılmasına ve ardından okullarda din derslerinin seçimlik olarak okutulmasına karar verilmişti. 1948, aynı zamanda Alparslan Türkeş'in gayrinizami harp ve gerilla savaşı konusunda eğitim almak üzere ABD Kara Harp Akademisi'ne gönderildiği yıldır.[571] 1950'de tekke ve zaviyelerin yeniden açılması mümkün kılındı. Bunu 1951'de Türkiye Komünist Partisi tevkifatı izledi.

Sağa Açılan Demokrasi

Bu tarihler Türkiye'nin çok partili hayata geçişiyle birlikte, yalnızca ciddi bir sol karşıtlığının değil aynı zamanda ve buna da hizmet etmek üzere, koyu bir İslamlaştırma programının devreye girdiğini ortaya koyması açısından özel bir önem taşıyor. Çok partili hayat, komünizm korkusu ve dinle beslenen oy deposuyla, emekçinin yerine sermayenin çıkarlarını savunan sağ partileri iktidara taşıdı. Sosyalist sola darbe vurulurken, dindarlaşma ve komünizm düşmanlığı, kimi kesimlerce "sola daha açık" görülen sermaye partilerini de sağa çekme işlevi gördü: Bu sağcılaştırma, korkutma ve muhafazakârlaştırma programı, Türkiye'nin yakın tarihine damgasını vuran ve zaman içinde güçlenerek, sonunda onu aydınlanmacı, bağımsızlıkçı cumhuriyetçiliğin tüm mirasından koparacak genel eğilime dönüşecekti. Türk sermayesinin durumdan memnun olduğu aşikardır.

---

570 "TKMD ve Faaliyeti", *Milliyet* gazetesi, 7 Temmuz 1965

571 Bkz. Ecevit Kılıç, Özel Harp Dairesi, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010 ve *Yeniçağ Gazetesi*, Özel Harp Dairesi ve Alparslan Türkeş Gerçeği I, Prof. Ümit Özdağ ile söyleşi, 18.2.2010; Prof. Özdağ, Kılıç'ın kitabına eleştirilerde bulunduğu söyleşide bu konudaki bilgiyi doğrulamaktadır.

Sermayenin bu dönemde bir diğer muradına erdiğini de biliyoruz. Türkiye II. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalmayı başarmış olabilir. Ancak, Kemalizmin altı okundan biri kabul ederek yücelttiği bağımsızlık idealine sadık kalmayı başaramamıştır; doğrusu, dönemin yöneticileri bunu istememiştir bile. Türkiye sermayesi ve yöneticileri, kısaca egemenleri, tarafsızlık değil, kapitalist kampa taraf olmak istiyorlardı: Türkiye'nin tüm kurumlarını komünizmle mücadeleye seferber etmekle kalmayıp üstüne bir de Batı kampına yaranabilmek için Kore Savaşı'na asker gönderdiler ve sonunda Amerika'nın Truman Doktrini ve Marshall yardımlarıyla ördüğü şemsiyenin altına sığınmayı, Türkiye'yi NATO'ya sokmayı başarabildiler. Marshall Planı yalnızca Türkiye'nin iktisat politikalarını değil, teknik yardım yoluyla kamu kurumlarının örgütlenmesinden ulaşım projeleri gibi altyapı yatırımlarına kadar pek çok politikayı belirledi. 1950'li yıllardan itibaren her bakanlıkta ve belli başlı kamu kuruluşlarında ABD'li uzmanlar istihdam edildi ve bu uzmanlar bulundukları teşkilatın örgütlenme şemasından, personel istihdamına kadar her konuda söz sahibi oldular.[572]

Bu son tespiti de içinde bulabileceğiniz *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı* kitabının yazarı Cangül Örnek, II. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda İslamcı canlanmanın kendisini en çok yayıncılık alanında, özellikle süreli yayınların sayısı ve etkisindeki artışta gösterdiğini belirtiyor.[573] İslamın Türkiye sermayesi ve küresel sermaye ile işbirliğini bu yayınlardan takip etmek mümkün. *Yeni Sabah*'ta yayınlanan "Marshall Planı Etrafında" yazısı İslamcıların emperyalizm eleştirilerine karşı nasıl siper olduğunu ortaya koyar nitelikte: "Rusya ve peykleri Amerikan hükümetinin yardım ve istikrazının Amerikan ticari emperyalizmini gizleyecek bir vasıta olduğuna inandıklarını itiraf ediyorlar. Bu korkularının asılsız bir hayalden ibaret olduğu aşikardır."[574] Sağ, "istismar etti-

572 Cangül Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, Can Yayınları, İstanbul, 2015, s. 28

573 age. s. 320

574 *Yeni Sabah*, "Marshall Planı Etrafında", 9 Nisan 1948

ği" bir Sovyet tehdidi hikâyesiyle vatandaşın gözünü korkutmakla övünürken, İslamcılar okurlarını Amerikan emperyalizmi tehlikesi olmadığı konusunda teskin ediyor.

Çizilen tabloda, Marshall yardımlarının Amerikan emperyalizmiyle hiçbir ilgisi olmadığı gibi, memleket için asıl tehlikenin grev hakkı ve kalkınma temelli devletçi politikalar olduğu vurgulanıyor. *Büyük Doğu* dergisi, işçilere grev hakkı verilmesine kaşı çıkıyor[575] ve bu yolda örneğin Mehmet Vehbi Çelik imzalı yazıda "İnsanların hepsi zengin olsa iş görecek kimse kalmaz. Hepsi fakir olsa görecek iş bulunmaz"[576] sözleriyle, anlaşılan, sınıflı toplumun ve elbette sınıf sömürüsünün yararlarını ortaya koymayı amaçlayan pek derinlikli teorilere yer veriyor. Örnek'in bu ayrıntılı çalışmada, derginin ekonomik zorlukların kaynağı olarak tam da küresel sermayenin hedef aldığı devletçilik ve kalkınmacılık siyasetini göstermesi ayrıca dikkat çekici ve önemli bir nokta.[577]

Solun Yeniden Yükselişi

Döneminde Hürriyet Bayramı'yla, bugün ise darbe olarak anılan 27 Mayıs'la başlayan 60'lı yıllara ilerleyelim. Bu yıllar, Türkiye tarihinin en özgürlükçü anayasasını, çift meclisi ve özerk üniversiteyi, sendika kurma özgürlüğünü, toplu sözleşmeyi ve grev hakkını getirdi. Bunu mümkün kılan, ilerici mücadelenin yanı sıra bu dönemde sermayenin iç pazar ile büyümesinin hedeflenmesi, dolayısıyla ücretlerin yükselmesinin öngörülmesi, bir süre için ithal ikame yönelimli bir sanayileşme programının benimsenmesiydi. Fakat aralanan kapıdan giren sol hızla yol katetti.

1961'de işçiler Saraçhane Mitingi ile örgütlenme ve grev haklarına sahip çıktılar. Sınıf bilinci yükseliyordu: 1962'de beş bin işçi Meclis'e yürüdü; *Açların Yürüyüşü* olarak tarihe geçen eylemde işçiler çalışma saatlerinin on ikiden sekize indirilmesini talep etti-

575 "Grev", *Büyük Doğu*, Yıl 6, Sayı 18, 10 Şubat 1950
576 Mehmet Vehbi Çelik, "İnsan", *Büyük Doğu*, Yıl: 6, Sayı: 17, 3 Şubat 1950, s. 6
577 Kazım Nami Duru, "Her şeyden Evvel Ekmek!..", *Büyük Doğu*, Yıl: 1, Cilt 2, Sayı: 40, 2 Temmuz 1946, s. 3

ler. 1963'te iş sözleşmesi, grev ve lokavt hakkı yasalaştı. 1965'in ilk yarısında Zonguldak Kozlu madenci greviyle çalkalandı, işçiler kentin giriş ve çıkışlarını tuttular; ikinci yarısında, Türkiye İşçi Partisi on beş vekil ile Meclis'e girdi ve sermayenin hükümetini, parlamentodaki muhalefeti ve Anayasa Mahkemesi'ne taşıdığı yasal düzenlemelerin yine mahkemece iptal edilmesini sağlayarak işlemez hale getirdi.

Aynı yıl içinde sosyalist öğrenci hareketleri yükseliyordu. Fikir Kulüpleri Federasyonu kuruldu. 1967'de işçi sınıfı, bir ayağıyla, sağcı sendika Türk-İş'in boyunduruğundan kurtularak Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonları kurdu ve sol bir siyaset izleyeceklerini duyurdu. 1969'da sosyalist öğrenciler 6. Filo ile gelen Amerikan askerlerini Dolmabahçe'de "denize dökme" cüretini gösterdiler. 15-16 Haziran 1970'te ise İstanbul iki günlüğüne proletaryanın eline düştü. Çığ gibi büyüyen bu gelişmelerin sermayeye dehşet salmak için yeterli olduğunu düşünebiliriz. Türkiye'nin sermaye sınıfı ve yönetenleri, Yalçın Küçük'ün ağzından söyleyecek olursak, "Never Again" (Bir Daha Asla) dediler.

Milli Ordudan Sermayenin Ordusuna

27 Mayıs'ın ardında iki dinamik vardı: Türkiye bu tarihte sermaye ile emekçilerin çıkarlarının geçici ve çok sınırlı şekilde kesiştiğine tanık olmuştu. Fakat tüm burjuva devrimlerinin ortaya koyduğu gibi, millet ile sermayenin çıkarları ortak değildi. Olamazdı. Askerlerin önemli kısmı, 27 Mayıs'a girişirken bu ayrımın çok da bilincinde değildi belki de. Ama Milli Birlik Komitesi'nin Mart 1961'de uygulamaya koyduğu karar "milli ordunun" giderek daha fazla "sermayenin ordusu" olmasına yol açarak bu acı gerçeği epey erken bir tarihte hatırlatmakla kalmadı, Türkiye'nin siyasal geleceğini de önemli ölçüde belirledi.

Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) 1961'de kuruldu; sermayesi, subay ve astsubayların maaşlarından yüzde onluk kesintiyle sağlanmıştı. Mensuplarına kredi ve kâr payı emekli

ikramiyesi verdiği gibi asker ailelerine "Ordu Pazarı" olarak adlandırılan süpermarketlerde (OR-KO) ucuz fiyata satış yaptı.[578] Yatırımlarında vergi muafiyetleri ve ayrıcalıklardan yararlanarak kısa sürede büyüdü ve holdingleşti. Elbette, çıkarlarını da holdinglerinkiyle ortaklaştırdı. Feroz Ahmad bu olguyu "generallerin statükonun bir parçası hâline gelmesi" olarak adlandırmakta ve "Rejimle bütünleşen generaller, ideolojik olarak merkez sağa sempati duymaktadırlar" saptamasında bulunmaktadır.[579] Emekli subaylar, bürokrasinin, özel ya da kamu kuruluşlarının yüksek kademelerine alındılar ve generaller elçi olarak yurt dışında görevlendirildiler.[580]

Türkiye tarihinde ordunun bu tarihten sonra gerçekleştirdiği iki darbe de açıkça sola karşı ve sermayeden yana olacaktı.

"Bir Daha Asla"

1969'da Demirel, "Bu anayasa ile ülke yönetilemez"[581] demeye başlamıştı bile. Aynı yıl dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ise şöyle diyordu: "Bugünkü okullar birer anarşi yuvası haline geldi. Bu okullarda yetişen gençlere memleket idaresi teslim edilemez... Biz laik okullara karşı imam-hatip okullarını bir alternatif olarak düşünüyoruz."[582]

Düşündüler ve yaptılar.

12 Mart darbesinin yanı sıra, 1970 yılında Milli Nizam Partisi'nin ve hemen ardından 1972 yılında Milli Selamet Partisi'nin kurulmasıyla açılan 1970'li yıllarda, Komünizmle Mücadele Derneği, Kuvay-i Milliye Derneği, 60'ların sonlarından 1980'e kadarki süreci yeniden canlanma yılları olarak kabul eden Milli Türk

578 Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 163

579 Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s. 22

580 age. s. 21

581 *Milliyet* gazetesi, 24.3.1980

582 Eski senatör Osman Köksal'ın sözünü aktaran Mustafa Coşturoğlu, "Laik Okullara Karşı Bir Seçenek mi?", *Halkoyu*, Sayı: 11, 1977, s. 21

Talebe Birliği, 1969'da kurulan Ülkü Ocakları faaliyetlerine hızla devam etti. İmam-hatip mezunları üniversite ve yüksek okullara alınmaya başladı. 1974'te Ahlak Bilgisi adı altında din dersleri zorunlu hâle getirildi. Aydınlar Ocağı, özellikle 1975'ten itibaren Türk-İslam sentezini yaymaya başladı.

Mısır, Pakistan gibi pek çok Ortadoğu ve Asya ülkesi 70'li yılları kendi İslamcılaştırma programlarının miladı olarak görmektedirler.[583] Mısır'ın İslamcılaştırılması Enver Sedat yönetiminde, liberal politikalarla başladı; Pakistan 1973'te İslam Devleti oldu; Afganistan'a on yılın sonunda Sovyet müdahalesini getirecek İslam aşısı yapıldı. Sovyetler ile Amerika arasında bir denge politikası tutturmaya çalışan laik Arap milliyetçiliği geri çekilirken yerini özelleştirmeler ve İslamcılaştırma alıyordu.

Bu yeni İslamcılaştırma dalgasında 1967 yılının önemli bir payı olduğunu düşünmemek zordur. Batı cephesi, her ne kadar İslamcılaştırmayı Soğuk Savaş boyunca sosyalizme karşı silah olarak kullansa da Sovyetler'in varlığı bu silahın en fütursuz şekilde işe koşulmasının önünde engeldi. 1967'de, Batı cephesinin Sovyet tehdidi algısının azaldı; dolayısıyla Sovyet karşıtı programlar saldırganlaşabildi. Zira Sovyetler Birliği'nin varlığı da Mısır'a desteği de İsrail'in 1967 zaferini engelleyememişti. "Düşman" artık eskisi kadar güçlü değildi.

Soğuk Savaş'ın son on yıllarında Sovyetlerin eskisi kadar büyük bir tehdit olarak görülmemesi son derece önemliydi. Fakat daha önemli bir şey vardı: Kapitalist dünya, tam da bu dönemde, ekonomik açıdan saldırganlaşma ihtiyacı duyuyordu. 70'li yılların ilk yarısında Bretton Woods'un çöküşü, petrol krizi ve stagflasyondan yola çıkarak refah devleti terk ediliyor, sosyal harcama ve güvenceler hedef tahtasına oturtuluyor, sermaye ucuz ve disiplinli işgücü arayışı içinde uluslararası bir çehreye bürünüyordu. "Neoliberal" sıfatını alacak dünya şekillenmeye başlıyordu.

583 Amerika'nın 1970'li yıllarda Ortadoğu'da geniş çerçevede başlattığı İslamcılaştırma programı için bkz. Dreyfuss, *Devil's Game*, s. 4

Ucuz ve Disiplinli İşgücü

Bu yeni ve daha acımasız döneme yabancı ve yerli sermayenin ucuz ve disiplinli işgücü arayışı damgasını vurdu. Türk sermayedarlarının 1970'li yıllar boyunca disiplin taleplerinin izi, Okan İrtem'in "TÜSİAD'ın İslam Arayışı" başlıklı çalışmasında da sürülebiliyor. İrtem, "İş yaşamı disiplinli olmalıydı yani grev olmamalıydı; ücret artışları disiplin altına alınmalıydı, başka deyişle, ücret artışı olmamalıydı; mali disiplin sağlanmalıydı, diğer bir ifadeyle, sermaye hareketlerinin önünde engel olmamalıydı" diyor ve devam ediyor:

> "1979'da Ekonomiden Sorumlu başbakanlık müsteşarlığına atandığında Özal yakın ilişki içinde olduğu sermayedar gruplarının bu taleplerini dile getiriyordu. 1980 yılında, 12 Eylül'ün hemen öncesinde Genelkurmay'da ekonomi üzerine verdiği brifinglerde hep disiplinden söz etmişti. 'Grevler ve anarşi, yatırımları birlikte önlemektedir. Demokrasi bir başıbozukluk değil disiplin rejimidir'[584] diyordu. Grevlerin yasaklanmasını istiyordu."[585]

1985 yılında Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanı Tümgeneral Mahmut Boğuşlu ise *Belgelerle Türk Tarihi* dergisine şunları yazıyordu:

> "Disiplin dünyanın en pahalı üretimidir. Disiplini kolaylıkla üreten ve ucuza mal eden bir düzen, asker ocağı, kışlalar ve bazı eğitim kurumları dışında, henüz icat edilmemiştir. Türk tarihinde disiplini en ucuza mal eden düzenlerden biri ise İslamiyettir... Her türlü meslekten, hâkimden, savcıdan, avukattan, lise öğretmeninden, doktordan, gemi kaptanından yeni din adamları yetiştirilmelidir."[586]

Sermaye Sınıfının Derin Nefesi

Aranan ucuz ve disiplinli işgücü, 1980 yılında, o zamanlar

584 Emin Çölaşan, *24 Ocak – Bir Dönemin Perde Arkası*, Milliyet Yay., İstanbul, 1983, s. 145

585 Okan İrtem, "TÜSİAD'ın İslam Arayışı", *Gündoğdu*, 1, s. 63-64

586 Yalçın Küçük, *Çıkış*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 181

İslamın altın çağı olarak nitelendirilen dönemi açan 12 Eylül darbesiyle gelmişti. Ancak 12 Eylül darbesini çağıran 24 Ocak kararlarıydı. Refah devletinin çöküşüyle gelen neo-liberal dalgada, Türkiye'den dış borçlarının ertelenmesi karşılığında IMF programlarını kabul etmesi istendi. Kapitalizmin yeni denkleminde, ithal ikameci ya da doğrudan müdahaleci (kimi örneklerinde planlı) ekonomik yönetimin imkân verdiği sanayileşme, tarım ve dayanışmacı bölüşüm politikaları bileşenlerinden oluşan örgütlenme biçimlerinin adım adım tasfiyesi gündemdeydi. Türkiye de dışa açılacak ve ticarete yönelecekti; daha açık bir ifadeyle, sanayileşme yerine yarı-sanayileşmeyi, borçlanma ekonomisini ve "ucuz maliyetle ihracat programını" kabul edecek, insan varlığına yabancı ve yerli sermayenin el koymasını kolaylaştıracaktı.

Türkiye'nin en birikimli iktisatçılarından Nazif Ekzen, 1980'li yıllarda Türkiye ekonomisinin dönüşümünü yakından inceleyen Peter Wolff'a da dayanarak, Türkiye sermayesi ve egemenlerinin, milletin çıkarları ile kendi çıkarlarının ne denli ayrı olduğunu bir kez daha gösterecek şekilde, bu programı ne denli hevesle benimsediğini şu sözlerle ortaya koymaktadır:

> "1980 başındai Türkiye kendini deney örneği (case study) olarak IMF ve Dünya Bankası'nca hazırlanıp geliştirilmeye çalışılan Yapısal Uyumlama Stratejisi'nin uygulanması için ortaya atıyordu.[587] Böylece 1970'li yılların sonunda artık uluslararası kuruluşlarca bütünüyle terk edilmeye hazırlanan 'kalkınma iktisadı' anlayışından 'piyasa sürecine geçişi başlatan neo-liberal yaklaşım için Türkiye gönüllü ilk örnek olmayı da kabul etti."

Bu yeni program ve 24 Ocak kararları; düşük ücret, sosyal ve sendikal hakların gaspı, kamu iktisadi teşekküllerinin üretimden çekilmesi, özelleştirmeler, yarı kırsallık, kalitesiz emek ve işsizlik anlamına geliyordu. Kararların uygulanabilmesi için, elbette sol direnişin baskıyla kırılması, üstüne bambaşka bir rıza sisteminin üretilmesi gerekiyordu.

---

587 Peter Wolff, "Dış Destekli Uygulama Sürecinde IMF ve Dünya Bankası'nın Rolü, *ITO* dergisi, Eylül 1988, s. 45-51

12 Eylül ile Türkiye egemenleri ve sermayesi grevlerin ertelendiği, sendikaların kapatıldığı bir güne uyandılar. Koç grubu yöneticisi Can Kıraç'ın sözleriyle, darbe sonrasında "sendikal faaliyetler askıya alınmış ... Artık fabrikalar çalışıyor, özel sektör geleceğe yeniden umutla bakmaya başlıyordu."[588] Dönemin sermaye sınıfının sembol isimlerinden Vitali Hakko, anılarında 12 Eylül darbesiyle nasıl rahatladıklarını kayda geçirmiş bulunuyor:

> "Cuma akşamı yorgunluktan erken yattım, sabaha doğru bir telefon. Münasebetsizin biridir diye açmıyoruz. Ama telefon ısrarlı. Eşim Katy uykulu uykulu kalkıp telefona bakıyor, sonra bana geliyor. 'Vitali ihtilal oldu' diyor. Doğrusu askerî bir hükümet darbesini beklemeyen yoktu. Yataktan derin bir nefes alarak kalktım."[589]

Hakko neden bu denli rahatladığını şu sözlerle anlatıyor:

> "Arabada, işçilerin Pendik'ten yürüyüşe geçtiklerini, geçtikleri yerde katılımların olduğunu, Jak Kamhi ile Nejad Bey'in, Eczacıbaşı, öldürüldüklerini duyduklarını söylediler. Beynimden vurulmuşa döndüm. O sıralar, yaz aylarında, Yeşilköy'de, Çınar Oteli'nde kalırdık. Bu arkadaşlar beni palas pandıras otele götürdüler. Otelden sağa sola telefon ettim, çok şükür, haberlerden Jak Kamhi ve Nejat Bey'le ilgili olanların uydurma olduğunu öğrendim. Ama olanlar doğruydu. Polis ve asker tarafından bastırılmıştı. Sıkıyönetim bekleniyordu. Eşimle baş başa verdik, konuşuyoruz. Bir süre için yurt dışına çıkmak, bu bir çözüm olabilirdi, ama doğrusu kendime yediremiyordum. İşimi gücümü bırakıp yurtdışına gitmek, kaçmaktan başka bir şey değildi. Hayır, işimin başında kalacaktım. Buna hem diğer iş adamlarına ve hem mesai arkadaşlarıma karşı mecburdum. Çalışıyoruz. Ama normal bir düzende değil. Korkuyla, temkinle çalışıyoruz. Geceleri uykularım karabasana döndü."[590]

12 Eylül büyük bir şiddetle ve İslamla geldi; Hakko'nun uykularını karabasana çeviren işçi sınıfı yerine soldan ve sendikadan

588 Can Kıraç, *Anılar Olaylar*, Apa Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 270
589 Vitali Hakko, *Hayatım Vakko*, İstanbul, 1977, s. 187
590 age. s. 185

nefret eden, tevekkülü en yüksek değer bilen dindar kuşaklar yetiştirmenin zemini de sağlamlaşmış oldu.

Sola Darbe, Dine Destek

Türkiye İşçi Partisi'nin eski genel başkanı Behice Boran vatandaşlıktan çıkarılır, 17 yaşındaki sosyalist lise öğrencisi Erdal Eren 17 gün yargılandıktan sonra idam edilirken; Onur Yayınları Sahibi İlhan Erdost, Mamak Cezaevi yolunda dövülerek öldürülür, DİSK yöneticileri tutuklanırken; grevler yasaklanıyor ve 1983'e gelindiğinde reel ücretler 1977'ye oranla yarıya iniyordu. Darbeyle iktidara el koyan Kenan Evren, ilk ve ortaokullarda, liselerde mecburi din dersi konacağını açıklıyor; önce başbakan yardımcılığı ve başbakanlık, ardından cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturan Özal, "bir elinde Kur'an, bir elinde bilgisayar olan bir Türk gençliği" istediğini söylüyordu; "dünyanın din üzerinde durduğu" yönünde açıklamalar yapıyordu.

12 Eylül'ün iktidara 24 Ocak Kararları'nı imzalayan Nakşibendi Turgut Özal'ı getirmesi ne kadar tesadüf ise, Özal'ın neoliberal politikalarla İslamcılaştırmayı aynı hızla işleme koyması da o kadar tesadüftür. 1979 yılında Başbakan Süleyman Demirel tarafından Başbakanlık Müsteşarlığı'na getirdiği Özal'a yeni bir ekonomik istikrar programı hazırlama görevi vermiş ve 24 Ocak Kararları olarak anacağımız söz konusu programın ilkelerinin çoğu, Türk-İslam sentezini formüle etmekle kalmayıp TÜSİAD'la yakın ilişki içinde olan Aydınlar Ocağı toplantılarında tartışılmıştı. İroniktir; 12 Eylül Demirel'i iktidardan alıyor, derneklerin siyaset yapmasını engelleme iddiası taşıyor ama sermayenin programını, sermaye çevrelerinin üzerine titrediği İslamcı isimlerle ve İslamcı derneklerle hayata geçiriyordu.

Laissez Tarikat, *Laissez* İmam Hatip

Dönemin hızla yükselen ismi Turgut Özal, Şeyh Mehmed Zaid Kotku çevresinden bir tarikatçıydı. 70'li yılların başında Dünya Bankası'nda görev yapmış, Vehbi Koç'tan TÜSİAD Ge-

nel Sekreterliği görevi önerisi almıştı. 1977 seçimlerinde Milli Selamet Partisi'nden milletvekili adayı olmuştu. 1979'a gelindiğinde MESS başkanı olarak emekçilere karşı sert önlemler alınması gerektiğini savunuyordu. Kardeşi Korkut Özal, TÜSİAD genel sekreterliği yapmış ve Milli Selamet Partisi'nden Erzurum vekili olmuştu. İslamcılıkla sermaye sözcülüğü arasında kurulan organik ilişkide bu iki kardeşe eşlik ettiğini gördüğümüz bir başka isim, TÜSİAD'ın ekonomik danışma kurulunda yer alan, TRT Genel Müdürlüğü'ne ve İslam Bankası Müşavirliği'ne getirilen, yaklaşık on yıl Aydınlar Ocağı başkanlığı yapan ve daha sonra AKP'nin kurucularından olacak Nevzat Yalçıntaş'tı. Bu üç isim aynı zamanda, amacının İslamı yaymak olduğunu açıklayan İlim Yayma Cemiyeti çatısı altında buluşuyor[591] ve burada yetişen kadrolarla hem ekonomik hem de kültürel kulvarda Türkiye'nin İslamcılaştırılması peşinde koşuyordu.

Türkiye'nin büyük gazetecilerinden Uğur Mumcu, Turgut Özal'ın "Baypas" ameliyatına göndermede bulunduğu bir yazısında Özal'a da "Bay Pas" adını takmıştı.[592] Taktığı adla, elbette liberalizmin "Bırakınız geçsinler" dogmasına işaret etmiş oluyordu. "Bırakınız geçsinler" söylem düzeyinde çağrıştırdığı tüm özgürlükçülüğe rağmen, pratikte eninde sonunda sermayenin ve mülk sahibinin özgürlüğüdür. Dünya kapitalizminin gelişmekte olan ülkelere reva gördüğü liberalizmlerden Özal liberalizmi de, kendinden beklenebileceği gibi bu öze ilişkin kusuru sonuna kadar benimsemiştir. Söylem ne olursa olsun, pratikte sağa ve sermayeye, iktidarın desteklediklerine, talana, tarikatlara ve İslamcılaştırmaya özgürlüktü bu. Sol dernekler kapatılırken, amacın derneklerin siyaset yapmasının engellenmesi olduğu ilan edilmesine karşın İslamcı dernekler açıkça destekleniyor, 12 Eylül'ün

591 İlim Yayma Cemiyeti'nin yetiştirdiği kadrolar ve bu isimlerin yükselişi için bkz. Uğur Mumcu, *Rabıta,* (Ankara: Umag Vakfı Yay), 2007 ve Okan İrtem, "Generaller Eliyle İslamizasyon", *Bilim ve Gelecek,* Mayıs 2015

592 Uğur Mumcu, "Bayram Olmalı", *Tarikat, Siyaset, Ticaret*, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1990, s. 8

hediyesi İslami bankacılığa her kapı açılıyordu. Mumcu bir başka yazısında[593] şu soruyu soruyordu:

> "ANAP'ın uyguladığı model gerçekten 'serbest piyasa ekonomisi'ne mi dayanıyor?.. Hayır. Ya neye dayanıyor?.. Devlet destekli ayrıcalıklı şirketlere... Korkut Özal'ın İslam Kalkınma Bankası'na danışman olduğu günlerde bu bankaya vergi bağışıklığı sağlayan yasa, Başbakan Özal tarafından Bakanlar Kurulu'na getiriliyorsa, kim bu biraderler şirketleri ile serbest piyasalarda boy ölçüşebilir?"

AKP'den çok önce, İslamcılaştırma doğrudan devlet programıydı artık. Neo-liberal İslamcılar devletin imkânlarıyla, kendi şirketleri ve derneklerine tanınan ayrıcalıklarla ve Suudi ortaklıklarıyla palazlanıyor, imam hatiplerle Kur'an kursları açıyor ve Türkiye artık Türk halkının vergileriyle İslamcılaştırılıyordu. 60'lı ve 70'li yılların sol örgütleri yerini hızla İslami örgütlere bırakıyordu:

> "12 Eylül öncesinde 'sol fraksiyonlar'ın dökümünü yapmak oldukça güç bir işti. Hangi fraksiyon, hangisinden çıkmıştı? Kim, kime karşıydı? Kim hangi görüşü savunur, hangi 'sloganı' kullanırdı? Bilmece gibiydi bütün bu işler... 12 Eylül sonrasında buna benzer bir başka 'bilmece' ortaya çıktı: Tarikatlar... Nakşibendiler... Süleymancılar... Rufailer... Cerrahiler... Kadirîler... Melâmiler... Nurcular... Bu tarikatların bazıları, sağcı siyasal partiler içinde 'güçleri oranında temsil' ediliyorlar. Bu tarikatlar neyin nesidirler? Kimin fesidirler?"[594]

Sendikaya Düşman İşçi

AKP ve Tayyip Erdoğan'ın kendisini Menderes ve Özal'ın mirasçısı sayması her bakımdan doğrudur. Türkiye'nin İslamcılaştırılması, Alexis de Tocqueville'in deyişi ile AKP'den önce, Kemalist sayılan sermaye ve yöneticiler eliyle, "à demi faite"dir, "yarı yarıya yapılmıştır." İslamcılaştırma CHP de dahil olmak üzere Türkiye sermayesinin çıkarlarını savunan sağ partilerin bilinçli programlarının sonucudur.

---

593 Mumcu, "Güdümlü Liberal", *Tarikat, Siyaset, Ticaret*, s. 43-45

594 Mumcu, "Bilmece", *Tarikat, Siyaset, Ticaret*, s. 20

Yasin Durak'ın *Emeğin Tevekkülü: Konya'da İşçi-İşveren İlişkileri ve Dindarlık* başlıklı çalışması, yetişen dindar kuşakların Vitali Hakko'ları rahatsız etmekten ne kadar uzak olduğunu en çarpıcı biçimde ortaya koyuyor. Durak, çalışmasına Konya'daki işçiler ve işverenlerle yaptığı görüşmeleri dahil etmiş. 2009 yılında TEKEL işçilerinin, düşük maaşlı, sözleşmeli, özlük hakları ellerinden alınarak çalışmaya zorlanmaları sonucu başlattıkları direnişe, Durak'ın yine düşük maaşlı ve sözleşmeli, sigortaları "abinin durumu uygunken"[595] ödenen, kendi deyişleriyle "dini bütün", cemaatten olmayınca iş bulmanın imkânsızlığından söz eden işçi görüşmecilerinin tepkileri şöyle:

> "Ben şöyle tahmin ediyorum, bu TEKEL işçilerinin grevi, zannediyorsam bunun içinde PKK bağlantılı insanlar da var. Geçende arkadaşımdan duydum bunu... Yüzde sekseni PKK'lı diyelim yani, bölücü... Ha zaten bu insanı da kandırmak çok kolay olur... Özelleştirerek çok güzel yaptılar TEKEL işçilerine de tamamen karşıyım ben onlara... O kadar maaş almana rağmen, asgari ücretli ne yapsın peki, sen gitmişsin orada grev yapıyordun. Ne hakkına senin... Sendika gibi şeyler bize ters. Eğeceksin başını işine bakacaksın... Konya piyasasında göremezsin."[596]

Tepeden İslamcılaştırma

Türkiye'de liberaller yıllarca laikliğin ve cumhuriyetin tepeden inmeci olduğunu savundu. Amerika'nın istihbaratla yakın ilişkisi açısından önde gelen kuruluşlarından RAND'ın 2008 tarihli raporu ise bambaşka bir şey söylüyor ve sermayedarların rahat uyuyamadıkları bir ülkeden, sermayenin tüm düşmanlarını kendi düşmanları bilen işçilerle dolu bir ülkeye geçişin "tepeden inmeci bir İslamcılaştırma" ile gerçekleştiğini vurguluyor:

> "İroniktir ki Türkiye'de ordu siyasal İslam'ın güçlenmesine katkıda bulundu... Komünizm ideolojisiyle ve sol ideolojilerle savaşmak adına ordu İslamın rolünü güçlen-

595 "Abi" sözüyle kastettikleri aynı cemaatten patronları oluyor.

596 Yasin Durak, *Emeğin Tevekkülü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 90-91

dirmeye çalıştı. Askerî vesayet altında, din eğitimi tüm okullarda zorunlu kılındı. Kur'an kursları açıldı; devlet desteğiyle din ve ahlak eğitimi yayıldı. Nihayetinde ordu devlet-kontrollü bir 'tepeden İslamcılaştırma' sürecini başlattı."[597]

Türkiye'de İslamcılaştırma bilinçli gerçekleşti. Sermayenin programının bir parçasıydı. Sınıflardan bağımsız ve sınıfları aşan bir hareket mümkün olmadığı ve İslamcılaştırma sermayenin önünü açan bir program olarak şekillendiği ölçüde, İslamcılaştırmanın karşısında yer alan monolitik bir Kemalizmden söz etmek de mümkün değildir. Tersine kendini Kemalist olarak tanımlayan pek çok özne, sermayenin çıkarları doğrultusunda kendi altı okunu (halkçılığı, milliyetçiliği, devletçiliği, bağımsızlıkçılığı, cumhuriyetçiliği ve hiç kuşkusuz devrimciliği) çiğnemeyi göze alarak İslamcılaştırma'da birebir ve belirleyici rol oynamıştır. Dolayısıyla kuruluş yıllarının ve Kemalizmin önemli ismi Şevket Süreyya Aydemir'in sözleri hem sınıfsızlık iddiasının yanlışlığı hem de sermayenin elindeki cumhuriyetin kaderine ilişkin kehaneti açısından günümüze ışık tutar görünmektedir:

"Halkın ve makulün, kurulması için mücadele eden Asamble Nasyonel (Ulusal Meclis) ihtilalcilerinin 'İnsan Hakları', bugün bize ancak, yüzlerce ülkede, yüzlerce halkın üstünde birkaç milletin ve o milletler içinde birkaç zümrenin istibdadından başka bir şey vermedi. Fransız İhtilali şartlarının muzaffer olduğu yerlerde, halkın yarısından fazlası olan gayrı memnun proletarya, halkın diğer kısmına, yani üst ve hâkim sınıflara karşı, bugün amansız bir mücadele içindedir. Çünkü bu ihtilal, fiiliyatta bir 'sınıf ihtilali' idi: burjuvazinin ihtilali! Türk inkılabı ise, bir sınıf ihtilali değildir. Ve bir sınıfın, diğer sınıflar üstünde hakimiyetine yol açacak bir nizama, bir burjuva nizamına yöneldiği gün, zaten bir inkılap olmaktan çıkar, soysuzlaşır gider."[598]

---

597 A. Rabasa ve F.S. Larrabee, *The Rise of Political Islam in Turkey*, (Rand, 2008) s. 37-38

598 Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılap ve Kadro*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 149

IX

Soğuk Savaş Döneminde Türkiye – ABD İlişkileri

Barış Doster[599]

Giriş

II. Dünya Savaşı'nın (1939-1945) bitişinden kısa süre sonra başlayan Soğuk Savaş, Türkiye'yi ekonomik açıdan güçsüz, iç siyaset açısından gergin, diplomatik açıdan tedirgin bir ortamda yakalamıştır. O dönemde, dış politikada yalnız kalmaktan özenle kaçınan, bir an önce Batı kurumlarında yer almak isteyen Türkiye, bu yönde attığı adımlarla SSCB'yi endişelendirmiştir. 1952 yılında NATO üyesi olmasıyla da ABD'nin nüfuzuna tamamen açık hâle gelmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) 27 yıllık iktidarının ardından, 1950'de tek başına iktidar olan Demokrat Parti'nin (DP) dış politika yönelimi de ABD'nin tercihleriyle tam olarak örtüşmüştür.

Soğuk Savaş'ın başlangıç yıllarında iç siyasette komünizm ve SSCB düşmanlığını, dış siyasette katıksız bir ABD yandaşlığı beslemiştir. İç politikada "Bu kış komünizm gelecek" diyen DP zihniyeti, dış politikada da "SSCB saldırısına karşı, bizi bir tek NATO ve ABD korur" demiştir. Türkiye'nin NATO üyeliğini eleştirmek, bu amaçla Kore'ye asker yollanmasına karşı çıkmak, İncirlik Üssü'nü sorgulamak, politik ve ideolojik bir itiraz olarak

599 Doç. Dr. Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi

görülmeyip adeta vatan hainliğiyle bir tutulmuştur.

Soğuk Savaş başladıktan sonra Türkiye, gücü ölçeğinde bağımsız bir devlet olarak yoluna devam etmeyi düşünmemiştir. Milli Mücadele geleneğiyle örtüşen bir dış politika izleyip, anti-emperyalist bir Kurtuluş Savaşı ile kurulan Cumhuriyet'e yakışanı yapıp, Bağlantısızlar Hareketi içinde yer almayı aklından bile geçirmemiştir. Tersine, Bağlantısızlar Hareketi'ne karşı çıkmıştır. Bu dönemde iç siyasette yurtsever milliyetçilik yerini Ülkücülüğe, ABD ve NATO yanlısı bir milliyetçiliğe, bir diğer ifadeyle Soğuk Savaş milliyetçiliğine bırakmıştır. Bu milliyetçilik, SSCB ve komünizm düşmanlığının örtüsü olarak kullanılmıştır.

Türkiye, Ortadoğu'da ABD nam ve hesabına oldukça tehlikeli hamlelere (Menderes'in Suriye ve Irak'a müdahale etmeyi düşünmesi, Ortadoğu'da ABD adına hareket etmeye çalışması gibi) heves etmiştir. Soğuk Savaş içindeki "detant" dönemi Türkiye'yi de etkilemiş ve Türkiye de bundan kısmen yararlanmıştır. 1960'lı ve 1970'li yıllarda Türkiye ile ABD arasında yaşanan gerilimler, Türkiye – ABD ilişkilerinin daha fazla ve yüksek sesle sorgulanmasına neden olmuştur. Bu nedenle 1971'de 12 Mart Muhtırası ve 1980'de 12 Eylül Darbesi ABD'nin tam desteğiyle yapılmıştır.

1 – Tarihsel Gerilimin Gölgesinde Başlayan İlişkiler

Türkiye – ABD ilişkileri tarihsel olarak sorunludur. Bu sorunlar yapısaldır ve iki ülkenin devlet kapasitesi arasındaki farktan, ABD'nin emperyalist karakterinden, Türkiye'ye yaklaşımından, iki ülkenin öncelik, çıkar, hedef ve tehdit tanımlarının çelişmesinden kaynaklanır. O yüzden iki ülke ilişkilerinde kullanılan "stratejik ortak", "yakın dost", "sıkı müttefik" gibi kavramlar temelsizdir. ABD'nin tarihsel olarak sömürgeci, yayılmacı, emperyalist bir devlet olduğunu görmeyen, bu gerçeği dikkate almayan hiçbir yaklaşım, iki ülke ilişkilerini gerçekçi, nesnel bir gözle ele alamaz.

Türkiye – ABD ilişkilerindeki yapısal sorunlar, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun öncesine, Osmanlı'ya dayanır. Çünkü

Osmanlı Devleti'ni büyük bir pazar olarak gören, onu her fırsatta sömürmeye çalışan, içişlerine karışmaya çabalayan ABD, imparatorluğun tasfiye edildiği süreçte de Wilson Prensipleri'ni kullanarak etkili olmak istemiştir. Kurtuluş Savaşı sürerken, yurtseverliğinden ve iyi niyetinden şüphe duyulmayacak kimi aydınların, ABD mandasına olumlu yaklaştıkları bilinir. Nitekim manda konusu, Sivas Kongresi'nde (4-11 Eylül 1919) üzerinde en çok durulan konular arasında yer almıştır.

Sivas Kongresi'nde ABD mandasını savunan aydınlarda görülen bu yanlış ve ulusal onurdan yoksun, çarpık yaklaşımın iki temel nedeni vardır: İlki; ABD'nin özellikle 19. yüzyıl boyunca yakın coğrafyasına yoğunlaşmasıyla, Türkiye'de ABD'nin diğer Batı devletlerinden farklı olarak "emperyalist" bir ülke olmadığı kanısının uyanmasıdır. İkincisi de kapitalizmin ABD'de ulaştığı ölçeğin, resmî kadro ve aydınlar arasında ABD'nin sanayi ve ticaret gücüne hayranlık duyulmasını sağlamasıdır.[600]

Kurtuluş Savaşı'nın (1919-1923) başarıya ulaşmasından sonra da iki ülke ilişkileri gerilimli başlamıştır. Lozan Konferansı'nda ABD heyeti, kendi çıkarlarının korunması konusunda ödünsüz bir tutum izlemiştir. ABD, Britanya, Fransa ve İtalya'ya sunduğu 22. 11. 1922 tarihli *"aide memoire"*[601] ile Lozan Konferansı'na, ABD çıkarlarını korumak için gözlemci heyet göndereceğini açıklamıştır. Bu çıkarlar, yine notada belirtildiği gibi, şu önemli noktaları kapsamaktadır:

a) Kapitülasyonların sürmesi.

b) ABD'nin Türkiye'deki eğitim, misyonerlik ve benzeri çıkarlarının korunması, bununla ilgili olarak Türkiye'den güvence alınması.

c) Ticaret ve özel girişim için kesintisiz fırsat özgürlüğünü güvenceye almak amacıyla uygun önlemlerin alınması.

600 Cangül Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, Can Yayınları, İstanbul, 2015, s. 65

601 Diplomatik müzakereler için hatırlatıcı not.

ç) Şimdiye kadar zarara uğramış ABD yurttaşlarının zararının tazmini.

d) Azınlıkların korunması için "uygun maddelerin" kabulü.

e) Boğazlar'da gemiler için serbesti.

f) Arkeolojik inceleme fırsatının tanınması.[602]

ABD'nin bu talepleri, özellikle de kapitülasyonların devamına ilişkin ısrarları, adeta Mondros Mütarekesi'ni (30 Ekim 1918) ve Sevr Antlaşması'nı (10 Ağustos 1920) çağrıştırmaktadır. Bu yüzden de Anadolu Hareketi'nin hedefleriyle tamamen çelişmiştir. Bu koşullar altında, Türkiye ile ABD arasında, 6 Ağustos 1923 tarihinde bir genel antlaşma imzalanmış ise de bu antlaşma, ABD Senatosu'ndan üçte iki çoğunlukla geçmediği için yürürlüğe girmemiştir. Çünkü Türkiye ve ABD arasında 6 Nisan 1917'de kesilen ilişkileri yeniden kurmak amacıyla imzalanan bu yeni antlaşma, kapitülasyonları kaldırdığından ABD açısından itibar kırıcı addedilmiştir. O nedenle senatoda onaylanmamıştır. Sonuçta ABD, Ankara'ya elçisini ancak 17 Şubat 1927 tarihli bir "modus vivendi"[603] ile gönderebilmiştir.[604]

O dönemde ABD'de politikacılardan bilim insanlarına, diplomatlardan bürokratlara, din adamlarından gazetecilere kadar geniş bir kesim, Türkiye karşıtı her türlü kampanyayı aktif olarak desteklemiştir. Türkiye karşıtı yazılar, makaleler yazmış; ortak bildirilere imza atıp Türkiye'yi ve Türkleri hakaret dolu sözlerle aşağılamışlardır. Türklerin medeni dünyada yer alamayacağı vurgulanmıştır. Türk Kurtuluş Savaşı'nın anti-emperyalist karakterine ve Millî Mücadele'nin önderi Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya duyulan düşmanlık o denli ileri gitmiştir ki Türkler *"cahil, fanatik ve nefretle dolu"* insanlar olarak tanımlanmıştır. Bu ortamda iki ülke arasında elçilerin karşılıklı olarak göreve başlaması da çok güç ol-

602 Türkkaya Ataöv, *Amerika, NATO ve Türkiye*, İleri Yayınları, 2006, İstanbul, s. 161-162

603 Devletler arasında imzalanan geçici antlaşma.

604 Ataöv, age. s. 163

muştur. Öyle ki Türkiye'nin ilk Washington Büyükelçisi Muhtar Bey, 1927'de New York'a vardığında Türkiye karşıtı gösterilerle karşılanmış, gideceği yere polis kordonu altında varabilmiştir.[605]

İki ülke arasındaki ilişkiler daha başlangıç aşamasında böylesine sorunlu olduğu hâlde, ABD'nin Türkiye'nin topraklarında, ekonomisinde ve siyasal yaşamındaki büyük ağırlığını, bir dış unsura, yani Doğu Bloku'nun varlığına ya da II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonraki Türk–Sovyet ilişkilerine bağlamakla yetinenler vardır. Bunlar, aynen ABD'nin egemen çevreleri gibi, düpedüz yabancı ve emperyalist bir güç olan ABD'nin Türkiye'deki varlığını maskeli sözlerle savunmaya kalkanlardır... Oysa ortada sosyalist iktidar ya da Doğu Bloku yokken de ABD sermaye çevreleri, yalnızca kendi gereksinimlerini karşılamak için, emperyalist yayılmacılığa yönelmişlerdir... ABD emperyalizminin yeryüzü çapında yayılmaya hazırlandığı sırada SSCB ve Doğu Bloku'nun olmaması es geçilmemesi gereken bir noktadır. ABD'nin dünyaya yayılmak istemesi, kendinden doğan ve başka bir devletten bağımsız bir gereksinimdir.[606]

Türkiye, Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden bir yıl sonra başlayan II. Dünya Savaşı'na girmemişse de savaş boyunca ekonomik, politik, diplomatik, toplumsal ve kültürel açıdan oldukça yorulmuştur. Savaş yorgunu Türkiye, kabalalık bir ordu besleyerek, mali açıdan çok zorlanmıştır. Silah altına alınmış genç erkek nüfusun büyüklüğü nedeniyle özellikle tarımda yaşanan üretim kaybı, ağır vergiler, hayat pahalılığı, gıda sıkıntısı halkı çok güç duruma düşürmüştür.[607] Savaşın bitiminden bir yıl sonra geçilen çok partili hayat, iktidar ve savaş yorgunu CHP ile bu partiden kopan kadrolar tarafından kurulan DP arasındaki keskin rekabet, iç siyasetin ekonomik sorunlarla birlikte en önemli gündem

605 Ataöv, age. s. 165

606 Türkkaya Ataöv, *Amerikan Emperyalizmi, Doğuşu ve Gelişimi*, İleri Yayınları, İstanbul, 2007, s. 15

607 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, Homer Yayınları, İstanbul, 2007

maddesi olmuştur. Dış politikada ise Türkiye'nin savaş sonrasında yalnız kalmamak için aşırı bir hevesle, bir an önce hızla Batı kampına dahil olmak istemesi, ABD'nin Türkiye'ye yönelik ilgisinin artması ve Türkiye ile SSCB arasında yaşanan gerilim öne çıkan konu başlıklarıdır.

2 – Soğuk Savaş, Truman Doktrini ve Marshall Yardımı

Soğuk Savaş; en basit anlatımıyla, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, savaştan galip çıkmış iki büyük devlet ve bu devletlerin çevresinde kümelenmiş küçük devletler arasındaki anlaşmazlık ve çatışmanın, doğrudan birbirlerine karşı silah kullanmadan sürdürüldüğü belirli bir tarihsel döneme verilen addır.[608] "Soğuk Savaş" kavramını ilk kez ABD'li devlet adamı Bernard Baruch 1947'de verdiği demeçte kullanmıştır.[609] Bununla birlikte, uluslararası ilişkiler çalışmalarında, Soğuk Savaş'ın tam olarak hangi tarihte başladığına ilişkin kesin ve tam bir uzlaşı yoktur. Bir görüş, Soğuk Savaş'ın Rusya'da, 1917 yılında, Ekim Devrimi ile birlikte başladığını, 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla sona erdiğini kabul eder. Buna "Uzun Soğuk Savaş" denir. Bu yaklaşımda önem verilen husus, kapitalist ve komünist ideolojiler arasındaki çekişmedir. Soğuk Savaş'a komünist ideolojinin sebep olduğu ve çatışmanın Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle sonuçlandığı fikri ileri sürülür. Diğer bazı yazarlar Harry Truman ve Joseph Stalin dönemini (1944 – 1962) "İlk Soğuk Savaş Dönemi" olarak ele almışlardır. İkinci ve "Yeni Soğuk Savaş" ise 1979 – 1987 yılları arasında yaşanmıştır.[610] Bazı siyaset bilimcilere göre ise "Soğuk Savaş" yanlış bir adlandırmadır, yaşanan III. Dünya Savaşı'dır.

Bazı uzmanlar Soğuk Savaş'ı, 1945 yılıyla, yani II. Dünya Savaşı'nın bitimiyle başlatırlar. Bazı uzmanlara göreyse Soğuk

608 Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918-1994*, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s. 191
609 Sander, age. s. 186
610 Hasan Köni, *Soğuk Savaş Döneminde Uluslararası İlişkiler ve Sonuçları*, ("Soğuk Savaş Dönemi ve Sonuçları" başlıklı kitapçık içinde), Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara, 2000, s. 3

Savaş, 5 Mart 1946'da, İngiliz devlet adamı Winston Churchill'in, savaşın bittiği yıl, ülkesinde yapılan seçimleri kaybetmiş bir politikacı olarak ABD'ye yaptığı ziyarette, Fulton şehrinde verdiği konferansta, "Demir Perde" tabirini ilk kez kullanmasıyla başlamıştır. Churchill, izleyicileri arasında ABD Başkanı Harry Truman'ın da olduğu konferansta, "Baltık Denizi'nden Adriyatik Denizi'ne dek Avrupa'nın doğusunu batısından ayıran bir Demir Perde'nin örülmekte olduğunu" belirtmiştir. Bazı uzmanlara göre de Soğuk Savaş, 1947 yılında, ABD Başkanı Truman'ın, kendi soyadıyla anılan doktrini ilan etmesiyle başlamıştır.

Soğuk Savaş'ın başlangıcında, Truman Doktrini, Türkiye'yi birkaç yönden ilgilendirmiştir. Şöyle ki; Türkiye ve Yunanistan'a yapılacak askerî yardım, Türkiye'yi doğrudan ve açıktan hedef haline getirmektedir. Çünkü ABD, Truman Doktrini kapsamında, SSCB'nin nüfuz alanı dışında kalan Avrupa ülkelerinin korunması ve savunulmasında "hür dünyanın lideri" olarak inisiyatif almıştır. 1948'de imzalanan Marshall Yardımı sayesinde de ABD'nin Türkiye üzerindeki etkisi iyice pekişmiştir. Üstelik bu etki, sadece savunma ve güvenlik alanında değil, eğitimden ulaştırma politikalarına dek her alanda görülmüştür. Marshall Yardımı sonrasında Türkiye, sanayileşme iddiasından vazgeçmiş, tarım ürünleri tedarikçisi olmayı kabul etmiştir. Askerî ve mali yardım, siyasi ve diplomatik alanda da çok kısa sürede etkisini göstermiştir. Türkiye, Batı ülkelerinin kurduğu, öncülük ettiği, üye olduğu her türlü örgüte, taraf olduğu her anlaşmaya girmeye çalışmıştır.

II. Dünya Savaşı bittiğinde Türkiye öyle bir ABD büyüsüne kapılmıştır ki ABD ve İngiltere'nin Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin (1936) "zamanın koşullarına uydurulması" yönündeki taleplerine bile, her ne kadar bu yönde bir adım atılmasa da sert tepki vermemiştir. Mutedil bir havada karşılamıştır. Bu talepler bile, ABD ve İngiltere'nin sorgulanmasını sağlayamamıştır. Daha vahimi, ABD'nin 2 Kasım 1945'te Türkiye'ye verdiği nota ile ilettiği bu talepler, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin ruhuna ve

Türkiye'nin çıkarlarına aykırı olduğu hâlde Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Türkiye'nin ABD'nin önerilerini temel alan ve ABD'nin de katılacağı uluslararası bir toplantıyı kabul ettiğini, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni değiştirmek için toplanacak konferansta ABD'nin yer almasının gerekli olduğunu söylemiştir.[611]

ABD Donanması'nın ünlü Missouri zırhlısının 1944'te görevi başında yaşamını yitiren Türkiye'nin ABD Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesini iki muhrip eşliğinde 1946'da İstanbul'a getirmesi, ABD'nin hem SSCB'ye karşı Türkiye'yi desteklediğinin simgesi hem de "ABD'nin Türkiye'ye yaptığı büyük bir jest" olarak değerlendirilmiştir. Oysa bu büyük bir jest değildir. Diplomatik teamüllerde yeri olan bir uygulamadır. Görevi başında ölen bir büyükelçinin cenazesi, ülkesine savaş gemisiyle yollanır. II. Dünya Savaşı sürerken ABD'de hayatını kaybeden Ertegün'ün cenazesi de, savaş koşulları nedeniyle ölümünün hemen ardından değil, savaş bittikten sonra yollanmıştır.

Fakat Türkiye'nin siyasetinde, ekonomisinde, bürokrasisinde, ordusunda, diplomasisinde, üniversitesinde, toplum hayatında yeni yeni filizlenen ABD hayranlığından ötürü, Ertegün'ün cenazesinin Missouri zırhlısıyla getirilmesi abartılarak, ABD'nin büyük bir iyiliği ve Türkiye sevgisinin kanıtı addedilmiştir. Öyle ki ABD hayranlığıyla bilinen ünlü gazeteci Ahmet Emin Yalman, Missouri zırhlısının gelişini, "Çelikten Bir Barış Elçisi" başlıklı yazısıyla[612] selamlayıp ABD'yi barışın tek temsilcisi olarak yüceltmiştir. Yalman, "Türkiye'nin Yeni Müttefiki" başlıklı yazısında[613] şöyle yazmıştır: "Missouri, bütün insanlara ferahlık ve güven telkin edecek bir barış kaynağıdır; çünkü insanlığa karşı cinayet işleyebilmek şöyle dursun, başlıca vazifesi cinayetleri ilk anda önlemekten ve dünyanın asayişini korumaktan ibarettir."

611 Hüner Tuncer, *Türk Dış Politikası 2. Cilt*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2017, s. 273

612 Vatan gazetesi, 5.4.1946

613 Vatan gazetesi, 6.4.1946

Oysa ABD, Türkiye'ye karşı böyle saf bir iyi niyet beslememektedir. ABD'nin dış politikası, 1947'den itibaren SSCB'yi durdurmaya, çevrelemeye, engellemeye odaklanmıştır. Bu politika Truman Doktrini ile kavramsallaştırılıp temellendirilmiştir. Truman Doktrini, yardım yapılmasını da öngörmüş ve yardımlar, *"silahlı azınlıkların veya dış baskının boyunduruk sağlama çabalarına karşı, ABD'nin bu baskılara direnen özgür ülkeleri ve bireyleri desteklemesi"* ifadesiyle gerekçelendirilmiştir. Bu kapsamda Yunanistan ve Türkiye'ye askerî ve mali yardım yapılması kararlaştırılmıştır. Toplamda 400 milyon dolar dış yardımın (300 milyon dolar Yunanistan'a, 100 milyon dolar Türkiye'ye) görünürdeki nedeni bir yana, asıl amacı, bu iki ülkede ABD nüfuzunu pekiştirmektir. Kaldı ki yardımlar, iki ülkeyi, siyasi ve iktisadi açıdan değil öncelikle askerî açıdan güçlendirmeye yöneliktir.

Zira yapılacak dış yardım, ABD Başkanı'nın onayı olmadan yardımın amacı dışında kullanılmayacaktır. Türkiye, ABD'nin izni olmadan, aldığı yardım, hizmet ve bilgileri üçüncü taraflara vermeyecektir. Bunları Türk yetkililer dışında kimse kullanmayacaktır. O dönemde Türkiye; bütçesinin yaklaşık yarısını harcadığı, bu nedenle ekonomiye de büyük yük getiren askerî masrafları azaltmak için ABD yardımına çok umut bağlamıştır. Fakat umduğunu bulamamıştır. Evdeki hesap, çarşıya uymamıştır. Çünkü ABD'nin yolladığı askerî malzemenin bakımı için yıllık 400 milyon lira gerekmiştir. Bu yüzden, bütçeye büyük yük getiren askerî harcamaları azaltmak mümkün olmamıştır.

Dahası, ABD'den yardım olarak yollanan askerî malzemenin yedek parçası da yine ABD'den satın alındığından, ABD'ye ödeme yapmak için de ABD doları gerektiğinden, Türkiye bu kez de dolar darboğazı yaşamaya başlamıştır. Çünkü elde yeterince ABD doları yoktur. Sonuçta ABD'ye siyasi, iktisadi, askerî, diplomatik ve teknolojik bağımlılık hızla artmıştır. Karşılıklı ticarette denge süratle ABD lehine açılmıştır. Çaresiz kalan Türkiye, ABD'ye ödeme yapabilmek için, yine ABD'den ekonomik yardım istemiş

veya borç talep etmiştir. 1948'de Türkiye ve ABD arasında imzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşması kapsamında, 1948 – 1952 yılları arasında hibe, borç, dolaylı yardım ve teknik yardım adı altında 350 milyon dolar kaynak sağlanmıştır.

II. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında, Türkiye'nin, deyim yerindeyse can havliyle Batı ittifakına dahil olmaya çalışmasının birkaç temel nedeni vardır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

a) Dünyadan dışlanma korkusu, yalnız kalma endişesi.

b) SSCB ile Türkiye arasındaki gerilim.

c) Türkiye'nin iç siyasetindeki değişim.

ç) Batının *"hür dünya"*, *"demokratik dünya"* olarak görülmesi.

d) ABD'den ekonomik yardım alma gayreti.

e) Türk Ordusu'nu araç, gereç, donanım ve teknik anlamda güçlendirme çabası.

f) ABD'nin, NATO üzerinden kurduğu güvenlik şemsiyesi altına girme arzusu.

Sonuçta, Soğuk Savaş'ın başlangıcı ister 1945, ister 1946, ister 1947 olarak alınsın, Türkiye başlangıçtan itibaren Batı kampında, ABD'nin yanında saf tutmuştur. İlerleyen yıllarda çok daha açık ve kesin olarak görüleceği üzere, Soğuk Savaş'ın yarattığı iklim, getirdiği düzen, oluşturduğu düşünce ve dayattığı davranış biçimi, Türkiye'yi derinden etkilemiştir. Türkiye'nin siyaseti, bürokrasisi, ekonomisi, ordusu, iş dünyası, bilim kurumları, toplumsal ve kültürel yapısı büyük ölçüde Soğuk Savaş'ta şekillenmiştir. Türkiye – ABD ilişkileri her ne kadar resmî olarak 1927 yılında başlasa da ilişkileri asıl şekillendiren, Soğuk Savaş dönemidir. Soğuk Savaş ruhu, ikili ilişkilere öylesine sinmiştir ki Soğuk Savaş bittiği hâlde, Türkiye'de Soğuk Savaş kalıplarıyla düşünmeye devam eden çok sayıda siyasetçi, asker, diplomat, iş insanı, akademisyen vardır.

II. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllar, toplumdaki ABD hayranlığının, ABD mallarına yönelik aşırı ilgiyle de beslendiği yıl-

lardır. ABD'nin sadece mali gücü ve silah teknolojisine değil, aynı zamanda çikolatadan kot pantolona, çoraptan ayakkabıya, çakmaktan gömleğe dek tüm ABD ürünlerine yönelik abartılı bir hayranlık söz konusudur. ABD; hayat tarzıyla da gıpta edilen, örnek alınan ülkedir. Öyle ki Rus Salatasının adı bile "Amerikan Salatası" olarak değiştirilmiştir. ABD propaganda aygıtı öylesine çalışmıştır ki Türkiye kısa sürede ABD'nin en çok sevildiği ülkeler arasına girmiştir. Bu sevgi şarkı sözlerine bile yansımıştır. Dahası, abartılı ve komik durumlar da söz konusu olmuştur. Örneğin; 1949 yılının Kasım ayında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye ABD'deki bir hindi sergisinde birincilik kazanan hindi hediye edilmiştir. Türkiye'ye yollanan *"Unity"* adlı hindi, ABD'nin Şükran Günü'nde İsmet İnönü'ye verdiği bir hediyedir ama Türkiye günlerce bu hindiyi konuşmuştur. ABD'den uçakla gelen ve İstanbul Yeşilköy Havalimanı'na inen hindi, özel uçakla Ankara'ya, özel arabayla da Çankaya Köşkü'ne götürülmüştür.

3 – İkili Anlaşmaların ve Raporların Kıskacında Türkiye

Türkiye – ABD ilişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Yardımı, kısa sürede her alanda etkisini göstermiştir. Yardımlarla kıskaç altına alınan Türkiye, ABD'li uzmanların ve danışmanların akınına uğramıştır. ABD'nin yaptığı yardım programlarının yönetimi ve denetimi için Türkiye'ye gelerek kurulan ortak komisyonlarda çalışan ABD'li sivil ve askerî uzmanlar hem Türk muhataplarıyla birlikte çalışmış ve onları derinden etkilemiş hem de Türkiye hakkında en yetkili kaynaklardan istihbarat toplamışlardır. İşin Türkiye açısından onur kırıcı bir diğer boyutu da yardım programı kapsamında Türkiye'ye gelen ABD'li memurların eylemlerinin Türk hukuk sistemi dışında değerlendirilmesidir. Bu memurlar Türk yargısından ve mahkemelerinden muaf tutulmuş, bir anlamda imtiyazlı kılınmış ve dokunulmazlık kazanmışlardır.

İki ülke arasındaki ilk ikili anlaşma, 23 Şubat 1945 tarihlidir. 11 Mart 1941 tarihli Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu'n-

dan yararlanmak için yapılmıştır. İkinci anlaşma 27 Şubat 1946 Tarih ve 4882 Sayılı Kanun'la kabul edilen 10 Milyon Dolarlık Kredi Anlaşması'dır. Sonrasında 7 Mayıs 1946'da borçların tasfiyesiyle ilgili anlaşma, 6 Aralık 1946'da ise Kahire Anlaşması'na Ek Anlaşma imzalanmıştır. Kısa süre içinde imzalanan iktisadi anlaşmalarla, tarım ürünleri anlaşmalarıyla, kredi anlaşmalarıyla, siyasi anlaşmalarla ve askerî anlaşmalarla ABD'nin çok yönlü etkisi hızla pekişmiştir. Yapılan her yeni ikili anlaşma kendi içinde taşıdığı yeni şartlarla, temel politikadan biraz daha uzaklaşma zorunluluğunu da birlikte getirmiştir. İkili anlaşmaların 1950'den sonra sayılarında ve çeşitlerinde az da olsa artış gözlemlenmiştir. Bu durum, 1953 yılının sonuna kadar sürmüştür. 23 Şubat 1945 ile 1953 yılları arasını, ABD'nin Türkiye'de yoklama, araştırma, bilgi toplama, adam seçme ve yetiştirme, örgütlenme, dostluk, yardım ve koruyucu güçlü devlet propagandalarıyla, Türkiye'ye yerleşme faaliyetlerini içine alan bir hazırlık devresi olarak kabul etmek lazımdır. Çok sayıda ve ağır bağlayıcı şartlar getiren, Türkiye'nin milli egemenliği ve ulusal güvenliğiyle bağdaşmasına imkân olmayan ikili anlaşmaların kısa aralıklarla veya aynı gün içinde imzalandığı görülür. Bu anlamda 1954 yılı, hazırlıklarını tamamlayan ve şartları da uygun bulan ABD'nin taarruz yılıdır.[614]

İkili anlaşmaların yanında, ABD'li uzmanların Türk ekonomisine ilişkin yazdıkları raporlar vasıtasıyla da ABD'nin Türkiye üzerindeki nüfuzu hızla artmıştır. Örneğin; 1947'de Türkiye'ye gelen Max Weston Thornburg'un yazdığı ve "Thornburg Raporu" olarak bilinen raporda, Türkiye'nin ekonomide devletçilikten, kamu öncülüğünde sanayileşmekten vazgeçmesi, özel sektöre öncelik tanıması tavsiye edilmiştir. Atatürk'ün iktisat politikasını eleştiren Thornburg, Karabük Demir Çelik Tesisleri'nin tasfiye edilmesini önermiştir. Lokomotif fabrikası kurulmasına, bu amaçla Türkiye'nin ABD'den istediği kredinin verilmesine kar-

614 Haydar Tunçkanat, *İkili Anlaşmaların İçyüzü,* Alaca Yayınları, İstanbul, 2018, s. 265-266

şı çıkmıştır. Rapor öylesine etkili olmuştur ki planlı ekonomiyi, devletçi ekonomi politikalarını, kamu öncülüğünde sanayileşmeyi savunan, bu doğrultuda çalışmalar yapan, raporlar yazan Şevket Süreyya Aydemir, 1947'de getirildiği Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti üyeliğinden, DP'nin iktidar olduğu 1950'de, Bakanlar Kurulu kararıyla uzaklaştırılmıştır. Raporun da etkisiyle Türkiye, ağır sanayi hamlesinden vazgeçmiştir. Yabancı sermayeye denetimsiz olarak açılmıştır.

Tüm bunların yanında, işin bir diğer acı tarafı Thornburg'un, Türk basınında "Türk dostu" olarak yansıtılmasıdır. Oysa Thornburg Raporu'nun ABD açısından hedefi özetle şudur: "Türkiye deneyi, Ulusal Kurtuluş Şavaşı temeline dayalıdır. Bizim etki alanımızdaki ülkeler bunu örnek alacak olursa, dünyaya egemen olma istencimiz boşa çıkar. O ülkelerde bağımsızlık rüzgârları esmesini önlemeliyiz. Başka türlü bu işin önü alınamaz. Türkiye, Avrupa'nın stratejik Doğu kalesi ve Ortadoğu'nun Kuzey kalesi olmaktan daha önemli olarak ABD'nin çıkarlarının büyük önem kazandığı bir yerde bulunmaktadır."[615]

Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra kendi uçağını yapmak için, 1925 gibi erken bir tarihte *Tayyare, Otomobil ve Motor T.A.Ş*'yi kuran; kendi uçağını yapmak amacıyla aerodinamik araştırmalarının, dolayısıyla uçak tasarımı ve tasarım doğrulamanın can damarı olan ve 1950'de işletmeye alınan Ankara Rüzgâr Tüneli'ni inşa eden; Vecihi Hürkuş, Nuri Demirağ gibi girişimciler sayesinde kendi uçaklarını yapan Türkiye, o raporlar nedeniyle uçak sanayiini geliştirmekten vazgeçmiştir. 1940'ta yapılan Türk tankının da devamı gelmemiştir. Devamının gelmesi bizzat ABD tarafından engellemiştir. Çünkü ABD yardımı iktisadi, siyasi, askerî, bürokratik, diplomatik, kültürel güdümle birlikte kolaycılık, hazırcılık, teknoloji tembelliğini de getirmiştir.[616]

615 Mehmet Emin Değer, *Oltadaki Balık Türkiye*, Çınar Yayınları, İstanbul, 1993, s. 27-26

616 Barış Doster, "Emperyalist Kuşatma ve Türkiye", *Emperyalizm ve Türkiye* adlı kitap içinde, Der: Barış Doster, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, s. 46

O dönemde öne çıkan raporlardan bir diğeri ABD Federal Yollar İdaresi Genel Müdür Yardımcısı Hilts tarafından yazılan rapordur. 1948 tarihli Hilts Raporu'nda, demiryolları ve denizyollarına karşı çıkılmıştır. Karayolları ve kamyon taşımacılığı tavsiye edilmiştir. Sonuçta 1950 yılında Karayolları Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Türkiye'yi etkileyen bir diğer rapor, Dünya Bankası tarafından Türkiye'ye yollanan James Barker'ın 1951 tarihli raporudur. Barker Raporu da içerik ve öneri olarak Thornburg Raporu'yla örtüşmüştür. Türkiye'nin isteği üzerine Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (sonraki adıyla Dünya Bankası) tarafından James Barker başkanlığındaki heyete hazırlatılan raporda, sanayi, özel sektörün esas genişleme alanı olarak görülmüştür. Bu alandaki kamu yatırımlarının hızla azaltılması önerilmiştir. Türkiye'nin tarım ve tarıma dayalı alanlarda uzmanlaşması öngörülmüştür. Sanayi kollarında yapılacak yardım miktarları da önerilmiştir. Yatırımlarda en büyük payın ulaşım, bayındırlık, ziraata, en düşük payın ise eğitim ve sağlığa ayırılması dikkat çekicidir.[617]

1951 tarihli bir diğer rapor, James W. Martin ve Frank A. Cush tarafından yazılan Martin ve Cush Raporu'dur. Rapor; Maliye Bakanlığı'nın örgütlenme ve çalışma esaslarıyla devletin personel politikasını incelemiştir. İsviçre eski başbakanı Walter Leimgruber'e hazırlatılan ve Türkiye'nin idari teşkilatıyla personel sorunlarını inceleyen 1951 tarihli Leimgruber Raporu, 1952'de hükümete sunulmuştur. 1954'te Türkiye'ye gelen üç ABD'li uzmanın hazırladığı raporlar ise Türkiye'nin iktisadi ve siyasi gidişatında çok etkili olmuştur. Kanuna dönüşen bu raporlar, C. B. Randall'ın hazırladığı "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu", Max Ball'un hazırladığı "Petrol Kanunu" ve Northcutt Ely'nin hazırladığı "Maden Kanunu" olarak bilinirler. Randall, "yabancı sermaye faaliyetlerine sınır konulmasın, yabancı sermaye ve yerli sermaye eşit tutulsun, yabancı sermayenin kâr transferi serbest bırakılsın"

617 Sait Yılmaz, *Türkiye'deki Amerika*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, s. 131-132

şeklinde öneriler getirmiştir. Max Ball'un raporuna dayanan kanunla Türkiye'nin petrol sanayii, yabancı petrol şirketlerine ardına kadar açılmıştır. Kanunun 136. maddesi şöyledir: "Bu yasa yabancı şirketlerin izni olmadan değiştirilemez." Raporla Türkiye, toplu taşımadan, demiryolu iddiasından vazgeçip karayollarına yönelmiştir. Bu da petrol, otomotiv ve yedek parça bağımlılığını artırmıştır. İşin vahimi, Türkiye'nin 1954 yılında çıkardığı Petrol Kanunu'na ruhunu veren, ilham kaynağı olan Max Ball'un, ABD'nin büyük petrol şirketlerinin avukatlığını yapmasıdır.[618]

Türkiye; ABD ile imzaladığı ikili anlaşmaların, ABD'li uzmanlar tarafından Türkiye hakkında yazılan raporların, ABD'nin Türkiye'ye yaptığı yardımların gerçek niyetini kavrayamamıştır. Bunun nedeni, Batı bağımlılığı ve ideolojik körlüktür. Çünkü bu yardımların gerçek niyetini anlamak için, aşırı kuşkucu olmaya, niyet okumaya veya devrimci, ulusalcı, sosyalist, üçüncü dünyacı, Kemalist olmaya gerek yoktur. Zira bizzat ABD'yi yönetenler, yardımın ABD çıkarları için yapıldığını belirtmişlerdir. ABD'nin dış politikada elinde, diğer araçların yanında, dış yardım ve borçlandırma gibi iki önemli aparata sahip olduğunu söylemişlerdir. Örneğin; ABD ve dünya siyasetindeki etkisiyle bilinen, petrol ve finans alanındaki gücüyle öne çıkan Rockefeller Ailesi'nden Nelson Rockefeller'in sözleri dikkat çekicidir. Bürokrasi ve siyasette önemli görevler üstlenen, 1954'te dönemin ABD Başkanı Eisenhower'in başdanışmanlığına getirilen Nelson Rockefeller, 1956'da Eisenhower'a yazdığı mektupta şu noktalara dikkat çekmiştir:

"Biz askerî paktlarımızı kurmayı ve sağlamlaştırmayı hedef alan tedbirlere devam etmeliyiz... Büyük ölçüde politik ve askerî nü-

618 Raporlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bülent Kara, "*Türkiye'de Personel Reformu Çalışmalarının Altyapısı: 1930 – 60 Yılları Arasında Yabancı Uzmanların Kamu Yönetimine İlişkin Hazırladıkları Raporlar*", Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2006, Cilt: 30, No: 2, s. 149-162 ve "Marshall Planı, Amerikan Dış Kredileri ve Türkiye Madencilik Sektörüne Etkileri", www.maden.org.tr. (TMMOB Maden Mühendisleri Odası'nın resmî sitesi).

fuzu garantileyecek genişlikte bir ekonomik yayılma planını Asya, Afrika ve diğer az gelişmiş bölgelerde uygulamak zorundayız... Yardımda birinci gruba, bizimle dost olan ve bize uzun süreli askerî paktlarla bağlanmış olan ülkeler girer. Bu ülkelere yapılacak yardımlar ve açılacak krediler öncelikle askerî nitelikte olmalıdır. OLTAYA YAKALANMIŞ BALIĞIN YEME İHTİYACI YOKTUR. Bu noktada Dışişleri Bakanlığı ile aynı fikirdeyim. Genişletilmiş iktisadi yardım, örneğin TÜRKİYE'YE, bazı hallerde düşünülenin tersi sonuçlar verebilir. Yani BAĞIMSIZLIK eğilimini artırıp, mevcut askerî paktları zayıflatabilir. Bu tip ülkelere, TÜRKİYE gibi, doğrudan doğruya iktisadi yardım da yapılabilir. Ama bu bize uygun ve bağlı hükümetleri iktidarda tutacak ve bize düşman muhalifleri zararsız bırakacak biçim ve miktarda olmalıdır.

Bunlarla bağlantılı olarak özel sermaye yatırımlarını da ayarlamak gereklidir. Hükümet, özel sermaye yatırımlarını cesaretlendirmeli, onlardan akıllıca yararlanmasını bilmelidir. Bu yatırımlar yardımıyla birçok politik amaca ulaşılabilir. Bu tip özel sermaye yatırımları zamanla bütün gayrimeşru muhalefeti ve politikamıza karşı mukavemeti ortadan kaldırabilmeli veya taraf sızlaştırabilmelidir. Ayrıca bizi desteklemekte kararsız ve sallantılı olan bütün şahsi teşebbüs ve menfaat çevrelerini etkilemelidir. Aynı zamanda ABD ile işbirliğine hazır yerli iş adamlarına yardımı artırmalı ve böylece bu iş adamlarının İLGİLİ ÜLKENİN EKONOMİSİNDE kilit noktaları ele geçirmeleri, buna dayanarak politik etkilerinin artması sağlanmalıdır."[619]

ABD yardımlarının gerçek hedefini ortaya koyan bir diğer isim, ABD Başkanı Kennedy'dir. Kennedy'nin 1962'de söylediği şu söz kısa ve açıktır: "Yardım, dünyayı denetleme yöntemlerinden biridir." Kennedy, dış yardım yoluyla, ABD'ye yandaş hükümetleri iktidarda tutmayı, uluslararası şirketlerin çıkarlarına engel olacak girişimleri önlemeyi, etki alanındaki ülkelerin kalkınma programlarını AID'in[620] önerileri ve IMF, Dünya Bankası yoluy-

619 Değer, age. 116-123

620 USAID (United States Agency for International Development): ABD'nin

la denetlemeyi, bu ülkelerin ABD'ye olan bağımlılıklarını sürekli kılacak bir denetimi kastetmiştir.[621]

ABD'nin kurduğu bu denetim ve edindiği nüfuz öylesine güçlü, etkili, örgütlüdür ki istihbarattan dışişlerine kadar her yerde derin izleri vardır. Bu durumu, İsmet İnönü, 1963'te şu sözlerle itiraf etmiştir: "Bir görev veriyorum, sonucu bana gelmeden, Washington'un haberi oluyor. Sonucu memurlardan önce sefirden öğreniyorum. Böyledir bu işler, peygamber edasıyla size dünyaları vaat ederler. İmzayı attınız mı, ertesi gün gelmişlerdir. Personeli gelmiştir, teçhizatı gelmiştir, üsleri gelmiştir. Ondan sonra sökebilirsen sök. Gitmezler."[622]

Yardımların gerçek amacına ilişkin bir diğer önemli örnek de Dünya Bankası desteğiyle azgelişmiş ülkelere yardım programları hazırlayan bir uzmanken, yazdığı raporun reddedilmesiyle konunun üzerine giden Teresa Hayter'in çalışmasıdır. Ekonomik yardımın hiçbir zaman koşulsuz olmadığını, mutlaka şartlarının olduğunu, bu şartların da yardımı yapan ülkenin çıkarlarına göre konulduğunu vurgulayan Hayter, "Emperyalizmin Yardımı" adlı eserinde şunları yazar: "Yardım ancak, emperyalist güçlerin yarı sömürge ülkeleri sömürmeye devam edebilmek için katlandıkları fedakârlık olarak görülebilir... Sömürücü sınıflar temel çıkarlarını sürdürmek için zorunlu olan en küçük miktarı gözden çıkarırlar... Bu yardımlar, karşılaştıkları ekonomik güçlüklere bazı kısa vadeli çözümler bularak, böyle hükümetleri ayakta tutmaya yarayabilir. Üçüncü dünya ülkelerinde yardıma ve yabancı özel yatırımlara bağımlı, emperyalizmin müttefiki bir sınıfın yaratılmasını, desteklenip korunmasını da sağlar."[623]

"uluslararası gelişmeye katkı amacıyla yaptığı dış yardımları" örgütleyen ve düzenleyen kuruluştur. 1961'de ABD Başkanı John F. Kennedy tarafından kurulmuştur.

621 Değer, age. s. 28

622 Cengiz Özakıncı, *Türkiye'nin Siyasi İntiharı Yeni Osmanlı Tuzağı*, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 232

623 Teresa Hayter, *Emperyalizmin Yardımı*, Yöntem Yayınları, İstanbul, 1972, s. 11-12

4 – 1950'li Yıllar: Kore Harbi, NATO Üyeliği, İncirlik Üssü

1950, Türkiye'de CHP iktidarının sona erdiği, on yıl sürecek olan DP iktidarının başladığı yıldır. Bu dönem aynı zamanda, Türkiye'nin büyük bir tutkuyla NATO üyesi olmak istediği, ABD ile tam uyum gösterdiği, dış politikada ABD yörüngesine girdiği dönemdir. ABD'yle kurulan ve en azından 1950'lerin sonuna kadar neredeyse eleştirilmeden ve sarsılmadan yürütülen ilişkideki yakınlığın dozu, ABD'nin Türkiye'de kazandığı etkinlik, egemen sınıfların bu etkinliği tüm araç ve mekanizmalarla desteklemekte gösterdikleri kararlılık oldukça çarpıcıdır.[624] Toprak ağalarının, aşiret reislerinin, montaj sanayiinin önde gelen isimlerinin desteğini alan DP iktidarı "her mahallede bir milyoner yaratmak" ve "memleketi küçük Amerika yapmak" konusunda kararlıdır.

NATO'nun 1949 yılında kurulmasıyla birlikte, Türkiye'nin bir yandan ABD'ye ilgisi daha da artmış, bir yandan da ittifaka üye olabilmek için her türlü çabayı göstermeye başlamıştır. Türkiye'nin bu hevesini ve zaafını çok iyi değerlendiren ABD de, Türkiye'yi ittifaka kabul etmek için çok acele etmemiştir. Kısa süre sonra başlayacak olan Kore Savaşı da Türkiye'ye, ittifaka diplomatik başvuruyla değil "hür dünya" için canını verip kanını akıtarak üye olma fırsatı vermiştir. Soğuk Savaş'ın yarattığı ortam öylesine ağır bir politik ve sosyolojik iklim doğurmuştur ki ABD hayranlığı adeta zihinleri esir almıştır. Değil sokaktaki sıradan yurttaş, Türk siyasetinin ötesinde Türk tarihçiliğinin zirve isimlerinden Fuat Köprülü bile, ABD'nin iyi niyetinden, temiz huyundan bahseden ve emperyalist olmadığını belirten konuşmalar yapmıştır. Örneğin; 1950 genel seçimlerinden kısa süre önce, 16 Şubat 1950'de, TBMM'de Dışişleri Bakanlığı Bütçesi görüşülürken, Demokrat Parti adına yaptığı konuşmada şunları söylemiştir:

> "Birleşik Amerika'nın dünyanın hiçbir yerinde emperyalist bir gaye takip etmediği, bütün siyasi hayatıyla ve bütün

624 Örnek, age. s. 44

vakıalarla sabittir. Amerika'nın bütün Avrupa ve dünya milletlerine yardımı doğrudan doğruya büyük maddi imkânlara malik olan bu memleketin, bütün insanlığı korkunç bir çöküntüden kurtarmak için yapılmış büyük bir fedakârlıktır. Tarihte misli görülmemiş bir insani harekettir. Onun harp içinde Avrupa'yı Alman tahakkümünden kurtarmak için yaptığı yardımlardan faydalanan Ruslar, Almanya emperyalizmi yıkıldıktan sonra bundan çok kötü surette istifadeye kalktılar. Artık karşısında bir mânia kalmayan Rusların hüsnüniyetine belki Amerika bir müddet için aldandı ve bu hal, az kalsın bütün Avrupa ve Asya'yı Hitler'inkinden daha korkunç bir esaret altına sokacaktı. Amerika tehlikeyi vaktinde anladı ve işte bunun neticesi olarak önce Truman Doktrini, sonra Marshall Yardımı imdada yetişti. Bunlar dünya tarihinde misli namesbuk insani hareketlerdir ve Amerikan milleti bu hareketi ifa suretiyle insanlık tarihinde ne büyük ve şerefli rolü oynamış oldu. Asırlardan beri şimalden gelen her türlü tehditlere tek başına bile göğüs germiş bir millet sıfatıyla bize yapılan yardımdan dolayı, Amerikan milletine ve onun hükümetine en samimi teşekkürlerimizi bildirmek bizim için milli bir borçtur."[625]

DP iktidarı döneminde Türkiye, Batı ve ABD'yle uyumlu olmanın ötesinde, adeta ABD'nin uydusu olarak hareket etmiştir. Kendisini Batı'nın ayrılmaz bir parçası olarak görmüştür. Bölgesinde Batı'nın, özellikle de ABD'nin sözcüsü olarak öne çıkmaya çalışmıştır. Türkiye'nin 1952'de NATO'ya girmesi de ABD'nin Türkiye üzerindeki nüfuzunu artırmıştır. Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra Batı İttifakı içinde yer alması birçok alanda olduğu gibi askerî alanda da önemli sayılabilecek değişimlere neden olmuştur. Bu çerçevede 1947'de Truman Doktrini ile başlayan, Türk Ordusu'nun ABD yöntem ve ilkelerine göre yeniden yapılanma süreci, 1952'deki NATO üyeliğiyle birlikte hızlanarak devam etmiştir.[626]

625 Mehmet Arif Demirer, *İnönü'den İkinci Dünya Savaşı,* Bilgi Yayınevi, Ankara, 2016, s. 290-291

626 Doğan Akyaz, *Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 43

Türkiye, 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinden hemen önce 11 Mayıs 1950'de NATO'ya ilk kez üyelik başvurusu yapmıştır. Ancak bu başvuruyu İtalya dışındaki diğer NATO üyeleri reddetmiştir. Aynı yılın Temmuz ayı sonunda Kore Savaşı'na asker yollayan Türkiye, bu adımın hemen ardından, ilk başvurunun üzerinden 3 ay geçmeden, çok aceleci bir tavırla, 1 Ağustos 1950'de bir kez daha NATO'ya üyelik için başvurmuştur. Eylül 1950'de bu başvuru da reddedilmiştir. Fakat Türkiye'yi tamamen dışlamak istemeyen ABD, bir tür ara formül bulup Türkiye ve Yunanistan'ın içinde NATO üyesi ülkelerin de olduğu Akdeniz Paktı'nda yer almalarını önermiştir. Kurulacak Akdeniz Paktı'na, Türkiye ve Yunanistan'la birlikte İngiltere, İtalya ve Mısır'ın üye olması öngörülmüştür. Bu sayede NATO üyeleri ile NATO'ya üye olmasa bile ittifaka yakın dış politika izleyen ülkeler, Akdeniz'in güvenliğinde birlikte sorumluluk alacaklardır.

Akdeniz Paktı gibi, yine o dönemde gündeme gelen bir diğer öneri de 1951'de, İngiltere'nin tasarladığı Ortadoğu Komutanlığı'dır. O yıllarda Türkiye'nin NATO üyeliğine karşı çıkan İngiltere; Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya katılmalarını, Ortadoğu Komutanlığı'nın kurulması koşuluna bağlamıştır. İngilizlere göre; Ortadoğu Komutanlığı, NATO bünyesinde olmayacak, ama NATO'yla yakın ilişki içinde olacaktır. Türkiye, İngiltere'nin bu önerisine olumlu yaklaşmıştır. Bunun sonucunda İngiltere de Türkiye'nin NATO üyeliğini desteklemeye başlamıştır. Fakat İngiltere'nin davetine karşın Mısır, Ortadoğu Komutanlığı'na katılmayı reddetmiştir. O yüzden İngiltere'nin tasarısı hayata geçmemiştir.[627]

Bu dönemde Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Türkiye'yi NATO'ya sokmak için inisiyatifi bizzat eline almıştır. Hükümetin, NATO üyesi ülkelerin Ankara'daki büyükelçilerine, Türkiye'nin NATO'ya girmedeki kararlılığını ısrarla anlatmasını istemiştir. Bayar, bu çabaları hakkında şunları söylemiştir: "Hariciye'ye direktif vererek Atlantik Paktı'na alınmamız hususunda ilk tered-

627 Tuncer, age. s. 303-305

düdü gösteren İngiltere'ye şu hususları sordurdum: 'Bizi Avrupa medeniyetinden saymıyor musunuz?' İngiltere Hariciye Vekili, Londra Büyükelçiliğimize, 'Buna hemen cevap veremeyeceğini' söyleyerek birkaç günlük zaman istedi. Hükümetinin görüşünü aldıktan sonra cevap verebileceğini söylüyordu."[628]

Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü de Ankara'daki NATO üyesi ülkelerin büyükelçilerini sık sık makamına davet ederek, Türkiye'nin NATO üyeliği konusunda ülkelerini ve parlamentolarını ikna etmelerini istemiştir. Bu hususu ısrarla ve bizzat takip eden Köprülü'nün şu sözleri dikkat çekicidir: "Türkiye NATO'suz, NATO da Türkiye'siz olamaz." Dahası Köprülü, hükümete ve TBMM'ye danışmadan, Türkiye'nin Kore Harbi'ne bir tugay asker göndereceğini ilan ederek Türkiye'yi angaje etmekten de çekinmemiştir. Köprülü'ye göre, Kore Harbi Türkiye'nin NATO'ya üye olabilmesi için önemli bir fırsattır. Türkiye de bu fırsatı iyi değerlendirmiş, Kore'de elde ettiği başarıyla NATO'ya girişin yolu açılmıştır.[629]

Türkiye'de NATO yandaşlığı o derece yükselmiştir ki Demokrat Parti, 1950 genel seçimleri öncesindeki kampanyasında CHP iktidarını, Türkiye'yi "Batılı demokratik cepheye" sokmamakla itham etmiştir.[630] Demokrat Parti'nin önde gelen isimlerinden Samet Ağaoğlu'nun şu sözleri de dönemin ruhunu aktarmak açısından dikkat çekicidir: "Kore'de bir avuç kan verdik ama büyük devletler arasına katıldık." Başbakan Adnan Menderes ise Kore Savaşı'na asker yollanmasını şu sözlerle savunmuştur: "Kore'ye yardım, dünya barışına yapılan hizmettir. Türkiye, barışa hizmet etmek için ABD'nin yanında savaşa gitmektedir." Bu sözlerin de ortaya koyduğu üzere Türkiye, 1950'den itibaren artan bir hızla, dünyayı ABD'nin gördüğü gibi görmeye, ABD'nin istediği gibi

628 Mehmet Saray, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi, III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeler,* Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s. 99-100

629 Saray, age. s. 114-115

630 Saray, age. s. 126

davranmaya, uluslararası örgütlerde de ABD'nin talep ettiği yönde oy kullanmaya başlamıştır. Türkiye'nin öncelik, hedef, çıkar ve tehdit tanımları ABD'ninkilerle uyumlu hale getirilmiştir.

Türkiye'nin, 1950'de başlayan Kore Savaşı'na, DP iktidara geldikten çok kısa süre sonra, tugay seviyesinde bir askerî güçle, TBMM onayı dahi alınmadan katılmasının temel nedeni, ABD'nin yanında savaşarak NATO üyeliğine kabul çabasıdır. Savaş 1953 yılında sona erdiğinde Türkiye, ABD'yle aynı safta savaşan ülkeler arasında ABD'den sonra en çok can kaybı veren ülke olarak tarihe geçmiştir. O zamana dek Kore'nin adını duymayan, Kore'nin yerini bilmeyen insanlar Kore'ye asker yollanmasını hararetle desteklemiştir. Karşı çıkanlar ise "hain" damgası yemiştir. İçlerinden bazı aydınlar (Sinan Cemgil, Behice Boran gibi) tutuklanmıştır. Sonuçta Türkiye, hiçbir doğrudan çıkarı yokken gittiği Kore'de, Mehmetçiğin kanını akıtarak, henüz Kore Savaşı devam ederken, 1952'de NATO'ya üye olmuştur. Resmî söylemde, "hür dünya için, dost ülke ABD askerleriyle birlikte, kızıl komünistlere karşı savaşan" Türkiye, ABD'nin gözüne girebilmek ve NATO'ya üye olabilmek için, 900 dolayında evladını Kore topraklarında şehit vermiştir.[631]

ABD'nin Türkiye'nin NATO üyeliğine ilişkin tavrını gözden geçirmesinin ve Mayıs 1951'de, Türkiye'yi Yunanistan'la birlikte NATO'ya almaya karar verip diğer üye ülkeleri de buna ikna etmesinin birkaç nedeni vardır. Bunların en önemlileri şöyle sıralanabilir:

a) Türkiye'nin jeopolitik konumu ve stratejik önemi.

b) Türkiye'nin SSCB ile komşu olması.

c) Türk Ordusu'nun Kore Savaşı'ndaki üstün başarısı.

ç) ABD ile SSCB arasında Kore Savaşı'ndan sonra daha da artan gerilim.

631 Kore Harbi'ndeki şehit sayısı kaynaklara göre farklılık göstermektedir. Bazı kaynaklarda 718, bazı kaynaklarda 721 şehit verildiği yazılıdır. Kayıp 175 asker de dikkate alındığında Türkiye'nin toplam kaybı 900'ü bulmaktadır.

d) Türkiye'nin, NATO'ya üye yapılmazsa, topraklarını Batılı ülkelere açmayacağını ısrarla vurgulaması; buna karşılık ABD'nin Türkiye'de üs sahibi olmak istemesi.

e) Ortadoğu petrollerinin artan önemi ve Türkiye'nin Ortadoğu'yla ilişkileri.

Kore Savaşı ve NATO üyeliğinin ardından, yapımına 1951'de başlanan ve 1954 yılında hizmete açılan İncirlik Üssü de Türkiye – ABD ilişkilerini bir üst aşamaya taşımıştır. Öyle ki üs kullanıma açılmadan birkaç ay önce Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 27 Ocak – 19 Şubat 1954 tarihleri arasında, tam 40 gün süren bir ABD gezisine çıkmıştır. Dünya diplomasi tarihinde eşine çok az rastlanacak uzunluktaki bu gezi sırasında Bayar, ABD'yi baştan sona dolaşmıştır. Bayar'ın gezisi, Türkiye'ye günü gününe geçilen haberlerle, ABD açısından başarılı bir kamu diplomasisi faaliyeti olarak öne çıkarken, Türkiye'deki ABD hayranlığını da beslemiştir. 1954'te Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a, ABD'nin en üstün liyakat nişanının takılması da Türkiye'de bayram havası estirmiştir.

Türkiye'deki bu ABD hayranlığı, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yüksek komuta kademesi için de geçerlidir. Ordunun anti-emperyalist, milli ve halkçı karakterinin aşınmasında ve ordudaki NATO etkisinin güçlenmesinde ABD'nin yüksek komutanlar üzerindeki nüfuzu etkili olmuştur. Kaldı ki öncelikle NATO'nun "patronu" olması itibarıyla da ABD, Batılı ülkeler içinde, Türk Silahlı Kuvvetleri ile ilişkileri en yoğun ve karmaşık olan ülkedir. O nedenle Batı'nın Türk Silahlı Kuvvetleri'ne yaklaşımını genellikle ABD'nin politikaları belirlemiştir. Avrupa kanadı da bu yaklaşıma katılmıştır. Türk Ordusu, SSCB ile hegemonya yarışı içindeki ABD'nin isteklerini karşıladığı için, ABD'nin müttefiki olmuştur.[632] Türkiye'nin NATO'ya girmesinin ardından üyelik çerçevesinde 1954 yılında kabul edilen Kuvvetler Sözleşmesi (SOFA)

632 Hasan Bögün, *ABD ve AB Belgeleriyle Türk Ordusu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007, s. 21

kapsamında pek çok ABD askeri Türkiye'ye gönderilmiştir. 1959 yılına gelindiğinde, ABD'nin 20 değişik askerî komuta birimi ve buna bağlı sivil örgüt bulunmaktadır.[633]

1950'lerdeki bir diğer ittifak ise temelleri 1953 yılında Ankara'da atılan, 1954 yılında ise resmiyete kavuşan Balkan Paktı'dır. Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya tarafından kurulmuştur. ABD'nin de kurulmasını teşvik ettiği paktın ömrü kısa olmuştur. Çünkü 1955'ten itibaren hem Yugoslavya ile SSCB arasındaki gerilim yumuşamış hem de Yunanistan'ın Kıbrıs'a ilişkin niyeti iyice belli olmaya başlamıştır. Ayrıca Türkiye'de de 6 – 7 Eylül olayları yaşanmıştır. Sonuçta Balkan Paktı, 1960 yılında dağılmıştır. O dönemde ABD'nin teşvikiyle kurulan bir diğer ittifak da Bağdat Paktı'dır. 1955 yılında kurulan pakta Türkiye ve Irak'ın ardından, İngiltere, Pakistan ve İran katılmıştır. Ancak ABD'nin ve İngiltere'nin çabalarına rağmen pakt, etkili ve kalıcı olamamıştır. Çünkü Arap – İsrail Savaşları, Mısır ve Suriye'de Batı karşıtı akımları güçlendirince ve bu ülkeleri SSCB'ye yaklaştırınca, İslam dünyasında ve Araplar arasında Bağdat Paktı'na yönelik tepkiler artmıştır. 1957'de Türkiye'nin bir yandan SSCB, diğer yandan Suriye ile gerilim yaşadığı dönemde (öyle ki Başbakan Adnan Menderes Suriye'ye askerî müdahaleyi bile düşünmüştü), 1958'de Irak'ta darbeyle monarşinin yıkılması (Başbakan Menderes'in bu gelişme sonrasında Irak'a da askerî müdahale düşündüğü bilinir), Bağdat Paktı'nın ömrünü daha da kısaltmıştır. SSCB ile ilişkileri hızla gelişen Irak, 1959'da Bağdat Paktı'ndan çekilince, örgütün adı aynı yıl CENTO (Central Treaty Organisation – Merkezi Antlaşma Örgütü) olarak değiştirilmiştir. Merkezi de Bağdat'tan Ankara'ya taşınmıştır. Etkisini yitiren CENTO'dan Pakistan ve İran da ayrılınca, örgüt 1979'da tarihe karışmıştır.

633 Yılmaz, age. s. 175

5 – Eğitim, Kültür ve Toplumda Kurumsallaşan ABD Etkisi

1950'li yıllar, ABD'nin Türk eğitim ve kültür hayatında da etkisini hızla arttırdığı yıllardır. Türkiye ile ABD arasında 27 Aralık 1949'da Ankara'da imzalanan ve Birleşik Devletler Eğitim Komisyonu adıyla bir komisyon kurulmasını öngören anlaşmayla, Türk eğitim sistemi üzerindeki ABD etkisi yapısal ve kurumsal bir hâl almıştır. 1950'de TBMM'de kabul edilerek yasalaşan bu anlaşmada komisyonun çalışmalarına ilişkin 5. madde şöyledir:

"Komisyon, dördü Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı ve dördü ABD vatandaşı olmak üzere sekiz azadan müteşekkil bulunacaktır. Bunlara ilâveten ABD'nin Türkiye'deki diplomatik heyetinin başı (ki aşağıda Misyon Şefi ismiyle anılacaktır), komisyonun fahri başkanı olacaktır. Misyon Şefi komisyonda reylerin tesavisi halinde kati reyi verecek ve komisyon başkanını tayin edecektir. Başkan, komisyonun fiili azası sıfatıyla rey hakkını haiz bulunacaktır. Misyon Şefi, en az ikisi ABD'nin Türkiye'deki hariciye teşkilatının muvazzaf memurlarından olmak üzere, komisyondaki ABD vatandaşlarını tayin ve tebdil etmek salâhiyetini haiz olacaktır."

ABD; eğitim programları, model olduğu üniversiteler, verdiği burslar ve davet ettiği bilim insanları eliyle, Türkiye'nin eğitim, bilim, kültür ve sanat hayatı üzerinde güçlü, köklü ve derin bir etkiye ulaşmıştır. Bunlar arasında Fulbright Bursu özellikle önemlidir. Burs, Türkiye ve ABD Kültürel Mübadele Komisyonu tarafından verilir. Türkiye, ABD'yle Fulbright Bursu Anlaşması yapan 13. ülkedir. 1949'da, iki ülke arasında imzalanan anlaşmaya dayanan ve TBMM'den geçen 13.03.1950 tarih ve 5596 sayılı kanun çerçevesinde çalışmalarına başlayan komisyonun verdiği burslar sayesinde çok sayıda araştırmacı, doktora öğrencisi ve bilim insanı ABD'ye gitmiştir.

İki ülke arasındaki anlaşmaya dayanan Fulbright Bursu dışın-

da, Rockefeller Vakfı, Ford Vakfı, Eisenhower Vakfı gibi kuruluşların verdiği burslar da Türkiye'nin bilim insanları, gazetecileri, araştırmacıları, siyasetçileri, bürokratları üzerindeki ABD etkisini artırmıştır. Bu durum ABD'nin müziğinden sinemasına, giyim – kuşam zevkinden yemek kültürüne, eğlence anlayışından aile yapısına dek, geniş bir alanda Amerikan hayat tarzına, tüketim kalıplarına, harcama alışkanlıklarına yönelik bir hayranlığı ve özentiyi de beraberinde getirmiştir.

Bu dönemde ABD'nin teşviki, yönlendirmesi, ısrarı ve bizzat eğitim programlarına müdahalesiyle, ABD'deki üniversite modeli esas alınarak kurulan yüksek öğretim kurumları da faaliyete başlamıştır. Bunlar arasında Ankara'da 1956'da öğretime başlayan Ortadoğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) ve 1958'de kurulan Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) ilk akla gelenlerdir. ODTÜ'nün eğitim dilinin İngilizce olmasının yanı sıra, ODTÜ ve TODAİE'nin isimleri bile ABD'nin Ortadoğu'da Türkiye'ye biçtiği görevin, ABD etkisinin bölgede yayılması için Türkiye'yi nasıl önemsediğinin kanıtıdır. Öyle ki ODTÜ'nün eğitim dili ve müfredatı, ders programları ve öğretim kadrosunun bir bölümünün yanında, ABD yurttaşı bir "danışman rektör" de vardır. ABD'den gelen bu "danışman rektör", üniversitenin Türk rektörüyle birlikte görev yapmaktadır. Başlangıçta ABD'li danışman rektör Woolrich'tir. ABD'deki eyalet üniversitesi modelini benimsemiştir. Görev süresi bitince yerine, ilk önce ABD Başkanı Eisenhover'ın oğlu Binbaşı Eisenhover "danışman rektör" olarak düşünülmüştür. Her ne kadar bu atama gerçekleşmese de ABD Başkanı'nın oğlunun önerilmesi bile, ABD'nin ODTÜ'ye verdiği önemi göstermesi bakımından önemlidir. Sonuçta Edwin S. Burdell, ODTÜ'de "danışman rektör" olarak göreve başlamıştır.

Erzurum'da 1957'de kurulan Atatürk Üniversitesi de yine ABD'deki üniversite modeli temelinde kurulmuştur. Bölgesel kalkınma ve tarımsal destek açısından özel önem verilerek kurulan üniversite, bu yönüyle, ABD'deki Nebraska Üniversitesi'ni ör-

nek almıştır. Yine 1957 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla, Robert Kolej'in yüksek öğretim kurumu olarak devamı niteliğinde olan ve Boğaziçi Üniversitesi'nin öncülü sayılan Robert Kolej Yüksek Okulu faaliyete başlamıştır. Lisans ve yüksek lisans eğitimi veren okul, 1971'de Boğaziçi Üniversitesi adını almıştır.

ABD, Türkiye'de gelişmekte olan işçi sınıfını da ihmal etmemiştir. Emekçilerin sosyalist düşünceyle tanışmasını, solcu siyasetçilerle, sosyalist aydınlarla, devrimci üniversite gençliğiyle yakınlaşmasını, onların etkisine girmesini istemeyen ABD, iç siyasette hükümeti, dış politikada ise ABD'yi rahatsız etmeyecek bir sendikal örgütlenmenin gerekliliğini düşünmüştür. Bu örgütlenmenin, ABD'deki gibi sendikacılık temelinde yapılması arzulanmıştır. Sınıf temelli, ideolojik özlü, politik ve mücadeleci olmaması amaçlanmıştır. İşverenle uzlaşmacı bir çizgide hareket etmesi, ücret sendikacılığını benimsemesi, adeta bir tür "sarı sendikacılık" yapması arzulanmıştır. ABD'nin Türkiye'ye bu yönde yaptığı telkinlerin de etkisiyle, sonuçta Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK – İŞ) 1952 yılında kurulmuştur.

1950'li yıllar, İslamcı hareketlerin, iktidarın hoşgörüsünden yararlanarak ve koruyucu kanatları altında gelişerek, toplumda hızla kök saldığı yıllardır. Bu İslamcı hareketler, DP iktidarına koşut olarak ABD'ye de sevgi ve saygıyla bakmışlardır. ABD'yi her zaman, sadece komünist SSCB'ye karşı değil, aynı zamanda aydınlanmacı Avrupa'ya karşı da tercih etmişlerdir. Dahası ABD, İslamcıların gözünde, komünizme karşı mücadelenin bayraktarı olmasının yanında, dinî değerlere bağlı, bunu da teşebbüs hürriyetiyle çok güzel bağdaştırmış bir ülkedir. Bu bağlamda Batı dünyasında örnek alınabilecek tek devlettir. Ayrıca ABD'nin DP'yi desteklemesi, Kemalizme mesafeli hatta karşıt tutumu, Türkiye'deki İslamcı hareketlerin bu ülkeye duyduğu muhabbetin bir diğer nedenidir. ABD yandaşlığını besleyen en temel unsur, komünizm ve SSCB karşıtlığıdır ki bu da İslamcı hareketlerde fazlasıyla belirgin bir tavırdır. ABD'de Cumhuriyetçi Parti'den

Wisconsin Senatörü olan Joseph McCarthy'nin 1950'li yıllarda yaptığı ve tarihe "McCarthycilik" olarak geçen faaliyeti, Türkiye'de de Komünizmle Mücadele Dernekleri yürütmüştür.

İslamcı-muhafazakâr çevrelerin en önemli isimlerinden Necip Fazıl Kısakürek'in, söz konusu çevrelerin o dönemdeki ünlü dergisi *Büyük Doğu*'da, 1959'da yazdığı şu satırlar, ABD sevgisini göstermesi açısından dikkat çekicidir: "Bize düşen, kendi kendimize sahip olarak, Amerika'nın ebedi müttefiki, Amerikalının da 'Sen sensin, ben de ben' tarzında dostu olmaktır... Amerikan politikasını korumakla mükellefiz... Amerikan siyasetini tutmak biricik yol... Amerika'dan nazlı bir sevgili muamelesi görmek biricik dikkatimiz olmalı. Yoksa bir Amerikan bahriyelisinin, iki yana açık bacakları arasında mütalaa ettiği kadından ileri geçemeyiz. Dış siyasetimizde Amerikan siyaseti ve iç bünyemizde Amerikanizm politikasını kendimize tecezzi etmez (birbirinden ayrılmaz) bir siyaset vahidine (tekliğine) göre ayarlamakta büyük ve her işe hâkim bir mânâ gizlidir."[634]

1950'li yılların sonunda ve izleyen yıllarda, sadece Türkiye'de sayıları artan ABD'li sivil ve askerî personelin değil aynı zamanda ABD'den değişim programlarıyla gelen öğretim üyelerinin de istihbarat faaliyeti yaptığına ilişkin ciddi kanıtlar mevcuttur. Örneğin; 1961 ders yılında, Fulbright Değişim Programı çerçevesinde Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne (Mülkiye) misafir öğretim üyesi olarak gelerek "Devlet Sistemleri" konusunda ders veren Prof. Dr. Manfred Wernon, 15 Mart 1961'de ABD Ankara Büyükelçiliği'ne giderek fakültenin öğretim elemanları ve öğrencileri hakkında bilgi vermiştir. Bilgi verdiği kişiler büyükelçiliğin siyasi işler müşaviri, karşılıklı güvenlik işleri müşaviri ve iki dışişleri memurudur. Wernon'un görüşleri, *"confidential"*[635] gizlilik derecesiyle Washington'a gönderilmiştir. Üst yazıda Wernon'dan

634 Necip Fazıl Kısakürek, "Amerika, Dünya ve Biz", *Büyük Doğu*, Sayı: 20, 17 Temmuz 1959

635 Confidential: Gizli, mahrem.

"eğitimli bir siyasi gözlemci" olarak bahsedilmesi, Wernon'un ABD tarafından siyasi gözlemci olarak eğitildiğinin kanıtıdır. Dolayısıyla da SBF öğretim elemanlarının tutumlarını ABD'nin Ankara Büyükelçiliği'ne bildirmesi, şahsi işgüzarlığından kaynaklanmayıp görevinin gereklerinden biridir. Wernon, Mülkiye'nin öğretim elemanları ve öğrencilerinin neredeyse tamamının duygusal açıdan ABD karşıtı olduklarını ifade etmiş, bazı eleştirilerinin kıskançlıktan kaynaklandığını belirtmiştir. Öğretim üyelerinin gelirlerinden ABD'li kadınlara ilişkin yaklaşımlarına, 3. Dünya ülkeleri ve Latin Amerika'daki hareketlere ilişkin düşüncelerinden, Rusya'ya ilişkin tutumlarına kadar pek çok konuda bilgi vermiştir.[636]

ABD'nin Türkiye'deki nüfuzunun pekişmesinde, CIA'nin MİT'le kurduğu yakın ilişkilerin de etkisi büyüktür. Bu öyle yoğun ve derin bir ilişkidir ki MİT'in öncülü olan MAH'ın pek çok memurunun maaşı ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID) tarafından ödenmiştir. Türkiye'yi hem iç siyasette olumsuz etkileyen hem de dış siyasette ülkenin itibarını zedeleyen 6 – 7 Eylül 1955 tarihli olaylar, MAH'ın marifeti olarak tarihe geçmiştir. Türkiye'deki dinleme tesisleri, tamamen bunları kuran ABD'nin elindedir. ABD bu tesislerde çalışanları, özellikle de telefon dinlemesinde görev yapan memurları, maaşa bağlamıştır. Elbette Menderes'in de telefonu dinlenmiştir.[637]

ABD'nin, Türkiye'nin siyaseti, ekonomisi, sivil-asker bürokrasisi, üniversitesi ve toplumsal yapısına ilişkin bilgi almak için elindeki araçları çeşitlendirdiğinin önemli bir kanıtı da 1961'de kurulan ve 1962 – 1971 yılları arasında Türkiye'de faaliyet yürüten Barış Gönüllüleri'dir. İki ülke arasında imzalanan sözleşmeye göre; İngilizce öğretmek ve köy kalkınmasına yardımcı olmak amacıyla gelen Barış Gönüllüleri, Türkiye'nin en ücra köşelerine giderek, gönüllü yardım adı altında, Türk toplumu hakkında ay-

636 Çağrı Erhan, "ABD Arşivleri ve Mülkiye Hakkında Bir Belgenin Düşündürdükleri", *Mülkiye Dergisi*, Ocak -Şubat 1999, Sayı: 214, s. 150-152

637 Yılmaz, age. s. 178

rıntılı ve kapsamlı demografik, sosyolojik bilgilere ulaşmışlardır. Ayrıca misyonerlik faaliyeti de yürütmüşlerdir. Bu açıdan Barış Gönüllüleri; ABD'nin Türkiye'ye yolladığı bilim insanlarının, araştırmacıların, uzmanların, diplomatların ve istihbaratçıların yanı sıra, Türkiye hakkında ayrıntılı bilgi toplamada oldukça işlevsel bir rol üstlenmişlerdir.[638]

6 – 1960'lar: Sorunlu Yıllar Başlıyor

DP; 1950'lerin ikinci yarısından itibaren hem ekonomideki olumsuz gidişat hem artan siyasal baskılar hem de toplumda artan hoşnutsuzluğa koşut olarak, Türkiye'yi yönetmekte zorlanmaya başlamıştır. Nitekim bu durum, 1957 genel seçimlerine de yansımıştır. DP'nin oy oranı azalmış, yüzde 47 olmuştur. Bir diğer ifadeyle muhalefetin toplam oy oranı, DP'yi geçmiştir. Bu dönemde DP, ABD'den beklediği desteği de bulamamıştır. Bunun da etkisiyle SSCB ile yakınlaşmaya yönelmiş ve ABD'nin gözünden düşmeye başlamıştır. Sonuçta 27 Mayıs 1960'taki askerî müdahaleyle iktidardan indirilmiştir. ABD'nin Türk Silahlı Kuvvetleri içindeki gelişmelerden haberdar olduğu ve buna rağmen hükümeti bilgilendirmediği sonraki yıllarda ortaya çıkmıştır. CIA, 27 Mayıs 1960 öncesinde, ordudaki huzursuzluğu öğrenmiş, askerî müdahalenin gelmekte olduğunu bir hafta önceden ABD'deki ilgili birimlere aktarmıştır. Ayrıca, 27 Mayıs'ı hazırlayan kadronun yakın çevresinden bazı isimlerle temas kurarak da gelişmelerden günü gününe haberdar olmuştur.[639] Kaldı ki hükümeti devirip yönetime el koyan askerler de hemen, Türkiye'nin tüm ittifak ve taahhütlerine, ABD'yle imzaladığı anlaşmalara, NATO ve CENTO'ya bağlı olduğunu açıklamışlardır. Nitekim ABD, Türkiye'deki yeni yönetimi tanıdığını 30 Mayıs 1960'ta ilan etmiştir.

27 Mayıs'tan sonra Türkiye, ABD etkisinden kopmamıştır. Fakat ülkeyi yöneten Millî Birlik Komitesi de ardından seçimle

638 Barış Gönüllüleri'nin faaliyetleri hakkında bkz. Gökhan Eşel, *Amerikan Barış Gönüllüleri ve Türkiye'deki Faaliyetleri*, İleri Yayınları, İstanbul, 2016

639 Alpay Kabacalı, *Büyük Dönemeçler*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1995, s. 197

işbaşına gelen sivil hükümetler de, SSCB ile ilişkilerde daha dengeli olmaya özen göstermişlerdir. SSCB'nin komşu bir ülke olduğu gerçeğini göz ardı eden, SSCB'ye ABD'nin ve NATO'nun bakış açısıyla bakmayı yeğleyen DP iktidarının izlediği SSCB politikasından farklı olarak, bu ülkeyle ilişkilere iyi komşuluk çerçevesinde yaklaşmışlardır. Ayrıca bu süreçte, DP yönetiminden farklı olarak, Balkanlar ve özellikle Yugoslavya, Afrika, Uzakdoğu ve Latin Amerika'yla ilişkilerin, Ortadoğu bölgesiyle var olan ilişkiye eşit düzeyde geliştirilmesine öncelik verileceği vurgulanmıştır. Aynı vurgu komşu Arap ülkeleri için de yapılmıştır. Milli Birlik Komitesi yönetimi, DP iktidarının bağımsızlık savaşı veren ülkelere yönelik politikasından da rahatsızlık duymuştur. Başta Bağlantısızlar olmak üzere, Türkiye'nin Üçüncü Dünya ülkeleriyle ilişkilerini yeni bir zemine oturtmak istemiştir. Örneğin; 16 Eylül 1960'ta Cezayir'in Fransa'ya karşı verdiği bağımsızlık savaşını Türkiye'nin desteklediğini açıklamıştır.[640]

Fakat tüm iyi niyetli, Türkiye'nin Milli Mücadele geleneğiyle örtüşen vaat ve söylemlere karşın, uygulamada Türkiye'nin yönü fazla değişmemiştir. DP'nin imzaladığı ve çoğu TBMM onayından dahi geçmeyen ikili anlaşmalara dahi bağlı kalınmıştır. Milli Birlik Komitesi yönetimindeki Türkiye de aynen DP iktidarında olduğu gibi, Batı ve Batı kurumlarına bağlılığını korumuştur. Bunun en önemli sebebi, şüphesiz yapısal bağımlılık ve ittifak ilişkilerinin etkisidir. Dahası Türkiye hem Batı'ya mali açıdan borçludur hem de Batı'dan dış yardım alan ve bunun sürekli olmasına çalışan bir ülkedir. Bu nedenle ABD ile iyi geçinmeye mecburdur. Milli Birlik Komitesi sonrasında seçimle işbaşına gelen hükümetler de gerek mali durumun sıkışıklığı gerek güçlü bir ordu gereksinimiyle ABD ve NATO'yla ilişkilerde aynı tavrı sürdürmüşlerdir.

Türkiye'nin ABD ile ilişkilerde son derece özenli ve dikkatli tutumuna karşın, 1960'lar, Türkiye ile ABD arasında önemli

640 Tuncer, age. s. 425-416

krizlerin yaşandığı yıllardır. Bunlardan ilki, 1960'ta yaşanan casus uçak krizidir. 1 Mayıs 1960'ta Türkiye'den kalkan ABD'ye ait casus uçak (U-2) SSCB hava sahasında düşürülmüştür. ABD'nin, Türkiye'ye haber bile vermeden, Türk topraklarından uçak kaldırıp SSCB hava sahasına yollaması, Türkiye'yi SSCB nezdinde çok zor duruma düşürmüştür. SSCB'nin, sadece ABD'yi değil, ABD uçaklarına faaliyet izni veren ülkeleri de sert şekilde uyarması, kendisine yönelik bir saldırı olursa güdümlü füzeyle karşılık vereceğini açıklaması, topraklarını kullandıran ülkedeki üsleri de vuracağını belirtmesi, Türkiye'yi oldukça tedirgin etmiştir. Ayrıca, SSCB'nin sağ ele geçirdiği casus uçağın pilotunun 1956'dan beri Adana'daki İncirlik Üssü'nde görev yaptığı yönündeki ifadesi Türkiye'yi daha da zor durumda bırakmıştır.

Türkiye'nin ABD yüzünden SSCB'yle yaşadığı bir diğer kriz, 1962'deki füze krizidir. 1959 yılında gerçekleşen Küba Devrimi'nden sonra SSCB'yle ilişkileri hızla gelişen Küba, 1962'de topraklarına SSCB'nin orta menzilli nükleer füzeler yerleştirmesini istemiştir. Küba'nın burada amacı, kendisini SSCB yardımıyla, olası bir ABD müdahalesine karşı korumaktır. ABD de, casus uçakları sayesinde Sovyet füzelerinin Küba'ya yerleştirildiğinden haberdar olmuştur. Bunun üzerine de Küba'nın bölgedeki ABD müttefiklerinden herhangi birine yönelik füze saldırısını, sadece Küba'dan değil, aynı zamanda SSCB'den yapılmış bir saldırı olarak kabul edeceğini açıklamıştır. Saldırıya karşılık SSCB'yi de hedef alacağını belirtmiştir. SSCB ise ABD'nin bu tutumu karşısında geri adım atmamıştır. Küba'ya yerleştirilen füzelerin bizzat Küba'nın çağrısıyla yerleştirildiğini, saldırı değil savunma amaçlı olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca ABD'den Küba'ya saldırmayacağı yönünde güvence istemiştir. Aksi takdirde füzelerin Küba topraklarında kalacağını ilan etmiştir.

ABD ile SSCB arasında Küba'ya yerleştirilen Sovyet füzeleri nedeniyle yaşanan bunalımın 12. gününde SSCB'nin ABD büyükelçisi Dobrynin şunu açıklamıştır: "ABD'nin Türkiye'ye yer-

leştirdiği füzeleri dengelemek amacıyla Küba'ya Sovyet füzeleri yerleştirdik." Bu açıklama Türkiye'yi hem şaşırtmış hem endişelendirmiştir. Çünkü ABD ve Türkiye, 1959'da Türkiye'ye Jüpiter füzelerinin yerleştirilmesi için anlaşmıştır. Füzelerin Türkiye'ye yerleştirilmesi 1960 sonunda tamamlanmıştır. Gelişmiş teknik donanımların montajı ve Türk askerî personelinin eğitimi geciktiği için füzeler ancak Temmuz 1962'de kullanıma hazır hale getirilmiştir.[641]

Sonuçta füzeler nedeniyle Türkiye, ABD – SSCB gerilimi-nin ortasında kalmış ve bu gerilimin doğrudan tarafı olmuştur. Dönemin iki büyük gücünü bir kez daha karşı karşıya getiren bunalım, ABD'nin Küba'yı işgal etmeyeceğine ilişkin güvence vermesi, SSCB'nin de Küba'ya yerleştirdiği füzeleri sökmesiyle sona ermiştir. Türkiye, bunalım süresince ABD'yi desteklemekle birlikte, Türkiye'deki ve Küba'daki füzelerin karşılıklı pazarlık konusu yapılmasına da karşı çıkmıştır. Bunalımın sonunda 1963'te de Türkiye'deki Jüpiter füzeleri sökülmüştür.

1964'te Johnson Mektubu olarak tarihe geçen bunalım ise doğrudan Türkiye ile ABD arasında yaşanmıştır. Gerilim, Kıbrıs sorunu nedeniyle Türkiye'nin Yunanistan'la bozulan ilişkilerinin, Türkiye – ABD ilişkilerine yansımasıyla ortaya çıkmıştır. Diplomatik teamüllere ve yazışmalara aykırı bir üslupla yazılan, son derece küstah ifadeler içeren mektubun görünüşteki hedefi, Türkiye'nin Kıbrıs'a askerî müdahalede bulunmasını engellemektir. Asıl büyük amacı ise Türkiye'yi sert biçimde uyararak ABD'ye mecburiyetini hatırlatıp bağımsız bir dış politika izlemeye çalışmasını önlemektir. ABD Başkanı Johnson'un Başbakan İnönü'ye yazdığı mektup, 5 Haziran 1964 tarihli olsa da, Türkiye mektubun içeriğini tam olarak 13 Ocak 1966'da Hürriyet gazetesinde, Cüneyt Arcayürek'in haberinden öğrenmiştir. Mektubunda hem İnönü'yü ABD'ye davet eden hem de çok ağır ifadeler kullan-

641 *Türk Dış Politikası Cilt: 1*, Ed: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 572-573

dıktan sonra, Kıbrıs'a muhtemel bir Türk müdahalesi sonrası SSCB'nin Türkiye'ye müdahale etmesi durumunda ABD'nin Türkiye'yi korumayabileceğini ima eden Johnson'a, İnönü 13 Haziran 1964 tarihli mektupla cevap vermiştir.[642]

ABD'nin başkentinden Ankara Büyükelçiliği'ne şifreli teleksle gelen mesajı, bilinen adıyla Johnson Mektubunu, Başbakan İsmet İnönü'ye veren dönemin ABD Ankara Büyükelçisi Raymond Hare bile üslubu sert bulmuştur. Büyükelçi Hare sert üslubu durumun hassasiyetine ve de Başkent Washington'un çok telaşlı olmasına bağlamıştır.[643]

Bu gerilimin ardından, ABD'nin dümen suyuna girmeyen İnönü hükümeti 1965'te düşürülmüştür. Aynı yıl yapılan seçimler sonrasında Adalet Partisi (AP) tek başına iktidar olunca, tarihe "Dickson Raporu" olarak geçen raporla, ABD'nin Türkiye'den beklentileri ve hedefleri saptanmıştır. Dickson, 1963 – 1966 arasında Türkiye'deki ABD Yardım Kurulu'nda görev yapan CIA görevlisi bir albaydır. Yazdığı raporu, 1966 yılı Temmuz ayında, Cumhuriyet Senatosu'nda tabii senatör olan Haydar Tunçkanat açıklamıştır. Rapor şöyle başlar:

"... Diğer bazı hususlarla birlikte, 27 Mayıs hükümet darbesi, ekonomik sorunlar ve iç - dış politikada muhalefetle olan ciddi görüş ayrılığımız büyük güçlüklere sebep olmaktadır. Meşhur af ve seçim kanununun değiştirilmesi ile ilgili sorunlar, bize karşı bir birleşmenin mümkün olduğunun belirtileridir. 'Çetin Ceviz'[644] beklendiği üzere, eskiden yaptığı gibi, Atatürk'ün milli politikası, ikili anlaşmalar, üsler vesaire gibi can sıkıcı sorunları tekrar ortaya atmaya çalışarak, hükümete karşı tecavüzlerini artırmaktadır. Bu sebeple, herkes müttefiktir ki; bu tehlike muhalefetin tedrici şekilde parçalanmasını ve bütün arzulanmayan sonuçları ile birlikte

642 Johnson mektubu ve İnönü'nün yazdığı yanıt için bkz. Haluk Şahin, *Johnson Mektubu,* Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2019, s. 139 ve devamı.
643 Şahin, age. s. 30
644 Çetin Ceviz sözüyle İsmet İnönü kastedilmektedir.

sol ve sol eğilimlerin benzeri bir birlik yaratmasını önlemek üzere boğulmasını tahrik eder, hatta buna zorlar... Gerçi Ordu Komutanlığı bizim memleketteki gerçek nüfuzumuzu kabule başlamıştır ama askerler adına bazı müdahalelerde bulunması gözden uzak tutulmamalıdır."[645]

Süleyman Demirel liderliğindeki AP, geniş kitlelerde DP'nin devamı olarak kabul görmüştür. İktidar olurken içerideki büyük sermaye çevrelerinin ve ABD başta olmak üzere dış çevrelerin desteğini almıştır. Fakat buna rağmen, 1960'ların siyasal iklimi, Demirel'in, her zaman ABD'nin istediği yönde hareket etmesini engellemiştir. 60'larda ve ilerleyen yıllarda hem dünya ve ülke dengelerinin hem de muhalefetin zorlamasıyla Türkiye, Ortadoğu siyasetinde nispeten daha bağımsız hareket etmeye çalışmıştır. Bu da ABD'nin çıkarlarıyla çeliştiğinden, Türkiye – ABD ilişkilerini gerginleştirmiştir. O zaman da Türkiye'de kargaşa ve terör baş göstermiştir. Ardından da önce muhtıra, sonra darbe gelmiştir.

Bu bağlamda 1968 yılı, sadece dünyadaki "68 Kuşağı", "68 Hareketi", "68 Ruhu" düzleminde değil, Türk siyasal hayatı açısından da önemlidir. Çünkü Temmuz 1968'de ABD'nin ünlü 6. Filosu'na bağlı gemilerin İstanbul'da, Dolmabahçe açıklarında demirlemesine karşı, sadece Türkiye'nin değil, dünya siyasi tarihinin en önemli ABD karşıtı eylemlerinden biri yapılmıştır. Bu eylem aynı zamanda, ABD askerlerine karşı çıkan devrimci ve solcu gençlere karşı ABD askerlerini savunan muhafazakâr gençler arasında da büyük gerilim yaşanmasına neden olmuştur. 18 Temmuz 1968 tarihinde, bir sandalla Dolmabahçe Rıhtımı'na yanaşan 6. Filo mensubu askerlerden üçü "Yankee go home"[646] sloganıyla denize atılmıştır. Eylemin lideri Deniz Gezmiş'tir. Bir gece kulübünde de 150 kuruşluk hesaba itiraz eden 3 ABD'li denizci dışarı atılmış, üzerlerine boya ve katran fırlatılmıştır.[647]

---

645 Mehmet Emin Değer, *CIA, Kontrgerilla ve Türkiye,* Yenden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2006, s. 162-165

646 "Evine dön, Yanki!" (y.n.)

647 Özgen Acar, "TC ve ABD Nereye? (3)", *Cumhuriyet,* 27.2.2018

Bu gelişmeler hem Türkiye'de ABD karşıtlığını pekiştirmiş hem de dünyadaki gelişmelere koşut olarak ABD politikalarının daha fazla sorgulanmasının önünü açmıştır. Nitekim 1 yıl sonra, Şubat 1969'da, 6. Filo, daha fazla savaş gemisiyle geldiğinde, hem tepkiler artmış hem de solcu gençlerle İslamcı gençler arasındaki kavgada kan dökülmüştür. 16 Şubat 1969'da çıkan ve tarihe "Kanlı Pazar" olarak geçen olaylarda İslamcılar solculara saldırmıştır. İki genç öldürülmüştür. Olaylarda İslamcı gençler, İstanbul Boğazı'nda demirlemiş olan 6. Filo'nun olduğu yönü kıble yaparak namaz kılmıştır.

Bu dönemde, 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlükçü iklimin, solcu düşüncenin güç kazanmasının, 1965 genel seçimlerinde TBMM'ye girmeyi başaran Mehmet Ali Aybar liderliğindeki Türkiye İşçi Partisi (TİP) etkinliğinin, devrimci aydınların ve bilim insanlarının üniversite gençliğiyle birlikte yükselttiği mücadelenin de iç ve dış siyasette yansımaları olmuştur. 1965 genel seçimleri sonrasında, TBMM açıldıktan sonra, Aybar yaptığı ilk konuşmada şöyle demiştir. "Vatanımızın 35 milyon metrekare toprağı Amerikan işgali altındadır... İkili anlaşmalarla Amerikan Devleti'nin üsleri haline getirilmiş bu vatan topraklarına, Amerikalıların izni olmadıkça, devlet kademelerinde hangi yeri işgal ederse etsin, hiçbir vatandaşımız ayak basamaz. Yurdumuzdaki Amerikan üslerine Türk zabıtası giremez, Türk subayı, Türk komutanı, Türk hâkimi giremez, milletin vekilleri giremez, Türk bakanları giremez. Bu üslerden havalanacak uçaklar, füzeler bizim haberimiz olmadan, Büyük Millet Meclisi'nin onayı alınmadan, yurdumuzu her an vahim tehlikelerle karşı karşıya bırakabilir."

Vurgulanması gereken diğer husus 1960'ların ikinci yarısında Türkiye'yle SSCB'nin hem politik hem ekonomik yakınlaşmasının, SSCB'nin Türkiye'deki büyük sanayi tesislerinin yapımında sağladığı çok düşük faizli kredi ve sunduğu teknolojik desteğin, ABD'yi rahatsız ettiğidir. ABD hem bu yakınlaşmadan hem de Türkiye'nin ağır sanayi hamlesinden hoşnut olmamıştır. Türkiye'nin bu dönemde Bağlantısızlar Hareketi ile ilişkilerini ge-

liştirmeye yönelmesi de ABD'nin tepkisini çekmiştir. Türkiye, ABD'den tamamen bağımsız hareket etmeyi başaramasa ve temelde yönünü değiştirmese de 1960'larda nispeten özerk bir dış politika izlemeye çalışmıştır. 1960'larda Soğuk Savaş'ın iki kutbu arasında yumuşama döneminin başlaması Türkiye gibi ülkeler için de nispî özerklik ortamı sağlamıştır.

7 – 1970'ler: İçte ve Dışta Gerilim Tırmanıyor

Türkiye'de 1970'li yılların ilk önemli gelişmesi, 12 Mart 1971 muhtırasıdır. ABD, muhtırayı desteklemiştir. Muhtıradan sonra her ne kadar CHP'li olsa da ABD'ye duyduğu hayranlıkla bilinen Prof. Dr. Nihat Erim, teknokratlardan oluşan bir hükümet kurmuştur. Erim'in en önemli icraatlarından biri, göreve geldikten kısa süre sonra, 1971'de, ABD'nin baskısıyla haşhaş ekimi ve afyon üretimini tamamen yasaklamak olmuştur. Yasak karşılığında ABD Türkiye'ye üç yıllık süre için 35 milyon dolar vermeyi önermiş, Türkiye de bunu kabul etmiştir. Haşhaş ekimi üzerindeki yasağı, 1974 yılında CHP – MSP hükümeti kaldırmıştır.

1970'lerde ABD'nin Türkiye üzerindeki baskısı artarken, Türkiye içindeki sağ-sol, Ülkücü-Devrimci gerilimi de tırmanmıştır. Artan terör eylemleri, ekonomik sorunlar, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı nedeniyle Türkiye'nin dış politikada yaşadığı yalnızlık, siyasi istikrarı olumsuz etkilemiştir. ABD'nin, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı nedeniyle Türkiye'ye yaptığı silah satışını, verdiği askerî kredileri durdurması, verilmesi öngörülen 200 milyon dolarlık askerî yardımı askıya alması, Türkiye'yi iyice zor duruma düşürmüştür. Öyle ki ambargo döneminde, parasını ödediği silahlar bile Türkiye'ye teslim edilmemiştir. Türkiye'nin elindeki ABD malı silahların yedek parçaları dahi Türkiye'ye gönderilmemiştir.

Türkiye'nin 1975'te, İncirlik dahil (NATO görevi saklı kalmak kaydıyla) ABD üslerini kapatması (21 üs ve tesiste 5 bin asker ve sivil personel vardı), ABD'ye verilmiş çok güçlü bir tepkidir. Faaliyeti durdurulan tüm tesisler, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin gözetim

ve denetimine devredilmiştir. ABD'li personelin gümrük vergisi ödemeden yurtdışından mal getirme ayrıcalığı kaldırılmıştır. Getirilen ithal otomobillere vergi uygulanmaya başlanmıştır. Askerî uçakların üsler arasındaki serbestçe dolaşımı sonlandırılmıştır. ABD, Türkiye'den böyle bir tepkiyi hiç beklememiştir. Çünkü Türkiye ile ABD arasında imzalanan anlaşma hükümlerine rağmen, üslerde açıkça ABD'nin mutlak etkisi söz konusudur. Özellikle de İncirlik Üssü çok önemlidir. Bu üs, hukuki açıdan her ne kadar Türkiye'nin malıysa ve ABD'nin askerî varlığı ve faaliyetleri her ne kadar NATO'nun görev ve sorumluluklarına dayandırılsa da, üs pratikte ABD'nin yönetimindedir. 12 Eylül 1978'de, ABD'nin Türkiye'ye koyduğu silah ambargosunu kaldırmasından sonra, 12 Eylül 1980 darbesinin hemen ardından, yeniden ABD kullanımına açılan üsler, özellikle de İncirlik Üssü, günümüze dek ilişkilerdeki en ciddi sorunlardan biri olmayı sürdürmüştür.

NATO faaliyetleri haricinde ABD, İncirlik Üssü'nü kendi faaliyetleri için Türkiye'nin başını belaya sokabilecek şekilde kullanmaktadır. Örneğin; 1958'de İsrail Lübnan'a saldırırken, ABD ona yardım edip İncirlik Üssü'nü de kullanmıştır. Üste, ABD'nin nükleer başlıklı füzeleri vardır. İncirlik'ten kalkan insansız hava araçlarının sınır ötesindeki gözleme faaliyetleri, Irak ve Suriye'ye uçuşlar gibi sayısız örnek mevcuttur. Üsten kalkan ABD hava araçları, hedeflerine giderken Hatay, Gaziantep, Kilis, Şanlıurfa, Kahramanmaraş ve Suriye sınırında konuşlu tüm Türk birliklerinin üzerinden uçmaktadır. Çok yüksek ihtimalle de bunları görüntülemektedir. Ne var ki bu görüntüleri Türk yetkililerle paylaşması gerekirken, paylaşmamaktadır. ABD'ye ait hava araçlarının zaman zaman Türk birliklerinin yerlerinin ve faaliyetlerinin keşfini yaptığı bilgisi de belgeleriyle Genelkurmay Başkanlığı'nda bulunmaktadır. SEİA gereği belirlenen hükümlerde, İncirlik Üssü'nde Türkiye'nin bilgisi, onayı ve denetimi olmayan bir yer söz konusu olmazken, halen kontrol edilmesine dahi izin verilmeyen, Türkiye'nin bilgisi dışında

oluşturulan birimler mevcuttur. ABD'nin halen yasal zeminde olmayan birimleri faaliyetlerine devam etmektedir. Bunların bazılarında Türkiye'nin bekasına yönelik tehditler vardır. ABD'ye ait bazı depolarda, anlaşmalarda yer almayan nükleer başlıklı füzeler bulunmaktadır. Bu depolar Türk yetkililer tarafından kontrol edilememektedir. Adana'da bulunan ABD Konsolosluğu da İncirlik Üssü nedeniyle bulunmaktadır. Türkiye, İncirlik Üssü'nde olup bitenlere tam anlamıyla hâkim değildir.[648]

Kısacası ne anlaşmalar ne de İncirlik Üssü'nde ABD dışında birkaç NATO üyesi ülkenin daha askerlerinin bulunması, üssün fiilen ABD yönetiminde olduğu gerçeğini değiştirmiştir. Fakat 1970'lerde ABD ile yaşanan gerilimler, ulusal savunma, ulusal savunma sanayii ve ulusal dış politika konularında Türkiye'nin biraz olsun kendine gelmesini, bağımlılıktan kurtulmak için bazı adımlar atmasını sağlamıştır. Milli savunma sanayiinde atılan adımların yanında, SSCB'den silah alınması dahi gündeme gelmiştir. Komşu ülkelerle yakın ilişkiler kurmak yoluyla, Türkiye'nin çevresinde bir güvenlik kuşağının oluşturulması, Atatürk'ün bölge merkezli dış politikasının yeniden ve günün koşullarında takip edilmesi gibi konular daha fazla tartışılır olmuştur.

1970'lerin sonunda yaşanan iki önemli gelişme, Şubat 1979'da İran'da yaşanan İslam Devrimi ve Aralık 1979'da SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesi (9 yıl sürmüştür), ABD'nin Türkiye'ye daha fazla yüklenmesine, bunu da 1980'de 12 Eylül darbesiyle tamamlamaya karar vermesine neden olmuştur. Belirtmek gerekir ki ABD'nin hiç istemediği bir gelişme olan İran İslam Devrimi, dünya sahnesine yeni bir gelişmeyi de sokmuştur. Burada yalnızca İslamcı ve anti-komünist olmakla kalmayan, aynı zamanda bütün yabancı etkilerden, özellikle de ABD'den bağımsız hareket etmeye kararlı, aşırı milliyetçi bir İslamcı rejim vardır. Bu durum berraklaştıkça ABD, komşu bölgelerde dost arayışını artırmıştır. Nitekim bir süre sonra Irak, ABD'nin açık teşvikiyle, İran'ın

648 Saygı Öztürk, "ABD'nin gözü kimin üstünde?", *Sözcü*, 22.11.2017

güneybatısını işgal etmiştir. ABD ise Irak'a hem silah hem de bu silahları kullanması için gerekli eğitimi vermiştir. İran İslam Devrimi, ABD'ye, siyasi İslam'ın iki farklı yüzü arasındaki ayrımı yapmayı da öğretmiştir. Bir yanda ABD karşıtı İran modeli vardır, diğer yanda ise ABD destekli Suudi Arabistan ve Pakistan gibi ülkeler.[649] ABD'nin Afganistan'daki cihadı örgütlerken güttüğü asıl hedef ise şudur: Dünya çapındaki 1 milyar Müslümanı SSCB'ye karşı, Afganistan topraklarında bir kutsal savaşta birleştirmek. İkinci bir hedef ise Şii azınlıkla Sünni çoğunluğun arasındaki ayrımı, siyasi bir bölünmeye dönüştürüp böylece İran Devrimi'ni Şiiliğe hapsetmek. Afgan cihadı, gerçekte bir ABD cihadı olmuştur.[650]

ABD, bu iki gelişmeye karşılık vermek için, Yeşil Kuşak Projesi'ni hızla devreye sokmuştur. Proje, SSCB'yi, bu ülkenin çevresindeki Müslüman ülkelerde İslamcı akımları ve iktidarları destekleyerek kuşatmayı amaçlamaktadır. 1977'de dönemin ABD Başkanı Jimmy Carter'ın ulusal güvenlik danışmanı olan Zbigniew Brzezinski tarafından geliştirilen proje kapsamında Türkiye, Pakistan, Mısır, Afganistan özellikle öne çıkan ülkeler olmuştur. ABD; Afganistan'da SSCB işgaline karşı mücadele veren cihatçı grupların yanında, Mısır, Pakistan ve Türkiye'deki İslamcı hareketlere vermekte olduğu desteği de artırmıştır. ABD ayrıca, Cezayir, Fas, Tunus, Suriye ve Irak'ta da İslamcı akımlara büyük destek vermiştir. Projeye ABD'den sonra en büyük desteği veren, bu amaçla ciddi mali kaynak ayıran ülkelerin başında da Suudi Arabistan gelmiştir.

Türkiye hem SSCB'yle sınır komşusu olması hem NATO üyesi olması hem de İslam dünyasının en laik ve en gelişmiş ülkesi olması nedeniyle özellikle önemsenmiştir. Türkiye'yi yöneten kadroların, Türk-İslam Sentezini[651] benimsemiş kadrolar olması

649 Mahmood Mamdani, *İyi Müslüman, Kötü Müslüman,* Çev. Sevinç Altınçekiç, 1001 Kitap, İstanbul, 2005, s. 132

650 Mamdani, age. s. 138

651 Türk-İslam Sentezi, nasıl gerçekte ABD patentli bir İslam anlayışı ise son-

için uğraşılmıştır. Mısır; Sünni Arap âlemindeki lider konumuyla ABD tarafından önemsenmiştir. ABD bu ülkede Müslüman Kardeşler örgütüne büyük destek vermiş, Cemal Abdül Nasır'ın izlerini silmek istemiştir. Pakistan ise hem Afganistan'la sınır komşusu olması nedeniyle Afganistan'daki mücahitlere desteğin ulaştırılması anlamında önemlidir hem de ülkenin silahlı kuvvetleri üzerinde ABD'nin büyük nüfuzu vardır.

8 – 1980'ler: 24 Ocak Kararları, 12 Eylül Darbesi ve Özal

Türkiye-ABD ilişkilerinde, 1980'li yıllar, Türkiye'nin, ABD'yi çok memnun eden 24 Ocak 1980 ekonomik kararlarını almasıyla başlamıştır. Bundan kısa süre sonra, 29 Mart 1980'de, iki ülke arasında Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEİA) imzalanmıştır. 24 Ocak 1980 ekonomik kararlarına çok sevinen ABD, Türkiye'nin serbest piyasa ekonomisine geçişini desteklemek için IMF kredileri, borç ertelemeleri ve askerî yardımlar da dahil olmak üzere, Türkiye'ye 1980-1987 arasında 13 milyar dolar kaynak aktarmıştır.[652] Öte yandan 1980 yılı, 24 Ocak kararlarının yanında, Türk siyasi tarihine, 12 Eylül darbesiyle de geçmiştir. Bu darbenin ABD'nin açık desteğiyle yapıldığı bilinmektedir.

12 Eylül 1980 Darbesi'nin amacını Uğur Mumcu "Türk ekonomisinin liberalizasyonu, Türk lirasının dolarizasyonu, Türk toplumunun İslamizasyonu" sözleriyle özetler. 24 Ocak kararlarının mimarı Turgut Özal, darbecilerin de gözde bürokratıdır. Darbeden hemen sonra ekonomiden sorumlu başbakan yardımcılığına atanmıştır. Sonra da görevinden istifa edip kurduğu Anavatan Partisi (ANAP) ile seçimlere katılmış ve 1983'te başbakan olmuştur. Türk dış politikasının temel ilkeleriyle, geleneksel yönelimiyle çelişen adımlar atmıştır. Orta Asya'dan Balkanlar'a, Kafkasya'dan Ortadoğu'ya dek geniş bir alanda, ABD nam ve hesabına davranmayı, Ortadoğu'da adeta ABD'nin sözcüsü olmayı dış politikasının

raki yıllarda onun yerine yaygın kullanıma girecek olan ılımlı İslam da aynı şekilde, ABD çıkarlarıyla uyumlu bir projedir.

652 Özgen Acar, "TC ve ABD nereye? (8)", *Cumhuriyet*, 3.4.2018

temeline oturtmuştur. Özal'ın ABD adına izlediği bu politika, pek çok uzman tarafından "taşeronluk" olarak nitelendirilmiştir. Özal'ın bu politikası, Türkiye'nin çok önemli sorunlarla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Fakat ABD için gösterdiği çabaya rağmen Özal, ABD'den beklediklerini alamamıştır. İkili ticaret, Özal çok istediği halde, umulan ölçüde artırılamamıştır. Dahası ABD; Türk-Yunan ilişkilerinde, Ege Denizi'ndeki sorunlarda, Kıbrıs meselesinde, sözde Ermeni soykırımı iddialarında Türkiye'yi mutlu edecek adımlar atmamıştır.

12 Eylül 1980 darbesi sonrasında iktidara gelen asker ve sivil kadroların ortak özelliği, ABD'ye olan bağlılıklarıdır. O nedenle, darbe gerçekleştikten hemen sonra, ABD Başkanı'na, Türkiye'deki durum "Bizim çocuklar işi başardı" şeklinde iletilmiştir. O yüzden, 12 Eylül'ün en sevdiği sivil bürokrat ve siyasetçi olan, Nakşibendiliği ile övünen, geçmişte Milli Selamet Partisi'nin (MSP) milletvekili adayı olan, darbeden bir süre sonra da Türkiye'yi yönetmeye başlayan Turgut Özal, ABD başkanları ile yakın olmakla övünmüştür.[653] O sebeple darbe sonrasında hep ABD'ye yakın isimler kilit noktalara gelmiştir. Bunlardan biri de darbenin hemen sonrasında dışişleri bakanı yapılan İlter Türkmen'dir.[654] Meslekten diplomat olan Türkmen, ABD'ye yakınlığıyla o kadar ün salmıştır ki Dışişleri Bakanlığı çevreleri, onun hakkında "Gelmiş geçmiş en Amerikancı bakan. Türkiye ile ABD'nin çıkarları karşı karşıya gelse, ABD'den yana tutum alır" demiştir. Türkmen'in ABD sevgisinin ünü Türkiye sınırlarını da aşmıştır. SSCB Devlet Başkanı Nikolay Podgorny'nin, Türkiye'den Mos-

653 Özal'ın dış politikasının ayrıntıları için bkz. Barış Doster, "Turgut Özal ve Dış Politika", içinde *Cumhurbaşkanları ve Dış Politika*, Der: Haydar Çakmak, Kripto Yayınları, Ankara, 2016

654 Uzun mesleki kariyerinde 1972'de Moskova Büyükelçiliği de bulunan, 1980-1983 arasında dışişleri bakanlığı yaptıktan sonra, yeniden diplomatlığa dönen ve 1991'de emekli olan Türkmen, 1995'te MHP İzmir milletvekili adayı olmuş, fakat MHP barajı aşamadığı için seçilememiştir. Aynı İlter Türkmen, PKK terör örgütü lideri Abdullah Öcalan tarafından 2013'te Akil İnsanlar Komisyonu'na önerilmiştir.

kova'ya giden parlamento heyetinin huzurunda İlter Türkmen'e, "Amerikan casusu" dediği basına yansımıştır.[655]

O dönemde Türkiye, NATO'nun askerî kanadından ayrılmış olan Yunanistan'ın, yeniden dönme isteğine, karşılığında hiçbir koşul öne sürmeden evet demiştir. Darbenin lideri Kenan Evren, bu yöndeki eleştiriler üzerine, eski arkadaşı olan ABD'li NATO Başkomutanı Bernard Rogers'ın ricasını kıramadığını, onun "asker sözüne" güvendiği için onay verdiğini söylemiştir. Fakat mesele bu kadar basit değildir. Çünkü dönemin ABD Ankara Büyükelçisi James Spain, Yunanistan'ın NATO'nun askerî kanadına dönüşünün çok önceden kararlaştırıldığını hatta bu konunun 12 Eylül darbesinin gerekçelerinden biri olduğunu ima etmiştir.[656] Darbeden çok kısa süre sonra, darbe yönetiminin Kasım 1980'de, İncirlik dahil kullanımı askıya alınmış olan ABD üslerini yeniden ABD'nin kullanımına açtığı düşünülürse, darbenin bir diğer önemli gerekçesi daha anlaşılmış olur.

1980'li yıllarda askerî yardımlar da Türkiye'nin beklediğinin çok altında kalmıştır. Bir tarafta ABD'li yöneticiler Türk yöneticilerin daha fazla yardım isteğine karşı koyarken, diğer tarafta Türk liderler de yardımın şartlara bağlanması konusunda hassasiyet göstermişlerdir. Bu durum her iki tarafta da hayal kırıklığı yaratmıştır. Özellikle de ABD yardımının Kıbrıs ve Ermeni konularıyla ilişkilendirilmesi, Türkiye'nin savunma konusunda ABD'ye güvenini ciddi ölçüde sarsmıştır.[657] Fakat buna karşın Türkiye kendisine seçenek oluşturacak adımlar atamamıştır. Bu yönde arayışlara girememiştir.

Soğuk Savaş; 1989 – 1991 arasında Doğu Bloku'nun çökmesi, Varşova Paktı'nın tarihe karışması, Berlin Duvarı'nın yıkılması, SSCB'nin dağılmasıyla sona ermiştir. Türkiye bu gelişmeye hazırlıksız yakalanmıştır. O dönemde Türk kamuoyu uzun süre,

655 Bögün, age. s. 42-43
656 Bögün, age. s. 43
657 Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak*, Nobel Kitap, Ankara, 2016, s. 355

ABD nezdinde Türkiye'nin öneminin artıp artmadığını, azalıp azalmadığını tartışmıştır. Soğuk Savaş boyunca Türkiye, Kurtuluş Savaşı'ndan devraldığı tam bağımsızlık, anti-emperyalizm, aydınlanma, laiklik, sanayileşme hamlesi, bütüncül kalkınma iddiasından kopmuştur. Dış politikada attığı adımlar da ABD'nin yönlendirmeleri ve telkinleriyle uyumlu olmuştur.

Sonuç

Soğuk Savaş döneminde Türkiye-ABD ilişkileri, birkaç istisnai dönem hariç, temelde ABD'nin yönlendirdiği, Türkiye'nin uyum gösterdiği ilişkilerdir. Türkiye'nin, dünya konjonktüründen de yararlanarak nispeten özerk adımlar attığı süreçlerde bile ABD etkisi kendini hissettirmiştir. ABD'nin Türkiye'de siyasetteki derin ve çok yönlü nüfuzu, liberallerden milliyetçilere, İslamcılardan sosyal demokratlara, Kürtçülerden muhafazakârlara hemen her cenahta etkili olmuştur. ABD'ye yönelik eleştiriler, yine birkaç istisnai dönem hariç tutulursa, güçlü bir toplumsal taban ve siyasal çıkış bulamamıştır. Bunda, ABD nüfuzunun siyasetin yanı sıra, sivil-asker bürokraside, akademide, düşünce kuruluşlarında, iş dünyasında, medyada, İslami tarikat ve cemaatlerde, işçi sendikalarında, kısacası toplumdaki çok farklı kesimlerde kök salmış olmasının da payı büyüktür.

Türkiye'de sağ siyasetin hiçbir tonunda, merkezde ve liberal sol siyasette ABD karşıtlığı yoktur. Zaman zaman merkez solda, sadece söylemde ABD karşıtlığı, antiemperyalizm dillendirilir. Fakat bu, bütüncül, tutarlı, kapsamlı ve sürekli değildir. İdeolojik boyutu çok zayıftır. Sağ içinde, İslamcı sağda da Millî Görüş geleneğinde de Batı karşıtlığına, Siyonizm karşıtlığına vurgu, dinî ve kültürel gerekçelerle yapılır. ABD ve NATO eleştirisi, kapitalizm karşıtlığı, tutarlı, kapsamlı ve bütüncül bir antiemperyalist ideoloji üzerinden yapılmaz.[658]

658 Konuyla ilgili bkz. Barış Doster, "Türkiye'de NATO Karşıtlığının Tarihsel ve Siyasal Kökenleri", *Ortadoğu Analiz Dergisi* (ORSAM), Nisan 2012, Cilt: 4, Sayı: 40, s. 31-41

Türkiye – ABD ilişkileri söz konusu olduğu zaman, çok yaygın yapılan yanlışlardan biri de yerli yersiz, olur olmaz biçimde, ilişkilerin, "stratejik ortaklık" ilişkisi olarak nitelenmesidir. Bu çok büyük bir yanlıştır. Çünkü ABD'nin dünya üzerinde iki stratejik ortağı vardır: İngiltere ve İsrail. Bu iki ülke dışında Kanada ve Avustralya bile stratejik ortak olarak görülmezler. Dünya egemenliği peşindeki ABD ile ulusal varlığını korumaya çalışan Türkiye'nin "stratejik ortak" olduğunu söylemek, hayatın gerçeklerinden kopuk, maddi temeli olmayan soyut bir iddia ileri sürmektir. Böyle bir iddiada bulunmak siyasi varlığını dış destekte arayan bir anlayışın dışavurumudur. Türkiye'de hükümetler değişir fakat bu anlayış değişmez. Bakanlar, başbakanlar, parti başkanları sürekli aynı şeyleri söyler.[659]

Türkiye'deki bir diğer yaygın ve yanlış kanaat de ABD'yi Cumhuriyetçi bir başkan yönettiği zaman, Türkiye – ABD ilişkilerinin daha iyi yönde seyredeceğidir. Bu yaygın ve yanlış kanaat şuna dayanır: ABD'de Cumhuriyetçiler dış politikada sert güce, askerî boyuta daha fazla önem verirler. Bu bağlamda NATO'nun ikinci büyük ordusuna sahip Türkiye'nin değerini daha iyi bilirler. Demokratlar ise insan hakları, demokrasi, özgürlük, hukuk devleti gibi konularda daha duyarlıdırlar. Türkiye'yi de bu meselelerde sıkıştırmaya daha çok eğilimlidirler. Bu düşünce yanlıştır. Çünkü ABD dış politikasında Cumhuriyetçiler ile Demokratlar arasındaki tutum farkı, Türkiye'de sanılanın aksine büyük değildir. Benzetmek gerekirse, Coca Cola ile Pepsi Cola arasındaki fark kadardır. Hele de ABD'nin dünya üzerindeki iki stratejik ortağı olan İngiltere ve İsrail'e ilişkin tutumları büyük ölçüde benzeşir. Demokratların, başka ülkelere ve uluslararası örgütlere ilişkin olumlu tutumu, Cumhuriyetçilerden daha yüksek olsa da, dış po-

659 Metin Aydoğan, *Geri Dönüşten Çöküşe*, Gözgü Yayıncılık, İzmir, 2018, s. 51

litikaya fazla yansımaz. ABD, ilkesel değil pragmatik davranır.[660] Türkiye'deki bu yaygın yanlışa karşın, ABD karşıtı tutumun çok net olduğu ve hatta bir ölçüde ABD'yle ikili ilişkilere de yansıdığı Latin Amerika ülkeleri vardır. Küba bunların başında gelir. Buna son yıllarda Venezuela eklenebilir. 1960'larda Dominik Cumhuriyeti'nde de ABD karşıtlığı yüksek seyretmiştir.[661]

ABD, dış politikada Türkiye'yi bir Avrupa ülkesi olarak görmemiştir. Bunun sadece siyasi, coğrafi, tarihsel, kültürel nedenleri yoktur, başka nedenleri de vardır. Öncelikle şunu görmek gerekir: ABD'nin Avrupa'da yeteri kadar müttefiki bulunmaktadır. Türkiye'ye Avrupa'da değil, Ortadoğu'da, Kafkaslarda, Karadeniz'de, Akdeniz'de ihtiyaç duymaktadır. Türkiye'yi bu bölgelerde kullanmaya çalışmaktadır. ABD; Türkiye'nin komşusu değildir, ilk sıralarda gelen dış ticaret ortaklarından, ihracat pazarlarından biri de değildir. Fakat iki ülkenin ilişkileri ABD emperyalizminin ihtiyaçları ve Türkiye'nin bağımlılıklarından dolayı iç içe geçmiştir. Türkiye'nin ne komşularıyla, ne "iki devlet – tek millet" olarak nitelediği Azerbaycan'la, ne diğer Türk Cumhuriyetleri'yle ne de İslam ülkeleriyle ilişkisi, ABD ile ilişkisi kadar yoğun, derin, kapsamlıdır.

ABD'nin dünya siyasetini, ekonomisini şekillendirmede, müttefikleri için güvenlik üretmede elinde önemli kozlar vardır. BM, Dünya Bankası, IMF, NATO gibi... bu örgütler arasında özellikle NATO'ya dikkat etmek gerekir. Çünkü NATO, öne sürülenin aksine sadece bir savunma ve güvenlik örgütü değildir. Bunun çok ötesinde dış siyasetten iç siyasete, ekonomiden bilim dünyasına dek her alanda işlevi olan bir kuruluştur. Daha açık bir ifadeyle

660 ABD'de Cumhuriyetçilerin ve Demokratların dış politikaya ilişkin yaklaşımları için bkz. Peter Hays Gries, *The Politics of American Foreign Policy, How Ideology Divides Liberals and Conservatives over Foreign Policy?*, Stanford University Press, Stanford, California, 2014

661 Latin Amerika'daki ABD karşıtlığı için bkz. Alan McPherson, *Yankee No! Anti Americanism in US-Latin American Relations*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusets, 2006

ABD emperyalizminin saldırı ve işgal aygıtıdır. ABD çıkarlarını NATO müttefiki ülkelere dayatan, onların iç siyasetlerinde kurumsallaştıran bir teşkilattır. ABD de tüm bu örgütleri, kendi dış politika amaçları doğrultusunda kullanır. O nedenle Türkiye – ABD ilişkileri düşünüldüğünde, ABD'nin bu örgütler aracılığıyla Türkiye üzerinde kurduğu baskı mutlaka hesaba katılmalıdır. Yapısal sorunlar, devlet kapasiteleri, ittifak ilişkileri, bağımlılıklar, ticari münasebetler göz ardı edilmemelidir. Türkiye'nin ABD'ye çok yönlü bağımlılığı dikkat çekerken, ABD açısından böyle bir durum söz konusu değildir. Sadece Türkiye'nin jeopolitik konumu, stratejik önemi ve ordusu önemlidir. Dahası, ABD'nin Ortadoğu'da bir Kürt devleti kurma niyeti (temeli Wilson Prensipleri'ne kadar gider, 1960'larda da tekrar Türkiye'nin önüne konmuştur), sözde Ermeni soykırımı iddialarına ilişkin tutumu, PKK ve FETÖ gibi terör örgütlerine verdiği destek, Türkiye'nin hayati çıkarlarıyla her daim çelişmektedir.

X

Hayal ile Gerçeklik Arasında İslamcı İktidar: Hamidizm Üzerine

Barış Zeren[662]

Kritik bir dönemdi; Haziran 2015 seçimleri ardından Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) meclis çoğunluğunu yitirmiş, hükümet kurulamadan 1982 Anayasası döneminde münferit olarak cumhurbaşkanınca genel seçimler yenilenmiş, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) o güne kadarki tutumundan tam bir dönüşle AKP'yle ittifaka koşmuştu. Hız önemliydi: Mayıs 2016'da Başbakanlık makamına getirilen Binali Yıldırım ilk grup toplantısında "Cumhurbaşkanı'mızın milletiyle ilişkisindeki fiilî durumunu anayasaya uygun hale getirmek en önemli işimizdir" diyerek MHP lideri Devlet Bahçeli'nin de yineleyeceği çerçeveyi çizmiş ve "Türk-tipi başkanlık sistemi" için çalışmalara başlanmıştı. AKP-MHP uzlaşması sonucu 316 milletvekilinin imzasıyla 10 Aralık 2016'da bir anayasa değişikliği teklifi TBMM Başkanlığı'na sunuldu. Teklifi sunan AKP Genel Sekreteri Abdülhamit Gül, tasarının gerekçesini "Yürütmedeki iki başlılık çatışmasının rejim krizine dönüşme riskini" ortadan kaldırmak olarak açıklıyordu.[663] Teklifi alan, AKP'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na getirdiği İsmail Kahraman'dı. Kahraman'ın radikal Siyasal İslam terminolojisi

662 Dr. Öğretim Üyesi, Işık Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü

663 "Anayasa Değişikliği Teklifi TBMM'ye Sunuldu", *BBC Türkçe*, 10.11.2016, https://www.bbc.com/turkce/38276086 (erişim 10.10.2018).

içinden söylemi kamuoyunda zaten yeterince dikkat çekiyordu ama teklif sunulduktan kısa süre sonra "Abdülhamit Han indirilmemiş olsaydı Birinci Cihan Harbi çıkmayacaktı" gibi abartılı bir tezahüratta bulunması, belki de ömrü boyunca savunduğu bir doktrinin gerçekleştiğini görme heyecanındandı.[664] Dile kolay; İslamcı siyasetin gençlik içinde hızla örgütlendiği 1967-69 yıllarında Milli Türk Talebe Birliği Başkanlığı yapmış, solun 6. Filo'yu protesto kampanyalarına karşı propagandalara girişmiş, İslamcı siyasetten kopmadığı gibi 1986'da kurduğu Birlik Vakfi'yla Tayyip Erdoğan'a belediye başkanlığı döneminde kadro sağlamış kıdemli bir İslamcı olarak bir belleğin temsilcisiydi.[665]

Buradaki tek çelişki, Meclis'i kapatıp anayasayı rafa kaldırmasıyla ünlü bir padişaha tam da meclisin tepesinde hayranlık ifade ediliyor olması değildi. İronik olan; parlamenter sistemin ilgasına gerekçe gösterilen bütün o "fiilî durum" ve "yürütmede iki başlılık" gibi düğümlerin AKP'nin ürünü olmasıydı. Bahçeli'nin tanımıyla "Başkanlık sistemi bir güvenlik duvarıydı" belki ama bu güvenlik duvarına ta 2007'de başbakanın yanında cumhurbaşkanını da halkın seçimine bağlayan AKP icadı anayasa değişiklikleri ve izleyen krizler nedeniyle gerek duyulmuştu.[666] Başka deyişle Siyasal İslamcılık, kendi yarattığı krizlere yine kendisini tek çare olarak gösterme peşindeydi.

Böyle bir kriz sihirbazlığına Abdülhamit propagandasının eşlik etmes, bu yazının odak noktasıdır. 2002'de liberallerin tezahüratlarıyla yola çıkıp 2016'da Hamidizme varmanın bütün güncel ve konjonktürel niyetleri aşan bir yanı var. 2015'ten beri televiz-

664 "İsmail Kahraman: II. Abdülhamid Han indirilmemiş olsaydı Birinci Cihan Harbi çıkmayacaktı", *Hürriyet*, 4.11.2017

665 Şu haberde Kahraman'ın 1960'lı yıllardan itibaren Milli Türk Talebe Birliği içindeki faaliyetlerine ilişkin olaylar ve belgelere değinilmiştir: "İsmail Kahraman Geçmişini Gizliyor" *Cumhuriyet*, 24.11.2017; ayrıca bkz. Fulya Atacan, "Explaining Religious Politics at the Crossroad: AKP-SP," *Religion and Politics in Turkey* içinde, (Der.) Barry Rubin, Ali Çarkoğlu (New York: Routledge, 2006) 45-58: 53

666 "Başkanlık sistemi güvenlik duvarı" *Yeni Şafak*, 27 Mayıs 2018

yon dizilerinde bir mahalle kabadayısı misali İngiliz elçisine tokat atan Abdülhamit imajı siyasetin tepesindeki ironinin eğitimsiz kitleleri de fethetme girişimi değil yalnızca. 2018 itibariyle Abdülhamit'i yüceltme kampanyası, Türkiye'nin güncel krizini "yüzyıllık bir Abdülhamitsizliğe" bağlayarak kimi muhafazakâr tarihçileri bile tereddüde sevk edecek kadar dizginsiz hâle gelmiş durumda. Krizle birlikte büyüyen bu Hamidizm iştahı, bizleri bu ikisini aynı bünyenin nöbetleri olarak görmeye çağırıyor.[667]

Öncelikle liberalizmle başlayıp istibdatla son bulma senaryosunun pek de özgün olmadığını belirtmek gerekiyor. Sovyetler Birliği'nin çözülmesi ve dolayısıyla 20. yüzyılın bitmesi ertesinde özellikle sosyal bilimlerde "geçiş toplumları" olarak adlandırılan ve en başta da sosyalizmden çıkmış ülkeler üzerine incelemeler hızla artmıştı. Bu incelemeler, kendi bakış açılarıyla, totaliter ve bürokratik rejimler altındaki toplumların kısıtlarından kurtulup liberal, demokratik düzene doğru değişme süreç ve potansiyellerini odağa alıyorlardı. Kuşkusuz, söz konusu bakışın altında liberalizmin kesin zaferini biraz erken de olsa ilan eden "tarihin sonu" tezahüratlarını okumak mümkündü. Ama özellikle 2008 dünya ekonomik krizi konjonktüründe bu liberal iyimserlik değişmiş görünüyor. Özellikle Rusya'da Putinizm ve Asya'daki çeşitli modellerin ağırlığını hissettirmesiyle birlikte "melez rejimlerin" liberal demokrasiye geçiş yolundaki eksik demokrasiler değil; seçim manipülasyonu, devlet kaynaklarının istismarı, medya tekeli kurulması gibi yöntemlerle birlikte liberal demokrasilere atfedilen çok partililik, seçimler, hatta kimi örneklerde "bağımsız" ama bağlayıcı olmayan bir yargı aygıtı gibi bazı nitelikleri de koruyan, yerleşmiş otoriter rejimler olduğu kabul edildi.[668] Söz konusu melez rejimlerin ya da sağcı militan-demagojik siyaset-

667 Şükrü Hanioğlu, "Tarihselleştirme ve Rol Modelliği", *Sabah*, 4 Mart 2018

668 Steven Levitsky ve Lucan A. Way, *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 3-4, 6. Putinizmin gelişimi ve tanımı üzerine Türkçede bir inceleme için bkz. Barış Zeren, "Putinizm ve Kriz: Restorasyondan Sonra", *İktisat Dergisi*, sayı: 523 (Ağustos 2013) s. 20-30

lerin çeşitli versiyonlarıyla ABD başta olmak üzere Arjantin gibi Latin Amerika ülkelerine ve merkez Batı ülkelerine de sıçramış olması parlamentarizmin daha geniş ölçekte, küresel olarak iflası ettiğini gösteriyor.

Meselenin diğer yönünde ise Türkiye'de yaşanan süreci anlama zorunluluğu var. Bu anlamanın önündeki başlıca engel, genel olarak bilimlerin önündeki engelle aynı: Hamidizmin görünen boyutları ile gerçek boyutları arasındaki karşıtlık. Bir "istibdat" rejimi olarak Hamidizmin yalnızca savunucularının değil giderek muhaliflerinin de zihinlerini işgal etmiş kudretli, merkeziyetçi bir model olma görüntüsü ile devletin tarihsel uçurumdan aşağı ağır ağır yuvarlanması gerçeği arasındaki uçurum, kafalardaki Hamidizmi unutup yaşanan Hamidizme eğilerek aşılabilir.

Kuşkusuz, Türkiye'deki İslamcı iktidarın "Türk tipi" versiyonunu, yani orijinal yanlarını enine boyuna ortaya çıkarmak ve bunu dünya örnekleriyle karşılaştırmak bu yazının sınırlarını aşıyor. Ama önce yaşanan haâliyle, yani "reel" Abdülhamit rejimini betimleyip ardından Nisan 2017 referandumuyla yerleştirilen rejimin hangi politik kaygılar üzerine yükseldiğini ve bunların devlet düzenine nasıl yansıdığını göstermenin bu yolda katkı sunacağını düşünüyorum.[669]

669 Yazı boyunca gözeteceğim bir noktayı burada vurgulamakta yarar var. Yazıda Hamidizmin günümüzle bağlantısı tartışırken, Türkiye'de 19. yüzyıldan beri var olmuş, tarih aşırı bir "muhafazakâr" devlet geleneğinin sürekliliğinden söz ettiğim düşünülmemeli. Bazı liberal çevrelerde kendini belli eden bu bakış, Abdülhamit'e sahip olmadığı bir kudret atfederken Türkiye'deki politik ve toplumsal mücadelelerin devrimci etkisini de silikleştirmektedir. Burada Abdülhamit dönemine uzunca yer vermemin bir nedeni aslında tam da bu yersiz mitleştirmenin önüne bir nebze geçebilmektir. Aradaki farklar barizdir; Nisan 2017 rejimi, 20. yüzyıldan Abdülhamit'in sahip olmadığı bir yönetim teknolojisi ve idari aygıt devralmıştır ve bugünkü İslamcı iktidar yerleşik devlet kurumlarına karşı Abdülhamit'ten çok daha tasfiyeci davranabilmektedir. Bunun dışında, Abdülhamit istibdadında Osmanlı devletinin aldığı biçimsizliğin bugünle benzerlikler oluşturması bakımından, aşağıda açıklayacağım gibi Hamidizmin günümüz rejimini anlamada iyi bir metafor oluşturduğunu kabul ediyorum. Abdülhamit'e

Söz konusu Nisan 2017 rejiminin İkinci Abdülhamit'ten esinlenmiş bir model, hatta proje olduğu iddiası hem geçerli hem yaygındır. İslamcılık açısından "Ulu Hakan" devri, cumhuriyetin gençlik yıllarından beri bir tür kurucu mit işlevi görmüştür. Bu gramerin başlıca kaynağı olan *Ulu Hakan*'ın yazarı Necip Fazıl'ın söylediklerine bakılırsa, 1940'lı yıllara dek "velî" saydığı birinden işittikten sonra 1943 yılından itibaren Abdülhamit'i ilk kez sahiplenen kendisiydi.[670] 1960'lı yıllarda İslamcı öğrenci örgütleriyle irtibata geçip bunlara fikrî bir çerçeve vermeye çalışan Kısakürek, Abdülhamit dönemini ideal bir devlet düzeni olarak çizme girişiminden de geri durmamıştı. Dolayısıyla 2017 yılının gerek Meclis Başkanı'nı gerek Genelkurmay Başkanı'nı gerek başka AKP'li kadroları etkilemiş olan Necip Fazıl'ın fikirleri, Nisan 2017 tasarımına da pekâlâ sızmış olabilir.[671] Nitekim, yalnızca

ilişkin akademik tarih çevrelerinde de görünen söz konusu anlayışın tarih yazımı açısından eleştirisi için bkz. Nadir Özbek, "İstisna Hali: 'Devletsiz', 'Abdülhamitsiz' Osmanlı-Türkiye Tarihi Yazmanın İmkanları" *Toplumsal Tarih*, Sayı: 301 (Ocak 2019), s. 46-53

670 Necip Fazıl Kısakürek, *Ulu Hakan: İkinci Abdülhamid Han*, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları, 1998, 6,10. Söz konusu "velî" muhtemelen Necip Fazıl'ın intisap ettiği şeyhi Abdülhakim Arvasî'ydi ve Arvasî'nin 1943 yılındaki ölümünden sonra bu propagandaya girişmişti.

671 İsmail Kahraman, Necip Fazıl'la MTTB döneminde ilişkide olduğunu söyleyerek "çok emeği var bizde" demektedir: "TBMM Başkanı İsmail Kahraman: MTTB'nin o havası olsaydı 80 darbesi olmazdı", 22.7.2017, http://www.iha.com.tr/haber-tbmm-baskani-ismail-kahraman-mttb-nin-o-havasi-olsaydi-80-darbesi-olmazdi-659731/ (erişim 12.10.2018). Dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hulusi Akar'ın da küçükken Kayseri Büyük Doğu Cemiyeti'nde Necip Fazıl Kısakürek ve Abdullah Gül'le fotoğrafı sosyal medyada yayınlanmıştı: "Hulusi Akar Necip Fazıl'ın Yanından Çıktı", *OdaTV*, 29.4.2017, https://odatv.com/hulusi-akar-necip-fazilin-yanindan-cikti-2904171200.html (erişim 30.4.2017). Bu fotoğraf, aslında bir gün önceki bir başka haberin yankısıydı. İngiltere'de Exeter Üniversitesi'nde 1976-1978 yılları arasında eğitim alan ve 80'li yıllardan sonra giderek ün kazanan üç İslamcı figürün, Fehmi Koru, Abdullah Gül, Şükrü Karatepe'nin birlikte fotoğraflarını da Hulusi Akar'ın çektiği Türker Ertürk tarafından dile getirilmişti: Türker Ertürk, "O Fotoğrafı Çeken Hulusi Akar'dı" *OdaTV*, 28.4.2017, https://odatv.com/o-fotografi-ceken-hulusi-akardi-2804171200.html, (erişim 30.4.2017). Akar'ın Genel-

İslamcı kesim değil Cumhuriyetçi yazarlar içinde de AKP'nin iktidarının Necip Fazıl'ın başyücelik devleti dediği şeyden esinlenmiş bir proje olduğu kanısında olanlar vardır.[672]

Bununla birlikte, bu bağlantı fazla kolay ve mekanik olup ancak bugünkü rejimi hazırlayanların niyetlerini kısmen açıklayabilir. Bir rejim kurulurken ne niyetler belirleyici olur, ne de kafada çizilmiş bir doktrin uygulanabilir. Necip Fazıl da kurucu bir doktrin çizmeye yetecek bir fikrî birikime sahip değildir. Hatta genel olarak Siyasal İslam'ın kurucu ya da tutarlı bir devlet doktrinine sahip olduğu bile fazlasıyla kuşku götürür. Bu konuya eğilen literatür, sahada bir "İslami Leviathan" bulmakta zorlanmakta, İslamcılaştırma'nın devleti uzun dönemde yaşatacak bir güç sağlamadığını saptamaktadır.[673] Bu saptamayı, AKP döneminde gündelik yaşamın içinde gözlemlenen sayısız idari ve hukuki saçmalıkla resmî görevlilerin bilgisizlik ve liyakatsizliklerini ortaya koyan sayısız gaflarını sergileyerek değil, tam da "ideal modelin oluşumu" üzerinden tartmak mümkündür.

Nitekim, Abdülhamit'ten bir kurucu mit yaratmaya yönelik bütün çabalara rağmen ne Necip Fazıl ne de daha sonraki muhafazakâr düşünce buradan bir hâkim devlet modeli, hatta imajı çıkarabilmiştir. Çünkü bu padişaha atfedilen ya da yüklenen bütün akıl ve önem, imparatorluğun bu dönemde yaşadığı dehşetengiz toprak ve egemenlik kaybının somutluğu karşısında çaresiz

---

kurmay Başkanlığı döneminde de radikal İslamcı isimlere özel hassasiyeti kamuoyunun dikkatini çektiğinden bu network'le ilişkisinde bir tutarlılık olduğu söylenebilir: "Hulusi Akar'dan Yeni Akit Yazarına 'Geçmiş Olsun' Ziyareti", *OdaTV*, https://odatv.com/hulusi-akardan-yeni-akit-yazarina-gecmis-olsun-ziyareti-1305171200.html, (erişim 30.4.2017) ya da MİT Müsteşarı Hakan Fidan'la İslamcı yazar Nuri Pakdil'i ziyaretleri: "Hulusi Akar ve Hakan Fidan'dan yazar Nuri Pakdil'e sürpriz ziyaret", cnntürk, 30.1.2017, https://www.cnnturk.com/turkiye/hulusi-akar-ve-hakan-fidandan-yazar-nuri-pakdile-surpriz-ziyaret (erişim 30.4.2017)

672 Örneğin Özdemir İnce, *Başyücelik Devleti*, İstanbul, Tekin Yayınevi, 2018

673 Seyyed Vali Reza Nasr, *Islamic Leviathan: Islam and the Making of State Power*, Oxford, Oxford University Press, 2001, s. 168

kalmaktadır. Bu nedenle, Necip Fazıl'ın *Ulu Hakan*'ı Tanzimat Batıcılığına hakaretler yağdırırken Abdülhamit'i sorumluluklarından beraat ettirmeye çalışan bir apolojetik metin olmaktan ileri gidememektedir. Kıbrıs'ın Britanya'ya bırakılması, Mürzsteg programıyla Rumeli'de Osmanlı egemenliğinin büyük devletlerce paylaştırılması, Mısır'da Britanya işgaline göz yumulması, aynı şekilde Makedonya'daki tavizler verilmesi, Berlin Anlaşması'nda Bulgaristan'dan koparılmış olmasına rağmen Doğu Rumeli Vilayeti'nde Bulgaristan darbesine göz yumulması, Yunanistan'la savaşın kazanılmasına rağmen Tesalya'nın masada bırakılması, tabii Düyun-u Umumiye ile bir devletin egemenliğinin en temel iki alametinden biri olan vergi toplamanın Batı kurullarına doğrudan teslimi; bütün bu uzayıp giden devasa liste karşısında Abdülhamit ancak mikro ölçekte, büyük devletler arasında ittifak arayarak ve düşmanları birbirine kırdırarak ayakta kalmaya dayalı ince zekâ örnekleri keşfetme yoluyla övülebiliyor. Makro ölçekte ise Abdülhamit kendisinden önceki Tanzimat döneminin ve kendisinden sonraki Jön Türk döneminin, kendi döneminde de türlü "masonik" iç düşmanların günahlarının mağdurudur.[674] Ne olursa olsun, sonuçta anayasa ile meclisi, memleketi dış tehditten ve çöküşten kurtarma adına rafa kaldırarak (fiilen feshederek) ülkeyi dış tehdit ve çöküşten kurtaramamış bir padişah portresi, gözlerden saklanamayacak kadar ortadadır.

674 Daha sonra özellikle tarih disiplininde yoğunlaşmış olan muhafazakâr düşünce, Necip Fazıl'ınkinden daha "nesnel" ve soğukkanlı yöntemlerle Abdülhamit'in bu sicilini gerekçelendirecek bazı dayanaklar bulmaya yoğunlaşmıştı. Abdülhamit'in tahta çıkışının yüzüncü yıldönümüne denk gelen doktora teziyle Engin Deniz Akarlı bu arayışlara başlıca kaynaklardandır; Engin Deniz Akarlı, *"The Problems of External Pressures, Power Struggles, and Budgetary Deficits in Ottoman Politics Under Abdulhamid II (1876-1909): Origins and Solution"* (doktora tezi, Princeton University, 1976). Feroze A. K. Yasamee ise Türkçeye yeni çevrilen incelemesinde iddialı bir arşiv incelemesiyle Abdülhamit'in özellikle 1890'lara kadarki uluslararası politikasında büyük taktik başarılar bulmaya girişmiştir, ama bu inceleme, ağaçlardan ormanı görememe sorununa örnek kabul edilmelidir: Feroze A. K. Yasamee, *Abdülhamid'in Dış Politikası*, Çev. Yusuf Selman İnanç (İstanbul: Kronik Yayınları, 2018), özellikle son bölüm. Ayrıca, Abdülhamit dönemine ilişkin tarihyazımının bir tartışması için Nadir Özbek, "Modernite, Tarih ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi Tarihçiliği Üzerine Bir Değerlendirme" *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 2 (2004): 71-90.

Peki, saltanatı "güçlü devlet" imajıyla bu denli çelişen bir figürde Türkiye İslamcılığı ne bulmakta, kendisini bu mit aracılığıyla düşünürken nasıl bir anlayış dışa vurmaktadır? Deyim yerindeyse, Abdülhamit özleminin alt metninde ne yatmaktadır?

Bu sorunun yanıtı, Abdülhamit'in şahsında somutlaşan rejimin özel bir rejim olduğunu saptamaktan geçiyor. Bunun için yeni bilgilere ihtiyacımız yok; bu çerçeveyi belirlemek için bazı şeyleri anımsamak yeterli. Sultan Abdülhamit iktidarı, anayasacı muhalefetin gözetimi altında tahta çıktığı 1876 yılında değil, Meclis'i tatil ettiği 1878 yılında başlamıştır. O tarihte Rus orduları İstanbul kapılarına dayanmış ve Osmanlı payitahtı, boğaza demirleyen Britanya donanmasının korumasına kalmıştı. Sultan Abdülhamit, bu dış tehdit karşısında meclisi dağıtıp anayasayı rafa kaldırdığında parlamento karşısında kendisine tanınmış olağanüstü yetkileri kullanıyordu. Hukuksal planda, kurulan rejimi, –anayasal çerçeveyi sürdürme iddiasını da elden bırakmayan– sınırları belirsiz bir tür olağanüstü hal olarak değerlendirmek mümkündür.[675] Nitekim Kanun-ı Esasi kâğıt üzerinde hep yürürlükte kaldı ve devlet salnamelerinde yayımlanmaya devam etti.[676] Alınan önlemin tanımı gereği, kriz bitince olağanüstü hâl de bitecek, Kanun-ı Esasi olağan işleyişine geri dönecek, kaldırılan anayasal haklar yeniden yürürlüğe girecekti. Ne var ki 1908 yılına kadarki otuz yıl boyunca Yemen'den Kosova'ya, Anadolu'dan Mısır'a kriz hiç bitmedi. Başka deyişle, Devr-i Hamidi bir sürekli olağanüstü hâl rejimi olarak yaşandı.

Kriz, bu otuz yıllık iktidarın temel gıdasıydı. Özellikle Bulgar, Yunan, Sırp, Makedonya komitacılıkları ve kilise kavgalarıyla tam bir *bellum omnium contra omnes*[677] örneği olan Makedonya'da vilayet sınırları -Kosova, Manastır ve Selanik vilayetleri- sürekli

675 Noémi Lévy-Aksu, "An Ottoman Variation on the State of Siege: The Invention of the *İdare-i Örfiyye* during the First Constitutional Period," New Perspectives on Turkey, Cilt 55, Kasım 2016, s. 22.

676 M. Akif Aydın, "Kanun-ı Esâsî", *TDV İslam Ansiklopedisi* Cilt: 24, Ankara, TDV, 2001 s. 330

677 *bellum omnium contra omnes*: (Lat.) Herkesin herkesle savaşı. Anayasa literatüründe toplum sözleşmesi öncesi dönemi (doğa durumunu) anlatmak için sıkça kullanılan bu kavram, Rumeli'deki karmaşık mücadele tablosunu da betimlemektedir.

bir büyük devletin müdahalesine gerekçe oluşturmasına rağmen buralarda krizin sürmesi Hamidist stratejinin önemli bir parçasıydı. Rastlantı değil: 1912 yılında Balkan Savaşları patladığında Abdülhamitçiliğin (kimine göre de Abdülhamit'in) esas söylemi, Jön Türklerin Balkan milliyetçilikleri arasında çatışmaya neden olan "kilise ve mektepler sorununu" çözmekle suçlanmasıdır. Jön Türklerin bu sorunu gerçekten çözüp çözemediği, bunun Balkan devletlerinin birleşmesine engel oluşturup oluşturmayacağı tartışması bir yana, bu son derece yaygın argüman, Abdülhamitçiliğin kriz rejimini ne denli içselleştirdiğini de anlatmaktadır.[678] Çok övülen Abdülhamit dengeciliği, muhafazakârlığın yer yer hayranlıkla söz ettiği o hassas ve ince müdahaleler, böyle bir sürekli dengesizliğin sürdürülme adımlarıdır.

Kriz bağımlılığının egemenlik anlayışında yol açtığı farklılıklar ilginçtir. Abdülhamit'in ortaya koyduğu iktidar anlayışının, anayasal egemenliğe olan aykırılığı felsefi bir boyut almıştı. Ana fikri "toplum sözleşmesi" olan anayasal egemenlik, bunu ulusal egemenlikle, dolayısıyla belli sınırlar içinde yaşayan insanların hukuksal eşitliği üzerinden çözme iddiası; dolayısıyla toprak egemenliği ve giderek "vatan" kavramı gibi normlar bu rejimde silileşiyordu. Hamidizmde toprak bütünlüğü konusunda otuz yıla yayılan bariz bir ödüncülüğe ağır bir fikir sansürünün eşlik etmesinin altında yalnızca anayasacı muhaliflerin isimlerini değil,

678 Abdülhamit'e atfedilen bir söyleme göre padişah kangren olmuş kiliseler sorununun ilgili kanunla çözüme bağlandığını görünce "Ben otuz yıl, bin bir sebeb bularak Bulgar Yunan ittifakına bu yolla mâni oldum. Nasıl bu hatâyı irtikâb edersiniz? Eyvah!" demişti; *Sultan İkinci Abdülhamid Han Hakkında Meşhurların İtirafları*, İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2006, 124; ayrıca bakınız Cemal Kutay, *Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi* cilt 17, İstanbul, Tarih Yayınları, 1961, 9582 ve 9595-9596. Bu argüman İslamcı yazının irili ufaklı örnekleriyle İslamcı çevreler içinde dolaşımdadır. İslamcı bir amatör propaganda kitabından örnek: "Gâfil İttihatçılar, iş başına gelince, 'kiliseler kanunu' denilen bir kanun çıkardılar. Rum ve Bulgarların müştereken yaşadıkları yerlerdeki kiliselerin onlar arasında taksimi için nüfûs ekseriyetini esas aldılar." İbrahim Sarı, *Sultan II. Abdülhamid Han* (İstanbul: Net Medya Yayıncılık, 2016), 50.

anayasal egemenlik fikrini de baskılamak istemesi yatmaktaydı.[679] Bunun yerine, bir tür kişi kültü, hilafet makamını yücelten din propagandası ve Osmanlı geleneklerini keşfin seferber edildiği bir egemen figürü inşa edilmeye çalışılmıştı. Abdülhamit üzerine yoğun bir literatür araştırmasına dayanarak soğukkanlı bir sentez üretmiş olan tarihçi François Georgeon'a göre saltanat, gerçekte kaybettiğini teoriyle örtmeye gayret etmekteydi.[680]

Devlet iktidarını oluşturan yetkilerin Abdülhamit elinde toplanması için krizin ve olağanüstü hâlin sürekliliği koşulu vardı. Padişah; bir ideolojiyle değil, beka sorunu ve dış tehdit alarmıyla önce etrafında hatırı sayılır bir kadroyu hatta reformist kadroları kendisine bağladı; bu yolla başlıca iç tehdidi, anayasacı muhalefetin liderlerini tasfiye etti ve Tanzimat'ın sarayı Dolmabahçe'den Yıldız'a taşındı.[681] Malum, her rejim değişikliği bir saray değişikliğidir de. Abdülhamit, Yıldız'da doğrudan kendisine bağlı bir devlet erkânı kurup Tanzimat'ın mirası olan Osmanlı bürokrasisini, yani Babıâli'yi bir kenara iterek kendi iktidar şebekesini oluşturdu. Bu şebekede, liyakate dayalı "mektepli" bürokrasi yerine "alaylılar" ya da sadakate dayalı bir terfi mekanizmasıyla yükselen kadrolar kendine yer buluyordu.[682] Böylelikle sultan, kanun yapma dahil olmak üzere, her türlü yetkiyi bizzat kendi inisiyatifiyle kullanmaya başladı. Ne var ki söz konusu tekelleşme yasaya, bürokrasiye, hatta Abdülhamit'in en yakınındakilere

679 Ebru Boyar, *Ottomans, Turks and the Balkans: Empire Lost, Relations Altered* London, I. B. Tauris, 2007, 161'deki 41, 43'üncü dipnotlar bu sansüre ilişkin kaynaklar sunuyor. Sansür listelerinde "vatan" kavramının da sansürlendiği kabul edilmişse de bu kavrama yönelik sistematik bir sansürün olduğu kuşkuludur: Orhan Koloğlu, *Abdülhamit Gerçeği*, 6. Baskı, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2010, s. 440.

680 François Georgeon, *Abdülhamid II: Le Sultan Calife*, Paris, Fayard, 2003, s. 198.

681 Abdülhamit iktidarı üzerine yol gösterici bir inceleme yapmış olan Orhan Koloğlu, Abdülhamit'çe saf dışı bırakılan Babıâli paşalarının nasıl "danışmanlıklarla" istibdada bağlandıklarını anlatmaktadır: Koloğlu, s.342 vd.

682 Carter V. Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte, 1789-1922* (Princeton: Princeton University Press, 1980), s. 227-236; ayrıca François Georgeon, *Abdülhamid II*, s. 148

bile güvence sağlamıyor, devlet yönetiminden uzun vadeyi çıkarıyordu. İbnülemin Mahmut İnal, Abdülhamit'teki tedirginlik ve tekinsizliğin, rejimin ruhuna sinmiş olduğunu göstermektedir.[683] Yıldız ile Babıâli arasında, ayrıca Yıldız içinde yetki ve görev çatışmaları ile devlet işleyişinde kriz bu tasarımın doğal sonucuydu. Devlet yönetiminde istikrar, kurumsallık ve yetki dağılımı değil, eğretilik (*précarité*) belirleyiciydi; tıpkı olağanüstülüğün olağanlaşması gibi.

Bu eğretilik sonucunda iktidar hukuki ve bürokratik dizginlerden kurtulmuş, saray ile tebaa arasında hukuk ve bürokrasi dolayımı bir kenara atılmıştı. Bunu "merkezîleşme" ya da merkezin güçlenmesi olarak yorumlamak o kadar yaygındır ki Abdülhamit mitinde hâlâ bir reçete aranmasının özünde bu baş aşağı temsilin yattığı söylenebilir. Kendisi de AKP iktidarı döneminde Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı yapmış olan tarihçi Gökhan Çetinsaya, Abdülhamit dönemine ilişkin kısa süre önce kaleme aldığı bir incelemesinde "Sultan Abdülhamit'in merkeziyetçiliği hem merkezi idarede hem de vilayet idaresinde son derece belirgindir" demekte ve "[m]erkezi idare açısından bakıldığında Sultan, Bâbıâlî (hükümet ve bürokrasi) üzerinde mutlak bir kontrol kurmuştur. Tanzimat padişahları gibi hükümet işlerini

683 "Amcesinin oğradığı belâyı ve hal'ini müteakiben ailesi hakkında gösterilen envai melâneti gözile görerek vükelânın hükmü nüfuzı altında kalmamak ve onların efkârü ef'alinden -amcesi gibi- gafil bulunmamak için hayatını ve saltanatını te'min edebilecek tedbirler ittihazına kat'î suretde mecburiyyet his etmiş ve bu his, ba'zı mükaribin tarafından son derece tahrik ve tehyiç edilmiş olduğundan her şeyden evvel Babı Âlinin nüfuz ve iktidarını selb ederek en mühim mesalihden en âdi işlere kadar kendi eline almağa ve askeri de seraskerin ve kumandanların hükmi altında birakmıyarak kendini "kumandanı âzam" tanıtub her dürlu harekâtı askeriyenin ancak kendi emri ve müsa'desi ile vuku' bulmasına ve hükûmetle milletin (...) lüzum gördi ve saltanatı müddetince bu yolda hareket etdi." İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, Cilt 3, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982, s. 1269. Abdülhamit döneminde Sadaret'te görev yapmış İbnülemin Mahmut Kemal'in dört ciltlik *Son Sadrazamlar* yapıtı bir bütün olarak, Abdülhamit döneminde yaşanan ikinci adam kıyımının da bir dökümü gibidir. Ayrıca Koloğlu, *ibid*, 342-43.

sadrazam ve nazırlara bırakmamıştır. Başka bir deyişle, sadece saltanat sürmekle yetinmemiş, kelimenin tam anlamıyla yönetmiştir" sözleriyle Abdülhamit'in kurduğu otoriteyi çizmektedir. Devletin karar ve yönetim mekanizmalarında kişiselleşme aşikardır: "Dönemindeki bütün politikaları fikir aşamasından uygulama aşamasına kadar en ince ayrıntısıyla bizzat kendisi belirlemiş ve kontrol etmiştir."[684] Geçmişte kudretli bir padişah arayanlarda hayranlık uyandıracak bu temsil, böyle bir doğrudan iktidarın anayasal ve bürokratik düzenin getirdiği organik, rasyonel işleyiş arayışlarının bütünüyle terk edildiği, resmîliğin yerine keyfîliğin belirlediği bir düzen doğuracağını gözlerden saklamaktadır. Bunun merkezîyetçilik olarak yorumlanabilmesi için padişahın gerçekten de Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, hatta her yerde hazır ve nazır bir panteistik Tanrı olabileceğine inanmak zorunludur. Elde yetki toplamak başka, yetkileri kullanabilmek başkadır. Nitekim Abdülhamit bu yetkileri merkezdeki "alternatif hükümetine" dağıtırken taşrada da yerel güç odaklarına ölçüsüz (yereldeki krizin yakıcılığına göre) yetkiler ve egemenlik devrederek varlık göstermeye çalışıyordu.[685] Hamidizmin bir modeli yoktu; Abdülhamit ne merkeziyetçiydi ne ademimerkeziyetçi. Abdülhamit devri, yetkiler tek elde toplanırken aslında merkezin bir yönetim tekeli kurma kabiliyetinden uzaklaştığı dağınıklık dönemiydi. Bu

684 Gökhan Çetinsaya, "II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi" *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, sayı 48, (2016), 353-409: 376.

685 Alternatif hükümet terimi Çetinsaya'ya aittir. Hamidiye alayları gibi uygulamalar yanında "eşraf politikası" olarak adlandırılan strateji bu yerel iktidarlara güç dağıtımı anlayışıyla da örtüşmektedir; Çetinsaya, s. 377-378 Abdülhamit döneminde yerel güç ilişkileri o denli ağırlık kazanmış ve giriftleşmişti ki 1908'deki anayasa devrimi ve meclisin açılması bile politikanın ağırlık merkezini İstanbul'a çekemedi. Anayasa'yla bir ittihad-ı anasır, yani Osmanlı birliği yaratma ideallerinin 1912 yılında çöküşünde politikayı yerelin belirleyiciliğinden kurtarmadaki bu yetersizliğin etkisi büyüktür: Barış Zeren, "The Formation of Constitutional Rule: The Politics of Ottomanism between de jure and de facto (1908-1913)" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi ve EHESS, 2017), s. 415-416

durum, padişaha atfedilen bütün o "deha" ve "merkeziyetçiliğe" rağmen toprak ve hukuk kayıplarıyla ilgili "masonik" komplolar haricinde bir açıklama sunmaktadır.

Kuşkusuz Abdülhamit, imparatorluk sathındaki krizlerin tek nedeni değildi; ama çaresi de olmadı hiç, olamadı. O, krizlerin doğurduğu miyop bir rejimdi. Krizlerle bütünleşmişti; çünkü meşruiyetini bu krizlerden alıyordu ve krizlerin çözümüne ilişkin herhangi bir program ya da yön belirlemekten uzaktı. Miyoptu, çünkü toprak egemenliğini kuracak uzun vadeli bir program ve politika belirlemektense, ani krizlere karşı hızlı tepki vermeye uyarlanmıştı. Çare olmaktan ziyade süreçleri yönetmeye bakıyordu; pragmatist olmaktan çok oportünistti. Beka sorununu aşan bir düzen inşasına değil, kesintisiz kriz ve dalgalanmalar içinde devletin bekasıyla özdeşleştirdiği tahtını ayakta tutmaya odaklanmıştı. Anayasacılığı, Tanzimatçılığı, Hilafeti (dolayısıyla İslamcılığı), statükoyu, hatta uluslararası statükoyu sürdürmeye yaradığı oranda kullanmak, bu sınırsız oportünizme uygundu.[686]

Hamidist rejimin temel kaygısı dış düşman değil iç düşmandı; "harici düşmenden ziyade dahili düşmenden korkarak -bir kal'aya tehassun edercesine- Yıldız'a çekilen" bir padişahtı.[687] İbnülemin'in bu saptamasının bir sonucu, Hamidizmin sanıldığından çok daha dışa bağımlı bir rejim olduğudur. Abdülhamit içeride bir anayasa ve Meclis bağlayıcılığında yönetmeyi reddetmişti, ama büyük devletlerin çizdiği bir uluslararası çerçeve altında rol üstlenmeye her zaman razıydı.[688] Rastlantı değil; Batı devletleri karşısında ardı

686 Koloğlu, 479. Almanya ile Britanya arasında salınmaları, Cemaleddin Afgani ve ittihad-ı İslam konusunda gelgitleri, Meşrutiyet Devrimi ertesinde ise hızla anayasacı propagandayı sahiplenmesi bu "esnekliğin" göstergeleridir.

687 İnal, 647. Tarihçi François Georgeon'un Abdülhamit'e ilişkin "saklanmış Sultan" tanımlaması da bu niteliği özlü biçimde anlatmaktadır: François Georgeon, "Le sultan caché: réclusion du souverain et mise en scène du pouvoir à l'époque de Abdülhamid II (1876-1909)" *Turcica, revue d'études turques*, Cilt 29, 1997, s. 93-124

688 Ne var ki 19. yüzyılda Abdülhamit'e güvence verecek bir düvel-i muazzama dengesi bulunmuyordu. Berlin Antlaşması'nın vaat ettiği Avrupa düzeni, on yıla kalmadan kırılmaya başlamıştı ve bu da Abdülhamit'e, Batı'daki

ardına ödün verilirken ve verildikçe içerideki anayasacı muhalefete göz açtırmayan bir hafiye ve denetim ağı kurmuştu.

Ama Hamidizmin Yıldız'a çekilmesi, sadece mekânla ilgili olmaktan daha derin, rejimin var oluşuna sinmiş bir yalıtılma olarak düşünülebilir. Hukuki ve politik bağlayıcılığın her türü, manevra kabiliyetini kısıtlayan etkenlerdir. Tekinsiz iç ve dış konjonktüre uyarlanma kaygısı, yalnızca dış tehditten ya da iç muhalefetten değil, giderek kendi devlet aygıtından da özerkleşmiş iktidar odağı oluşturmayı bir yönetim stratejisi kılmaktadır. Abdülhamit bütün bir krizler coğrafyasında hâkim olmaktan ziyade hakem olmaya razıydı ve hakemin varlığı, her zaman (isyancılar, dış güçler, bürokrasi, yerel eşraf gibi) taraflar arasındaki çekişmelere belli bir uzaklıkta durmakla mümkündü.

Öte yandan, bir başka kriz anında, Reval görüşmelerinde Osmanlı'nın Makedonya'daki egemenliğine son verme rivayetleri yayıldığında, bu kez Abdülhamit'in arkasına dizilmeyip isyan ederek ona anayasayı dayatan Enver ile Niyazi, Hamidizmin otuz yıllık beka stratejisini de bitirmiş oluyordu.

İkinci Abdülhamit'in otuz yılında giderek artan ölçüde geçerli olan bu niteliklere türlü kavramlar atfetmek mümkün. İstibdat, sultanizm, idare-i maslahatçılık, Devr-i Hamidi'de hep rastlanan özelliklerdi. Ama Hamidizme özgü sayılabilecek olan, onu diğer despotizmlerden, örneğin Rusya'da Çar I. Nikolay ya da çağdaşı III. Aleksandr gibi istibdat rejimlerinden ayıran, sürekli köşeye sıkışmışlık hâlidir. 93 Harbi ve Berlin Antlaşması sonrasında büyük devletler nezdindeki dayanakların yitmiş olduğunu görmüş, içeride anayasacı ve diğer muhalefetin tehdidi altında bulunan saray kliği iktidara el koymuş, dış tehdit ve çöküş tehlikesini göstererek etrafında kapasitesiyle orantısız bir iç bütünleşme ve

---

parçalanan dengeler içinde, sığınılabilecek bir büyük devlet şemsiyesi aramaktan başka yol bırakmıyordu. Nitekim Hamidizmin Batı'yla uyumlu, Batı açısından elverişli bir rejim özelliği sergileyebileceği, aslında günümüz muhafazakârlığı açısından sır değildir (bkz. dipnot 726).

otorite yoğunlaşması sağlamıştı. Bunlar, Hamidizmi bir doktrin kılmasa da kriz zamanlarında iktidarın aldığı konumu anlatan bir sendrom yapar. Günümüz İslamcılığı Abdülhamit mitinde, içinde kıvrandığı yönetimsizlik ve sürekli kriz hâlinde dış ve iç muhalefeti manipüle edebileceğini, böylelikle su üstünde kalabileceğini gösteren bir miras bulmaktadır.

Nisan 2017 Rejimi = Bir Hamidist Refleks

Hamidizm devlet iktidarının savunmacı biçimde hukuki ve bürokratik bağlardan kurtulması, kurtulurken bir merkezîleşme yanılsamasıyla eğreti, başka deyişle istikrarsız, belirsiz, ama mutlaka kırılgan bir biçimde yalıtılması anlamına geliyorsa, terimi on altı yıllık AKP iktidarında en başlarda olmayan, zaman içinde (özel olarak da 2013 sonrası) gelişen rejimin metaforu olarak kullanmak mümkündür. Nisan 2017'de ortaya çıkan rejim, baştan tasarlanmış bir model değil, politik açmazlara ve krizlere çarptıkça sığınılan bir "güvenlik duvarıdır."

Erdoğan iktidarının Batı merkezli ve "demokratikleşme" etiketli politikaların Türkiye'deki uzantısı olarak kurulduğu ve yerleştiği AKP liderlerince de kabul edilen bir bilgidir.[689] Söz konusu ittifaklar sayesinde parti 2008'deki kapatma davasını su üstünde kalarak atlatmış ve 2010 yılındaki 12 Eylül Anayasa referandumuyla önemli bir eşiği geçmişti. Bu referandumla birlikte, yargı aygıtı hükümetin müdahale ve atamalarına açık hale geldi ve özellikle AKP müttefiki Fethullahçı kadroların hızlı istilasına sahne oldu. Söz konusu kadrolar, Cumhuriyet aydınlarına ve askerî bürokrasisine yönelik olarak, Ergenekon ve Balyoz dosyaları ekse-

689 Tayyip Erdoğan, kamuoyunda Büyük Ortadoğu Projesi olarak da bilinen Genişletilmiş Ortadoğu Girişimi'nin merkezi olabileceğini söylüyor, Abdullah Gül ise "iktidara gelmelerini bu girişime borçlu olduklarını" açıklıyordu. Söz konusu iktidarın bu yıllarda yerleşik İslamcı kadrolar ile arka planda TÜSİAD destekli liberal politikacılar koalisyonuna dayandığı da eklenmelidir: İlhan Uzgel, "AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü", *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*, (Der.) İlhan Uzgel, Bülent Duru, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2009, s. 27 ve 37.

ninde 2007'den itibaren temkinli biçimde başladıkları komplo davalara 2011 yılından itibaren ivme kazandırdı. Kamuoyu aleni polis devleti ve hukuksuzluk uygulamalarının medya alanına da taşmasıyla bir şok terapisine uğratılırken Cumhuriyetçi kadrolar devlet aygıtından tasfiye edildi. Bu tasfiyeyle birlikte, 2007 yılından itibaren Cumhuriyet Mitingleri gibi milyonları çeken güçlü kitle gösterileriyle hareketlenmiş Cumhuriyetçi tabanın siyaset ve bürokrasi içindeki doğal müttefikleri etkisizleşmiş oluyordu.[690]

Aynı süreçte politik, kültürel, ekonomik pek çok alanda gerilimler artmaya devam ediyor, AKP iktidarının karşısında sosyalistlerden Kemalistlere ve milliyetçilere dek geniş bir muhalefet kesimi birikiyordu. AKP 2009 yılından itibaren Kürt açılımıyla birlikte Kürt siyasetini iktidar kompozisyonuna katmak istemişse de Kürt siyasetinin buradaki konumu hep ikircikli olmuştur. Kürt siyaseti bir yandan AKP'nin "Kemalistleri" tasfiyesinden memnun biçimde hükümetten gelen Kürt açılımlarına yeşil ışık yakıyor, diğer yandan açılımın Kürt siyaseti içinde yaratabileceği yeni güç odaklarını da engellemek üzere sıklıkla frenleyici ve bozucu politikalar gündeme getiriyordu.

Bununla birlikte, 2013 yılı söz konusu bıçak sırtı dengeleri bü-

690 Bununla birlikte, söz konusu siyasi davalar sürecinin AKP muhalefetini de cumhuriyetçi tabanı da pasifize ettiği söylenemez. Tersine, davalarda açıklama kabul etmeyen tutarsızlıklar AKP politikalarına zaten 2007'den beri tepkili geniş laik kitleleri daha da keskinleştirdi ki bu kitleler 2013 Gezi başkaldırısının da ana gövdesini oluşturacaktı. Cumhuriyetçi kitlelerin sistemle nasıl bütünleştirileceği AKP açısından hâlâ çözülmemiş bir sorundur. Öte yandan, Ergenekon ve Balyoz sürecinde AKP'nin 2002'den beri dayandığı iç ve dış destekle hareket ettiği söylenebilir. Bu konuda, Wikileaks sürecinde sızan gizli yazışmaları güncel haberlerle karşılaştırarak sunan, kendileri de OdaTV iddianamesiyle hapsedilmiş iki gazetecinin çalışması aydınlatıcı olup dönemde de çok satanlar listesindeydi: Barış Terkoğlu, Barış Pehlivan, *Sızıntı: Wikileaks'te Ünlü Türkler* (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları, 2012). Bugün söz konusu davalar sürecinin birer komplo olduğu AKP tarafından da kabul edilmektedir ve Erdoğan'ın "kandırıldık" demeciyle söz konusu komploların sorumluluğu münhasıran Fethullahçılara yıkılmaktadır.

tünüyle bozan bir kırılma noktası teşkil etti. 2011 yılındaki Arap Baharı'yla başlayan dalga, 2013'te Mısır'da Sisi darbesiyle net bir sonuca vardı: Erdoğan iktidarının 20. yüzyıldan itibaren içinde yeşerdiği uluslararası Müslüman Kardeşler şebekesi Mısır'da tasfiye ediliyordu. Müslüman Kardeşler şebekesinin uluslararası düzeyde darbeler yiyip Suudi Arabistan-Mısır eksenli (ve İsrail destekli) bir başka İslamist eksenin ortaya çıkması, Erdoğan ile Fethullah Gülen arasındaki gerilimin de artık daha fazla "kayıkçı dövüşü" düzeyinde kalamayacağını ima ediyordu. Ne var ki Sisi darbesiyle aynı zaman diliminde bir başka etmen Türkiye siyasetine hatta tarihine damgasını vurdu. Gezi Parkı'nda polis şiddetine karşı protestolarla başlayan olaylar, hızla hükümete karşı Türkiye tarihinin en kitlesel ve yaygın halk protestolarına dönüştü ve Mart 2014'e dek kitlesel sokak protestoları azalarak devam etti.[691]

Bütün bu gelişmeler nedeniyle 2013 yılı Erdoğancılığın kolektif belleğine, derin bir iç meşruiyet yitimiyle uluslararası meşruiyet yitiminin aynı anda işlediği travmatik bir yıl olarak yerleşti. Nitekim Gezi Başkaldırısı sonrasındaki dönemde Erdoğan'ın ittifaklarında erime süreci, Kürt siyasetini içerme girişimlerinin çöküşüyle sürdü. Oysa daha Mart 2013'te "çözüm süreci" yeniden ilan edilmiş, 2013 Ağustos ayında Fethullahçı yargının hâkim olduğu Ergenekon mahkemeleri tutsaklara ömür boyu ağırlaştırılmış müebbete varan cezalar sıralarken Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) milletvekilleri İmralı'ya giderek Millî İstihbarat Teşkilatı, Abdullah Öcalan ve hükümet yetkililerinin bulunduğu toplantılarda Kürt sorununda çözüm süreci ve demokratikleşme tasarımlarına girişmişti. Ne de olsa her şeyden önce Kürt açılımı, bütün belirsizliğine rağmen, AKP hükümeti açısından Batı'yla ilişkileri korumada kritik bir başlıktı.

Bu nedenle Gezi'den sonra da Kürt siyasetiyle ittifak arayışları

691 Gezi döneminde yaralanarak Mart 2014'te ölen Berkin Elvan'ın cenazesini bu kitlesel sokak protestolarında son çıkış olarak alıyorum. Bundan sonra kitle dinamizmi sokaktan seçim süreçlerine kaydı.

devam etti. Ekim 2014'te IŞİD'in Kobane saldırısı nedeniyle Kürt hareketi ile İslamcı hareket arasında yaşanan sokak çatışmalarına rağmen 2015 Mart başında Erdoğan'ın kurmayları ile (o dönem Halkların Demokratik Partisi adını almış olan) yasal Kürt siyaseti, bu uzlaşma politikasında Dolmabahçe deklarasyonuyla bir adım daha atmışlardı. Ama Tayyip Erdoğan, 20 ve 22 Mart 2015 tarihlerinde üst üste Dolmabahçe uzlaşmasını doğru bulmadığını açıkladı. Bu iptalde elbette birkaç etken rol oynuyordu. Birincisi, Kandil'deki yasa dışı Kürt siyaseti liderlerinin AKP-HDP uzlaşmasını zorlayan açıklamaları; ikincisi, Erdoğan'ın yaklaşan 7 Haziran 2015 seçimlerinde her zamanki gibi kayıtsız şartsız bir Kürt desteği alamayacağını fark etmesi. Ama üçüncü ve açıkça dile getirilen etmen, Erdoğan'ın Kürt politikasını ulusal ve uluslararası sorumluluklardan uzak sürdürmek istemesiydi. Görüşmelerde Öcalan'ın 21 Mart 2015 Newroz duyurusunda (Kandil'in de devreye girmesiyle) ileri sürdüğü "izleme komitesi" ya da uluslararası gözlem heyeti gibi önerilerin kabul edilemez olduğunu, sürecin istihbarat teşkilatıyla yürütülmesi gerektiğini Tayyip Erdoğan açıklıkla ifade ediyordu.[692] Bu, AKP hükümetinin formel usullerden ilk kaçışı değildi; daha önce içeride muhalefet partilerinin çözüm sürecini meclis aracılığıyla kamuoyu gözetiminde yürütme çağrılarını basitçe kulak ardı edebilmişken, bu kez 2013 sonrasının sallantılı ortamı ve uluslararası meşruiyet yokluğunda böyle bir hakem heyetini manevra alanının bütünüyle kapanması olarak görüyordu. Kürt sorununda çözüm sürüncemesinin bir kenara atılmasıyla birlikte, Gezi'de ortaya çıkan kitlesel iç muhalefete, Kürt meselesi de eklenmiş oluyordu.

Söz konusu 2013-2018 yılları arasında gerçekleşen dönüşümleri ve aktörlerin stratejilerini sıralamak başlı başına inceleme gerektiriyor. Ama genel hatlarıyla, hazırlıklarını 2014 yılına

692 "Bunlar doğru şeyler değildir. Bu konuda işin başından itibaren her ülkede olduğu gibi biliyorsunuz istihbarat teşkilatları bu işin birinci derecede, sürecin yönetenleridir. Onlarla bu işler yürür." "Olumlu Bulmuyorum" *Milliyet*, 21.3.2017

(Ergenekon komplosundan dönüş tarihine) sabitleyebileceğimiz ve 7 Haziran 2015 seçimlerinde AKP'nin meclis çoğunluğunu yitirmesinden itibaren netleşen yeni bir iktidar konfigürasyonu ortaya çıktığı söylenebilir. Bir önemli nokta, bu yeni biçimlenmenin yalnızca AKP'nin müttefiklerinde değil, tam da AKP içinde gözlenebilmesidir. AKP teşkilatı ile tarikatlar –bu arada eğitimli İslamcı kadrolar- arasında köprü rolü oynayan "Hoca" lakaplı Başbakan Ahmet Davutoğlu 7 Haziran seçimlerinin ardından Erdoğan'ın hedefi oluyor, "Reisçiler-Hocacılar" ya da "Reisçi-İslamcı" çatışması olarak bilinen gerilim su yüzüne çıkıyordu. Davutoğlu'nun gerek 7 Haziran sonrası seçim hükümeti döneminde koalisyon görüşmelerini kesmemesi gerek 1 Kasım 2015 seçimlerine giderken hâlâ Erdoğan'ın öngördüğünden daha farklı, Kürt siyasetini de içeren bir koalisyon araması bu tasfiyede etkendir. Özellikle kitlesel Yenikapı mitinginde Davutoğlu'nun verdiği iki mesaj, 1) "Nişantaşı ile Kandil arasında köprü kuran" ve "nefret tohumları ekenlere" karşı "Türkiye'nin her köşesini birleştirecek gönül köprüleri" kurma (açılım sürecine geçme) vaadi 2) buna karşılık terörle mücadele çağrıları yapan MHP lideri Bahçeli'yi karşısına alması, hatta "paralel yapıya selam durmuş olmakla" suçlaması Erdoğan'ın 7 Haziran sonrası özellikle CHP-HDP oylarıyla düştüğü tıkanıklıkta tedirginliğinin artmasına yol açtı.[693] Nitekim, 15 Temmuz darbe girişiminden iki ay önce, AKP içinde Pelikancılar adı verilen kalemlerin hazırladığı bir listeyle dönemin başbakanı Ahmet Davutoğlu ile Abdullah Gül inisiyatifine bağlı isimler Erdoğan'ın altını oymakla suçlandı ve Davutoğlu istifayla yerini Binali Yıldırım'a bıraktı.[694] Aynı sürede Milliyetçi

693 "Davutoğlu: Biz Milliliği Kağıt Üzerinde Yapmıyoruz" *Sabah*, 25.10.2015

694 Pelikancı denen fraksiyonun bu kampanyasının altında Davutoğlu'nun başkanlık sistemi için çalışmaması olduğu kamuoyuna yansımıştı. "Davutoğlu okuyunca sözün bittiği yerdeyiz dedi," 3.7.2015, https://odatv.com/davutoglu-okuyunca-sozun-bittigi-yerdeyiz-dedi-0307151200.html (erişim: 10 Ekim 2018). 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrasında yaygın Fethullahçı tasfiyesine 1990'lı yıllarda görülen uygulamayla, HDP milletvekillerinin –terörle iltisaklı olma suçlamasıyla– dokunulmazlıkları kaldırı-

Hareket Partisi muhalefetten hızla hükümetle ittifaka geçti ve gerek 15 Temmuz darbe girişimi sırasında gerek cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi adı verilen yeni rejime geçiş aşamalarında "Cumhur İttifakı" bileşeni olarak Tayyip Erdoğan'ın yanında kritik bir destek gücü olarak yer aldı. Yeni sistemin yönetimini belirleyecek cumhurbaşkanlığı seçimlerinin erkene alınmasında da MHP etkin rol oynaması, MHP'nin bu ittifakta yalnızca edilgen küçük ortak rolünde olmadığını da göstermektedir. Türk-İslam Sentezi ile İslamcılık Erdoğan'ın kişiliğinde buluşuyordu.

MHP-Erdoğan bütünleşmesine paralel biçimde yüksek kademe devlet görevlilerinin de Erdoğan etrafında toplanması bu konfigürasyonun yaşamsal bir parçasıdır. Özellikle Tayyip Erdoğan'ın mahkûmiyetle sonuçlanmış Balyoz ve Ergenekon komplolarını 2014 sonrası rafa kaldırması ve düşük profilli bir özeleştiriyle (kuşkusuz hukuki bir sorumluluk da üstlenmeyerek) bunların komplo olduğunu kabul etmesi, ordu gibi kritik bir odakta güven tazeleme stratejisinde önemli bir adım oldu.[695] Öbür pencereden bakınca, bu "açılım", Erdoğan etrafında toplanmaya başlayan (kendisi de aslında Balyoz tasfiyeleri sayesinde ordu yüksek kademelerinde yer bulmuş olan Orgeneral Hulusi Akar gibi) yeni komuta kademesinin de elini rahatlatmıştı.

15 Temmuz darbe girişimi ertesinde, 21 Temmuz 2016'da Binali Yıldırım'ın "Devlet millete değil, kendisine olağanüstü hâl ilan etti" açıklaması tam da rejimin kendi devlet aygıtından bağımsızlaşma girişimini, Abdülhamit'in Yıldız Sarayı'nda kurduğu iktidarın bir benzerini, ortaya koyan kayda değer bir tanımlamay-

larak hapsedilmesi eşlik etti. HDP'nin üniversite ve diğer alanlardaki sempatizanlarının da OHAL KHK'larıyla tasfiyeleri ve terör suçlamalarıyla yargılanmaları bu tablonun tamamlayıcısıdır.

695 Bunun önceki dönem muhaliflerinden belli bir kesim ulusalcıyı da cezbettiği eklenmelidir. Özellikle (İşçi Partisi adını bırakıp bu süreçte aldığı yeni adla) Vatan Partisi ve Türkiye Barolar Birliği Başkanı Metin Feyzioğlu, Erdoğan'ın Fethullahçılarla kavgasını, Batı'yla ilişkilerdeki bozulmayı ve Kürt siyasetine baraj örmesini fırsat bilerek hızla 1970'lerdeki aşırı sağcı Milliyetçi Cephe çizgisinde bir misyon üstlenmeye çalıştılar.

dı. Bütün bu koalisyon, önce 15 Temmuz sonrası Olağanüstü Hâl Kanun Hükmünde Kararnameleri'yle devleti yalnızca kadroları değil, kurumsal yapısı Cumhurbaşkanlığı'na bağlanacak şekilde değiştirdi.[696] Bu arada olağanüstü hâl tanımına içkin, anayasada sınırları belirtilmiş olan bazı istisnai yürütme yetkileri bu dönemde aşıldı. Kanun hükmünde kararnameler ne konu bakımından yani olağanüstü hâli gerekli kıldığı konularda (T.C. Anayasası madde 121) ne anayasaca belirtilmiş ihlal edilmez alanla ne denetim organlarının müdahaleleriyle sınırlandırıldı.[697] Bu noktada iktidarın hukuk bağlarından bütünüyle kopuşu ve sınırsız bir yetki sahası ele geçirmesi Anayasa Mahkemesi'nin Kasım 2016 kararıyla tescillendi. Daha 2010 referandumu ardından siyasileşmeye ve kadrolaşmaya bütünüyle açık hale gelmiş yargı erkinin, OHAL döneminde en üst otoritesinin eliyle kendi var oluş nedenini inkâr ettiği söylenebilir. Anayasa Mahkemesi, Olağanüstü Hâl'de çıkan Kanun Hükmünde Kararnameleri denetlemeyi "yetkisizlik nedeniyle" reddederek iktidarın anayasal sınırlamalardan kurtuluşunu onaylıyordu.[698] Sonuçta devlet ve siyaset aygıtını

696 17 Temmuz 2018'de kaldırılan OHAL sonunda toplam 32 KHK ile askeri ve sivil bürokraside çeşitli düzeylerde 125.000 kadar devlet memurunun KHK'larla ihraç edildiği tahmin edilmektedir; bkz. "2 Yıl Süren Olağanüstü Hal Bilançosu" *Habertürk*, 17.08.2018; BBC'nin ayrıntılı dökümüne göre ihraçlar 130.000'den fazladır. "OHAL sona erdi: İki yıllık sürecin bilançosu," *BBC* 19 Temmuz 2018 https://www.memurlar.net/haber/684749/tum-khk-lar-bazinda-kurum-kurum-ihrac-ve-iade-sayilari.html(?)

697 Sivillere toplumsal olaylarda güç kullanma yetkisi tanıyan 696 sayılı Kanun Hükmünde Kararname üzerine baro başkanlarının gerçekleştirdiği olağanüstü toplantının sonuç bildirgesi şu sözle başlıyordu: "1. OHAL derhal kaldırılmalıdır. Çünkü OHAL terörle ve darbeye kalkışanlarla mücadele amacının dışında, olağan bir yönetim biçimi olarak kullanılmaya başlanmıştır." "OHAL KHK'ları ve Devletin Güç Kullanma Yetkisini Sivillere Devreden 696 Sayılı OHAL KHK'sı Hakkında Olağanüstü Baro Başkanları Toplantısı Sonuç Bildirgesi", *Ankara Barosu Dergisi*, sayı 4 (2017), xxi-xxxiii: xxi.

698 "Olağanüstü Hal Kanun Hükmünde Kararnamelerine İlişkin Kararların Basın Duyurusu", Türkiye Cumhuriyet Anayasa Mahkemesi, Basın Duyurusu No: GK 8/16, 04.11.2016, http://www.anayasa.gov.tr/icsayfalar/

sınırsız bir yetkiyle biçimlendiren iktidar, OHAL altındaki seçimlere göre bile ancak %50 civarında bir kitle desteğiyle Nisan 2017'de yeni rejime geçti.[699]

Söz konusu bileşimin, "pro-aktif politika" sloganıyla boy gösteren Davutoğlu hükümetinden sonra gelmesi de içe kapanışı çağrıştırması bakımından anlamlıdır. Zira yeni konfigürasyon, 2002'den bu yana değişik evrelere rağmen varlığını sürdüren "muhafazakâr demokrasi" yerine Kasım 2015 seçimleri sonrasında "yerlilik ve millilik" vurgusunu öne çıkarıyordu.[700] Yeni söyleme damgasını vuran, sürekli bir dış saldırı karşısında içeride ve liderin ardında "milli" ittifaka çağıran savunmacı bir konumdu. Erdoğan bu noktadan sonra Batı ülkeleriyle yaşadığı gerilimleri sürekli olarak içeride kendi liderliğini pekiştirmeye tahvil ettiği bir mekanizmaya kavuşuyor, bu yolda yaygın bir propaganda ağı da oluşturabiliyordu. Türkiye'de Erdoğan'ın başkanlık statüsüne

basin/kararlarailiskinbasinduyurulari/genelkurul/detay/21.html (erişim 09.08.2018). Anayasa Mahkemesi'nin OHAL kararnamelerini görüşebileceği beklentisi, özellikle mahkemenin 1991'deki kararlarını dikkate alan hukukçularda yaygındı; örneğin Ceyhan Mumcu, Erkin Etike, "OHAL Kararları Nasıl İptal Olur?", *OdaTV*, 01.08.2016, https://odatv.com/ohal-kararlari-nasil-iptal-olur-0108161200.html, (erişim, 10.09.2018); AKP'nin eski MKYK üyesi ve anayasa hukukçusu Prof. Dr. Osman Can da Anayasa Mahkemesi kararını eleştirmektedir: Prof. Dr. Osman Can ve Duygu Şimşek Aktaş, "Olağanüstü Hâl Dönemi Kanun Hükmünde Kararnamelerinin Yargısal Denetimi Üzerine", *MÜHF - HAD*, Cilt 23, Sayı 1, (2017), s. 10-43

699 İki kritik seçimin de OHAL'de yapılması yanında Türkiye'de parlamenter sistemi ortadan kaldıran 16 Nisan 2017 Referandumu sürerken Yüksek Seçim Kurulu'nun mühürsüz oy pusulalarının da geçerli sayılacağını ilan etmesi bu seçimleri halk iradesinin ölçülmesi olarak değil, devlet aygıtını yeniden biçimlendirme çabalarının bir parçası olarak görenleri teyit etmiştir.

700 "Yerlilik ve millilik" vurgusu, AKP içindeki bölünmeden sonra Pelikancılara karşı "İslamcılar" olarak adlandırılan safta da kabul edilemez bulunuyordu; bir örnek olarak, Haksöz dergisi, "Nevzuhur Bir Kriter Olarak 'Yerlilik ve Millilik'" başlıklı bir sayı çıkarıyor *Haksöz*, Sayı: 320, Kasım 2017 ve yerel konferanslarda da bu söylemi yeriyordu. "Yerli ve Milli Kaygılar ile Ümmet Perspektifi Bağdaşabilir mi?", 19 Mart 2018 http://www.haksozhaber.net/yerli-ve-milli-kaygilar-ile-ummet-perspektifi-bagdasabilir-mi-103357h.htm (erişim: 2.10.2018)

kavuştuğu 24 Haziran seçimlerinin hemen ertesinde, bu İslamcı cepheye girmeye gönüllü ulusalcı kesimler "Amerika ve İsrail tehdidine karşı Tayyip Erdoğan'la da birleşilebilir" derken, doların yükselmesiyle başlayan ekonomik kriz Erdoğan liderliğinde bir savaş ilanına dönüştürüldüğünde ya da 2018'in yaz aylarında ABD'yle şiddetlenen Rahip Brunson krizinde yine Erdoğan etrafında birleşme çağrıları yapılıyordu.[701]

Anayasasızlaşma

Tam da 2016 sonrasında Erdoğan iktidarına kavramsal çerçeve biçmek isteyenlerin öne çıkardığı bir kavrama bu bağlamda dikkat çekmek isterim: Otonomlaşma. Kasım 2016'da, yaygın olarak SETA adıyla bilinen Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, AKP iktidarının on beşinci yılı vesilesiyle iç politikadan dış politikaya, kültür ve ekonomi politikalarına uzanan dört ciltlik kapsamlı bir yayın duyurusu hazırladığında, AKP'nin "küresel ve bölgesel alanda nasıl otonomlaşmaya çalıştığı" sorusuna değinilmesini de istemişti.[702] Söz konusu terim AKP politikasının bi-

701 Beştepe güdümündeki basında sıklıkla yinelenen bir söylemin geçmişi de kapsayan bir örneği: "Gezi, 17-25 Aralık, 7 Haziran sonrası hendek terörü, 6-7 Ekim, DEAŞ terörü ve 15 Temmuz... Yetmiş yıllık düzen, bir günde değişmeyecek. Bir lider direniyor, Allah millet olarak aynı direnci göstermeyi nasip etsin." Hilal Kaplan, "Şu 'Rahip Brunson' Meselesi" *Sabah*, 15 Ekim 2018. Diğer örnek için "Bugün Türkiye'ye tehdit, Amerika'dan geliyor, İsrail'den geliyor. Ona karşı en geniş cepheyi kurmak lazım. Tayyip Erdoğan da bunun içindedir. Amerika ve İsrail tehdidine karşı Tayyip Erdoğan'la da birleşilebilir." "Perinçek: Erdoğan'la da birleşilebilir," *Cumhuriyet*, 2.7.2018

702 https://www.setav.org/makale-cagrisi-ak-partinin-15-yili/ (erişim 10 Ekim 2018). Söz konusu vakfın her aşamada AKP politikalarını belirlediğini düşünmek abartılı olur; çalışmaları ise gündelik gazetecilik faaliyetlerinde üretilen -yer yer de hamasi- söylemlerin akademik bir dilde yinelenmesinden ibaret olsa da vakıf belli bir akademisyen çevresini harekete geçirebilmekte, hükümet medyasını oluşturan medya ağının analizlerde başvurduğu bir propaganda merkezi gibi işlemekte, üstelik, 24 Haziran 2018 sonrası kurulan sistemde Erdoğan'ın danışmanlar çevresini oluşturmaktadır. Bu anlamda, belli bir enformasyon niteliğinin yanı sıra önemli bir temsil özelliği bulunmaktadır ve hükümet merkezli söylemleri toparlamamızda kolaylık sağla-

linçli bir tercihi gibi sunuluyorsa da, kuşkusuz Erdoğan iktidarının Batı'daki prestij ve dayanaklarını giderek yitirdiği, 2013 yılına dek izlenebilecek bir dönemin baş aşağı bir tarifiydi. Öte yandan, pratik gerilimlere bakılarak yapılan bu "otonomlaşma" tarifinin dış politikayı değil, iç politikayı da bağlaması bu inceleme açısından ayrıca anlamlı sayılmalıdır. Anadolu Ajansı'nca da yaygın paylaşılan bir değerlendirmede "The Economist'in 2013 yılında 'Sultan veya Diktatör' manşetiyle Erdoğan'ı kapağa taşıması" sonrası söz konusu ilişki şöyle kuruluyordu:

> "Türkiye kendisine geldikçe Batı'yla ayrışmakta ve bu da zaman zaman sertlik kazanan sürtüşmelere sebep olmaktadır. Bu noktada bir devletin otonomlaşması nasıl gerçekleşir sorusu etrafında meseleyi biraz açmak gerekir. Burada üç aşamadan bahsedilebilir. İlk aşama, devletin iç siyasi alanının kontrolünü tamamıyla eline alması, iç siyasete dair kritik konularda son sözü söyleyecek noktaya gelmesi ve kendi kararlarını kendisinin almaya başlamasıdır."[703]

Bu paragraf, iktidar çevrelerinin zihinlerinde otonomlaşma ile iktidar tekelleşmesinin nasıl eşgüdümlü işlediğini sergilemektedir. Uluslararası bağlayıcılıktan uzaklaşmanın (bağımsızlaşmanın değil, ama "otonomlaşmanın") hazırlığı ve zemini, her şeyden önce iç siyasette devleti, "iç siyasi alanın kontrolünü tamamıyla eline alan" bir yapı haline getirmektir. Başka deyişle, yazarın "devlet" ile "siyaset kurumunu" yani hükümeti birbirinin yerine rahatlıkla kullanabilmesini mümkün kılan bir parti-devlet yapısı otonomlaşmada bir önkoşuldur. Bu kabulde, kuvvetler ayrılığının içerdiği denetim mekanizmalarının ve kurumsal bir işleyişin yerine karar merciinin tekleşmesi, özellikle de 2013'ü izleyen uluslararası sıkışma konjonktüründe başat görülmektedir; 2017'den itibaren çizilen cumhurbaşkanlığı sistemi, bu sürecin nihai noktası sayılabilir.

---

maktadır.

703 Yusuf Özkır, Ali Aslan "Batı Medyasında Türkiye Karşıtlığının Siyasi Kökenleri" https://www.setav.org/bati-medyasinda-turkiye-karsitliginin-siyasi-kokenleri/ 17 Ekim 2018, (erişim: 18 Ekim 2018).

Dışarıdan bazı gözlemcilere başarılı görünen Erdoğan'ın "ortak düşmana karşı birleşme" taktiği ve dış tehdide karşı "milli" seferberlik, anayasallığın kaldırılması süreciyle baş başa gitmiştir.[704] Özellikle OHAL, hükümet gücünün yasama ve yargı üzerindeki emellerinin provası gibi işliyor ve Anayasa'yı bağlayıcı bir metin olmaktan hızla çıkarıyordu.[705] İki yıl süren OHAL 17 Temmuz 2018'de kaldırıldığında, yalnızca iki kritik seçimle anayasal kuvvetleri ortadan kaldıran bir yeni rejim tasarısı kabul ettirilmiş değildi; 30 Temmuz'da Resmî Gazete'de yayımlanan 7145 sayılı kanunla vali ve orduya geniş bir inisiyatif tanıyan OHAL yetkileri yürürlükte tutuldu. Bu kanun tarih, siyaset bilimi ve siyaset felsefesi açısından açıklanamayacak, muğlak bir "Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemiyle" kardeştir ve bir sürekli olağanüstü hâl rejimi oluşturmuştur. Nitekim, 16 Nisan 2017 referandumuyla ideal formuna kavuştuğu iddia edilen sistemle Türkiye'nin anayasasızlaştığı saptaması yaygın kabul görür olmuştur.[706] Sistem olarak

704 "Türk Usulü Seferberlik: Krize Rağmen Erdoğan'a Destek Neden Azalmıyor?" *Sputnik Türkiye*, 21.8.2018, https://tr.sputniknews.com/analiz/201808211034852234-krize-ragmen-erdogana-destek-neden-azalmiyor/ (erişim 30.09.2018).

705 Zaten demokratik sicili tartışmalı yasama organına bu süreçte en belirgin darbe 20 Mayıs 2016 tarih ve 6718 sayılı Anayasa Değişikliği Kanunu oldu. Kürt açılımından dönüş sürecinde ve "terörle iltisaklılık" gerekçesiyle hazırlanan bu kanun milletvekili dokunulmazlığını kaldırıyor, HDP milletvekillerini (daha sonra da kanunun geçmesine destek veren CHP'nin milletvekillerini) güvenlik teşkilatının müdahalelerine sınırsızca açıyordu. Anayasa hukukçusu Prof. Dr. Kemal Gözler, söz konusu hamleyi "Bu Anayasa Değişikliği Kanunu, kapsamındaki milletvekilleri için, sadece Anayasamızın 83'üncü maddesinin öngördüğü koruma sistemini değil, 85'inci maddesinin öngördüğü yargısal denetim sistemini de ortadan kaldırmaktadır" sözleriyle değerlendirmekte ve "anayasaya karşı hile" örneği olarak ele almaktadır: Kemal Gözler, "1982 Anayasası Hâlâ Yürürlükte mi? Anayasasızlaştırma Üzerine Bir Deneme (Versiyon 4)", *Türk Anayasa Hukuku Sitesi*, http://www.anayasa.gen.tr/anayasasizlastirma-v4.pdf (30 Mayıs 2016, erişim 10.10.2018), 42.

706 Anayasasızlaştırma terimi, Türk anayasa hukukçularının gündeminde yaygın olarak 2015 sonrası kullanılmaya başlamışsa da aslında yargı bağımsızlığını kökten baltalayan 12 Eylül 2010 referandumu ertesinde ilk uyarılar

tanımlanan bu tasarının anayasal kuvvetler üzerinde nasıl bir etki ortaya çıkardığını izleyerek "otonomlaşmayı" takip etmek mümkündür.

Her şeyden evvel cumhurbaşkanı, yüzde elli birlik halk oyuyla yüzde yüz yürütme yetkisini tek başına kullanabilmekle kalmıyor, Madde 104 uyarınca üst kademe yöneticilerini atama ve azil yetkisini ve dahi atanma usul ve esaslarını düzenleme yetkisi de kazanıyordu.[707] Bunun yanı sıra partili cumhurbaşkanı olması nedeniyle, atadığı üst kademe memurlar, bu arada valiler, belli bir partinin uzantısı konumuna geliyor, parti-devlet özdeşleşmesi bu yolla resmîleştiriliyordu. Devlet aygıtı üzerindeki bu yetkiler, Cumhurbaşkanlığı kararnameleriyle hayata geçiriliyor, bu kararnamelerde cumhurbaşkanı, kendi yetkilerini kendi düzenleyecek ileri adımlar atıyordu. Örneğin ilk cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle birlikte de Devlet Denetleme Kurulu, Milli İstihbarat Teşkilatı Başkanlığı (bu arada ekonomik krizde önemli rol biçilen Türkiye Varlık Fonu) Cumhurbaşkanlığı'na bağlandı.[708] Burada her ne kadar Cumhurbaşkanlığı'nın kararname yetkisi yalnızca yürütmeye ilişkin konularla sınırlanmış gibi görünse de aslında koyulan Meclis'e yönelik bir sınırlamadır. Yürütme, yasama nü-

yapılmıştı. AKP iktidarının bir anayasızlaştırma süreci olduğu saptamasını okura duyuran bulabildiğimiz ilk kaynak şudur: Barkın Seyhan [Asal], "Anayasasızlaşma", *Aydınlık*, 25 Nisan 2012. (Barkın Seyhan, Dr. Barkın Asal'ın müstear adıydı ve kendisi de Olağanüstü Hal KHK'sı ile üniversiteden atıldı). Prof. Dr. İbrahim Kaboğlu şu söyleşisinde sürecin başlangıç tarihini 2011 olarak vermiştir: "Prof. Kaboğlu: Türkiye bir anayasasızlaşma sürecine girdi" *BirGün Gazetesi*, 1.10.2016. (İbrahim Ö. Kaboğlu da OHAL KHK'sı ile üniversiteden uzaklaştırılan muhalif akademisyenler arasındadır).

707 "Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlar Cumhurbaşkanına karşı sorumludur" (anayasa madde 106); bakanların karşı-imzası olmadan cumhurbaşkanının tek başına görev ve yetkilerini kullanabilmesinin önü açılmıştır. Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, 22. Baskı, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2018, s. 330-331

708 Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi: Beşinci Kısım, Kararname sayısı: 1, *Resmi Gazete*, no: 30474, 10.7.2018, http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/19.5.1.pdf, (erişim: 12.7.2018)

fuzundan arındırılmış, yasalarla oluşturulmuş kurumlar cumhurbaşkanlığı kararnameleriyle değiştirilmiştir.

Burada özellikle Genelkurmay Başkanlığı'nın bağlanma biçimi, öngörülen rejimin tipik örneği sayılabilir. Genelkurmay Başkanlığı, liberallerle ittifak döneminden miras kalan "sivilleşme" propagandasının parçası olarak Milli Savunma Bakanlığı'na, o vesileyle de Cumhurbaşkanlığı'na bağlanmaktaydı. Öte yandan "Cumhurbaşkanı gerekli gördüğünde Genelkurmay Başkanı ile Kuvvet Komutanları ve bağlılarından doğrudan bilgi alabilir, bunlara doğrudan emir verebilir. Verilen emir herhangi bir makamdan onay alınmaksızın derhal yerine getirilir" kaydıyla, her türlü hiyerarşinin ya da bürokratik silsilenin cumhurbaşkanı ağzından çıkacak bir sözle kenara konabileceğini kabul edilmekteydi.[709] Bir partinin böyle bir devlet aygıtı yoluyla ülkeye hükmetmesi karşısında seçimlerin ve bunlarla oluşan yasamanın ne denli simgesel boyutta kaldığı kestirilebilir.

Nitekim yalnızca seçimler değil seçimlerle oluşan Meclis de simgesel boyuta iniyordu. Nisan 2017'de kabul edilen değişikliklerle birlikte hükümet, Meclis'in yasama faaliyetlerine müdahale edebilecek geniş bir yetki alanına kavuştu. Öncelikle, II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi ertesinde, 1909 düzenlemeleriyle Meclis'in padişahtan aldığı yasama yetkisi Nisan 2017 referandumuyla ağır tırpan yemişti. Referandum tam bir kararnameler sistemi getiriyor, Cumhurbaşkanlığı kararnameler aracılığıyla Türkiye Barolar Birliği'ne göre "paralel bir yasama yetkisi" kullanmaya başlıyordu.[710] Bununla da sınırlı değil; cumhurbaşkanı aynı zamanda partili cumhurbaşkanı olması bakımından yasama süreçlerine, partisinin sandalye sayısı oranında ve gerçekte

709 Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi: Madde 338, Kararname sayısı: 1, *Resmi Gazete*, no: 30474, 10.7.2018, http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/19.5.1.pdf, (erişim 12.07.2018)

710 "Anayasa Değişikliği Teklifi'nin Karşılaştırmalı ve Açıklamalı Metni" http://anayasadegisikligi.barobirlik.org.tr/Anayasa_Degisikligi.aspx, (erişim: 11.6.2017)

mecliste en çok sandalyeye sahip partinin genel başkanı sıfatıyla, müdahale edebilecekti. Bütün bu kararname düzeninin dışında, cumhurbaşkanının bir kanunu meclise geri göndermesi hâlinde meclisin kanunu aynen kabul edebilmesi için (Madde 89 uyarınca) "üye tam sayısının salt çoğunluğuyla kabul" şartı getirilerek cumhurbaşkanının yasama üzerindeki veto yetkisi geciktirici vetodan güçleştirici vetoya yükseltiliyordu.

Yargıya gelince; yargı atamalarını hükümetin müdahalesine açmış olan 12 Eylül 2010 referandumu bu konuda yapılacak pek bir şey bırakmamıştı ama yeni tasarıya göre de Hâkim ve Savcılar Kurulu'nun altı üyesini cumhurbaşkanının kendisi belirleyebiliyor, meclis tarafından seçilecek diğer üç üyenin belirlenmesine de partili cumhurbaşkanı olması dolayısıyla müdahalesi mümkün kılınıyordu. Bütün bunlara karşın, on beş kişilik Anayasa Mahkemesi'nin atamasında on iki kişiyi cumhurbaşkanı seçiyor, geriye kalan üç üye meclisçe belirleniyordu.[711] Anayasa Mahkemesi'nin olası bir davada cumhurbaşkanını yargılayacak Yüce Divan'ı da oluşturduğu dikkate alındığında, cumhurbaşkanının kendisini yargılayacak mahkemeyi kendisinin belirlemesi gibi trajikomik bir yapının ortaya çıktığı söylenebilir.

Cumhurbaşkanlığı makamının bütün bu yetki nüfuzu karşısında nasıl bir "güvenlik duvarıyla" örüldüğünü görmek de AKP yanlısı çevrelerin özlediği "otonominin" eskizlerini çizmek açısından önemlidir. Nitekim, yukarıda söz ettiğimiz Yüce Divan safhası aslında Cumhurbaşkanlığı makamının bütün bu yetki taşkını altında boğulan denge-denetleme mekanizmalarından geriye kalmış yapayalnız bir adacık gibi durmaktadır. Cumhurbaşkanının mecliste çoğunluğa sahip partiden seçilmesini, dolayısıyla meclisi hükümetin art alanına dönüştürmeyi mümkün hatta ola-

711 Cumhurbaşkanı 8 üyeyi Yargıtay, Danıştay ve Yükseköğretim Kurulu'nun (YÖK) gösterecekleri adaylar içerisinden, 4'ü ise "üst kademe yöneticileri, serbest avukatlar, birinci sınıf hâkim ve savcılar ile en az beş yıl raportörlük yapmış Anayasa Mahkemesi raportörleri arasından" seçecektir. (Değişik: 16/4/2017-6771/16 md.) http://www.anayasa.gov.tr/icsayfalar/mahkeme-hakkinda/yapisivegorevleri/uyesecimi.html

ğan kılan düzeneğe rağmen bununla yetinilmemiştir. Meclisin yetkileri arasından bakanları denetlemek silinmiş, Meclis denetiminin en güçlü unsuru gensoru ilga edilmiş, sözlü soru kaldırılmış, eski sistemde başbakana yazılı soru yöneltilebiliyorken şimdi cumhurbaşkanına yöneltilemez olmuştur. Genel görüşme ve meclis araştırması gibi yollar açık görünse de bunların kararlarının cumhurbaşkanı ve bakanlarına sorumluluk doğurmaması öngörülmüş, meclis soruşturması ve Yüce Divan'a sevk ise eskisine kıyasla oldukça zorlaştırılmıştır.[712] Böylelikle son derece uzun ve zorlu bir yol olan Yüce Divan öncesinde hükümet, olağan bir meclis denetiminden bağışık kılınmıştır.[713]

Anayasalar tarihinde ve bu arada Türkiye'de parlamentonun ilk kazandığı yetki olup hükümet karşısında çok önemli bir denge mekanizması kabul edilen bütçe kanunu yapma yetkisi de dolaylı yoldan elinden alınmıştır. Parlamentonun cumhurbaşkanınca sunulan bütçeyi reddetmesi ya da süresinde kabul etmemesi yoluyla hükümet organını denetleme, gereğinde paralize etme imkânı, parlamenter olsun başkanlık tipi olsun anayasal sistemlerin önemli bir özelliğiyken bu da Nisan 2017 rejiminde bütünüyle ilga edilmiştir.[714] 2017 değişikliği sonrasında artık cumhurbaşka-

712 "[M]eclis soruşturması açılması istemi üye tamsayısının salt çoğunluğu, açılması isteminin kabulü üye tamsayısının beşte üç çoğunluğu ve nihayet Yüce Divana sevk kararı üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu şartına bağlanmıştır. Bu üç çoğunluk da gerçekleşmesi fevkalade zor çoğunluklardır (...) Bu değişikliklerden sonra Türkiye'de meclis soruşturması usûlünün işleme ihtimali fevkalade düşmüştür." Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, s. 266; meclis denetimine ilişkin genel bilgiler için, s. 262-268

713 Bir ayrıntı: Meclisin hükümeti denetleme mefhumuna öyle alerji duyuluyordu ki kalan denetim yolları da silikleştirilmeye çalışılmıştı. Eski metinde meclisin hükümeti denetleme yollarını belirleyen "IV. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Bilgi Edinme ve Denetim Yolları" başlığı anayasa komisyonunda 6771 sayılı değişiklik kanunuyla metinden çıkarılmıştı; bkz. Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Kanun No: 6771, Kabul tarihi: 21.01.2017, https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6771.html (erişim, 23.1.2017).

714 Mart 2018'de Başkanlık sistemi tartışmalarında örnek gösterilen ABD'de Trump yönetiminin bütçe politikaları kongre ve senato tadiline uğramış, bu

nının bütçe kanunu teklifi meclisçe onaylanmaması durumunda bir geçici kanun hazırlanması, o da olmazsa, "yeni bütçe kanunu kabul edilinceye kadar bir önceki yılın bütçesi yeniden değerleme oranına göre artırılarak" uygulanması öngörülüyor (Anayasa madde 161), böylece onayı alınmaksızın bütçe kullanmayı mümkün kılarak meclisin bu tarihî inisiyatifi de kırılıyordu.

Nihayet, hükümet karşısında denge-denetleme mekanizması görünümü veren son bir işlem, meclisin erken seçime gitme kararı alması, dolayısıyla cumhurbaşkanlığı seçimlerini yenilemeye gitmesidir. Bununla birlikte, bu mekanizmanın da denge işlevi görebilmesi olağandışı durumlara bağlıdır. Birincisi, eski düzenlemeye göre erken seçim kararı almak için meclis oturumunun salt çoğunluğu yeterliyken, şimdi meclis tam sayısının beşte üç çoğunluğu aranmaktadır. Bunun da hâkim parti içinde ciddi bir parçalanma olmadan ulaşılması çok güç bir oran olduğu kabul edilmelidir. İkincisi, Madde 116, meclis seçimleri ile cumhurbaşkanlığı seçimlerinin birlikte yapılacağını belirttiğinden, milletvekillerinin kendi vekilliklerini düşürmeyi göze almaları gerekmesi bu karara gidişi katbekat güçleştiren bir etkendir. Dolayısıyla üçüncüsü, iktidar partisinden de ciddi bir katılım gerektirecek böyle bir karar, cumhurbaşkanını denetlemekten ziyade belki de normalde iki defayla sınırlı olan cumhurbaşkanı seçilebilme koşuluna üçüncü defa seçilebilme imkânı getiren istisna halini doğurmada daha işlevli olacaktır.[715] Nitekim, cumhurbaşkanına da meclis seçimlerini yenileme (daha doğru bir ifadeyle meclisi fesih) yetkisinin üstelik herhangi bir kayıt konmadan verilmiş olması, bunun meclisin elini güçlendiren bir denge mekanizması olarak düşünülmediği fikrini de pekiştirmektedir. [716]

---

olana dek bir "government shutdown" ihtimali de baş göstermişti: "Congress Approves $1.3 Trillion Spending Bill, Averting a Shutdown", *The New York Times*, 22.3.2018

715 "Cumhurbaşkanının ikinci döneminde Meclis tarafından seçimlerin yenilenmesine karar verilmesi halinde, Cumhurbaşkanı bir defa daha aday olabilir." (Anayasa madde 116).

716 Anayasa hukukçusu Prof. Dr. Kemal Gözler, anayasa değişikliği komisyonunun tasarıları konusunda "Yasama ve yürütme organlarının birbirinin görevlerine son verebildiği bir sistemin 'başkanlık sistemi' olduğu iddiası

Buraya kadarki çerçevenin iki yanlı bir tablo ortaya çıkardığı ve eğretiliğin de burada belirdiği kaydedilmelidir. Bir yanda, diğer anayasal kuvvetlerin yetki alanlarını istila etmiş, devlet aygıtının her kademesine ve her an müdahale yetkileriyle donanmış, uygulamada sorumluluktan olabildiğince bağışık, "otonom" bir hükümet resmîleştirilmiştir. Ancak bu, katı olmaktan ziyade sıvı, her kaba girebilmeye hazır bir iktidar modelidir. İktidar, bir gün kendi koyduğu kararları ertesi gün, koşullara göre tam ters yönde değiştirecek ve devlet aygıtını peşinden sürükleyecek bir esnekliğe kavuşmuş, başka deyişle keyfîliğe kapı açmış olmaktadır. Anayasal geleneğin içinden konuşan hukukçulardan Sabih Kanadoğlu'na göre bu bir "ucube sistem" ve Süheyl Batum'a göre 1876 Anayasası'na ricat ve "padişahlığa dönüş projesi" olup Barkın Asal'a göre de iktidarın irade ve geçici isteklerinin "herhangi bir gerekçe dahi göstermeden bir bakanlığın ismini bir gün içinde değiştirebilmesini" sağlayan bu sistemi anlamak için Montesquieu'nun istibdat kavramına dönmek gerekir.[717]

Erdoğan'ın "Alternatif Hükümeti"

Nisan 2017'de kabul edilen tasarım, İslamcı iktidarın aldığı şeklin yalnızca yerleşik devlet düzeniyle ilgili kısmıdır. Bununla sınırlı bakınca, yapının nasıl bir yönetim kargaşasına kapı açtığı her yönüyle belli olmamaktadır. Oysa cumhurbaşkanlığı eline yetki yığan bu tasarım, tam da aynı nedenle bir yönetemezlik getirmekte ve topladığı yetkiyi bir sonraki aşamada dağıtmak, bu kez anayasasız biçimde dağıtmak zorunda kalmaktadır. Nitekim,

komik bir iddiadır" diyor ve ekliyordu: "Başkanlık sistemi, sert bir kuvvetler ayrılığı sistemidir. Bu sistemde yasama ve yürütme organları birbirinden kesin çizgilerle ayrıdır. Bunlar birbirilerinin görevlerine son veremezler." Kemal Gözler, "Elveda Kuvvetler Ayrılığı, Elveda Anayasa 10 Aralık 2016 Tarihli Anayasa Değişikliği Teklifi Hakkında Bir Eleştiri" http://www.anayasa.gen.tr/elveda-anayasa-v2.htm (erişim 18.10.2018)

717 "Sabih Kanadoğlu: 'Ucube' Sistem", *Gündoğdu Dergisi*, Sayı: 3, (Temmuz 2018), 10-11. Süheyl Batum, "Padişahlığa Dönüş Projesi" *Gündoğdu Dergisi*, Sayı: 4 (Ağustos 2018), s. 12-13. Barkın Asal, "Yeni Osmanlı Türkiyesi," *Gündoğdu Dergisi*, Sayı: 5 (Eylül 2018), s. 56

cumhurbaşkanlığı teşkilatı hakkındaki daha ilk kararname, mevcut devlet aygıtı dışında bir yapılanma ortaya çıkarmış, yönetimde eğretiliği son derece tetikleyici değişiklikler getirmiştir. Bu yapılanma, "politika kurulları" (ayrıca da "cumhurbaşkanlığı ofisleri") adında, cumhurbaşkanlığına doğrudan bağlı ve tek başına onun tarafından belirlenen yeni heyetlerde somutlaşmaktadır.

Özellikle politika kurulları ülkenin en temel dokuz başlıkta, örneğin eğitim ve öğretim, güvenlik ve dış politikalar, yerel yönetim, ekonomi gibi alanlarda işlev görecek bir tür alternatif kabine sayılabilir.[718] Bunlara basit danışmanlığı aşan, güçlü yetkiler devredilmektedir. Örneğin koordinasyonu sağlamak adına bakanları, kurumların üst düzey yöneticilerini toplantıya çağırabilmekte, bu toplantılara bakanın mı politika kurul başkan vekilinin mi yoksa kendisinin mi başkanlık edeceğini cumhurbaşkanı belirlemektedir. Bu toplantılarda söz konusu alanda izlenecek politikalar saptanmaktadır.[719] Politika kurulları cumhurbaşkanıyla çalışıp onun talimatlarını yerine getirmekte, "kendi görev alanlarıyla ilgili olarak her türlü bilgi ve belgeyi ilgili bakanlıklar ile kamu kurum ve kuruluşlarından talep" edebilmekte, bu taleplerinin de kurumlarca öncelikle değerlendirilmesi gerektiği emredilmektedir. Dahası, söz konusu kurullar "kamuya, ilgililere ve üçüncü kişilere ait gizlilik taşıyan bilgileri, kişisel verileri, gizlilik taşıyan bilgileri, ticari sırları ve bunlara ait belgeleri" edinme yetkisini haiz kılınmaktadırlar.[720] Başka deyişle, bu kurullar, bürokrasiden ve hatta kendi partisinden farklı bir paralel yetkililer öbeği oluşturmakta; hem cumhurbaşkanının Erdoğan'daymış gibi görünen işlevlerini uygulamakta hem de doğrudan cumhurbaşkanlığı nezdinde lobiciliği pek çok ara kademeyi atlayarak yerine getirmektedir. Nitekim 24 Haziran seçimlerinin hemen ertesinde İslamcı İhlas Haber Ajansı, bu kurulları "bürokrasiyi kurul ve ofisler aşacak" manşetiyle duyurmuştur. Oldukça iştahlı bir dille "Yeni sistemde çalışmaya başlayacak 'ofis' ve 'kurullar'ın devletteki işleyişi hızlandıracaktır.

718 Cumhurbaşkanlığı kararnamesi no: 1, 10.7.2018 madde 20
719 *Ibid.*, madde 32/1, 2
720 *Ibid.*, madde 33 ve 36

Cumhurbaşkanına bağlı 9 kurul ve 4 ofis, Türkiye'nin hedeflerine ulaşmasını yavaşlatan bürokratik oligarşiyi işlevsiz hale getirecek" demektedir.[721] Eski Anayasa Mahkemesi raportörlerinden Ali Rıza Aydın'a göre ise "ulusal ve uluslararası sermayenin lobicilik faaliyeti artık parlamentodaki siyasi partilerle veya vekillerle değil, tamamıyla bu çemberin merkeziyle" olacaktır.[722]

Bununla birlikte, asıl kritik nokta yetki alanı meselesinde kendini göstermektedir. Gerçekten söz konusu kararname yayınlanır yayınlanmaz kamuoyunda bakanlıklar ile politika kurulları arasında bir yetki kargaşası yaşanıp yaşanmayacağı merak konusu olmuş, politika kurullarının bakanlar karşısında yetki dağılımının ne olduğu ve ilişkinin tam olarak nasıl kurulacağı mevzuatla netleştirilmemiştir. "Devlet Böyle İşleyecek" gibi iddialı bir başlık atan hükümete yakın bir köşe yazarının yedi parçalı cumhurbaşkanlığı teşkilatındaki karışıklığı sergiledikten sonra son paragrafını "Devletin 95 yıllık alışık olduğu yürütme yapısının değişiminde bazı aksaklıklarla karşılaşılıp yol yürünürken yeni değişiklikler kaçınılmaz" sözleriyle bitirmesi, bütün hız ve istikrar vurgularının uçuculuğuna da işaret etmektedir. Ama konuyu "bir ilgiliye" danışmış olan aynı köşe yazarının ima ettiği üzere, söz konusu alanda kriz çıkmaması için, söz ettiğimiz koordinasyon toplantıları icat edilmiş ve dolayısıyla Erdoğan'ın inisiyatifi kaçınılmaz kılınmıştır.[723]

Bu noktanın, Hamidizm metaforuyla birlikte düşünülmesi önemlidir. İlk cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle birlikte ele alındığında, hükümet içinde bile karşılıklı ilişkileri kanunla ve mevzuatla belirlenmemiş düalist bir iktidar yapısı karşımıza çıkmaktadır. Bütün istikrar söylemlerinin altı "Bu devlet yapısı nasıl işleyecek?" gibi naif bir soruyla biraz kazındığında "yol yürünürken yapılacak değişikliklere" dayalı bir belirsizlik yüzeye çıkmakta, iktidar tekeli gibi görünen yapıya yakından bakıldığında

721 "Bürokrasiyi Kurul Ve Ofisler Aşacak" *İhlas Haber Ajansı*, 29.6.2018, http://www.iha.com.tr/haber-burokrasiyi-kurul-ve-ofisler-asacak-731655/ (erişim: 30.6.2018).

722 Ali Rıza Aydın, "Yeni Rejim Ölü Doğmuştur", *Gündoğdu Dergisi*, Sayı: 4 (Ağustos 2018), s. 25

723 Muharrem Sarıkaya, "Devlet Böyle İşleyecek", *Habertürk*, 12.7.2018

sınırları belirsiz bırakılmış bir yetki devri silsilesi tasarlanmakta, devlet organları arasında denetleme ve müdahaleleri kriz boyutuna gelmeden, olağan işleyiş içinde çözecek bir denge-denetleme mekanizması yerine cumhurbaşkanının devreye girmesini zorunlu kılacak, kriz üretmeye hazır bir heyetler karmaşası kendini göstermektedir.[724] Bunun, cumhurbaşkanlığı kararnameleri konusunda Türkiye Barolar Birliği'nin yukarıda dikkat çektiğimiz "paralel yasama faaliyeti" uyarısıyla birlikte düşünülmesi de zorunludur. Gerek Meclis ile hükümet ve yargı arasında gerek hükümet dahil her bir organın içinde, cumhurbaşkanının mensubu olduğu parti ile mecliste hâkim parti aynı olsa bile, karar ve uygulama aşamalarında tıkanma ihtimali neredeyse körüklenmiştir. Böyle tıkanıklık üreten bir sistemi açmak için tepedeki kişi kültü ve "tek adam" kuşkusuz kaçınılmaz olacaktır. Kısacası Nisan 2017 rejimiyle, Erdoğan'ın kişisel müdahalelerinin vazgeçilmez kılındığı bir devlet yapısı tasarlanmıştır.

Bazen bütün yapıyı anlatmaya tek bir numune yeter. Nitekim böyle bir numuneyi, Nisan 2017 seçimleri ertesinde, en yüksek yargı organı ile yerel yargı ve hükümetin taraf olduğu bir vakıa sağlamaktadır. Ocak 2018'de Şahin Alpay ve Mehmet Altan'la ilgili Anayasa Mahkemesi'nin tahliye kararına İstanbul 13 ve 26'ncı Ağır Ceza mahkemelerinin hemen uymaması, dönemin Başbakan Yardımcısı ve Hükümet Sözcüsü Bekir Bozdağ'ın mahkemeyi yetki aşımıyla suçlamasından söz ediyoruz. Bu vakıada hukukçulara göre, ilk kez bir yerel mahkeme anayasa mahkemesinin kararına uymuyordu.[725] Nitekim yerel mahkeme Anayasa Mahkemesi'nin kararını dinlemedi ve Mehmet Altan ancak beş buçuk ay sonra, 24 Haziran seçimlerinin hemen ertesinde tahliye edildi. Tahliye kararını veren bölge adliye mahkemesi, tutana-

724 Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay'ın 05.11.2018'de söylediği "Sayın Cumhurbaşkanımızın omzundaki yükü hafifletmeye çalışıyoruz" sözü yetki yoğunlaşmasıyla ortaya çıkan bu çarpıklığın itirafı olarak kabul edilebilir. "Cumhurbaşkanı Yardımcısı Oktay: ABD ile ilişkilerdeki sorunumuz aslında bir Brunson sorunu değildi" *Sputnik Türkiye*, 5.11.2018 (erişim: 5.11.2018).

725 "Tahliye Krizi! AYM 'Tahliye' Dedi, Yerel Mahkeme Reddetti Tartışmaya Hükümet de Girdi" *Sözcü*, 12 Ocak 2018.

ğında "Anayasa gereğince Anayasa Mahkemesi'nin kararlarının yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını, gerçek ve tüzel kişileri bağladığı" gibi temel bir gerçeği hatırlatma gereği duymuştu.[726] Yukarıda anlattığımız yapıyı göz önüne alınca, bunun epey çaresiz bir hatırlatma olduğunu düşünmek mümkündür. Sırf bu olay, hukuk otoritesinin ne denli eridiğini, Anayasa Mahkemesi otoritesinin hükümetin bakanı karşısında nasıl erozyona uğradığını, hukuk aygıtı içinde bütünlük kalmadığını, ezcümle yargı kuvvetinin çökmüş olduğunu göstermeye yeterlidir.

Erdoğan ve kurmayları "Türk tipi başkanlık" sistemiyle cumhurbaşkanını erişilebilir, hesap verebilir alanın dışına çıkardı. Bürokrasiden, muhalefetten, hatta kendi partisinden ayrı, "otonom" bir statü elde ederek krizlerle barışık bir eğreti istibdat yerleştirebileceklerini düşündüler. Bu nedenle her türlü sorumluluktan bağışık fakat her alana müdahil olabilir bir makam tasarladılar; üstelik böyle sınırsıza yakın bir yetki alanının, yetkileri ve işleyişi ortadan kaldırması nedeniyle kriz üretebilecek olmasından da pek kaygılanmadılar. Tersine, "beka stratejisi" gereği, politikada da idarede de kriz halinin sürekliliğini sağlama aldılar. Dolayısıyla, Türkiye'nin ekonomik gözetimini bir ABD'li şirkete verme noktasında Erdoğan ile damadı Hazine ve Maliye Bakanı arasında çıkan çelişki de, Türk vatandaşlığının 500.000 dolara satılığa çıkarılması da, Erdoğan'ın 3 Ağustos 2018'de ilan ettiği 100 günlük eylem planının hiçbir şekilde tutmamış olması da kesinlikle aksama değil rejimin doğası gereğidir.[727] Yalnızca muhalefet değil, hükümet ve kendi partisi, MHP gibi iktidar ortakları, mahalledeki muhtar, taşradaki memur, bu belirsizlik ve eğretiliğe tabidir.

İslamcılık bu eğreti rejim ile umduğu gibi bir iktidar sürebilir mi? Osmanlı'yı yavaş yavaş çökerten bir sendrom 21. yüzyıl Türkiye'sinde nelere yol açar? Bu soruların cevabı ileride görüle-

726 "Mehmet Altan'a Tahliye Kararı" *Anadolu Ajansı*, 27.06.2018, https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/mehmet-altana-tahliye-karari/1188951, (erişim: 30.6.2018).

727 Cumhuriyet Halk Partisi Eskişehir Milletvekili Utku Çakırözer, bu 100. gün vesilesiyle bir rapor hazırlayarak bunu belgelemişti: "100 Günlük Kriz," *Cumhuriyet*, 12.11.2018 (erişim: 12.11.2018).

cek. Fakat Abdülhamit, hukukun üzerinden atlanarak, egemenlik ödünleri verilerek, krizler içinde yüzerek otuz yıl ayakta kalabileceklerini hatırlattığı için İslamcı çevrelerde ve cumhuriyet felsefesini çoktandır unutmuş devlet görevlilerinde özel bir heyecan uyandırıyor olabilir. Hem belli mi olur, belki bir gün bugünkü Abdülhamit de 1890'lardaki gibi Batı'da sırtını yaslayabileceği bir Kayzer Wilhelm bulabilir. Ne de olsa, tıpkı Müslüman coğrafyadan gelen terör, göç gibi tehditleri önlemek açısından bir halifenin Batı için çok işe yarar olabileceğini düşünenler de eksik değildir.[728] Yeter ki içeride kararlı ve bilinçli bir anayasa yanlısı cumhuriyetçi politika yükselmesin.

728 "Ama kurumun oynadığı küresel manevi rol 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyıl başlarında özellikle önemliydi, zira nihayetinde Britanya yönetiminde (Güney Asya'da) ve Hollanda yönetiminde (modern Endonezya'da) 100 milyondan fazla insanı kucaklıyordu. Din üzerine yazan Türk yazar Mustafa Akyol'un işaret ettiği üzere, Halife'nin Asya-Pasifik Müslümanları üzerindeki gücü Birleşik Devletler için çok olumlu sonuçlar doğurdu; II. Abdülhamit, uzun süre hükmeden son padişah, Filipinli Müslümanları takımadalarındaki Amerikan kuvvetini kabul etmeye ikna etmişti." "The Ottoman Caliphs: Why European Islam's Current Problems Might Reflect a 100-year-old Mistake" *The Economist*, 26.07.2016, http://www.economist.com/blogs/erasmus/2016/07/ottoman-caliphs (erişim: 21.10.2016).

SONUÇ YERİNE

Soğuk Savaş Türkiye'sinin Karanlık Dehlizlerinden Soma Madenlerine

Behlül Özkan & Tolga Gürakar

İngiliz siyasetçi Winston Churchill'in 5 Mart 1946'da ABD'nin Missouri eyaletinde yaptığı "Demir Perde" konuşmasıyla resmî olarak başlattığı Soğuk Savaş, 9 Kasım 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla sonlandı. Churchill, Baltık Denizi kıyısında Almanya-Polonya sınırında yer alan Sttetin şehrinden Adriyatik denizi kıyısında İtalya-Yugoslavya sınırında yer alan Trieste'ye kadar Avrupa'nın ortasına "Demir Perde" indiğini duyurmuştu. Churchill'e göre Sovyetler Birliği'nin "yayılmacı" emelleri salt Doğu Avrupa ile sınırlı değildi. Öyle ki Fransa, İtalya, Almanya, Yunanistan, Türkiye ve İran da Kremlin tarafından organize edilen "komünist beşinci kol" faaliyetlerinin hedefindeydi ve buna karşı koymak lazımdı.[729] Bu çerçevede Soğuk Savaş, ABD ve İngiltere liderliğinde, Sovyet ve komünist "yayılmacılığına" karşı ilan edilen topyekûn seferberlik ve mücadelenin adıydı.

Bu savaş kendisinden öncekilerden farklıydı. "Soğuktu", çünkü nükleer silahlar tehlikesi nedeniyle Sovyet ve ABD ordularının konvansiyonel şekilde harp edemediği bu süreçte vekâlet

729 Winston Churchill, "Sinews of Peace (Iron Curtain Speech)," *International Churchill Society, https://winstonchurchill.org/resources/speeches/1946-1963-elder-statesman/the-sinews-of-peace/.*

savaşları yürütüldü, özel harp ve gayri nizami harp tekniklerine başvuruldu, istihbarat servisleri eliyle düzenlenen darbeler ve operasyonlarla makbul görülmeyen kimi iktidarlar devrildi. Bu süreç aynı zamanda her türlü ahlak ve etik kurallarından azade, sonuca giden her yolun mübah sayıldığı acımasız bir mücadeleydi de. Bütün bu şartlar altında Soğuk Savaş'ı kimin neden başlattığına dair sorular ve dahası ortada "komünizm"in gerçekten yayılıp yayılmadığını sorgulayıp Sovyetler Birliği'nin savunmacı tutum aldığını vurgulayan kimi eleştirel akademik çalışmalar propaganda ve dezenformasyon yöntemleriyle susturuldu. Soğuk Savaş düzenini sorgulamaya yeltenen akademisyen, gazeteci ve politikacı kim varsa, Churchill'in daha 1946 gibi erken bir tarihte adını koyduğu "komünist beşinci kol" çuvalının içine atılmaya adaydı. Ancak bütün bu baskılara rağmen Batı'da ve Türkiye'de Soğuk Savaş'ın mantığını ve dinamiklerini sorgulayan, tekerine çomak sokmaya çalışanlar da yok değildi. Zira bu kitap da büyük çapta bu mirastan beslenerek kaleme alınan çalışmaların bir araya gelmesiyle ortaya çıktı. Bu kirli savaşın "cephe ülkesinde" yaşananlara yakından bakmaya çalıştı.

Churchill'in henüz Soğuk Savaş'ı resmî olarak başlatmasından birkaç ay önce, 4 Aralık 1945'teki Tan Baskını'yla, Ankara uluslararası sistemde yaklaşan kutuplaşmayı sezerek tarafını seçmeye karar veriyordu. Bir diğer ifadeyle, anti-komünizmin devletin ideolojik ana omurgasını oluşturduğu Türkiye'nin Soğuk Savaş Düzeni; sola kapalı, milliyetçi-muhafazakâr yörüngeye Tan Baskını'yla giriyordu. İnönü ve CHP iktidarı, sol kanadı olmayan çok partili sisteme geçerken aynı zamanda emperyalizme karşı devrimle kurulmuş Cumhuriyet'in direksiyonunu da sağa kırıyordu. Zaten o dümen bir daha da hiç doğrulmadı.

Tarihin garip bir cilvesi olsa gerek, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin simgesi Berlin Duvarı'nın yıkılışına şahit olan 9 Kasım 1989 tarihinde Turgut Özal TBMM'de yemin ederek Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturdu. 1977 seçimlerinde MSP'den milletvekili adayı olmuş, kardeşi (Korkut Özal) MSP'de bakanlık yapmış, İlim Yayma Vakfı'nın kurucularından ve İslamcı kimliği

ortada olan Özal'ın, o zamana kadar askerlerin "vesayetinde" olan Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturması, birçokları tarafından bir kırılma hatta radikal bir dönüşüm ve sivilleşme olarak değerlendirildi. Bu kitap tam da bu görüşe karşı çıkarak, Özalgillerin Cumhurbaşkanlığı ve diğer yüksek makamlara gelmelerinin Türkiye'nin Soğuk Savaş düzeni içinde; ordu, sermaye, ABD ve İslamcılaştırma sayesinde mümkün olabildiğini ortaya koymaya çalıştı. 1945'ten 1989'a ve devamında 2002'ye dek uzanan süreci kırılmadan ziyade süreklik ve düzen çerçevesinde yorumladı.

Aynı zamanda Ankara küresel çapta yaşanan Soğuk Savaş'ın en "müstesna" aktörlerinden biriydi. Sovyetler Birliği ile sınır komşusu olmanın ayrıcalığını, NATO'nun "cephe ülkesi" konumuna tedavül etti. Ancak misyonu bununla da sınırlı kalmadı. Bir yandan Sovyetler Birliği'nin yumuşak karnı Orta Asya'da yaşayan soydaş toplumlara yönelik istihbarat operasyonlarının merkezi, diğer yandan Ortadoğu'da sol ve Arap milliyetçiliğine karşı Siyasal İslam'ın desteklendiği bölgesel nüfuz mücadelesinde Batı için çalışan jandarmasıydı. Kısaca Batı ittifakının, komünizm cephesinin içine akınlar düzenleyebildiği bir "uç beyiydi." Bu şartlar neticesinde Türkiye, ortadan ikiye bölünmüş Batı Almanya ve ABD'nin "arka bahçesindeki" kimi Latin Amerika ülkeleri ile birlikte Soğuk Savaş'ta anti-komünizmin en sert şekilde pratiğe geçirildiği ülke oldu. Batı ittifakının gözünde ise Ankara, güvenlik ve istihbaratın, her zaman ve her koşulda demokrasi, temel hak ve özgürlüklerden önde geldiği cephenin en önünde yer alan müttefikiydi. Ordusu, sermayesi, iç ve dış politikası bu ahval ve şerait içinde şekillendi. Dolayısıyla Churchill'in Demir Perde konuşmasından Berlin Duvarı'nın yıkılışına, daha "yerli" bir ifadeyle Tan Baskını'ndan Özal'ın Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturmasına kadar olan dönemin Türkiye'si, ancak ve ancak Soğuk Savaş düzeninin küresel, bölgesel ve ulusal dinamikleri ve bunların birbirleriyle olan ilişkileri mercek altına alınarak anlaşılabilir. Dolayısıyla bu dönemde iktidar mücadelesini, orduyu, sermayeyi, sınıf mücadelesini, toplumsal hareketleri ve dış politikayı Soğuk Savaş düzeninden soyutlayarak incelemek mümkün değildir.

İşte bu çalışma da anlatılanlar ışığında Türkiye siyasetini "Kemalist vesayet" üzerinden açıklamaya çalışan tezlere reddiye niteliğinde yazıldı. Kemalizmi Cumhuriyet tarihinin önemli bir bölümünde hegemonya ve vesayet kurmuş bir devlet ideolojisi olarak ele alan yaklaşımlar, bırakalım Soğuk Savaş dönemi ve sonrasını, Cumhuriyetin ilk dönemi için bile bu iddiasını ete kemiğe büründürmekte zorlanmaktadır. Sol-liberal cenahta bu minvalde yazılmış en kapsamlı çalışmalardan biri olan "Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm" cildinde bile "Kemalizm" İnönü'den Bayar'a, anti-emperyalizmden korporatizme, Sağ Kemalizm'den Sol Kemalizm'e, 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e, Bonapartizm'den köycülüğe, her şeyi kapsayabilmektedir.[730] Türkiye'nin yakın dönem siyaseti ile ilgili bazı başka çalışmalarda ise ona içine girdiği her boya kabının rengini alan bir fırça muamelesi reva görülmektedir. Özetle Kemalizm her türlü eleştirinin uzantısı şeklinde başvurulan bir ilkyardım seti, her şeyin müsebbibi görülen ancak birçok şeyi açıklamakta zorlanan bir "boş gösteren" olarak kullanılmaktadır. Dahası bu kullanım öylesine usturupsuz öylesine iğreti bir biçimde yapılmaktadır ki akademik çalışmalarında Gülen Hareketi'ne methiyeler düzen, "seküler Kemalizm'in" otoriterliğine karşı İslamcılığı liberal ve demokratik bir aktör olarak işaret eden Mücahit Bilici, 2013'te başlayan AKP-Cemaat kavgası sonrası bu Kemalizm giysisini İslamcı AKP iktidarına bile giydirmeye çalışmış, onu "İslamcı Kemalist", "Yeşil Kemalist" şeklinde tanımlamıştır.[731]

Kemalizmin kullanımındaki muğlaklıklar ve onu subjektif yargılar çerçevesinde dondurulmuş bir "izm" olarak kavramak yerine en basit ve anlaşılır hâliyle bir aydınlanma, modernizasyon ve terakki projesi, yani Atatürk'ün sözleriyle "muasır medeniyet seviyesinin üzerine" çıkma ideali olarak kavrarsak ki bu çalışma tam da bunu yapmaya çalışmıştır, 1945 sonrası Türkiye'sinin bu

730 *"Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm,"* editörler Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001

731 Ekrem Özden, "Mücahit Bilici: Laikçi Kemalizm Bitti, Yeşil Kemalizm Başladı", *Yeni Asya*, 29 Ağustos 2014 Bilici'nin Gülen Hareketi üzerine yazdığı bir akademik güzelleme için Mücahit Bilici, "The Fethullah Gülen Movement and Its Politics of Representation in Turkey", *The Muslim World* 96.1 (2006): 1-20

temel hedefin terk edilmesinin tarihi olduğu açıkça görülecektir.[732] Zira ortada iddia edildiği gibi ne laik otoriter bir "merkez" ne de "milli" ve "yerli" İslamcılığın demokratik taleplerin sesi olduğu bir "çevre" vardır. Dahası Kemalizmin partisi olduğu iddia edilen CHP, 1945-1950 arasında anti-komünist ideolojiyi devletin ana omurgası haline getiren Soğuk Savaş düzeninin kurucu aktörüdür. Türk-İslam sentezine giden yolun taşları bu dönemde CHP tarafından milliyetçi-mukaddesatçı zeminden başlayarak döşenmiştir. CHP'nin de ordunun da, İslamcıların da sermayenin de, ABD'nin de üzerinde birleştiği nokta anti-komünizm, istedikleriyse daha muhafazakâr bir Cumhuriyet'tir. 1945 sonrasında İnönü'nün sol karşıtı siyaseti, 1950'lerde Ecevit'in ateşli bir anti-komünist olduğu unutulmamalıdır.[733] Bu zemin üzerinden yan yana gelen aktörler arasında 1960'lardan itibaren yöntemler ve hedefler konusunda yaşanan ayrışma yeni bir iktidar mücadelesinin fitilini ateşlemiştir. Zira yükselen solla mücadelenin sadece anti-komünizm üzerinden yapılamadığına kanaat getiren Türkiye müesses nizamı, mevcut sorunların çözümünü ekonomik, sosyal ve kültürel mahfillerin İslamcılaştırılmasında görmüştür. Dolayısıyla bu kitapta yer alan çalışmaların önemli bir bölümü 1960'ların ortasında yaşanan bu dönüşüm ve neticesinde başlayan iktidar mücadelesini odak noktası olarak almaktadır.

"Eski" ve "yeni Türkiye" ifadeleri 2002 yılından sonra siyaset literatürüne girdi. Bununla da sınırlı kalmadı, toplumun söylem düzeni içerisinde de yerini aldı. Bu kitabın omurgasını oluşturan iddialardan biri de tam da bu konuyla ilgili ve "eski" ile "yeni" arasında yaşandığı iddia edilen kırılmanın bütünsel bir kırılma olmadığını, yüzeydeki çatlakların aldatıcı olmaması gerektiğini dile getiriyor. Dahası böylesine bir söylem; imam hatiplerde iftar vererek gelecek kuşakları itaatkâr olması için din adamlarına emanet eden büyük

732 Bu kapsamda Atatürk'ün Yakup Kadri'ye "Doktrin istemem. Donar kalırız. Biz yürüyüş halindeyiz" ifadesi göz ardı edilmemelidir; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Yön Dergisi, Yıl: 1, Sayı: 47, s. 12.

733 Bülent Ecevit, "Komünizm Tehlikesini Kuvvetlendiren Etkenler", *Ulus*, 28 Haziran 1957; Bülent Ecevit, "Komünizme Karşı En Etkili Silah: Hürriyet," *Ulus*, 3 Temmuz 1957; Bülent Ecevit, "Komünizmle Mücadele İmkanlarında Daralma", *Ulus*, 14 Ocak 1958

sermayeyi, Necip Fazıl'ın dizinin dibinde gençlik fotoğrafları çıkan genelkurmay başkanlarını, ordu içinde cirit atan cemaatleri, cemaatler içinde at koşturan ordu mensuplarını, kendisini CIA'in Türkiye memuru olarak gören MİT başkanlarının liderliğinde pratiğe geçirilen İslamcılaştırmayı, hülasa Türkiye'nin Soğuk Savaş düzenini bizlerden gizliyor. En çarpıcı örneğini Cumhuriyet tarihinin en büyük maden faciası Soma'da gördüğümüz üzere, patlama sonrası bölgeye apar topar onlarca din adamı, şeyh ve hocanın gönderilmesi, ölenlerin bir an önce şehit ilan edilerek gerçek sorumluların üstlerinin örtülmesi bizlere İslamcılaştırmada Soğuk Savaş Türkiye'sinin karanlık dehlizlerinden Soma madenlerine uzanan bir devamlılık olduğunu kanıtlıyor.

Bu kitabın yaklaşımı hem Türkiye'nin Soğuk Savaş düzenini hem de bugünü anlama noktasında yeni pencereler açmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma bir son nokta olarak değil, az sayıdaki başlangıç eserinin yanına eklemlenmiş bir diğer başlangıç şeklinde ele alınmalıdır.[734] Türkiye'nin yakın tarihine dair yapılacak akademik çalışmalardaki en ciddi sorun, Dışişleri, Silahlı Kuvvetler, MİT başta olmak üzere tüm devlet kurumlarının arşivlerinin araştırmacılara kapalı olmasıdır. Batı ülkelerinde bu arşivler 25-50 yıllık bekleme süreleri sonunda ilgililere açılmakta, Türkiye'nin Soğuk Savaş tarihine ilişkin çok değerli veriler gün ışığına çıkarılmaktadır. Fakat bu da yeterli değildir. Kütüphanelerde yer alan yüzlerce gazete, dergi, kitap ve dönemin tanıklıklarını içeren anılar yeni araştırmaları beklemektedir.

734 Son dönemde bu alanda yapılan çok sayıda akademik çalışma içinden üç örnek vermek gerekirse; Cangül Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı: Antikomünizm ve Amerikan Etkisi*, Can Sanat Yayınları, İstanbul, 2015; Ekin Kadir Selçuk, Mücadeleciler: Mücadele Birliği İletişim Yayınları, İstanbul, 2018; Ertuğrul Meşe, Komünizmle Mücadele Dernekleri, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016

DİZİN

6. Filo 117, 119, 230, 276, 321, 322, 336
9 Mart 22, 120, 194, 201
12 Eylül 1980 13, 15, 18, 137, 206, 222, 233, 236, 262, 324, 327, 328
12 Mart 11, 22, 120, 144, 160, 162, 164, 169, 185, 189, 197, 199, 200, 201, 203, 204, 205, 206, 207, 221, 222, 224, 277, 288, 323
14'ler 185, 213
15-16 Haziran 203, 204, 276
24 Ocak Kararları 13, 282, 327
27 Mayıs 42, 101, 110, 111, 159, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 179, 184, 185, 188, 189, 190, 194, 195, 199, 200, 206, 211, 213, 230, 275, 276, 316, 320, 336, 374
147'ler 185
1961 Anayasası 42, 102, 169, 322
1965 Seçimleri 110, 169

A

ABD 2, 3, 5, 6, 7, 12, 17, 19, 20, 21, 23, 24, 27, 28, 30, 71, 72, 80, 81, 82, 83, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 95, 96, 98, 104, 107, 108, 109, 119, 120, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 142, 149, 151, 155, 156, 157, 159, 160, 161, 162, 163, 165, 172, 182, 184, 211, 212, 227, 237, 253, 254, 255, 256, 258, 266, 267, 268, 273, 274, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 338, 357, 364, 368, 369, 371, 373, 375
Abdi İpekçi 180
Abdürrahim Zapsu 147
ABN (Antibolschevistische Nationen) 85, 86
Adalet Partisi (AP) 21, 42, 99, 103, 110, 159, 169, 172, 180, 222, 272, 320
Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) 14, 25, 335
Adnan Menderes 89, 99, 102, 126, 173, 307, 310
Adnan Tanrıverdi 166
Ahmet Davutoğlu 353
Ahmet Er 185, 186, 213
Ahmet Gürkan 140
Ahmet Kabaklı 192
Allen Dulles 78, 79, 82, 83
Allied Clandestine Committee (ACC) 90
Alparslan Türkeş 89, 96, 101, 102, 110, 111, 182, 183, 184, 186, 211, 215, 236, 273
Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 250, 255
Anavatan Partisi (ANAP) 174, 233, 327
Anayasa 18, 169, 184, 205, 276, 335, 342, 346, 349, 355, 356, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 367, 369
Anayasasızlaşma 357, 360
Anglosakson 28, 31
Ant dergisi 138, 140, 148, 149
Apple Pie (Operation) 83
Arap Milliyetçiliği 133, 141
Atatürkçülük 43, 190, 192
Attila Karaosmanoğlu 179, 180
Aydınlar Ocağı 192, 278, 282, 283
Ayhan Songar 153, 154
Aziz Çelik 173, 174

B
Bağdat Paktı 210, 310
Bağımlılık 65, 261
Bahattin Özülker 161
Balkan Paktı 210, 310
Baltalimanı Antlaşması (1838) 37
Bandung Konferansı 93, 95, 96
Barış Gönüllüleri 315, 316
Barker Raporu 300
Behice Boran 30, 282, 308
Bekir Berk 99, 129, 156, 158, 164, 206
Berat Albayrak 153
Berlin Duvarı 13, 27, 329, 371, 372, 373
Bernard Baruch 292
Bloodstone (Operation) 83
Bob Dreher 95
Bülent Nuri Esen 185

C
Celal Bayar 66, 89, 90, 127, 306, 307, 309
Celal Eyicioğlu 182, 193, 199, 202
Celil Gürkan 199, 200, 203
Cemal Gürsel 102, 170, 171, 172, 173, 213
Cemal Tural 155, 169, 195, 196, 197, 200
Cemil Çiçek 271, 272
Cevdet Sunay 116, 143, 194, 195, 197, 202, 203, 277
CIA 18, 19, 73, 75, 78, 81, 82, 83, 85, 87, 90, 93, 94, 95, 96, 104, 106, 108, 109, 111, 119, 132, 135, 139, 141, 143, 147, 156, 157, 160, 161, 170, 227, 266, 315, 316, 320, 321, 376
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) 21, 103, 180, 211, 213
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 15, 47, 63, 88, 287, 370
Cumhuriyet Partisi 198, 199, 200, 201, 202, 204, 205

D
Darülfünun Reformu 175
Demir Perde 293, 371, 373
Demokrat Parti (DP) 21, 24, 42, 47, 58, 68, 70, 88, 98, 100, 102, 126, 129, 170, 210, 261, 287, 304, 307
devletçilik 61, 65, 252, 275
Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) 153, 169
Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) 174, 211, 214
Dickson Raporu 320
Doğan Avcıoğlu 18, 169, 198, 199, 205
Doğu Bakanlığı (Ostministerium) 73, 74, 76, 77
Dokuz Işık 111, 214, 215, 216, 217, 218, 219
Dündar Seyhan 184
Dündar Taşer 185, 186, 213
Dünya Düzeni 12, 22, 210, 239
Dünya Ekonomik Buhranı (1929) 28

E
Edward Shils 26, 32, 33, 40
Ekim Devrimi 209, 292
Ekrem Alican 103, 170, 171
Ekrem Ceyhun 176, 179
Ekrem Pakdemirli 176
Emile Durkheim 63
Emine Öztürk 188, 189, 190
Ernest Bevin 131, 268, 271
Ertuğrul Meşe 156, 169, 181, 376
Eşref Akıncı 199, 204

F
Fahrettin Kerim Gökay 171
Faik Türün 164, 199, 203

Faruk Gürler 198, 199, 201, 202, 203, 204
Faruk Güventürk 163, 182
Faruk Süren 162
Fatih Yaşlı 6, 11, 22, 183, 209, 212, 234
Fazıl Akkoyunlu 185, 186, 214
Feroz Ahmad 69, 171, 277
Fethi Tevetoğlu 156
Fethullah Gülen 19, 143, 145, 351, 374
Fevzi Çakmak 129
FHO (Fremde Heere Ost) 76, 78, 83, 86
Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) 103, 211, 276
Frank Wisner 82, 83, 94
Freimann Camii 108
Fuat Doğu 18, 19, 109, 140, 142, 143, 144, 145, 155, 160, 196, 197, 198, 200
Fuat Köprülü 304, 307
Fuat Süren 162
Füze Krizi 108

G
George F. Kennan 82
George McGhee 132
George S. Harris 88, 170
Gerhard von Mende 76, 80, 84
Gökhan Atılgan 64, 68, 199
Graham Fuller 266
Günal Kansu 175, 176, 177, 179
Güngör Uras 177

H
Halit Narin 265, 268
Halkların Demokratik Partisi (HDP) 352
Hamdi Aksekili 134
Hamidizm 12, 24, 335, 337, 349, 368
Hasan Aksay 154
Hasan Celal Güzel 176
Hasan el Benna 92, 133, 136
Hasan Sağlam 166
Haydar Saltık 163
Haydar Tunçkanat 298, 320
Heinrich Himmler 78, 79
Hikmet Özdemir 174, 175
Hilts Raporu 300
Hür Dünya 68
Hüseyin Cahit Yalçın 129

I-İ
İbrahim Kafesoğlu 181, 192
İlim Yayma Cemiyeti 97, 119, 146, 147, 148, 149, 150, 152, 165, 166, 283
İlter Türkmen 328, 329
İncirlik Üssü 287, 304, 309, 318, 324, 325
İrfan Solmazer 185
İslamcı (İslami) hareketler 12, 14, 15, 16, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 41, 42, 43, 44, 45, 92, 106, 107, 111, 112, 113, 114, 117, 121, 123, 124, 125, 130, 137, 138, 139, 141, 145, 147, 148, 149, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 165, 166, 175, 176, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 188, 190, 192, 193, 203, 205, 206, 207, 265, 272, 274, 282, 283, 313, 314, 322, 325, 326, 330, 335, 336, 338, 339, 340, 343, 349, 352, 353, 357, 365, 367, 370, 372, 374
İslamcılık 14, 18, 19, 22, 42, 92, 99, 112, 120, 123, 124, 125, 143, 155, 162, 165, 166, 191, 336, 339, 354, 370
İslamizasyon 2, 3, 283
İslam Partisi 199
İsmail Kahraman 111, 112, 113, 152, 158, 165, 182, 191, 195, 335, 336,

339
İsmail Kara 112, 203
İsmail Kazdal 142
İsmet İnönü 65, 88, 145, 181, 184, 297, 303, 320

J
J. M. Landau 185
Johnson Mektubu 108, 319, 320

K
Kadri Keskin 193
Kadro 63, 64, 65, 286
Kanlı Pazar 151, 165, 182, 322
Kanun Hükmünde Kararname 205, 355
Karl Wolff 78, 105, 106
Karşı Devrim 130, 199, 200, 202, 203, 204, 205
Karşı Devrim Partisi 199, 200, 202, 203, 204, 205
Kemal Atalay 202
Kemalizm 14, 38, 49, 56, 57, 65, 98, 99, 123, 124, 374
Kemal Kayacan 202, 204
Kore Savaşı 7, 89, 258, 259, 274, 304, 306, 307, 308, 309
Korkut Özal 153, 283, 284, 372
köycülük 56, 57, 58, 218
Köy Enstitüleri 58, 67, 130, 270, 271, 272
Kral Faysal 154
Kurtuluş Savaşı 5, 192, 243, 288, 289, 290, 299, 330
Küba 108, 318, 319, 332

L
Leimgruber Raporu 300
Levent Odabaşı 171

M
Maden Kanunu 300
Marksizm 29
Marshall Planı 212, 274, 301
Marshall Yardımı 292, 293, 297, 305
Martin ve Cush Raporu 300
Max Ball 300, 301
McCarthy 28, 314
M. Çağatay Okutan 99, 187
Mehmet Altun 179
Mehmet Şevket Eygi 113, 114, 115, 117, 118, 143, 150, 151
Mehmet Zahid Kotku 175, 179
Memduh Tağmaç 144, 197, 199, 200, 205
Metin Toker 170, 171
Mevdudi 141
Mısır 90, 91, 92, 93, 94, 104, 124, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 140, 147, 185, 194, 278, 306, 310, 326, 327, 341, 342, 351
Michel Foucault 13, 29
Mikhail Akhmeteli 84
Milli Birlik Komitesi (MBK) 88, 101, 171, 184, 211, 213, 276, 317
Milli Gazete 153, 154
Milli Nizam Partisi (MNP) 21, 119, 120, 121, 277
Milli Selamet Partisi (MSP) 175, 207, 222, 277, 283, 328
Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) 99, 100, 151, 153, 174, 187, 188, 192, 277, 336
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) 21, 111, 188, 211, 213, 215, 219, 222, 234, 335, 353
MİT 18, 19, 109, 119, 140, 142, 143, 144, 145, 155, 160, 161, 196, 197, 198, 200, 315, 340, 376
Molotov 128
Morrison Knudsen 182
Muharrem Ergin 192
Muhsin Batur 198, 200, 201, 204
Mustafa Kaplan 184, 186, 214

Mustafa Latif Topbaş 166
Muzaffer Karan 184, 186
Muzaffer Özdağ 185, 186, 213
Münir Köseoğlu 184, 186, 214
Müslüman Kardeşler 19, 21, 92, 95, 106, 107, 108, 120, 126, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 146, 147, 148, 150, 151, 152, 153, 155, 327, 351

N
Nakşibendi 175, 203, 282
Namık Kemal Zeybek 187, 233
Nasır 91, 93, 131, 133, 135, 185, 194, 269, 327
NATO 17, 22, 23, 24, 89, 90, 96, 101, 108, 124, 151, 152, 159, 166, 184, 200, 210, 236, 259, 274, 287, 288, 290, 296, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 316, 317, 323, 324, 325, 326, 329, 330, 331, 332, 333, 373
Necdet Uran 169, 182, 193, 199
Necip Fazıl Kısakürek 67, 113, 181, 314, 339
Necmettin Erbakan 42, 119, 120, 149, 154, 175
Nelson Rockefeller 301
Nevzat Yalçıntaş 176, 179, 181, 283
Nihal Atsız 57, 99, 111, 211, 212, 220
Nihat Erim 130, 164, 323
Nikolay Podgorny 328
Niyazi Berkes 30, 53
Numan Esin 185, 186, 214
Nurculuk 21, 98, 129, 130, 158, 164
Nurettin Topçu 113, 165, 180

O-Ö
Olağanüstü Hal 355, 360
Orhan Erkanlı 184, 185, 186
Orhan Kabibay 184, 186
Orhan Kiverlioğlu 157, 158, 161, 163, 166
Osman Yüksel Serdengeçti 158, 180, 187, 188
OYAK 17, 166, 276
Özel Harp Dairesi 89, 90, 150, 273
Özel Sektör Enformasyon Bürosu 159, 160

P
Petrol Kanunu 300, 301
Peyami Safa 129
Pierre Bourdieu 27
Podgorni 162, 163
Prens Sabahattin 31
Putinizm 337

R
Rabıta 136, 137, 138, 140, 141, 143, 145, 146, 150, 152, 153, 154, 155, 283
Radikal Parti 54, 59, 60
Ragıp Gümüşpala 103, 110, 171
Rasim Cinisli 111, 112, 189, 190, 191
Recai Kutan 156, 175
refah devleti 60, 278
Refik Tulga 200
Rifat Baykal 185
Ruşen Çakır 179, 206
Ruzi Nazar 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 86, 90, 91, 93, 95, 96, 101, 102, 104, 108, 109, 143, 156, 160

S-Ş
Saadettin Bilgiç 172, 180, 181
Sabahattin Eyüboğlu 185
Sadık Albayrak 153, 154
Sadi Koçaş 144
Said Nursi 38, 141, 156, 184
Said Ramazan 92, 94, 95, 103, 105, 114, 133, 134, 135, 144, 151, 155
Sakıp Sabancı 148, 149, 178

Salih Özcan 140, 141, 143, 145, 146, 150, 152, 153, 155
Sami Karamısır 166
Seçil Karal Akgün 184
Selim Sarper 128
Semih Sancar 199, 204
Seriye Sezen 176, 178
Shmuel Noah Eisenstadt 26, 34
Sıddık Sami Onar 185
Sıtkı Ulay 171
Sivas Kongresi 52, 289
Siyami Akyel 190
Siyasal İslam(cılık) 6, 11, 14, 16, 19, 20, 21, 22, 25, 41, 43, 45, 46, 71, 72, 105, 116, 117, 121, 123, 126, 130, 131, 133, 135, 137, 138, 140, 141, 148, 152, 153, 154, 155, 156, 166, 207, 335, 340, 373
Soğuk Savaş 6, 7, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 31, 42, 45, 67, 70, 71, 72, 80, 81, 87, 93, 108, 119, 120, 123, 124, 125, 126, 127, 129, 130, 131, 135, 137, 138, 142, 146, 148, 153, 157, 159, 161, 165, 166, 167, 209, 210, 211, 212, 220, 234, 236, 237, 253, 256, 259, 262, 263, 264, 266, 269, 270, 271, 272, 274, 278, 287, 288, 289, 292, 293, 296, 304, 323, 329, 330, 371, 372, 373, 374, 375, 376
sola darbe 273
solidarizm 20, 51, 54, 63
Soner Yalçın 111, 178, 229
Suavi Aydın 172
Suudi Arabistan 19, 104, 107, 117, 126, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 145, 148, 151, 152, 154, 155, 165, 326, 351
Süleyman Demirel 110, 114, 119, 127, 172, 173, 174, 188, 189, 196, 202, 206, 232, 282, 321
Şamanizm 187
Şefik Soyuyüce 185, 186, 214
Şerif Mardin 16, 20, 26, 31, 34, 35, 37, 38, 44, 45, 46, 124

T

Tahsin Banguoğlu 67, 130
Tahsin Şahinkaya 163, 165
Talat Aydemir 110, 184, 194
Talcott Parsons 30
Tanel Demirel 172
Tanıl Bora 58, 182, 214, 374
Tanzimat 16, 34, 36, 37, 38, 40, 242, 341, 344, 346
Tarık Zafer Tunaya 61, 185, 189
tek parti 14, 15, 20, 25, 47, 48, 49, 50, 55, 56, 57, 58, 63, 66, 88, 98, 126, 129, 212, 252, 263
Teresa Hayter 303
Teşvik ve Uygulama Dairesi 176, 177, 179
Thornburg Raporu 298, 299, 300
Transtürk Holding 162, 164
Truman Doktrini 81, 212, 274, 292, 293, 295, 297, 305
Tuncay Özkan 160, 196
Turan Çağlar 159, 161, 163
Turan Güneş 130
Turgut Özal 18, 145, 153, 169, 174, 175, 177, 178, 262, 282, 283, 327, 328, 372
Turgut Sunalp 89, 203, 204
Turhan Feyzioğlu 185, 221
Türkçülük 57, 187
Türk İslam Sentezi 181
Türk-İş 173, 190, 276
Türkiye İşçi Partisi (TİP) 103, 114, 130, 170, 211, 214, 257, 263, 276, 282, 322
Türk Kültür Ocağı 99, 175

U-Ü

Uğur Mumcu 137, 138, 160, 161, 283, 327
Ulusalcı 8
Ümit Cizre 195

V
Vehbi Bilimer 149
Vehbi Koç 148, 155, 178, 253, 282
Vitali Hakko 281, 285

W
William Eddy 132
Winston Churchill 127, 293, 371

Y
Yalçın Küçük 170, 194, 210, 272, 276, 279
Yaşar Tunagür 19, 142, 143, 144, 145, 150, 152
Yavuz Abadan 185
Yeni Türkiye Partisi (YTP) 103, 170
Yılmaz Ergenekon 176, 179
Yön Hareketi 170
Yusuf el-Karadavi 150
Yüksel Çengel 103, 189, 190
Yüksel Taşkın 172

Z
Zbigniew Brzezinski 326
Ziya Gökalp 49, 51, 54, 55, 69
Zübeyir Yetik 157, 181

TÜRKİYE'NİN SOĞUK SAVAŞ DÜZENİ

Ordu, Sermaye, ABD, İslamizasyon

Türkiye'de İslamizasyon sıklıkla iddia edildiği gibi, "aşağıdan yukarıya" uzanan kitlesel taleplerle gerçekleşmedi. Tam da bunun aksine ordu, sermaye ve ABD'nin başını çektiği ittifaklar eliyle "yukarıdan aşağıya" örgütlenerek, kitlelere solun panzehri olarak zerk edildi. Bu çalışma 90 yıllık Cumhuriyet dönemini kesintisiz Kemalist-İslamcı karşıtlığı üzerinden okuyan ve İslamcılığı merkeze karşı çevreyi, devlete karşı sivil toplumu temsil eden bir siyasi aktör olarak nitelendiren paradigmaya karşı çıkmaktadır.

Türkiye'de İslamcılık, Soğuk Savaş sürecinde merkez tarafından ezilen, mağdur edilen ve baskı gören çevrenin temsilcisi bir siyasal akım değil, 1960'lardan itibaren sınıf siyaseti üzerinden yükselen işçi ve öğrenci hareketlerine karşı merkezin, büyük sermayenin ve ordunun arka çıktığı bir dinamiktir.

www.tekinyayinevi.com
/tekinyayinevi
/tekinyayinevi

ISBN 978-9944-61-258-6
9 789944 612586

₺35